28 ЛИСТОПАДА 2025 Р.

МАТЕРІАЛИ

XVI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД»

М. КИЇВ

МАТЕРІАЛИ

XVI Міжнародної науково-практичної конференції
«Сучасні тенденції державотворення та розвитку правової науки
у кризовий період»

28 ЛИСТОПАДА 2025 Р.
М. КИЇВ

МОН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТРАНСПОРТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УПРАВЛІННЯ, ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПРАВОВИХ НАУК
OKTATÁSI ÉS SZAKMAI FEJLESZTÉSI INTÉZET
INSTITUTE OF EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT, HUNGARY
AKADEMIE HUSPOL, CZECH REPUBLIC;
CANADA, WEST PACIFIC MARINE;
NCL "BUKETOV KARAGANDA NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY", KARAGANDA, KAZAKHSTAN;
FORENSIC EXAMINATION CENTER OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN;
POSTDOCTORAL FELLOW AT BAKU STATE UNIVERSITY BAKU CITY, AZERBAIJAN REPUBLIC;
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В.М КОРЕЦЬКОГО, НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ;
КИЇВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА;
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА;
ДЕРЖАВНА ОРГАНІЗАЦІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ОФІС ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІННОВАЦІЙ» ;
МАУП;
КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА;
ТОВ "ПРАВОВА МАЙСТЕРНЯ ІРИНИ НОВОСЕЛЬСЬКОЇ";
ВГО "УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ";
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ Б. ГРІНЧЕНКА;
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ;
КИЇВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА;
КИЇВСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ АНТОНА МАКАРЕНКА;
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ;

ПРОГРАМНИЙ КОМІТЕТ:

Грищук О.К. - канд. техн. наук, професор, ректор Національного транспортного університету, голова Програмного комітету;

Мельниченко О.І. - канд. техн. наук, професор, перший проректор Національного транспортного університету, заступник голови Програмного комітету;

Славінська О.С. - д-р техн. наук, професор, проректор з наукової роботи Національного транспортного університету, заступник голови Програмного комітету;

Харута В.С. - канд. техн. наук, професор, проректор з навчальної роботи та міжнародних зв'язків;

Добкіна К.Р. - д-р юрид. наук, професор, заст. директора Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету, заступник голови Програмного комітету;

ЧЛЕНИ ПРОГРАМНОГО КОМІТЕТУ:

Ковбатюк М.В. - канд. екон. наук, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету;

Клюєва Є.М. - д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету;

Антошкіна В.К. - д-р. юрид. наук, доцент, професор кафедри права ПВНЗ «Європейський університет», учасник програми Researchers at Risk Fellowships- дослідницька діяльність у Школі права Університету Манчестера (Велика Британія).

Алієв Назім Казім оглу - д-р. юрид. наук, доцент, завідувач відділом науки, інновацій та співробітництва учбового центра Державної податкової служби при Міністерстві економіки республіки Азербайджан.

Ільясова Г.А. - канд. юрид. наук, професор, професор-дослідник кафедри цивільного та трудового права Карагандинського університету ім. академіка Є.А.Букєтова.

Копотун І.М. - проректор з міжнародних звязків Akademie HUSPOL (Чеська республіка).

Литвин Іштван - канд.юрид.наук, доцент, ректор Інституту освітнього та професійного розвитку (Будапешт)

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:

Озель В.І. - канд. юрид. наук, доцент, в.о. завідувача кафедрою теорії та публічного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

Матвійчук А.В. - д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

Мусієнко А.В. - канд. юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та кримінального права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

Ковальчук А.Т. - д-р юрид. наук, професор, професор кафедри господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

Васильчук С.С. - канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного та кримінального права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

Савицька С.Л. - канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри правосуддя Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету.

«Сучасні тенденції державотворення та розвитку правової науки у кризовий період» *- Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: НТУ, 2025 –* ***210 с.***

У збірнику матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної конференції ***- «Сучасні тенденції державотворення та розвитку правової науки у кризовий період»*** *висвітлено актуальні проблеми розвитку правової системи та державного управління в умовах суспільно-політичних і безпекових викликів. У наукових доповідях і тезах проаналізовано сучасні тенденції державотворення, трансформацію конституційного, адміністративного, цивільного та кримінального права, питання судочинства, а також адаптацію національного законодавства до міжнародних і європейських стандартів. Окрему увагу приділено теоретико-правовим аспектам, практиці правозастосування та міжгалузевій взаємодії права у кризовий період. Збірник становить інтерес для науковців, практиків, здобувачів вищої освіти та всіх, хто досліджує проблеми розвитку правової науки і держави в сучасних умовах.*

для науково-педагогічних працівників та аспірантів.
Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів.
©НТУ, 2025

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Волковинський О. А.
СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПРОВЕДЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ІСПИТІВ ЧЛЕНІВ ЕКІПАЖІВ **13**

Клюєва Є. М.
«ЗЕЛЕНИЙ ТРАНСПОРТ» ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА **15**

Комонюк А. Є.,
ФІНАНСОВА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДТРИМКА СФЕРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ **17**

Чорна В. Г.
АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ **18**

СЕКЦІЯ 2. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Кармаєва А. Є.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ **21**

Myrzaliyeva Zh. T.
CONTRACTUAL REGULATION OF HOUSING RIGHTS OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN **24**

Zhagalov R.B.
«CLASSIFICATION OF TENDERS AND THEIR LEGAL NATURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN» **27**

Муляр Г. В.
Бігун А. Р.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **32**

Бобокал О. М.
Кучак О. Є.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ **34**

Вітко О. Ю.
АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ДОГОВІРНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ЗУСТРІЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ПІСЛЯ ВТРАТИ ЧИННОСТІ ГОСПОДАРСЬКИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ **37**

Волохович І.
Коросташивець Ю. Г.
ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА КОМПЕНСУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ **40**

Муляр Г. В.
Жук В. М.
ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ОХОРОНИ ПРАЦІ ШАХТАРІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **42**

Савицька С. Л.
Каракач А. С.
ПРАВОВИЙ ПУРИЗМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА АНАЛІЗ **44**

Келип С. В.
ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЗАГОНАМИ МОРСЬКОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ **45**

Крайник Г. С.
ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ **48**

Кропивний Є. В.
ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ГАСТРОНОМІЧНОЇ ІНДУСТРІЇ **50**

Литвин В. В.
Бобокал О. М.
ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОГОВОРІВ **52**

Мартюк А. С.
ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВЕЛИ 2024–2025 РР. **54**

Мацкевич В. Г.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ, ЯКІ ВАЖЛИВІ ДЛЯ РОЗУМІННЯ РОЛІ СІМ'Ї У ЕМОЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ **55**

Мусієнко В. В.
ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ПРАВА, ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА, В СИСТЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВИХ НАУК **58**

Нестерцова-Собакарь О. В.
ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ 60

Савицька С. Л.
Синиця В. Т.
НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗАГРОЗА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ 62

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Горовой І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ 65

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Капуста О.
ОБМЕЖЕНІ РЕЧОВІ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ 67

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Книш Д. Д.
ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ 68

Савицька С.Л.,
Удовенко Олександр Юрійович,
ЯКІСТЬ ЗАКОНУ ТА ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ 69

Савицька С. Л.
Цвігун Д. В.
ПРОБЛЕМНЕ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НЕГАТИВНОГО ДОКАЗУ: ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ 71

СЕКЦІЯ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ismayilova S.
SYSTEM OF PUNISHMENTS NOT RELATED TO ISOLATION FROM SOCIETY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 74

Ramazanov Z.
THE PROBATION SERVICE AND SENTENCING ISSUES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 77

Киренко С. Г.
Пашинська Д. Ю.
ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ БЕЗ ПОНЯТИХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ 80

Киренко С. Г.
ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ 82

Кікена П. І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ **84**

Красюк І. П.
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КИТАЙСЬКОГО ІЄРОГЛІФІЧНОГО ПИСЬМА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ **86**

Мусієнко А. В.
Жук А. М.
ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ ЛЮДИНИ **88**

Поліщук Г. С.
ЩОДО ПРИНЦИПУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ **90**

Поліщук Р. М.
ПРОБЛЕМАТИКА СКЛАДАННЯ СУДАМИ ПОВНИХ ТЕКСТІВ РІШЕНЬ У СТРОКИ, ВСТАНОВЛЕНІ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ **91**

Силенко Л. М.
ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИ НАДАННІ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ **93**

Турлова Ю. А.
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОСЯГАНЬ НА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ **95**

СЕКЦІЯ 4. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ З ПИТАНЬ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Gutsuliak V.
CANADIAN MARINE LEGISLATION AS A MODEL FOR THE REFORM OF UKRAINIAN MARITIME LAW **101**

Копотун І. М.
"МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ З ПИТАНЬ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ." **104**

Можаровська Н. О.
ВАЛЮТНИЙ ДИЛІНГ І СТРОКОВІ ВАЛЮТНІ ПРАВОЧИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА ПРИРОДА, РЕГУЛЯТИВНА АРХІТЕКТОНІКА ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ **105**

Цукан О. М.
ДІАЛОГ БЕЗ КОРДОНІВ: ПРАВОВИЙ СТАН ЦИФРОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄС ВІДПОВІДНО ДО УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ **107**

СЕКЦІЯ 5. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Міхатуліна О.М
Апостоліді Г.Г.
РОЛЬ ШІ У ВДОСКОНАЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА **111**

Муляр Г. В.
Бігун А. Р.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **112**

Бурдоносова М. А.
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРАВІ ТА ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ: ЕТИЧНІ, ПРАВОВІ Й ОСВІТНІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ДОБИ **114**

Вознюк Ю. С.
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ **117**

Іванов В. М.
ЮРИДИЧНИЙ КОНФЛІКТ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ **124**

Кобилянський О. Л.
Ергард Н. М.
ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ ВЕЛИКИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ **126**

Кропивна К. О.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНФСТРУМЕНТІВ В ДЕМОГРАФІЧНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ **132**

Малєєв Є. С.
ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В ПРОЦЕС МІСТОБУДІВНОГО ПЛАНУВАННЯ **134**

Матвєєв П. С.
КОНВЕРГЕНЦІЯ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ: ЕТИКА, КОМПЛАЄНС І МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ **136**

Конопелько М.В.
Татіщев О. Є.
Мільчарек П. Ю.
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КРОК УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ **138**

Сівков С. В.
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ВЕТЕРАНСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА **139**

Хом'яченко С. І.
Цвігун Ю. А.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ **140**

Юлдашев О.Х.
Заєць Д.Г.
Конопелько А.В.
ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОБІЮВАННЯ **142**

СЕКЦІЯ 6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Hajiyev H.
CYBERSECURITY AS A COMPONENT OF THE STATE'S OVERALL NATIONAL SECURITY SYSTEM **144**

Баркалов О. О.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА **147**

Беззубов Д.О.
АДМІНІСТРАТИВНА АРХІТЕКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ **149**

Вдовиченко І.
ІНСТРУМЕНТАРІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ **152**

Гіда О. С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ **154**

Головко П. Л.
КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ **156**

Зінов'єв Н.Е.
ТИПИ ДИСКРЕЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ **159**

Іщенко М. В.
ЖЕРТВИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК НОВА КАТЕГОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ СТІЙКОГО ПРАВОТВОРЕННЯ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД **161**

Ковальова А. С.
Пісоцька К. О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ **163**

Кожура І. О.
ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД (ВОЄННИЙ СТАН) **165**

Колісник Б.
Калько Д.
Пісоцька К.
ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ ПРОТОКОЛІВ ПОЛІЦІЄЮ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ ТА СПОСОБИ ЇХ УНИКНЕННЯ **167**

Копійка К. В.
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ **169**

Легенький М. І.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ **173**

Михайлов В. О.
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ **176**

Новосельська І. В.
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДЕОНАГЛЯДУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА **178**

Озель В. І.
ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ **181**

Петриченко В. В.
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «РОЗУМНІ СТРОКИ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ **183**

Пєшков В. В.
ПРИРОДА МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **185**

Подолян Ю. О.
АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВ **190**

Полозенко А. В.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ **192**
Сидоренко Д. В.

РЕФОРМУВАННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ **194**

Сич А. В.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО УРЕГУЛЬОВУЮТЬ ПИТАННЯ НАДАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ **197**

Сірко А. Г.
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **199**

Шульга Д. В.
ПОСЛАБЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА НАСЛІДКИ ПІДПОРЯДКУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПІДЗАКОННИМ АКТАМ **202**

Смуригін Є. О.
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ІНФРАСТРУКТУРИ **208**

СЕКЦІЯ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Волковинський О.А.
аспірант Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету, м. Київ

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПРОВЕДЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ІСПИТІВ ЧЛЕНІВ ЕКІПАЖІВ

Підготовка, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів уявляє собою велику складно організовану систему, особливо важливе місце у якій відводиться суб'єктам, що наділяються відповідними повноваження із забезпечення організації та здійснення безпосередньо підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів. Саме ці суб'єкти з одного боку є рушійною силою системи підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів, оскільки забезпечують її нормативно-правове підґрунтя, удосконалення відповідних приписів та процедур, а з іншого забезпечують безпосереднє втілення відповідних процедур, які обов'язки для належної підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів. З огляду на це, система суб'єктів, що забезпечують підготовку, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів є досить широкою та включає як суб'єктів публічної влади, так і недержавних суб'єктів, кожен із яких виконує свою роль.

У зв'язку з цим, необхідно визначити та охарактеризувати систему суб'єктів, які забезпечують організацію та проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, встановити їх завдання та повноваження. Додатково необхідність характеристики в цілому системи суб'єктів, які забезпечують організацію та проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, та кожного із них зокрема підтверджується потребою у з'ясуванні їх ролі та можливостей у впровадженні та застосуванні під час проведення кваліфікаційних іспитів технологій на основі штучного інтелекту. Це, безумовно, сприятиме підвищенню ефективності діяльності окремих спеціально уповноважених суб'єктів із впровадження сучасних технологій у процедуру проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, з одного боку, та їх постійне використання під час проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, з іншого боку.

Аналіз системи суб'єктів, які забезпечують організацію та проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів з урахуванням їх ролі у забезпеченні організації та проведенні кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, а також обсягу покладених на них завдань, функцій та повноважень, дозволяє їх поділити на: 1) тих, що здійснюють організаційно-правове забезпечення проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів; 2) тих, що здійснюють безпосереднє проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів. Охарактеризуємо їх.

До першої групи – суб'єктів, що здійснюють організаційно-правове забезпечення проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів належать органи державної влади, до повноважень яких розроблення та прийняття нормативно-правової бази проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, визначення організаційних засад проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, впровадження сучасних технологій у проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів тощо. Це, зокрема Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Адміністрація судноплавства, Міністерство освіти і науки України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Державна служба якості освіти України та Міністерство цифрової трансформації України.

Кабінет Міністрів України у сфері підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів здійснює виключно узагальнене формування

державної політики та у випадках, передбачених законом прийняття нормативно-правових актів. Прикладом цього є уповноваження ч. 2 ст. 51 Кодексу торговельного мореплавства України [1] Кабінету Міністрів України затвердити положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння, на виконання якого постановою Кабінету Міністрів України затверджено Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння [2].

Міністерство розвитку громад та територій України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері морського та внутрішнього водного транспорту (п. 1 Положення про Міністерство розвитку громад та територій України [3]). Аналіз повноважень Міністерства розвитку громад та територій України у сфері підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів свідчить про їх спрямованість на формування державної політики у цій сфері та нормативне визначення засад її реалізації.

Адміністрація судноплавства, згідно з п. 1 Положення про Державну службу морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України [4], є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства. Саме на Адміністрацію судноплавства покладаються повноваження із реалізації державної політики у сфері підготовки, дипломування, підтвердження та підвищення кваліфікації членів екіпажів та безпосередньо забезпечує організацію і проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів як морських суден, так і суден внутрішнього плавання.

Інші державні органи – Міністерство освіти і науки України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Державна служба якості освіти України та Міністерство цифрової трансформації України виконують допоміжну роль у забезпеченні організації та проведення кваліфікаційних іспитів, оскільки головним чином сприяють іншим суб'єктам, що здійснюють безпосереднє проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів.

До другої групи – суб'єктів, що здійснюють безпосереднє проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів морських суден належать державна кваліфікаційна комісія моряків, постійно діюча апеляційна комісія Адміністрації судноплавства, заклади морської освіти; заклади з підготовки моряків. Охарактеризуємо їх.

Державна кваліфікаційна комісія моряків, згідно з абз. 1 п. 19 Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння, утворюється Адміністрацією судноплавства для здійснення Адміністрацією судноплавства повноважень і виконання функцій відповідно до цього Положення [2], зокрема організовує та забезпечує складення моряками комп'ютерних іспитів; перевіряє подані документи; вносить відомості до Державного реєстру документів моряків. Таким чином, саме Державна кваліфікаційна комісія моряків забезпечує проведення кваліфікаційних іспитів.

Апеляційна комісія з розгляду скарг моряків здійснює розгляд скарг моряків на рішення про відмову у видачі кваліфікаційного документа або дотримання процедури проведення комп'ютерного іспиту. Апеляційною комісією забезпечується реалізація права на адміністративне оскарження моряків, які вважають, що під час проведення комп'ютерного іспиту було порушено процедуру, що вплинуло на його результати.

Закладами морської освіти є заклад вищої чи фахової передвищої освіти, який здійснює підготовку моряків за акредитованими у встановленому законодавством порядку освітньо-професійними програмами (пп. 12 п. 4 Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння [2]). У частині проведення комп'ютерного іспиту заклади морської освіти виконують допоміжну організаційну роль, а саме сприяють у забезпечені організації та складання комп'ютерного іспиту випускниками цього закладу морської освіти. Крім того, у відповідності до абз. 5 п. 133 Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння дата проведення комп'ютерного іспиту для випускників закладів морської освіти узгоджується з такими закладами освіти.

Закладами з підготовки моряків є заклади морської освіти, а також підприємства, установи, організації, які здійснюють підготовку моряків на короткострокових курсах (пп. 11

п. 4 Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння [2]). З урахуванням цього, принциповою відмінністю закладів з підготовки моряків від закладів морської освіти (які також можуть мати статус закладу з підготовки моряків) те, що заклади з підготовки моряків здійснюють виключно підготовку моряків на короткострокових курсах підвищення професійної кваліфікації або з окремих видів підготовки.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що суб'єкти, які здійснюють організаційно-правове забезпечення проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів та безпосереднє проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів наділяються різними організаційно-правовими можливостями сприяти впровадженню технологій на основі штучного інтелекту проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів. Якщо суб'єкти, які здійснюють організаційно-правове забезпечення проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів уповноважуються встановлювати нормативно-правові засади, а тому і можливістю впроваджувати технології на основі штучного інтелекту, то суб'єкти, які здійснюють безпосереднє проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів – фактичне впровадження технологій на основі штучного інтелекту проведення кваліфікаційних іспитів членів екіпажів, у тому числі ініціювати розроблення та прийняття відповідного нормативно-правового забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-ВР. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#top (дата звернення 15.04.2025).
2. Деякі питання присвоєння звань особам командного складу морських суден: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1499. Дата оновлення: 13.03.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1499-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.04.2025).
3. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 № 460. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#n8 (дата звернення 15.04.2025).
4. Деякі питання оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 212. Дата оновлення: 13.03.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.04.2025).

Клюєва Євгенія Миколаївна,
Доктор юридичних наук, професор,
Завідувач кафедри господарського та транспортного права,
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету, м.Київ

«ЗЕЛЕНИЙ ТРАНСПОРТ» ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Транспорт становить одну з найбільш екологічно навантажених галузей економіки. За даними Європейської Комісії, на транспорт припадає близько 25 % загальних викидів парникових газів у Європейському Союзі. Саме тому перехід до зеленого транспорту визначений як стратегічний пріоритет кліматичної, енергетичної та транспортної політики ЄС у межах реалізації European Green Deal. Метою цієї програми є скорочення викидів щонайменше на 50% до 2030 року, з подальшим зростанням до 55%, водночас юридично зобов'язуючи мету нейтралітету до 2050 року через Європейський кліматичний закон. Вона просуває чистий перехід, який захищає людей та планету, є економічно обґрунтованим та соціально справедливим. Зелена угода інвестує в інновації, чисті технології та зелену інфраструктуру, водночас забезпечуючи справедливий перехід для найбільш постраждалих

громад. Завдяки реалізації European Green Deal у державах Європейського регіону поступово формується модель екологічно сталого розвитку, що характеризується покращенням якості атмосферного повітря, підвищенням рівня енергоефективності будівель і продукції, а також зростанням частки відновлюваних джерел енергії у загальному енергетичному балансі [1].

Європейський зелений курс – план дій Європейського Союзу для досягнення кліматично нейтральної Європи до 2050 року. Така увага до питань зміни клімату в ЄС є відповіддю на запит самих громадян Європейського Союзу, які вбачають зміну клімату як серйозну проблему та вважають, що ЄС має докладати більше зусиль, щоб її вирішити. Правове та політичне підґрунтя цього процесу в Європейському Союзі становлять: Європейська зелена угода (Green Deal); Комюніке Європейської Комісії «Стратегія сталої і розумної мобільності – виведення європейського транспорту на шлях майбутнього» 09.12.2020.; Комюніке Європейської Комісії «Чиста енергія для транспорту: Європейська стратегія альтернативного палива» 24.01.2013; Директива 2009/33/ЕС про сприяння чистим та енергоефективним транспортним засобам з оновленнями Директивою (ЄС) 2019/1161 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року; Директива 2011/76/ЄС, яка вносить зміни до Директиви 1999/62/ ЄС про стягнення плати з великовантажних транспортних засобів за використання певних інфраструктур («Директива про євровіньєтку»); Директива Ради 92/106/ЄЕС від 7 грудня 1992 року про встановлення 10загальних правил для деяких видів комбінованих перевезень вантажів між державами-членами з оновленнями 2013 року; Директива 2018/2001 Європейського парламенту та ради про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел (RED II); Директива 2014/94/ЄС Європейського парламенту та Ради від 22 жовтня 2014 року про розгортання інфраструктури альтернативного палива [2].

Україна, отримавши статус держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з правом ЄС у сфері транспорту та охорони довкілля. Водночас повномасштабна військова агресія Російської Федерації, руйнування транспортної інфраструктури, зростання техногенного навантаження на довкілля істотно ускладнили реалізацію «зеленої» трансформації транспорту. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання правового режиму зеленого транспорту, механізмів його регулювання на рівні ЄС та стану імплементації цих стандартів в Україні.

Європейський зелений курс – це нова стратегія зростання, яка має на меті перетворити ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ефективною у використанні ресурсів, конкурентоспроможною економікою, де у 2050 році не буде чистого викиду парникових газів.

Зелений транспорт - це концепція та сукупність транспортних засобів, методів і логістичних рішень, спрямованих на мінімізацію негативного впливу на довкілля шляхом зниження викидів шкідливих речовин, економії енергії, використання альтернативних видів палива та впровадження стійких практик протягом усього життєвого циклу, від виробництва до утилізації. Це не лише електромобілі, а й екологічно чисті перевезення вантажів та пасажирів, що включає оптимізацію маршрутів, розвиток залізничного транспорту та мікромобільності (велосипеди, скутери). Використання екологічних альтернативних видів транспорту – це ключовий крок на шляху до збереження екології та боротьби зі зміною клімату.

Як визначають фахівці, станом на 2025 рік в Україні немає затвердженого національного плану розвитку інфраструктури альтернативного палива, хоча є окремі положення в концептуальних документах. Не розроблено технічних стандартів, сумісних з європейськими [3].

Національна транспортна стратегія є основним програмним документом, що визначає розвиток транспортної галузі на 10 років. У 2018 році було затверджено Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р). Одним із її пріоритетів є підвищення рівня безпеки та зменшення негативного впливу транспортного сектору на довкілля, підвищення якості надання транспортних послуг, а також створення умов, які уможливлять поступову інтеграцію України у внутрішній ринок ЄС. Стратегія визнає необхідність «використання паливно-економічних та екологічних транспортних засобів, застосування альтернативних видів палива, «зелених» видів транспорту, пріоритетність потреб охорони навколишнього

природного середовища»; відновлення, охорони та використання захисних лісових насаджень у смугах відведення автомобільних доріг та залізниць як складової екологічної мережі; впровадження механізму економічного стимулювання переходу вантажних та пасажирських перевезень на більш екологічно чисті залізничний та водний види транспорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сайт Європейської комісії. Прес-реліз. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en. (Дата звернення: 10.11.2025)
2. Зоя Мельник. Реалізація європейського зеленого курсу в транспорті та формування сталої мобільності, 2022. Офіс ефективного регулювання BRDO.
3. Никифорук, О., Ільченко, С. (2025). Правові засади екологічної трансформації транспортного сектору україни в контексті євроінтеграції. Economics and Law, 77(2), 85–100. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.02.085 (Дата звернення: 11.11.2025)

Комонюк А. Є.,
здобувач наукового ступеня PhD
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
КНЕУ ім. В. Гетьмана

ФІНАНСОВА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДТРИМКА СФЕРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Визначення окремих бюджетних програм у Державному та місцевих бюджетах на проєкти «безпеки», «дизель-резерву» та «євроінтеграції», із залученням грантів ЄІБ, ЄБРР. Так, наприклад, Міжнародна фінансова корпорація (IFC) та Світовий банк визначили експортні перевезення, зокрема, через залізницю та внутрішні водні шляхи, як один із трьох секторів з потужним потенціалом розвитку в рамках так званих проектів «upstream». Діяльність «Upstream» передбачає розробку результативних та рентабельних проектів, що приваблюють інвесторів. Експерти IFC та Світового банку в галузі інфраструктури зазначають, що інвестиційний потенціал експортної інфраструктури, зокрема, доріг, становить близько 30 мільярдів доларів США. Як приклад, за умови успішного проведення реформ приватні інвестори у майбутньому можуть додатково профінансувати модернізацію товарних станцій та локомотивів [1].

Розвиток даного напрямку також можливий за рахунок створення стимулів для державно-приватного партнерства: пільгові кредитні лінії, податкові канікули для інвестицій у модернізацію інфраструктури та локомотивного парку. В Європейському Союзі право здійснювати залізничні перевезення пасажирів та вантажів мають, як державні, так і приватні підприємства, що отримали ліцензію відповідно до вимог Директиви № 2012/34/ЄС. Водночас ліцензія сама по собі не дає її власнику право доступу до залізничної інфраструктури, розподіл якої здійснюється Уповноваженим оператором інфраструктури на чесній та недискримінаційній основі. Надані заявнику потужності не можуть бути передані іншому суб'єкту господарювання або підлягати продажу. Уповноважений оператор інфраструктури повинен по можливості задовольняти усі запити на інфраструктурну потужність. У разі неможливості усунення перевантаження інфраструктурної потужності уповноважений оператор інфраструктури може застосувати критерії пріоритетності для розподілу потужності. Усі процедури та критерії пріоритетності повинні бути визначені у Регламенті мережі [2; 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Реформа залізниці в Україні може сприяти залученню інвестицій. URL: https://www.ifc.org/uk/stories/2020/ukraine-railway-reform-uk
2. Зелена книга аналіз доступу до спільних обмежених ресурсів: https://brdo.com.ua/wp-

content/uploads/2024/07/ZK-Analiz-dostupu-do-spilnyh-obmezhenyh-resursiv.pdf
3. Директива Європейського Парламенту та Ради № 2012/34/ЄС від 21 листопада 2012 року про встановлення єдиної європейської залізничної зони Строк імплементації – до 31 жовтня 2022 року. Посилання на текст Директиви 2012/34/ЄС https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02012L0034-20171204

Чорна Вікторія Григорівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права
ННІ «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Адміністративні методи зазвичай розглядаються як способи або засоби позаекономічного чи прямого управлінського впливу з боку суб'єктів державного управління на відповідні об'єкти управління незалежно від конкретної сфери суспільного життя. Вони знаходять своє вираження у здійсненні суб'єктом управління таких управлінських дій, зміст яких відображає владне забезпечення належної поведінки керованих.

Об'єктами адміністративних методів управління є конкретні адресати, для яких управлінське рішення, прийняте суб'єктом управління в межах його компетенції, є юридично обов'язковим. Прямий характер цих методів означає, що управлінський вплив реалізується у формі імперативного (директивного) волевиявлення суб'єкта управління, часто у вигляді правового акту. Такий характер випливає із владної природи управління, що є каналом практичної реалізації державної влади, зокрема виконавчої.

Позаекономічний характер адміністративних методів означає, що об'єктом управління є свідомо-вольова поведінка керованих суб'єктів (громадян, підприємств тощо). Належна поведінка у сфері публічного управління забезпечується через свідомість і волю керованих («підпорядкування волі»). При цьому використовуються засоби переконання та, за потреби, примусу. Допускається можливість юридичного примусу до належної поведінки, проте це не дозволяє ототожнювати прямий управлінський вплив із примусом.

З огляду на вказані характеристики, очевидно, що без адміністративних методів неможливе досягнення цілей упорядкування поведінки учасників управлінських суспільних відносин. Хтось повинен вирішувати щоденні питання, що виникають у цій сфері, використовуючи відповідні юридично-владні механізми. Ці механізми повинні застосовувати суб'єкти публічної адміністрації, які виконують публічно-управлінські функції. Саме на цій основі сформувалася назва найбільш характерних для цих суб'єктів методів — адміністративні.

Адміністративні методи діяльності, що використовуються публічною адміністрацією, передбачають безпосередній вплив на поведінку громадян за допомогою приписів наказового характеру. Такі приписи містять однозначні команди, які, як правило, не залишають їх виконавцям можливості вибору поведінки і зобов'язують вчиняти дії або утримуватись від їх вчинення як наказано.

Використання розглядуваного методу у багатьох випадках дозволяє швидко досягти бажаного результату. Без нього неможливо обійтися при здійсненні функцій публічного адміністрування, зокрема, в адміністративно-політичній сфері (оборона, внутрішні справи, національна безпека тощо).

У той самий час надмірне використання адміністративних засобів впливу нерідко породжує недовіру до підвладних, зменшення ініціативи тощо. Тому ці методи об'єктивно необхідні для регулювання різноманітних процесів, але в розумних межах: вони

виправдовують себе лише тоді, коли є науково обґрунтованими, базуються на достовірних уявленнях про стан об'єктів владного впливу.

Адміністративні методи досить різноманітні. Це: встановлення обов'язковості вчинення певних дій; заборона певних дій; видача різноманітних дозволів; здійснення реєстраційних дій; проведення контролю і нагляду; одностороннє вирішення спорів між учасниками адміністративних відносин; встановлення стандартів тощо. Наприклад, Законом України «Про технічний регламент та оцінку відповідності» встановлено, що технічне регулювання це правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). Технічний регламент — нормативно-правовий акт, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні процедурні положення, додержання яких є обов'язковим. Він може також включати або виключно стосуватися вимог до термінології, позначень, пакування, маркування чи етикетування в тій мірі, в якій вони застосовуються до продукції, процесу або методу виробництва [1].

Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» визначено, що документ дозвільного характеру — дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про наявність дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності [2].

Видача документів дозвільного характеру є класичним прикладом реалізації адміністративного методу публічного адміністрування, оскільки передбачає владне регулювання та контроль державних органів за діяльністю суб'єктів господарювання. Дозвільний орган здійснює перевірку відповідності заявника встановленим критеріям, нормам і вимогам законодавства, після чого приймає рішення щодо можливості або неможливості надання дозволу, висновку, свідоцтва чи іншого адміністративного документа.

Адміністративний метод у цьому контексті проявляється через такі механізми: 1) імперативний вплив — суб'єкт господарювання не може здійснювати певні види діяльності без отримання відповідного дозволу або погодження. Це є формою прямого владного регулювання, де держава встановлює вимоги та контролює їх дотримання; 2) юридична обов'язковість — без наявності дозвільного документа суб'єкт господарювання не має законного права здійснювати відповідні дії. Таким чином, документ виконує роль адміністративного інструменту, який легітимізує діяльність в межах правового поля; 3) контроль та відповідальність — дозвільний орган не тільки видає документи, але й здійснює нагляд за їх дотриманням, а в разі порушення встановлених умов може анулювати дозвіл або застосовувати санкції.

Таким чином, видача документів дозвільного характеру є невід'ємним елементом адміністративного методу публічного адміністрування, оскільки реалізує державне регулювання через встановлення обов'язкових норм, імперативного порядку їх дотримання та застосування контролюючих механізмів.

Без адміністративних методів практично неможливо забезпечити в економічній сфері подолання монополізму, захист прав і законних інтересів учасників економічної діяльності, відповідальність суб'єктів ринку за порушення законодавства, реальний контроль за законністю господарювання. Але віра у всемогутність наказу, директиви, ігнорування інтересів підлеглих — основна причина перетворення системи адміністративних методів на адміністративно-командну систему адміністрування [3].

Отже, адміністративні методи публічного адміністрування — це сукупність способів і засобів реалізації органами публічної адміністрації своїх публічно-владних повноважень з метою регулювання, організації, контролю та забезпечення суспільно значущих процесів у державі, які виражаються у владному впливі на фізичних та юридичних осіб, спрямованому на підтримання правопорядку, забезпечення стабільного функціонування державних та муніципальних структур, а також створення умов для ефективного управління суспільними відносинами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. Відомості Верховної Ради, 2015. № 14. Ст. 96.
2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 48. Ст. 483.
3. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 717 с.

СЕКЦІЯ 2. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Кармаєва Аліса Євгенівна,
здобувачка спеціальності 081 Право
Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Авторське право посідає ключове місце в системі приватного права, оскільки воно забезпечує фундаментальний баланс між інтересами творця та суспільства. У сучасних умовах стрімкої цифровізації, коли обмін інформацією здійснюється миттєво, а творче середовище дедалі більше зміщується у віртуальний простір, порушення авторських прав набувають масового характеру. Незаконне копіювання, плагіат, несанкціоноване розповсюдження контенту, піратство та зловживання цифровими технологіями формують реальний виклик як для авторів, так і для правозастосовних органів [6]. Саме тому тема цивільно-правової відповідальності за такі порушення є надзвичайно актуальною та потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Цивільно-правові механізми захисту авторських прав мають визначальне значення, оскільки забезпечують відновлення порушених прав у майновому та немайновому аспектах. Сутність цієї відповідальності полягає не лише у покаранні порушника, а й у формуванні правової культури поваги до інтелектуальної праці [5, 112]. Сучасна європейська правова доктрина розглядає інтелектуальну власність як повноцінний економічний ресурс, а тому ефективні способи її правової охорони стають складовою економічної безпеки держави.

Україна, перебуваючи на шляху інтеграції до європейського правового простору, активно адаптує законодавство у сфері інтелектуальної власності до вимог міжнародних стандартів [2]. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу чинних норм, зокрема тих, що регламентують відповідальність за порушення авторських прав [1]. Без чіткого розуміння змісту таких норм неможливо досягти ефективної реалізації прав авторів, стимулювати творчу діяльність та забезпечувати належний рівень правової визначеності.

Аналіз цивільно-правової відповідальності у сфері авторських прав також має практичне значення. Судова практика останніх років демонструє посилення підходів до притягнення порушників до відповідальності, що формує нові правозастосовні орієнтири. Однак низка проблемних питань залишається невирішеною: межі допустимого використання творів, критерії визначення розміру шкоди, співвідношення цифрових технологій і правових механізмів захисту, а також ефективність компенсаційних інструментів [7, 45].

Таким чином, дослідження цивільно-правової відповідальності за порушення авторських прав є не лише теоретично важливим, а й практично необхідним. Воно сприяє формуванню цілісного розуміння правової природи інтелектуальної власності, зміцнює захисні механізми прав авторів та відповідає загальній тенденції підвищення правової культури в умовах глобальної інформаційної економіки.

Авторське право є ключовим елементом інституту інтелектуальної власності та визначається як сукупність особистих немайнових і майнових прав автора на створений ним твір науки, літератури чи мистецтва. Правова природа авторського права ґрунтується на поєднанні творчої індивідуальності автора та правових гарантій, які забезпечують захист результатів цієї діяльності. У сучасному суспільстві, де роль нематеріальних активів постійно зростає, авторське право вже давно перестало бути факультативним елементом правової системи — воно стало необхідною умовою стимулювання інновацій, культурного розвитку та цифрової економіки [3].

Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що об’єктами авторського права є твори, створені в результаті творчої діяльності, незалежно від їх

призначення, жанру, форми або художнього рівня [3]. Ця норма відображає фундаментальний принцип: право виникає не за фактом державної реєстрації, а в момент створення твору. Творчий процес є унікальним, а результат — неповторним, тому законодавець максимально підкреслює суб'єктивний характер авторського права.

Правова природа авторського права має подвійну структуру:

1. особисті немайнові права;
2. майнові права інтелектуальної власності [6, 58].

Особисті немайнові права є невідчужуваними та належать виключно автору. До них відносять право на ім'я, право на недоторканність твору, право на визнання авторства. Ці права є тісно пов'язаними з особою творця і не можуть передаватися іншим суб'єктам. Вони захищають не лише економічний інтерес, а й репутацію автора, забезпечують повагу до його творчого внеску та гарантують, що твір не буде спотворено або використано у контексті, який шкодить честі та гідності [3].

Майнові права автора, у свою чергу, спрямовані на забезпечення економічної вигоди від використання твору. Вони є відчужуваними і можуть передаватися іншим особам за допомогою договору, ліцензії або унаслідок спадкування. Майнові права охоплюють право на відтворення твору, його розповсюдження, публічне виконання, переклад, переробку, імпорт та інші форми використання. Право на використання твору є абсолютним, що означає: будь-яке використання без дозволу автора є протиправним (за винятком випадків, прямо передбачених законом).

Особливість правової природи авторського права полягає в тому, що воно водночас охороняє особисті та економічні інтереси автора. Ця гібридна структура робить його складним, але надзвичайно ефективним правовим інструментом. У більшості європейських правопорядків особисті немайнові права мають беззаперечний пріоритет, оскільки вони забезпечують непорушність творчого акту. Українське законодавство рухається в тому ж напрямі, адаптуючи національні норми до положень Бернської конвенції та інших міжнародних договорів.

Варто підкреслити, що авторське право завжди має творчий характер. Воно не охоплює звичайну технічну роботу, алгоритмічні операції або механічне копіювання. Правовий захист неможливий там, де немає творчого внеску. Саме тому в судовій практиці так багато уваги приділяється визначенню оригінальності твору. Це не означає, що твір має бути унікальним у світовому масштабі — достатньо індивідуального, самостійного творчого рішення автора.

Сучасні технології ставлять перед правом нові виклики. Штучний інтелект, цифрове копіювання, онлайн-платформи та глобальні бібліотеки формують середовище, де твір може бути використаний у необмеженій кількості форм. Це ускладнює захист авторських прав, оскільки швидкість поширення контенту перевищує можливості традиційних правових механізмів реагування. Тому сьогодні правова природа авторського права доповнюється ще одним важливим елементом — цифровими виключними правами, які спрямовані на регулювання онлайн-використання творів.

Судова практика в Україні демонструє поступове формування чітких правових підходів до визначення меж допустимого використання творів, оцінки протиправності дій та встановлення розміру компенсації за порушення авторських прав. Вона є одним із найбільш вагомих елементів у системі захисту інтелектуальної власності, оскільки саме в судових рішеннях відображається справжнє застосування норм цивільного законодавства, їх тлумачення та адаптація до нових технологічних умов. Аналіз рішень українських судів засвідчує, що у справах про порушення авторського права суди керуються не лише буквою закону, а й принципами добросовісності, справедливості та балансу інтересів сторін [4].

Важливо, що суди дедалі частіше звертаються до положень міжнародних договорів, зокрема Бернської конвенції та Угоди ТРІПС, а також використовують практику Європейського суду з прав людини як орієнтир для тлумачення окремих категорій, пов'язаних із свободою вираження поглядів і захистом творчих результатів. Це сприяє гармонізації національного правозастосування із загальноєвропейськими стандартами та підвищує рівень юридичної визначеності у сфері авторського права.

Одним із найбільш поширених видів спорів є претензії щодо незаконного використання фотографічних зображень, розміщених у мережі Інтернет. Суди визнають фотографії повноцінними об'єктами авторського права, для яких не вимагається державна реєстрація чи підтвердження творчого характеру, за винятком випадків, коли інша сторона намагається довести відсутність творчого внеску. У більшості справ суди відзначають, що сам факт створення фотографії людиною вже є доказом творчої діяльності, а будь-яке її використання без дозволу автора порушує його майнові права. У таких випадках суди присуджують компенсацію, навіть якщо порушник стверджує, що не мав наміру отримати прибуток від розміщеного зображення.

Ще одним важливим напрямом судової практики є спори щодо плагіату, особливо у наукових роботах, журналістиці та творчих індустріях. У рішеннях судів простежується позиція, відповідно до якої відтворення навіть невеликих фрагментів твору без посилання на автора може розцінюватися як порушення, якщо такі фрагменти мають оригінальний характер. У справах про плагіат нерідко йдеться не про майнову шкоду, а про порушення особистих немайнових прав, що підкреслює важливість моральної складової авторського права. Суди визнають, що плагіат завдає суттєвої шкоди репутації автора, що є підставою для стягнення моральної шкоди навіть без доведення конкретних матеріальних збитків.

У справах, пов'язаних із цифровим піратством, українські суди враховують специфіку онлайн-середовища, зокрема анонімність користувачів, швидкість розповсюдження інформації та складність фіксації факту порушення. Тому в більшості випадків застосовується компенсаційний механізм, який дозволяє авторам отримати відшкодування без детального доведення розміру збитків. Судова практика підтверджує, що компенсація є ефективним інструментом, оскільки дає змогу реагувати на порушення в умовах, коли традиційні методи документування шкоди є недостатніми [4].

Особливо показовим є підхід судів до оцінки добросовісності сторін. Якщо порушник доводить, що вжив усіх можливих заходів для перевірки правового статусу твору, наприклад отримав ліцензію або використав матеріал із відкритої бібліотеки, яка заявляє про наявність прав, суди можуть зменшити розмір компенсації. Водночас, якщо порушник ігнорує вимоги законодавства або навмисно уникає отримання дозволів, судова практика демонструє тенденцію до призначення більш суворих санкцій.

У важливих рішеннях Верховного Суду сформульовано підхід, згідно з яким у випадку, коли порушення здійснюється у широкому масштабі та має повторюваний характер, компенсація може бути значною, оскільки вона виконує стримувальну функцію і має запобігти подальшим незаконним діям. Такий підхід відповідає європейській практиці, де цивільно-правова відповідальність у сфері авторського права розглядається не лише як спосіб відновлення порушених прав, а й як інструмент попередження масових цифрових порушень.

Загалом судова практика України демонструє послідовну еволюцію у напрямі посилення захисту прав авторів та впровадження більш гнучких і реалістичних механізмів оцінки порушень. Вона відображає прагнення держави забезпечити функціонування ефективної системи цивільно-правової відповідальності, яка відповідає сучасним технологічним умовам та міжнародним стандартам.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що цивільно-правова відповідальність за порушення авторських прав є важливим механізмом охорони результатів творчої діяльності та забезпечення справедливого балансу між інтересами автора і користувача. Судова практика свідчить про послідовне посилення захисту авторських прав, особливо в умовах цифровізації, що дозволяє ефективно реагувати на нові форми порушень. Застосування компенсації, відшкодування збитків і припинення неправомірних дій забезпечує реальне відновлення порушених прав та виконує превентивну функцію. Таким чином, цивільно-правова відповідальність залишається дієвим інструментом захисту авторів і сприяє формуванню належної правової культури у сфері інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 23.11.2025).
2. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (у редакції 1979 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 23.11.2025).

3. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 23.11.2025)
4. Судова практика Верховного Суду у справах щодо захисту авторського права // Офіційний вебсайт Верховного Суду України.
5. Бицюк В. С. Інтелектуальна власність: навчальний посібник. – Київ: КНЕУ, 2020. – 340 с.
6. Дяченко М. П. Право інтелектуальної власності в Україні: навчальний посібник. – Київ: Юрінком Інтер, 2018. – 432 с.
7. Чеберяк Ю. О. Захист авторського права в умовах цифровізації: монографія. – Київ: Національна академія правових наук України, 2021. – 256 с.

Myrzaliyeva Zh. T.
Third-year doctoral student
«Karaganda National Research University named after academician Ye.A. Buketov».

CONTRACTUAL REGULATION OF HOUSING RIGHTS OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The right to housing in the Republic of Kazakhstan is affirmed at the constitutional level as one of the fundamental social entitlements. Yet the Constitution itself does not elaborate on the mechanisms through which this right is to be exercised. Those mechanisms take shape within sector-specific legislation, most notably in the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the Civil Code), in particular Chapter 30, "Residential Lease" (Articles 601–603) [1]; the Law of the Republic of Kazakhstan dated 16 April 1997 No. 94-I "On Housing Relations" [2]; as well as a number of special statutes governing commercial housing rental, shared participation in residential construction, housing construction cooperatives, and other organizational and legal forms.

Already Article 1 of the Law "On Housing Relations" expressly states that housing relations are regulated by this Law, by the norms of the Civil Code, and by other legislation. In practice, this amounts to acknowledging the civil-law framework as the principal structure on which the legal regulation of housing rests.

In the domestic legal scholarship, this linkage has long been examined. A.K. Kusainova, viewing housing law as a complex legal field, notes that the core of housing regulation is formed precisely by civil-law constructs — proprietary rights, obligations, and contractual arrangements. Y.G. Basin, by contrast, remained skeptical toward the concept of complex branches of law and argued that housing legislation represents a set of norms drawn from various legal sectors, while the idea of its "monolithic" internal coherence is, in many respects, overstated [3; 7]. At a substantive level, these positions do not truly conflict. Debates about the place of housing law within the broader system of legal branches are of secondary relevance for practice. What matters far more is that the primary housing rights of individuals arise, evolve, and receive protection through contractual mechanisms. And when contractual regulation proves weak, the constitutional declaration of the right to housing — no matter how carefully drafted — fails to crystallize into a stable legal status.

The Civil Code of the Republic of Kazakhstan establishes the general regime governing contracts and obligations while also defining specific models for property lease and residential tenancy. Of central relevance are Chapters 29, "Property Lease (Rent)," and 30, "Residential Lease" [1]. Article 601 of the Civil Code provides the basic definition of a residential lease agreement: the owner or another authorized party (the lessor) undertakes to provide a dwelling to an individual for a fee, granting temporary possession and use, while the tenant, in turn, must pay for the premises and use them for their intended purpose [1]. No less important is paragraph two of this article, which requires the residential lease to be executed in written form. This requirement effectively turns the contract into the main evidentiary instrument when disputes arise [1]. Articles 602–603 distinguish between residential leases in buildings belonging to the state housing stock and those within the

private housing stock [1]. In doing so, the Code preserves a unified contractual approach, though the level of mandatory regulation varies according to the social nature of the respective housing stock. In essence, the social dimension matters, yet the legal form remains rooted in contract.

In practice, however, as S.S. Karzhaubaev observes, a substantial share of lease agreements is concluded either orally or in a merely nominal manner, often in breach of the requirements for written form and, where applicable, registration. Such deviations open the door to abuses by both landlords and tenants [4; 101]. As a result, a certain paradox emerges: the legislature supplies an adequate set of contractual instruments, yet their effectiveness is undermined by low legal awareness and weak enforcement of the rules governing proper formalization of housing relations.

Another dimension of contractual regulation concerns the lease of dwellings from the state housing stock. The relevant framework consists of Article 602 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan [1] and Chapter 11 of the Law "On Housing Relations" (Articles 80–89) [2]. Article 80 of the Law outlines the residential lease agreement within the state housing stock, Article 81 clarifies its subject matter, and Article 82 governs the consequences of declaring such an agreement invalid. A distinctive feature here is that the contract is tightly interwoven with the administrative procedure: the akimat's decision to allocate housing, the subsequent conclusion of the lease, and the performance of the resulting obligations. The tenant's contractual position essentially derives from their public-law status as a person recognized in need of housing. G.A. Alikhanova and E.V. Nesterova rightly note that the termination of a tenant's rights in the state housing stock through cancellation of the lease and ensuing eviction should not be reduced to an administrative act. What is at stake is a civil-law mechanism for ending an obligation, one that requires judicial assessment in terms of compliance with contractual terms, proportionality, and good faith [5; 59]. When a court limits itself to a merely formal check of the administrative steps and overlooks the contractual nature of the relationship, the right to housing in the sphere of social rental becomes vulnerable.

An important layer of contractual regulation is tied to the management of condominium property. Section 3 of the Law "On Housing Relations" (Chapters 6–7) introduces the institution of the condominium, associations of property owners (APOs), house councils, and management organizations [2]. Articles 31–39 set out the procedure for establishing a condominium, the rights and duties of owners, and their participation in expenses for maintaining the common property. Articles 34–34-2 impose obligations to make mandatory contributions and to finance capital repairs, while Articles 42–51-5 govern owners' meetings, management arrangements, the status of APOs and management companies, as well as the contractual relations that arise between these bodies and individual owners [2]. In essence, this framework creates a particular form of collective contractual regime. A homeowner becomes part of a network of contractual and quasi-contractual relations focused on the management and upkeep of the shared property. And the practical realization of their housing right in relation to their own unit ultimately hinges on the proper performance of these collective obligations. A parallel with Turkish law is instructive here. The Condominium Law No. 634 (Kat Mülkiyeti Kanunu) sets out in detail the obligations of owners to share building-related expenses (aidat), to preserve the structural integrity of the property, and to comply with the decisions of the owners' assembly [6; 1]. It illustrates how a stable right to housing can be secured through a strict contractual and corporate discipline. In Kazakhstan, comparable legal constructs are formally in place, yet their integration into everyday practice remains limited. Many owners still perceive maintenance contributions less as a contractual or quasi-contractual duty and more as an imposed "tax," which weakens the practical effectiveness of the system.

Housing construction cooperatives and participation agreements in shared construction form another significant segment of the contractual framework governing housing rights. Chapter 8 of the Law sets out the procedure for establishing housing construction cooperatives, the conditions of membership, the payment of shares, and the distribution of residential units [2]. In substance, this is a particular contractual arrangement in which an individual joins a cooperative, undertakes to pay a share contribution, and, in return, acquires a claim to a dwelling. This structure blends elements of a corporate (membership-based) status with an obligation relationship between the cooperative and its member, ultimately giving rise to a housing right. Given the substantial role that cooperative schemes and shared construction play in urban development, the quality of contractual regulation in this area

directly affects the risks of unfinished projects, fraud against equity holders, double sales, and other violations that undermine the right to housing.

It is also necessary to acknowledge the transitional costs of the reform. The parallel existence of APOs, the older apartment owners' cooperatives (KSK), and various forms of "house councils" produces considerable legal uncertainty. In some buildings an APO has been formally established, yet the familiar KSK arrangements continue to operate in practice; in others, by contrast, there is no clear management entity at all. As a result, the contractual framework intended to stabilize the management and upkeep of common property within the condominium system often turns out to be fragmented and only weakly enforceable.

From the standpoint of scholarly reflection on the contractual regulation of housing rights, several approaches deserve attention. A.K. Kusainova, viewing housing law as a "mosaic" composed of norms from different branches, nonetheless emphasizes that the housing rights of individuals, in the overwhelming majority of cases, arise and change on contractual grounds: residential lease, sale and purchase, participation in a cooperative, agreements on condominium management. Even public-law mechanisms — such as registering persons in need of housing or allocating units from the state housing stock — ultimately take effect through the conclusion of residential lease agreements for state-owned dwellings. Y.G. Basin, cautioning against overestimating the "special" nature of housing law, essentially reminds scholars and practitioners of the need to preserve civil-law dogmatics and to approach any limitations on freedom of contract, introduced under the banner of social specificity, with considerable restraint [3].

A comparative legal perspective shows that similar issues in several European jurisdictions are addressed through the gradual "socialization" of residential lease agreements, while still preserving their private-law character. German civil law, governing residential tenancy in §§ 535–580a of the BGB [7; 1], combines the classical lease model (§ 535 BGB, which imposes on the landlord the duty to provide and maintain the dwelling in a suitable condition and on the tenant the duty to pay rent) with significant constraints on the landlord's ability to terminate the agreement unilaterally. Under § 573 BGB, termination requires a "legitimate interest," such as the landlord's need to occupy the dwelling personally or serious breaches committed by the tenant [8; 1]. Modern German legal scholarship interprets the exclusion of arbitrary ordinary termination as a private-law mechanism for protecting a socially vulnerable tenant, rather than a purely public intervention. The Turkish Code of Obligations No. 6098 (TCO), in Articles 339–356, introduces special rules for leases of residential and covered commercial premises and establishes mandatory limits on rent increases (Article 344 TCO). It also sets out, in a rather strict manner, the grounds on which a landlord may terminate the contract (Articles 350 and 354 TCO), and these provisions cannot be modified to the detriment of the tenant [9; 1]. The Condominium Law No. 634, for its part, describes in detail the rights and duties of apartment owners, including the obligation to contribute to common expenses and to comply with the decisions of the management body [10; 1]. English legislation, through the Housing Act 1988 and the Landlord and Tenant Act 1985, offers yet another model. A landlord may not terminate an assured tenancy except in the manner laid down by statute, which typically includes obtaining a court order for eviction. Section 11 of the LTA 1985 imposes a mandatory duty on the landlord to carry out repairs and to maintain the structure and the essential installations of the dwelling, and this obligation cannot be waived or excluded by contractual agreement [11; 1].

In conclusion, when considering the borrowing of foreign experience, it seems to me that abstract models are not the most productive for the Kazakhstani legislator.

First, the German approach limiting arbitrary termination of residential lease agreements by the landlord (the analogue of § 573 BGB) appears especially valuable. Its essence lies in the rule that ordinary termination is permissible only when a legitimate interest exists, and the list of such interests is quite narrow and carefully defined.

Second, the Turkish approach to rent indexation (Article 344 TCO) seems particularly useful: it limits rent increases by tying them to official indices rather than to the landlord's discretion, shielding the tenant from sudden price shocks, especially in large cities.

Third, the English model imposing a mandatory duty on the landlord to keep the dwelling in a habitable condition (section 11 of the Landlord and Tenant Act 1985) is highly persuasive, all the more so because it applies regardless of what the contract may say.

When turning to the problems faced by associations of property owners (APOs), the first issue is the institutional fragility of the associations themselves: low engagement on the part of owners, a chronic lack of attendance at general meetings, and situations in which key decisions are effectively taken by a small group of activists or by a chairperson operating "by default." Second, there is the persistent failure to meet the obligations to pay contributions and to finance major repairs.

LIST OF REFERENCES:

1 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part), dated 1 July 1999 No. 409. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_

2 Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing Relations", dated 16 April 1997 No. 94-I. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

2 Kusainova A.K. Housing Law: A Study Guide. Almaty: Nur-press, 2008. https://emedia.enu.kz/sites/default/files/index_34.pdf?ysclid=mie7x1usci691624174

3 Karzhaubaev S.S. On Improving Housing Legislation in the Sphere of Rental Relations // Scientific and Legal Journal Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2021, No. 1(64), pp. 100–106.

4 Alikhanova G.A., Nesterova E.V. Certain Issues Concerning the Emergence and Termination of Housing Rights in Respect of Dwellings Provided from the State Housing Stock // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2020, pp. 56–68.

5 Turkish Condominium Law No. 634: https://www.lawsturkey.com/law/634-turkish-condominium-law

6 German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB), §§ 535–580a (tenancy law), with reference to English-language translations and commentaries. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/

7 Christian U. The Exclusion of the Arbitrary Ordinary Termination in German Residential Tenancy Law: A Private Law Perspective // European Review of Contract Law, 2025. https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/ercl-2025 2010/html?srsltid=AfmBOopcezIr8pwLmRkKAD9jvecDAu1h4CgLRfDteUsf6SWw_zKkQkO&utm

8 Turkish Code of Obligations (Law No. 6098), Articles 339–356, 344, 350, 354, as well as analytical materials concerning the regulation of residential and roofed workplace leases. https://www.mondaq.com/turkey/landlord-tenant-leases/131216/leases-of-residential-and-roofed-workplaces-within-the-frame-of-the-new-turkish-code-of-obligations?utm

9 Evaluation of the Lease Agreement under Article 350 of the Turkish Code of Obligations. https://kilinclaw.com.tr/en/evaluation-of-the-lease-agreement-under-article-350-of-the-tco/?utm_

10 Landlord and Tenant Act 1985 (UK). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/50/contents

Zhagalov R.B.

- PhD student of the Department of Civil and Labor Law, Faculty of Law, NCL "Buketov Karaganda National Research University", Karaganda, Kazakhstan

«CLASSIFICATION OF TENDERS AND THEIR LEGAL NATURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

When you start looking into the classification of tenders and their legal nature in the Republic of Kazakhstan in today's conditions, you quite quickly get a feeling of a slight mismatch. In business practice, in public speeches, in the documents of customers and contractors, everyone speaks of

«tenders», «tender procedures», «participation in a tender». But you open the new Law of the Republic of Kazakhstan «On Public Procurement» dated 1 July 2024 No. 106-VIII ZRK and you see that the law carefully avoids this word, preferring to speak of «methods of carrying out public procurement», of a competition, an auction, a request for price proposals, a single-source procurement, a unified procurement platform, and so on [1]. In the previous law of 2015, which was repealed when the new regulation entered into force, the situation was similar: there was no «tender» as a legal category there either. Nevertheless, in professional and academic circles, in descriptions of the system on the public procurement portal, and in business analytics, it is precisely the word «tender» that is used to designate the contractual system of competitive selection of suppliers on electronic platforms. And it is from this gap between the legal language of the statute and the language of practice, as it seems to me, that the need arises to carefully describe what exactly we are classifying and what the legal nature is of what everyone calls a tender.

Formally, the Public Procurement Law No.106-VIII is arranged in a rather coherent way. Article 1 sets out the range of relations it covers: the procurement of goods, works and services needed to ensure the functioning and the exercise of the powers of state bodies, state institutions, as well as other customers explicitly listed in the law [1]. Article 2 outlines the aims and tasks — achieving the strategic objectives of public administration and establishing the legal foundations for effective management of public finances through a system of public procurement principles [1].

Article 3 then provides a legal definition of public procurement as the acquisition of goods, works and services funded by the budget, special funds or by the customers' own revenues [1]. At the same time, it introduces the concepts of a public procurement contract, a potential supplier, a procurement participant and — crucial at this stage — the unified procurement platform as the information system of the authorised body [1]. And yet the word «tender» is nowhere to be found.

Nevertheless — and this point is made quite aptly by Z.S. Ashimova when analysing the previous legislation — in substance all the procurement methods described in the law are essentially variations of a single phenomenon: the tender, understood as an organised competition of offers aimed at concluding a contract under pre-defined conditions [2]. She states quite directly that it is more convenient for the legislator to rely on technical terms such as «competition», «auction», or «request for price proposals», yet in doctrinal terms all these procedures are united by the concept of a tender as a form of competitive bidding [2].

The current state of legislation only reinforces this idea. Digitalisation and the growing procedural detail have made the system more complex, but the underlying nature of the institutions has remained the same — they are all different forms of organised selection of a contracting party.

At the current stage, the discussion of tenders is taken further by the work of R.B. Zhagalov and M.T. Akimzhanova, expressly titled as a study of the legal nature of the tender under the legislation of the Republic of Kazakhstan [3]. The authors already proceed from the logic of the upcoming 2024 reform and suggest viewing the tender as a complex legal procedure based on the principles of competitiveness, transparency and equal access, within which a supplier is selected and an obligation to conclude a contract is formed.

According to Zhagalov and Akimzhanova, the tender in Kazakhstani law has a dual legal nature: on the one hand, it is an administrative procedure governed by the imperative rules of procurement legislation; on the other, it is an element of the mechanism for concluding a civil-law contract, limiting the freedom of contract in the sense of Article 380 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, though not abolishing it entirely [3].

What seems important — and they emphasise this explicitly — is that a tender is not merely a «procurement method» but an independent legal institution that requires a fully developed theoretical understanding.

To avoid getting lost in terminology alone, it makes sense to first outline the civil-law backdrop against which all of this is constructed. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) in Article 378 defines a contract as an agreement between two or more persons intended to establish, amend or terminate civil rights and obligations [4]. Article 380 of the Civil Code anchors the principle of freedom of contract: individuals and legal entities are free to enter into agreements, and no one may be compelled to do so, unless the duty to conclude a contract is directly imposed by law or arises

from a voluntarily assumed obligation [4]. Article 387 of the Civil Code introduces the concept of a public contract, under which an entrepreneur is required to conclude a contract with any person who approaches them, on equal terms, provided that meeting the requests of several persons is objectively possible [4].

In the Special Part of the Civil Code, Article 458 sets out the model of a supply contract: the supplier-entrepreneur undertakes to deliver goods they produce or purchase to the buyer for use in entrepreneurial activity or for other non-consumer purposes [5]. Most procurement relations — including those in the state and quasi-state sectors — flow precisely through such contracts.

The new Public Procurement Law relies on these provisions quite straightforwardly: a public procurement contract is expressly defined as a civil-law contract concluded via the web portal between the customer and the supplier [1]. Articles 17–19 then spell out the rules on the conclusion, form, security and amendment of such contracts, and the norms of the Civil Code clearly operate there on a subsidiary basis.

So, whichever way you look at it, the legal nature of what results from a tender procedure remains rooted in civil law: it is either a supply contract, or a contract for work and services, or a remunerated services agreement — sometimes a mixed contract — but certainly not some new «special» type.

The procedural side of things is an entirely different story. Here, special legislation comes into play — alongside Law No. 106-VIII, there is also the Law of the Republic of Kazakhstan «On Procurement by Certain Entities of the Quasi-Public Sector» dated 8 June 2021 No. 47-VII [6]. Article 1 of this law lists the entities it applies to: national managing and national holding companies, national companies, socio-entrepreneurial corporations, and other organisations in which the state directly or indirectly owns at least 50% of the voting shares (or stakes) [6]. Article 1-1 proclaims the same guiding principles — efficiency, fair competition, openness and the prevention of corruption. Article 2 provides its own definition of procurement as the paid acquisition of goods, works and services, and it also introduces the concept of the procurement web portal [6].

S.N. Moroz and V.V. Ten, examining the regulation of procurement within the quasi-public sector, make a rather convincing case that, in essence, we are dealing with two regimes that are structurally very close. In both public procurement and quasi-public sector procurement, the legislator has implemented the same core principles, the same basic set of procurement methods (tender, request for price proposals, single-source procurement, exchange-based procurement, electronic store), and a similar logic of oversight and dispute resolution [7].

The authors conclude that the differences between the two laws are largely technical, and they suggest that, in the long run, the regulations should be unified into a single law governing both public and quasi-public procurement [7].

To my mind, this leads directly to the idea that, for the purposes of classifying tenders, there is little value in drawing a sharp distinction between «public» and «quasi-public». The legal nature of their tender procedures is essentially the same, and the differences mostly concern the finer points of authority, scope, and the internal regulations of individual procuring entities.

If we gather everything said so far, we can distinguish three major groups of tenders based on their legal regime. The first consists of public tenders carried out under the Public Procurement Law No. 106-VIII (public procurement in the narrow sense) [1]. The second includes tenders conducted by entities of the quasi-public sector under the Law «On Procurement by Certain Entities of the Quasi-Public Sector» No. 47-VII [6]. The third group comprises private tenders conducted outside the scope of these laws and based directly on the Civil Code and the internal acts of legal entities [4:5].

For the first two groups, the law establishes specific «procedural corridors», while for the third such a framework is constructed by the organiser itself, relying on Chapter 46 of the Civil Code on competitive obligations — and above all on Article 915, which I will return to shortly.

Within the public-law block, the main line of classification follows from Article 10 of the Public Procurement Law No. 106-VIII: competition, auction, request for price proposals, single-source procurement, and procurement through commodity exchanges [1]. In practice, each of these methods is a type of tender in the broad sense.

A competition is the basic form. It involves evaluating proposals across a set of criteria — price, quality, experience, qualifications, and other indicators — using competition documentation and

competitive price offers [1]. An auction is a variety of tender in which competition is reduced mainly to lowering the price in an electronic bidding format; the law defines auction documentation and a starting price for this purpose [1].

A request for price proposals is a simplified tender for relatively straightforward and low-value procurements, although — as the authorised body's clarifications remind us — even here the rules on bid security and contract security apply (up to 3% and 5% of the contract amount respectively), which means that the participants' liability remains fully engaged [1].

Single-source procurement, oddly enough, is also included in the list of public-procurement methods (Arts. 10 and 16), although by its very nature it sits right on the boundary of the tender model. There is no competition, yet the method is allowed only when conditions strictly defined by the law arise — when previous procurement procedures have been declared invalid, when competition is objectively absent, when the goods are technologically unique, in emergencies, and similar situations [1].

Moroz and Ten rightly criticise the overuse of this method in the quasi-public sector, pointing out that the widespread reliance on single-source procurement undermines the very idea of competitive selection [7]. It is hard to disagree: the more often a customer steps outside competitive procedures, the more conditional the tender system itself becomes.

Procurement through commodity exchanges and through the electronic store forms a separate line of their own. For certain categories of homogeneous goods, the law provides for exchange-based trading as a form of procurement [1]. And the electronic store, which is used especially actively in quasi-public sector procurement, is essentially a permanent electronic tender: suppliers post their price offers in the system, the customer selects the most advantageous one, and the internal rules require at least two price offers to be present before a transaction can be concluded [6].

Here, it seems to me, you can see most clearly how the technological shell — the storefront, the catalogue — hides the very same tender mechanism, the same competition of offers, just embedded into a continuous digital format.

The modern system of public and quasi-public tenders has become almost entirely electronic — and not by accident. The Public Procurement Law No. 106-VIII introduces the notion of a «unified procurement platform», an information system through which both public procurement and quasi-public sector procurement are carried out [1]. The Law «On Procurement by Certain Entities of the Quasi-Public Sector» No. 47-VII uses a similar concept — the procurement web portal [6].

In practice this means that all public tenders are already electronic de facto, and the old distinction between «paper-based» and «electronic» procedures, still meaningful a decade ago, has lost its relevance. The axis of classification by form has shifted: today it makes more sense to speak of open tenders (with the widest possible access to information and participation) and restricted or closed procedures (for example, defence procurement, special procedures under Article 26 of Law No. 106-VIII, or certain procurements within the Sovereign Wealth Fund *Samruk-Kazyna*) [1; 2; 8].

But in all of these cases the core remains the same: an announcement, documentation, submission of bids, evaluation, selection of a winner, and the conclusion of a contract.

If you look at a tender through the types of contracts it ultimately leads to, it becomes quite clear how the tender framework overlays the law of obligations. Tenders for the supply of goods culminate in supply contracts under Article 458 of the Civil Code [4]; tenders for the performance of work result in contracts for work or construction contracts (the corresponding sections of the Special Part of the Civil Code) [4]; and tenders for services end with contracts for the compensated provision of services [4].

Neither the Public Procurement Law No. 106-VIII nor the Law No. 47-VII on procurement by entities of the quasi-public sector introduces a new contractual type — a «state contract» in the sense of an independent civil-law construction. On the contrary, both laws emphasise that a procurement contract is simply one of the variations of already established civil-law agreements [1; 6]. As Mukaldieva, Adanbekova and Seisembekova rightly note, what is added on top is merely a special procedure for selecting a counterparty and specific requirements regarding the content and performance of the contract [8].

When you finally turn to private tenders — and without them the whole picture feels oddly incomplete — you end up in Chapter 46 of the Civil Code of Kazakhstan, «Obligations Arising from Competitions» (Articles 910–916), which directly regulates obligations arising from a competition, a public competition, and a tender [5]. Article 910 states that obligations arising from a competition may originate from an announced competition, including one based on a tender [5].

Article 915 focuses specifically on the tender. Its first paragraph says that the organiser undertakes, on the terms they have set, to conclude a contract (as a seller, buyer, customer and so on) with the participant whose offer is accepted; the second paragraph adds that participants must submit their offers together with the tender documentation within the time limits and in the manner defined by the tender conditions [5].

In other words, the Civil Code provides a general, cross-sector model of the tender: a form of bidding designed to conclude a contract, built on the competition of offers, and creating for the organiser a duty to enter into a contract with the winning bidder.

In practice, private tenders in Kazakhstan most often appear as corporate procurement procedures run by large companies, banks, and funds that do not fall under the public procurement law or the law on procurement within the quasi-public sector. They also arise as internal procurement processes of commercial organisations that voluntarily choose a tender as their method for selecting a contractor.

Many of these companies adopt their own procurement regulations, and these documents often reproduce — either word for word or in substance — the structure set out in Article 915 of the Civil Code: the announcement, submission of bids, evaluation criteria, a protocol identifying the winning bidder, and the conclusion of a contract with that winner [5].

The government, when setting standard procurement rules for certain categories of non-budget organisations, explicitly refers to Article 915 of the Civil Code, confirming that when procurement is carried out by way of a tender, the provisions of this article apply [5].

To my mind, this is a telling detail: outside the field of the special procurement laws, it is precisely the civil-law model of the tender embedded in the Civil Code that becomes the foundational framework for regulation.

From the standpoint of its legal nature, a private tender is essentially a pure competitive obligation. Once the organiser announces the conditions, they voluntarily limit their own freedom of contract, while the participants gain a legitimate expectation that — if they meet those conditions and are recognised as the winners — the contract will indeed be concluded.

A breach of the announced conditions, an arbitrary refusal to conclude the contract, or a refusal even to consider the submitted bids may give rise to civil liability. In some cases this may extend to compensation for actual losses, particularly if a participant has incurred expenses in preparing for and taking part in the tender while relying on the organiser's good faith.

Our doctrinal discussion of private tenders is still developing and somewhat fragmented, yet the scholarship on competitive obligations more broadly already emphasises that Article 915 of the Civil Code is not merely decorative. It provides the legal framework that courts are required to take into account when assessing the conduct of the parties in private tender procedures [5].

If we now bring all the pieces together, the legal nature of the tender in the Republic of Kazakhstan looks roughly as follows.

First, the term *tender* is not a statutory concept in the public procurement law. It is a doctrinal notion that brings together various procurement methods — competition, auction, request for price proposals, exchange-based procurement, and, in certain forms, even single-source procurement — and captures the underlying idea of an organised, competitive or otherwise formalised selection of a contracting party.

Second, in the public sector a tender functions as a complex legal construct: the public-law procurement procedure (from planning to the final protocol) and the civil-law contract concluded as its outcome do not exist independently of one another. The procedure restricts the freedom of contract, yet it is the contract that ultimately materialises the substantive result of the tender.

Third, in the private sector the tender relies directly on Chapter 46 of the Civil Code and Article 915, operating as a form of competitive obligation in which the organiser voluntarily assumes the duty to conclude a contract with the winning bidder on the terms announced in advance [5].

Based on everything outlined above, contemporary Kazakhstani law seems to have reached a point where the tender is no longer merely a «procurement technique» but has become a fully fledged cross-sector legal institution. It brings together civil law — contracts and competitive obligations — administrative law with its procedures, oversight and avenues for challenge, financial law with its concern for budgetary funds and spending efficiency, and, in the context of sustainable procurement, even environmental and social components.

Classifying tenders — by legal regime, by procurement method, by the degree of competition, openness or underlying purpose — is no longer just a convenient analytical exercise. It becomes a way of describing how the law responds to a very practical question: how the state and major

contracting entities can spend money in a way that is lawful, transparent and aligned with the public interest.

And, really, so much depends on how carefully we continue to work with the legal nature of the tender — in legislation, in judicial practice, in doctrine. That will determine whether the tender remains a living mechanism of competition and development, or gradually dissolves into a set of formalities to which one can always attach an ostensibly suitable «procurement method».

LIST OF REFERENCES

1. On Public Procurement Law of the Republic of Kazakhstan № 106-VIII LRK of July 1, 2024. . —[Electronic resource].—Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2400000106
2. Ашимова З.С.Юридическая сущность тендера при осуществлении государственных закупок в Республике Казахстан/З.С. Ашимов // Вестн. Каз .нац. ун-та.Сер. Юрид. — 2014.—No 3(71).—С. 111–114.
3. Zhagalov, R. B. The legal essence of tender under the legislation of the Republic of Kazakhstan / R. B. Zhagalov, M. T. Akimzhanova // Bulletin of the Karaganda University. Law Series. – 2024. – Vol. 115, No. 3. – P. 171-177. – DOI 10.31489/2024L3/171-177. – EDN ECEFTJ.
4. Civil Code of the Republic of Kazakhstan Enforced by the Decree of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994. —[Electronic resource].—Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_
5. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part) Code of the Republic of Kazakhstan № 409 dated July 1, 1999. —[Electronic resource].—Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409_
6 On procurement by certain quasi-public sector entities Law of the Republic of Kazakhstan № 47-VII dated June 8, 2021. —[Electronic resource].—Access mode: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2100000047
7 Мороз, С. П. Правовое регулирование закупок субъектами квазигосударственного сектора в Республике Казахстан: проблемы и пути решения / С. П. Мороз, В. В. Тен // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. – 2024. – Т. 115, № 3. – С. 91-99. – DOI 10.31489/2024L3/91-99. – EDN FGHMGF.
8. Mukaldiyeva, G., Adanbekova, Z., & Seisembekova, R. (2019). Особенности правового регулирования договора о государственных закупках. Journal of Actual Problems of Jurisprudence, 89(1), 60–71. https://doi.org/10.26577/JAPJ.2019.v89.i1.08

Муляр Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Національного транспортного університету

Бігун Анастасія Русланівна,
студентка юридичного факультету
Національного транспортного університету

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної війни енергетична інфраструктура України стала однією з найвразливіших сфер, а працівники енергетики — однією з найбільш ризикових професій. Аварійно-відновлювальні роботи виконуються у зоні обстрілів, поблизу зруйнованих ліній електропередач, підстанцій та об'єктів, де існує висока ймовірність повторних атак та мінної небезпеки. Такі умови вимагають зовсім іншого рівня організації охорони праці та адаптації традиційних заходів безпеки під реалії воєнного стану. Державні методичні рекомендації з

охорони праці під час війни наголошують на необхідності врахування військових ризиків під час планування та виконання робіт [1].

Наукові дослідження свідчать, що однією з головних проблем є недостатня адаптованість чинної нормативно-правової бази до умов війни. Чинні правила техніки безпеки здебільшого були розроблені для мирного часу й не враховують загроз, які виникають через обстріли, руйнування інфраструктури, необхідність швидкої евакуації, відсутність укриттів поруч із енергооб'єктами та роботу під звуки повітряної тривоги. Дослідники зазначають, що такі прогалини потребують термінового нормативного доопрацювання, зокрема щодо оцінки ризиків та регламентації роботи у фронтових районах [2].

Поряд із правовими труднощами зростають також організаційні та економічні ризики. Енергетичні підприємства працюють у ситуації постійної невизначеності: обладнання часто пошкоджене, персонал виснажений, а витрати на безпеку збільшуються в рази. Науковці підкреслюють, що управління ризиками має бути максимально гнучким: важливо передбачати можливість різких змін ситуації, створювати мобільні аварійні групи, швидко перерозподіляти ресурси та забезпечувати оперативну комунікацію між усіма службами [3].

Додатковий рівень небезпеки виникає через втручання у роботу критичної інфраструктури. Пошкодження підстанцій, трансформаторів, високовольтних ліній та об'єктів генерації створює умови, у яких працівники часто опиняються на нестабільних, небезпечних територіях. Наукові дослідження рекомендують проводити постійну комплексну оцінку ризиків для таких об'єктів, враховуючи як технічний стан, так і військову ситуацію, що прямо впливає на безпеку працівників [4].

Свою роль відіграє і стратегічний напрям розвитку енергетики — децентралізація та перехід до стійких, розподілених джерел енергії. За висновками українських аналітиків, розвиток локальних мікромереж, відновлюваних джерел енергії та систем накопичення енергії зменшує вразливість енергосистеми та кількість аварійних виїздів у небезпечні зони. Менша концентрація великих об'єктів автоматично означає менше ризиків для працівників [5].

Передусім слід регулярно проводити короткі тренінги з роботи в умовах обстрілів, мінної небезпеки та пошкоджених конструкцій — навчання повинно бути максимально прикладним і доступним для кожної зміни. Не менш важливо обладнати на ключових енергооб'єктах мобільні укриття, щоб персонал мав можливість негайно укриватися без зайвих переміщень територією.

Технічні рішення також можуть суттєво знизити ризики: використання дронів для огляду пошкоджень, відеоспостереження небезпечних ділянок, дистанційна діагностика стану ліній та трансформаторів. Крім того, доцільно створити резервні бригади, які можуть підміняти основні групи, щоб запобігти перевтомі та зниженню уваги працівників. Важливою складовою є й психологічна підтримка: у ситуації постійного стресу необхідні консультації фахівців, відновлювальні перерви та можливість звернутися по допомогу без страху стигматизації.

Децентралізація енергетики також має велике значення: чим більше локальних джерел живлення, тим менше аварійних ситуацій на великих об'єктах і тим рідше працівники змушені їхати на відновлення мереж у ризиковані зони.

Отже, забезпечення охорони праці на енергетичних об'єктах у воєнний час вимагає комплексного підходу: оновлення законодавства, підвищення рівня підготовки персоналу, модернізації технічної інфраструктури, упровадження психологічних програм підтримки та стратегічного розвитку розподіленої енергетики. Такий підхід дозволить не лише зменшити ризики для працівників, а й підвищити стійкість енергосистеми України в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба України з питань праці. Методичні рекомендації з організації охорони праці під час воєнного стану. URL: https://dp.dsp.gov.ua/novyny/metodychni-rekomendatsii-z-orhanizatsii-okhorony-pratsi-pid-chas-voiennoho-stanu/
2. Остапенко Л. О., Єсімов С. С. Юридичне забезпечення стандартів охорони праці в умовах воєнного стану. Науковий вісник НГУ, 2023. URL:

https://nvngu.in.ua/index.php/uk/vidavnitstvo/1902-ukrcat/arkhiv-zhurnalu/2023/zmist-6-2023/6787-119
3. Франчук В., Наконечна Н., Мойса В., Благута Я., Кінарьов В. Протидія організаційно-правовим та економічним ризикам роботи підприємств в умовах воєнного стану. Соціально-правові студії, 2024. URL: https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-7-3-2024/protidiya-organizatsiyno-pravovim-ta-ekonomichnim-rizikam-roboti-pidpriyemstv-v-umovakh-voyennogo-stanu
4. Іванюта С. П., Панов Є. М. та ін. Оцінка ризиків критичній інфраструктурі України в умовах військової агресії. Вісник КПІ. Хімічна інженерія, 2024. DOI: https://doi.org/10.20535/2617-9741.2.2024.307360
5. Ксендзук В. В., Покотило М. Ю. Енергетична безпека України та світу: оцінка наслідків війни. Економіка, управління та адміністрування, 2025. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-2(112)-46-53

Бобокал Олена Миколаївна,
викладач-методист, спеціаліст вищої категорії,
Київського фахового коледжу
туризму та готельного господарства

Кучак Олена Євгеніївна,
викладач-методист, спеціаліст вищої категорії,
Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Одним з ключових інструментів управління власністю є можливість укладення спадкового договору, що базується переважно на праві власника вільно розпорядитися своїм майном у разі смерті. Хоча спадковий договір регулюється нормами, включеними до книги "Спадкове право" Цивільного кодексу України, він не надає особі права на спадкування. Цей вид договору подібний до спадкування у тому, що в обох випадках право на спадок виникає у спадкоємців через смерть попереднього власника. Однак спадковий договір в Україні не так часто застосовується, можливо, через недостатню інформованість громадян та відсутність добре працюючого механізму його використання. Натомість в інших країнах, таких як Німеччина, Австрія, Швейцарія, Латвія, Угорщина і Китай, спадковий договір є поширеним і використовується як один з методів спадкування або форма заповідального розпорядження. Отже, досвід інших країн є важливим для розв'язання спірних питань щодо подальшого розвитку цього правового інституту в Україні.

Згідно статті 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Предметом такого договору може бути як рухоме, так і нерухоме майно, яке належить відчужувачу на праві власності [1].

Сторонами за спадковим договором є відчужувач і набувач. Відповідно до ст. 1303 ЦК України відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Таке визначення категорії осіб, які можуть бути відчужувачами, є досить нестандартним для цивільного законодавства. У цьому випадку законодавець відхиляється від звичайного підходу, який ґрунтується на поділі осіб на фізичних та юридичних. Слово "інші" зазвичай охоплює всіх учасників цивільних відносин, включаючи юридичних осіб. Проаналізувавши статтю 1302 Цивільного кодексу України, можна зрозуміти, що відчужувачем може бути лише фізична особа, оскільки право власності передається на

набувача після смерті відчужувача, а сам факт смерті стосується лише фізичної особи. Ймовірно, законодавець під "іншими" розуміє фізичних осіб, які не є у шлюбі, але протягом тривалого часу мешкають разом і мають спільне господарство.

Характеристикою спадкового договору є те, що відчужувач надає розпорядження стосовно свого майна ще за життя, але право власності на це майно переходить на набувача лише після смерті відчужувача. Набувач може також бути зобов'язаний здійснити певну дію до відкриття спадщини або після нього. З цього можна визначити наступні ключові умови спадкового договору: 1) майно, яке перейде у власність набувача після смерті відчужувача; 2) обов'язки набувача, визначені умовами договору (характер і зміст цих обов'язків); 3) інші умови, які важливі для однієї зі сторін договору (наприклад, строки виконання обов'язків набувачем).

Також в законодавстві зазначені конкретні особливості спадкового договору, який укладається між подружжям. Предметом такого договору може бути майно, яке належить подружжю як спільна власність, а також майно, яке належить особисто кожному з подружжя. Через спадковий договір може бути визначено, що у разі смерті одного з подружжя його майно переходить у спадок до іншого з подружжя, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача згідно з умовами договору.

Важливо відзначити, що цей договір має спеціальне забезпечення для його виконання. Згідно зі статтею 1307 Цивільного кодексу України, нотаріус може накласти заборону на відчуження майна, що є предметом цього договору. Заповіт, який стосується такого майна, вважається недійсним. Відчужувач має право визначити особу, яка буде контролювати виконання спадкового договору після його смерті, а у випадку відсутності такого вказівника контроль здійснює нотаріус у місці відкриття спадщини.

У законодавстві багатьох іноземних країн спадковий договір зазвичай розглядається як угода між спадкоємцем та спадкодавцем. Згідно з цією угодою, після смерті спадкодавця, який уклав договір, спадкоємцеві передається всі спадкові активи або їх частина. В такому договорі можуть бути встановлені як платні умови, за якими спадкоємець зобов'язаний виконати визначені обов'язки до чи після смерті спадкодавця, так і безоплатні умови передачі спадкового майна спадкоємцю [2, с. 62].

Європейське законодавство відіграло значну роль у розвитку спадкового договору. В Цивільному уложенні Німеччини (статті 2274–2302) спадковий договір розглядається як окремий вид спадкування, відокремлений і незалежний. Можна стверджувати, що спадковий договір є важливою складовою німецького національного права, де він з'явився і пройшов через процес розвитку та утвердження. Слід зазначити, що спадкові договори в Німеччині були відомі ще до поширення римського приватного права, але їх значення зросло значно після його прийняття [3, с. 123].

Відповідно до законодавства Німеччини, спадковий договір може бути анульований особами, які його уклали. Після смерті однієї з цих осіб анулювання вже неможливе (згідно зі статтею 2290 НЦУ). У випадку договору спадщини, укладеного між подружжям або цивільними партнерами, його також можна скасувати за спільною згодою подружжя або цивільних партнерів (згідно зі статтею 2292 НЦУ) [5].

Згідно зі статтею 639 Цивільного закону Латвійської Республіки (далі - ЦЗЛР), договірне спадкування визначається договором, за яким одна сторона передає іншій або кільком сторонам (одна одній) право на успадкування їх майбутнього майна або його частини. Цей вид договору відомий як спадковий договір. Згідно зі статтею 641 ЦЗЛР, такий договір може укласти лише особа, яка має не лише право укладати договори, а й можливість складати заповіт та успадковувати відповідно до нього. Для неповнолітніх спадкоємців передбачені окремі вимоги: якщо спадкоємець, визначений у договорі, є неповнолітнім, для того, щоб ця угода була юридично дійсною, необхідна згода опікуна.

Схоже на українське законодавство, статтею 643 ЦЗЛР передбачено, що спадковий договір повинен бути засвідчений нотаріально. Проте, якщо договір стосується нерухомості, він має бути занесений до земельних реєстрів. Цікавим є положення статті 649 ЦЗЛР, згідно з якою, якщо предметом спадкового договору є нерухоме майно, і цей договір занесений до

земельних реєстрів, залишаючись живим, заповідач може відчужувати, передавати в заставу або обтяжувати цю нерухомість майновими правами лише за згодою спадкоємця за договором. Фактично, спадкоємець стає залізобетонним власником такого майна, оскільки всі угоди щодо його відчуження укладаються лише за його згодою [6].

М. Б. Кравчик вказує на те, що французьке цивільне законодавство відноситься негативно до спадкових договорів, але допускає їх укладення лише між подружжям. У англійському приватному праві немає прямого передбачення щодо укладення спадкового договору, проте воно допускає його існування. Відзначається наявність договору, що укладається у випадку страждання особи на невиліковну смертельну хворобу, за яким ця особа може передати своє власне майно, очікуючи смерті від цієї хвороби. Проте отримувач отримує майно лише у випадку смерті дарувальника від цієї хвороби, і дарувальник залишає за собою право скасувати договір у будь-який момент [3, с. 123]. Отже, в англійському законодавстві такий договір розглядається як форма договору дарування.

Спадковий договір не можна анулювати односторонньо, але його можуть визнати недійсним з умов договору. Цей вид угоди не торкнеться прав осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині (згідно зі статтею 1254 АЦУ) [7].

У швейцарському цивільному кодексі спадковий договір розглядається як одна з форм розпорядження майном після смерті. За таким договором спадкоємець може отримати право на увесь або частину майна, відмовитися від спадщини або укласти угоду про відмову від неї. Але для законного визнання такого договору він повинен бути складений у формі публічного заповіту [8, с. 93].

Таким чином, система спадкового договору в Україні відрізняється від зарубіжних країн, таких як Німеччина, Латвія, Австрія, Швейцарія. У цих країнах спадковий договір частіше використовується як третя основа спадкування, разом із спадкуванням за законом і за заповітом, що дає спадкоємцю можливість вибору. У цих країнах спадковий договір розглядається як угода між спадкодавцем і спадкоємцем, за якою після смерті спадкодавця весь або частину його майна може перейти у власність спадкоємця за умови, що спадкоємець зобов'язується виконати певні розпорядження. Україна не має значної практики використання цього виду договору, на відміну від інших країн. Вивчення досвіду законодавства зарубіжних країн у цьому питанні може бути корисним для формування підходів до вирішення проблем, пов'язаних з застосуванням норм спадкового договору в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Клементьєва Т. М. Юридична характеристика спадкового договору в Україні та світовий досвід застосування спадкового договору. Вісник Запорізького національного університету. 2017. № 3. С. 58–65.
3. Кравчик М. Б. Особливості розвитку спадкового договору та вплив іноземного законодавства на його формування. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 4. С. 121–124.
4. Ішина Н. А. Інститут спадкового договору у законодавстві України та Німеччини: порівняльно-правовий аналіз. Право і суспільство. 2016. № 2. С. 45–51.
5. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.
6. Civillikums Latvijas Republicas. URL: https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums.
7. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622
8. Лада В. Д. Визначення місця спадкового договору в системі цивільного права України, з урахуванням іноземного досвіду. URL: http://109.237.87.242/bitstream/123456789/9903/1/%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_p120- 123.pdf

Вітко Олександр Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри Господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного Університету, місто Київ

АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА ДОГОВІРНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ЗУСТРІЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ПІСЛЯ ВТРАТИ ЧИННОСТІ ГОСПОДАРСЬКИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У рамках цивільних та господарських правовідносин бувають випадки, коли одна сторона зобов'язання не виконує своїх зобов'язань внаслідок дій іншої зобов'язаної сторони.

За таких обставин постає питання чи підлягає суб'єкт господарювання або інша особа відповідальності за невиконання свого зобов'язання, коли таке невиконання спровоковано діяннями іншої сторони, зокрема порушенням іншою стороною свого обов'язку.

Частиною 3 ст. 538 Цивільного кодексу України передбачено, що у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Якщо буквально тлумачити дану норму права, то нею передбачено, що підставами для звільнення від відповідальності і правомірного зупинення виконання відповідною стороною свого зустрічного обов'язку чи правомірної відмови від його виконання повністю або частково є:

1) перше – обставини наявності уже порушення іншою стороною свого обов'язку;

2) друге – обставини наявності очевидних підстав вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі.

В контексті першої підстави (порушення зустрічного обов'язку) прикладами наявності умов для звільнення від відповідальності і правомірного зупинення виконання відповідною стороною свого зустрічного обов'язку чи правомірної відмови від його виконання повністю або частково можуть бути випадки:

- нездійснення покупцем попередньої оплати товару, що дає підстави постачальнику зупинити поставку товару або відмовитися від договору поставки;
- прострочення оплати раніше поставленого товару;
- нездійснення попередньої оплати робіт (послуг);
- прострочення оплати раніше наданих послуг (виконаних робіт);
- не надання матеріалів замовником для виконання робіт, якщо за договором передбачено виконання робіт з матеріалів замовника;
- не надання (не забезпечення) замовником допуску виконавцю до місця виконання робіт (надання послуг) тощо.

В контексті другої підстави (наявність очевидних підстав вважати, що відповідна сторона порушить свій обов'язок) прикладами умов для звільнення від відповідальності і правомірного зупинення виконання відповідною стороною свого зустрічного обов'язку чи правомірної відмови від його виконання повністю або частково можна розглядати випадки:

- очевидно поганого фінансового стану покупця;
- наявності відомостей про рейдерське захоплення чи інше неправомірне захоплення третіми особами юридичної особи, що є покупцем за договором;
- повідомлення про окупацію території, на якій знаходиться покупець;
- закриття покупцем усіх рахунків, арешт усіх рахунків покупця;
- різке термінове відчуження покупцем своїх активів через наявність рішення суду про стягнення значного боргу;
- руйнування чи знищення всього майна або значної частини майна і виробничих потужностей покупця внаслідок обстрілів, воєнної діяльності, стихійного лиха;

- повідомлення про визнання неплатоспроможним банку, в якому покупцю відкрито рахунок і такий рахунок є єдиним поточним банківським рахунком покупця тощо.

Вичерпного переліку таких очевидних підстав ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України не визначає. Тому такими очевидними підставами вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі можуть бути будь-які обставини, навіть не пов’язані з волею такої іншої сторони.

Судова практика однозначно визначає, що за ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України сторона може зупинити виконання свого зустрічного обов’язку, відмовитися від його виконання повністю або частково, коли є порушення іншої сторони щодо виконання її зустрічного обов’язку в рамках одного зобов’язання, тобто в рамках одного договору. Зокрема, продавець може відмовитися від свого зустрічного обов’язку з передання товару покупцеві, коли покупець порушив своє зобов’язання з оплати такого товару в рамках одного договору.

Якщо слідувати логіці судової практики, яка визначає, що правомірне зупинення виконання відповідною стороною свого зустрічного обов’язку чи правомірна відмова від його виконання повністю або частково згідно з ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України можлива коли є порушення іншої сторони щодо виконання її зустрічного обов’язку в рамках одного зобов’язання, тобто в рамках одного договору, то це стосується першої підстави, а саме обставини наявності уже порушення іншою стороною свого обов’язку. Адже логічно, що таке порушення має бути в рамках одного зобов’язання, тобто в рамках одного договору, в раках якого у сторін є зустрічні зобов’язання, так як ст. 538 Цивільного кодексу України регулює питання зустрічного виконання зобов'язання. Частина 1 ст. 538 Цивільного кодексу України визначає, що виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку, є зустрічним виконанням зобов'язання.

Тому, невиконання іншою стороною свого обов’язку в рамках іншого зобов’язання, в рамках іншого договору не підпадає і не може підпадати під першу підставу - обставини наявності уже порушення іншою стороною свого обов’язку, адже в таких випадках порушення має бути саме зустрічного обов’язку, а зустрічний обов’язок є тільки в рамках одного зобов’язання, в рамках одного договору.

Проте, ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України окрім наявності порушення зустрічного зобов’язання визначає як підставу для звільнення від відповідальності і правомірного зупинення виконання відповідною стороною свого зустрічного обов’язку чи правомірної відмови від його виконання повністю або частково ще й – обставини наявності очевидних підстав вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі.

Очевидні підстави вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі можуть проявлятися не тільки виходячи з дій такої сторони в рамках одного зобов’язання.

Тому виникає питання чи визнаються такими очевидними підстави вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі коли відповідна сторона порушить свій обов’язок в рамках інших зобов’язань, в рамках інших договорів, наприклад, коли буде систематичне прострочення оплати в рамках інших договорів між тими ж сторонами, систематичне прострочення поставки між тими ж сторонами, систематичне прострочення виконання робіт (надання послуг) між тими ж сторонами в рамках інших договорів, у тому числі й в рамках інших за правовою природою договорів (наприклад договір поставки і договір послуг, договір виконання робіт і договір поставки тощо)?

До моменту втрати чинності Господарським кодексом України відповідь на вказане вище питання була надана Верховним Судом.

Так, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.04.2023 р. у справі №904/9431/21 наведено наступне: «У касаційній скарзі відповідач стверджує про неправильне застосування судами частини 3 статті 538 ЦК України, зазначаючи, що неналежне виконання позивачем своїх зобов`язань перед відповідачем за іншими договорами дало відповідачу обґрунтовані підстави вважати, що позивач не виконає

свого обов’язку за Договором у встановлений строк, внаслідок чого відповідач зупинив поставку товару за Договором. Верховний Суд не погоджується з такими доводами скаржника з огляду на таке… Доводи скаржника про неправильне застосування судами приписів частини 3 статті 538 ЦК України наведені без урахування норм частини 7 статті 193 Господарського кодексу України, відповідно до якої не допускаються одностороння відмова від виконання зобов`язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов’язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином. Отже, з огляду на імперативну вимогу частини 7 статті 193 Господарського кодексу України обставина невиконання або неналежного виконання позивачем своїх зобов’язань за іншими договорами у будь-якому випадку не свідчить про прострочення кредитора за спірним Договором та, відповідно, не обумовлює правомірність дій відповідача із зупинення виконання зобов’язання з поставки товару за цим Договором».

Таким чином, судова практика (на прикладі судових рішень у справі №904/9431/21) визначала, що якщо покупець не порушив в рамках певного договору своє зобов’язання з оплати товару, але порушував свої зобов’язання з оплати товару та/або послуг та/або робіт в рамках інших договорів, укладених з цим самим продавцем, тоді немає підстав для застосування ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України та звільнення від відповідальності продавця за не передання у визначений строк товару такому покупцю.

На момент чинності Господарського кодексу України, виходячи з положень його ч. 7 ст. 193 про те, що не допускається одностороння відмова від виконання зобов’язань, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов’язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином, обставини того, що покупець у правовідносинах, що виникли на момент чинності Господарського кодексу України систематично порушував свої зобов’язання з оплати раніше поставленого йому продавцем товару та/або наданих йому тим самим продавцем послуг (виконаних робіт) в рамках інших договорів між тим самим покупцем і продавцем, не можна було визнавати тими обставинами, які визначають наявність очевидних підстав вважати, що покупець не виконає свого обов'язку з оплати товару за відповідним договором у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, і в таких випадках у правовідносинах, що виникли на момент чинності Господарського кодексу України не було підстав застосовувати ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України та відповідно повністю звільняти продавця від відповідальності, якщо він призупинив поставку або відмовився від поставки товару такому покупцю.

Проте, починаючи з 28.08.2025 р. Господарський кодекс України втратив чинність, і відповідно ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України, яка передбачала норму про те, що не допускається відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином теж втратила чинність.

Тому, наразі немає підстав поширювати вказану вище судову практику, зокрема висновки, що викладені у постанові Верховного Суду від 04.04.2023 р. у справі №904/9431/21, на правовідносини, що виникли після втрати чинності Господарським кодексом України, зокрема й ч. 7 ст. 193 даного Кодексу, на випадки, коли відповідна сторона систематично прострочує зобов’язання з оплати в рамках інших договорів між тими ж сторонами.

Після втрати чинності положеннями ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України про те, що не допускається відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином, питання щодо того чи можна вести мову про наявність очевидних підстав вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі коли відповідна сторона систематично порушувала свій обов’язок в рамках інших договорів (іншого договору) між тими ж сторонами уже немає однозначної відповіді та є дискусійним з правозастосовчої та наукової точки зору.

Проведене дослідження дає підстави для формування власної позиції про те, що наразі, коли уже не чинна ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України можна вести мову про те, що систематичне (три і більше разів) порушення відповідною стороною своїх обов’язків в рамках

інших договорів має давати підстави для застосування ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України, зокрема може буде тією другою підставою, а саме обставиною наявності очевидних підстав вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі.

Отже, після втрати чинності Господарським кодексом України факти систематичної (три і більше випадки) несвоєчасної або неповної оплати покупцем раніше поставлених постачальником товарів, наданих постачальником послуг (виконаних робіт) у рамках інших договорів, наразі можуть розглядатися як підстава для зупинення поставки за ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України, виходячи з того, що такі факти можуть бути визнані очевидними підставами вважати, що сторона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, адже ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України не містить вичерпного переліку таких очевидних обставин і не містить відповідних обмежень, а Цивільний кодекс України загалом не містить норми про те, що не допускається відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином, яка була викладена у ч. 7 ст. 193 Господарського кодексу України, що втратив чинність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.04.2023 р. у справі №904/9431/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110051246 (дата звертання 24.11.2025 р.).

Волохович Ігор,
здобувач спеціальності 081 Право
Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства

Науковий керівник: Коросташивець Ю. Г.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри правових дисциплін Київського фахового коледжу туризму
та готельного господарства

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА КОМПЕНСУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Думаю, багато хто міг стикатися або чути про такі ситуації, коли начебто, ніхто не заподіяв майнової шкоди, але ви відчуваєте та розумієте, що вас принизили, висвітили перед усіма в негативному світлі, і відповідно, зіпсували вашу репутацію перед оточуючими. Тобто, вам могли заподіяти моральну шкоду, яка не має широкого матеріального визначення в цьому світі, але тим не менш, така шкода боляче вдарила по вашому стану, так чи інакше.

Цілком очевидно стверджувати, що у різних державах, у їх різних судових інституціях, існують механізми та можливість захистити свою репутацію. Також право на честь та гідність, інші немайнові права людей, закріплюються нормативно-правовими актами. Так, Конституцією України, відповідно до ст. 3, декларується, що людина, її безпека, недоторканість, життя та здоров’я, честь та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [1]. Також, в дещо розширеній редакції, це закріплює і стаття 201 Цивільного кодексу України (ЦКУ), в якій написано, що окрім вищезазначених соціальних цінностей, цивільним законодавством охороняється також ділова репутація, ім’я, авторство, свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, іншій немайнові блага.

Для юридичної та наукової спільноти гадаю, не є секретом новина про те, що є певні цікаві, якщо можна так сказати, проблемні питання, пов'язанні із компенсуванням моральної

шкоди. Взагалі, якщо аналізувати поняття «моральна шкода», то це словосполучення означає втрати немайнового характеру, внаслідок душевного дискомфорту, переживань, тощо, які призвели до погіршення особистого життя, зниження творчої активності, втрати чи марнування часу, і багато ще яких інших негативних наслідків у сфері суспільного життя, які були також спричинені незаконними діями або бездіяльністю фізичних та юридичних осіб. Це визначення нам дає науково-практичний коментар до Конституції України [3].

Водночас, Верховний Суд, буквально у цьому році, висловив свою думку щодо меж відшкодування моральної шкоди, завданої, наприклад, кримінальним переслідуванням. Згідно цієї позиції, моральна шкода компенсується грошовими коштами одноразово, але розмір її визначається вже судом, виходячи з обсягу та характеру страждань, немайнових втрат, тяжкості змін у житті позивача, тощо. До речі, є окремий закон, від 1 грудня 1994 року, який також регулює відшкодування моральної шкоди, завданої кримінальним переслідуванням[4].

В цілому ж, в Україні немає одного конкретного закону, який би визначав, як треба компенсувати моральну шкоду, в яких розмірах, і т.д. Звичайно, є відповідні статті Цивільного кодексу, вищевказаний закон. На чому можна окремо загострити увагу, то це, наприклад, на постанові Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995, «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди)», який є можливо, і дещо застарілим нормативно-правовим актом, але водночас, фактично, цей документ досі може вважатися дійсним.

Згідно цієї постанови, спори щодо компенсування моральної шкоди розглядаються:

1. У випадку, коли відшкодування прямо передбачене Конституцією;
2. Коли відшкодування передбачене цивільним законодавством та спеціальними законами;
3. Коли це встановлено нормами, які повязані із захистом прав споживачів, та іншими законами, що передбачають відшкодування моральної шкоди[5].

Також документ постановляє, що у позовах про відповідне відшкодування, мають бути вказані чіткі, скажімо так, моральні збитки, інші обставини справи, що стосуються немайнової шкоди. Що стосується відповідальності, то ця постанова передбачає те, що особа, яка доведе, що не з її вини була нанесена моральна шкода, то така особа звільняється від відповідальності щодо відшкодування. Водночас, у трудових спорах, відповідальність може нести організація або установа, яка нанесла своєму робітнику моральну шкоду[5].

А що із сучасною судовою практикою? Верховний Суд випускає свої матеріали у джайджестах. Один із них і присвячений питанням компенсування моральної шкоди. Щодо визначення розмірів компенсації, то Суд визначає, що треба керуватися принципами розумності та справедливості, а також принципом заборони повороту до гіршого. Під поняттям «заборона повороту до гіршого, встановлюється те, що стан особи, що вже має обмеження у правах, внаслідок нанесеної моральної шкоди, не може бути ще більше погіршений внаслідок дії судів, інших осіб, тощо. Також, виходячи із пунктів цього джайджесту, можна сказати, що висновки щодо немайнової шкоди, як правило, виносяться на підставі підсумків психолога, який проводить відповідні бесіди з потерпілою особою[6].

Що можна підвести в підсумку? Визначення розміру та компенсування моральної шкоди це дуже непроста тема у правовій площині, адже дуже часто тут може бути певний стик ідей. Поки одні правники, судді, тощо можуть наголошувати на розумності, і намагатися систематизувати, призначати помірні виплати по відшкодуванню, потерпілі можуть говорити про те, що вони заслуговують на більше, адже вони морально страждали. І цілком логічно припустити, що ніякими грошима моральну шкоду іноді не перекриєш, адже у людини могло змінитися ціле життя через таку шкоду. Також можна виокремити те, що у нас немає одного, єдиного закону про відшкодування моральної шкоди, що накладає свої проблеми у цьому питанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР [\ Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 17.11.25)
2. Цивільний Кодекс України від 23 вересня 2003 року №435-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 17.11.25)
3. Моральна шкода. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B0 (дата звернення: 17.11.25)

4. Верховний Суд висловився щодо визначення меж відшкодування моральної шкоди, завданої протиправним кримінальним переслідуванням. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/335492-verkhovnyy-sud-vyskazalsya otnositelno-opredeleniya-predelov-vozmescheniya-moralnogo-vreda prichinennogo-protivopravnym-ugolovnym-presledovaniem (дата звернення: 17.11.25)
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року, «Про судову практику в справах відшкодування моральної (немайнової) шкоди». Верховний Суд України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text (дата звернення: 17.11.25)
6. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди від 17 червня 2023 року. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf (дата звернення: 17.11.25)

Муляр Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри правосуддя
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук НТУ
м.Київ

Жук Валерія Максимівна,
Здобувачка спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук НТУ
м.Київ

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ОХОРОНИ ПРАЦІ ШАХТАРІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Охорона праці в українській вугільній промисловості є однією з найгостріших проблем сьогодення, особливо в контексті триваючої війни, економічної кризи та застарілої інфраструктури [2]. Вугільна галузь, яка забезпечує значну частину енергетичної стабільності країни, характеризується високим рівнем ризику для працівників: від аварій і травм до професійних захворювань [4]. Трудові відносини в цій сфері ускладнені низькими зарплатами, дефіцитом кадрів, затримками виплат [5].

Вугільні шахти є однією з найнебезпечніших галузей, у 2014 році зареєстровано 2034 нещасні випадки з 99 смертельними, а в 2017-му – вибух на шахті “Степова” забрав 8 життів. До 2025 року ситуація не покращилася через російську окупацію та атаки на Донбасі призвели до закриття шахт (наприклад, біля Покровська), де видобуток впав з 7000 до 2000 тонн на добу. Шахтарі змушені працювати в умовах постійної загрози, що провокує конфлікти з роботодавцями щодо забезпечення евакуації та компенсацій. Багато шахт використовують техніку 20-річної давності, що посилює напругу в трудових відносинах, оскільки працівники вимагають кращого захисту, а власники посилаються на збитковість [5].

Понад 80% професійних захворювань в Україні припадає на гірничо-металургійну промисловість, здебільшого пневмоконіоз від пилу, шум, вібрація та метан [4]. У шахтах мікроклімат нестабільний, а пил перевищує норми під час буріння та транспортування [4]. У трудових відносинах це проявляється в спорах про пільги та компенсації: шахтарі отримують додаткову відпустку та надбавки за шкідливі умови, але затримки виплат (до кількох місяців) призводять до страйків [2]. Дефіцит кадрів (через низьку зарплату – удвічі нижчу, ніж у Польщі) змушує роботодавців ігнорувати медогляди, порушуючи трудовий кодекс. Зарплата шахтарів – найнижча в ПЕК, знизившись на 15% з 1990-х, тоді як у нафтогазовій галузі зросла

вдвічі [5]. У 2025 році дефіцит кадрів сягає критичного рівня через війну та міграцію: шахтарі воюють на фронті, а решта – у короткостроковому штаті. Трудові відносини напружені через кредиторську заборгованість та відсутність приватизації, що блокує інвестиції [5]. Профспілки (наприклад, Металургів і гірників) вимагають відновлення соціального діалогу, але проекти законів (як № 5600) загрожують правам працівників, перекладаючи тягар безпеки на них. Результатом є зростання конфліктів, включаючи протести за виплати та перекваліфікацію.

Війна знищила 90% потужностей Донбасу, змусивши евакуювати тисячі шахтарів (наприклад, з Покровська). У 2025 році ситуація з постачанням вугілля погіршується: лише 7 шахт на сході працюють. Трудовими проблемами наразі є відсутність гарантій зайнятості, проблеми з перекваліфікацією та адаптацією регіонів. Законодавство (Правила безпеки у вугільних шахтах, ратифікована Конвенція МОП №176) не адаптовано до воєнного стану, що призводить до порушень: роботодавці ігнорують ризико-орієнтований підхід, а держава скорочує субсидії [2]. Профспілки закликають до ролі ЄС та МОП у реформах.

Для покращення проблем потрібні посилення соціального діалогу, адаптація законодавства до воєнних реалій та програми перекваліфікації. МОП рекомендує ризик-орієнтовану систему OSH, але без фінансування прогрес мінімальний [1].

Посилення соціального діалогу, адаптація законодавства до воєнних реалій та розвиток програм перекваліфікації справді можуть стати базовими механізмами для покращення ситуації у сфері охорони праці, особливо в умовах, коли воєнний стан загострив наявні проблеми та створив нові ризики для працівників. Проте одного лише формального запровадження цих напрямів недостатньо. На практиці ключовою перешкодою залишається стабільне фінансування, без якого жодна реформа не може бути ефективною.

Соціальний діалог в Україні часто залишається декларативним: представники держави, профспілок і роботодавців формально збираються, але результати цих зустрічей рідко перетворюються на реальні зміни на підприємствах. Саме тому важливо, щоб діалог став не лише майданчиком для обговорень, а й інструментом для ухвалення обов'язкових до виконання рішень, що базуються на реальних потребах працівників і роботодавців.

Адаптація законодавства до умов війни – ще один критично важливий напрям. Багато норм із охорони праці були створені в мирний час і тепер не враховують специфічних небезпек, пов'язаних із призупиненням виробництв, релокацією підприємств, роботою в зонах ризику чи дефіцитом ресурсів. Оновлення законодавства має охоплювати як мінімальні стандарти безпеки, так і механізми державного контролю, які повинні стати гнучкішими, але водночас дієвішими.

Програми перекваліфікації також мають великий потенціал, оскільки сприяють зайнятості та дозволяють працівникам переходити у менш ризикові галузі. Однак вони будуть дієвими лише тоді, коли відповідатимуть реальним потребам ринку праці та супроводжуватимуться підтримкою з боку держави й роботодавців.

Рекомендації МОП щодо ризик-орієнтованої системи OSH (Occupational Safety and Health) є сучасними та ефективними, однак без ресурсної бази такі підходи залишаються на рівні теорії. Українські підприємства часто не можуть дозволити собі навіть базове оновлення обладнання, не кажучи про створення повноцінних систем управління ризиками. Тому питання фінансування — як державного, так і приватного — є фундаментальним. Без інвестицій у безпеку праці важко очікувати реального прогресу, адже будь-які стандарти втрачають сенс, якщо вони не підкріплені матеріальними можливостями їх виконувати.

У підсумку, покращення ситуації в сфері охорони праці можливе лише за умови поєднання нормативних реформ, реального соціального діалогу та стабільного фінансування. Це довгий процес, але саме такий комплексний підхід може забезпечити відчутні результати й наблизити Україну до міжнародних стандартів безпеки праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЗАХОДИ щодо підвищення безпеки праці на вугільних шахтах. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/4828945 (дата звернення: 24.11.2025).
2. С.С. Козлов. Конспект лекцій з дисципліни - Охорона праці в галузі гірничо-добувної промисловості‖ для підготовки студентів інституту енергоменеджменту та енергозбереження

за освітньо- кваліфікаційним рів- нем «спеціаліст» та «магістр» Навчальний посібник– К.: НТУУ - КПІ. 2013 - 60 с.
3. Охорона праці у вугільній промисловості. URL: http://pps.loga.gov.ua/oda/press/news/ohorona_praci_u_vugilniy_promislovosti. (дата звернення: 24.11.2025).
4. Характеристика умов праці шахтарів. URL: https://oppb.com.ua/news/harakterystyka-umov-praci-shahtariv. (дата звернення: 24.11.2025).
5. Сучасний стан і проблеми вугільної промисловості. URL: http://www.mup.donbass.com/Stan.htm. (дата звернення: 24.11.2025).

Савицька Світлана Леонідівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету

Каракач Алла Степанівна,
студентка 1 курсу магістратури
за спеціальністю D8 «Право», ННІУТПН НТУ

ПРАВОВИЙ ПУРИЗМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА АНАЛІЗ

Актуальність теми. Правова система України зараз активно змінюється. Паралельно з оновленням законодавства важливим стає питання, як саме це право застосовується на практиці. З урахуванням того, що кількість правових норм і процедур постійно зростає, з'являється проблема так званого правового пуризму - коли буква закону починає домінувати над його змістом. Це може призводити до несправедливих рішень і втрати довіри до судової системи. Тому розуміння цього явища та пошук шляхів подолання мають велике значення для юристів-практиків і науковців.

Правовий пуризм це підхід у правозастосуванні, коли головне це чітко і буквально дотриматися норм і процедур, навіть якщо це суперечить логіці або може призвести до несправедливого результату. За словами судді Верховного Суду Яна Берназюка, це може «завжди призводити до порушення принципу правової визначеності»[1]. Такий формалізм ігнорує принципи добросовісності, доцільності, людяності - усе, що має робити правосуддя справді орієнтованим на результат і справедливість.

Показовим прикладом прояву правового пуризму є рішення у справі №755/9389/22 від 10 квітня 2024 року, де цивільні суди першої та апеляційної інстанції відмовили у відкритті провадження через відсутність перекладу окремих документів українською мовою, не розглянувши справу по суті. Верховний Суд, скасовуючи попередні рішення, визнав такий підхід надмірно формалістичним і таким, що обмежив право особи на доступ до правосуддя [2]. Аналогічна ситуація трапилася у справі №826/5575/17. У своїй окремій думці суддя Ян Берназюк підкреслив: «процесуальна форма не повинна перетворюватися на самоціль, а має залишатися лише інструментом для забезпечення ефективного захисту прав особи» [3].

У цивільному судочинстві також трапляються ситуації, коли суди занадто буквально дотримуються процесуальних вимог і відмовляють у розгляді справ через формальні неточності, попри відсутність реального порушення закону. Це свідчить про потребу уникати надмірного формалізму та зосереджуватись на суті спору. Відповідно до статті 2 Цивільного процесуального кодексу України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб. Також стаття 5 ЦПК України передбачає, що кожна особа має право на звернення до суду за

захистом своїх прав. У цьому контексті надмірний формалізм суперечить суті цивільного судочинства, оскільки перешкоджає доступу до правосуддя та ефективному захисту прав. Тому прояви пуризму мають бути обмежені.

Правовий пуризм — це не просто теоретична проблема. У реальному житті він може призвести до того, що рішення скасовують через незначні технічні помилки, навіть якщо рішення відповідає суті справи та не порушує прав сторін. Це знижує довіру громадян до судової системи і стримує їх від звернення до суду, а іноді дає недобросовісним особам можливість уникнути відповідальності [4].

У цивільному судочинстві правовий пуризм виявляється у випадках, коли суди через формальні підстави відмовляють у розгляді справ або повертають документи без аналізу їх змісту. Такі дії можуть призвести до ситуацій, коли особи позбавляються можливості відстояти свої права через несуттєві порушення або неточності у процесуальних діях, що прямо суперечить завданню справедливого судочинства.

Висновки. Правовий пуризм - це ситуація, коли застосування закону обмежується формальним дотриманням процедури без урахування його змісту та мети. Такий підхід суперечить принципам верховенства права, справедливості та ефективного захисту прав людини, закріпленим у Конституції України. Як свідчить практика цивільних судів, зокрема приклади повернення позовних заяв через незначні процедурні недоліки, подібний формалізм перешкоджає реалізації права на судовий захист. Тому українське правосуддя має орієнтуватися не лише на букву закону, а й на його зміст, справедливий результат і потреби сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берназюк Я. О. Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства [Електронний ресурс] / Верховний Суд, 2023. — Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prez_Bernaziuk_24_02_2023_Formalizm.pdf.
2. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2024 року у справі №755/9389/22 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118393419.
3. Окрема думка судді Яна Берназюка у справі №826/5575/17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://protocol.ua/ua/protsedurni_pomilki_ne_zumovlyuyut_skasuvannya_pravilnogo_po_suti_rishennya/.
4. Коли процедурні помилки не зумовлюють скасування правильного по суті рішення [Електронний ресурс] // Zib.com.ua. — Режим доступу: https://zib.com.ua/ua/print/133887-koli_procedurni_pomilki_ne_zumovlyuyut_skasuvannya_pravilnog.html.

Келип Світлана Вікторівна,
магістр права, аспірантка,
факультет права та міжнародних відносин
кафедра теорії держави і права, конституційного та адміністративного права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЗАГОНАМИ МОРСЬКОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Актуальність порушеного питання особливо в умовах складних сучасних безпекових викликів і ризиків є доволі суттєвою. Від змістовності нормативно-правової бази найвищого юридичного рівня для визначеного кола суб’єктів, наділених владними повноваженнями та правоохоронними функціями, залежить загальний стан управлінської дисципліни, швидкість

та повнота виконання поставлених завдань для реалізації завдань оперативно-службової діяльності.

Недостатність або нечіткість законодавчого регулювання в реалізації компетенцій складових Сил оборони країни набуває критичної значущості і потребує вирішення. Ціна такої неузгодженості занадто висока. Особливо гостро це відчувається під час відбиття Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, в тому числі підрозділами Державної прикордонної служби України військової агресії російської федерації.

Більше того, правосуб'єктність окремих структурних підрозділів Державної прикордонної служби України, а також реалізація ними визначених завдань під час дії правового режиму воєнного стану, введеного з 24 лютого 2022 року [1], потребує більш грунтовного унормування саме в законодавчій площині.

У наукових дослідженнях українських вчених на порядку денному стоять питання фундаментального праворозуміння історичних витоків створення Морської охорони, її місця в структурі Державної прикордонної служби України, а також специфіки виконання покладених завдань, у тому числі в аспектах боротьби з терористичними загрозами на морі та необхідності вдосконалення регулятивної нормативно-правової бази в напрямках протидії військовій агресії та збереження стану прикордонної безпеки. В цьому розрізі варто акцентувати увагу на працях Оверченка Ю. А. [2], Ляшука Р. М., Вичавки В. І. [3], Заборовського В. В. [4], Мазура В. Ю. , Боровика О. В. [5], дослідження яких вказують на особливе значення та місце Морської охорони у вирішенні безпекових питань і зміцненні обороноздатності України.

Вважаємо, що фокус наукового пошуку повинен також стосуватися площини обгрунтування та чіткого законодавчого визначення правового статусу загонів Морської охорони Державної прикордонної служби України, оскільки це питання є недостатньо дослідженим вітчизняними науковцями у контексті соціополітичних і правових викликів.

Аналіз нормативно-правової бази, яка закріплює загальну структуру Державної прикордонної служби України, доводить, що Морській охороні відведено окреме місце. Так, у статті 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» встановлено, що Морська охорона складається із загонів. Відзначимо, що невизначеність трактується тим фактом, що законодавець при конструюванні регулюючої норми не конкретизує правовий статус Морської охорони, окрім включення загонів Морської охорони до загальної структури Державної прикордонної служби України [6].

Правової узгодженості і точності у питанні розуміння однозначного зрозумілого юридичного статусу загонів Морської охорони потребує частина 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», адже в цій законодавчій нормі правами юридичної особи наділені: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що здійснюють державну політику у сфері охорони державного кордону, органи охорони державного кордону та інші органи.

Більше того, в частині другій статті 10 Закону України «Про державну прикордонну службу України» Морська охорона, як структурна одиниця, відмежована від інших органів охорони державного кордону та оперативно-службових ланок та не має, визначеного законодавством України, термінологічного поняття.

У законодавчій площині на даний час відсутня пряма вказівка на особливий правовий статус Морської охорони як органу в складі Державної прикордонної служби України. При цьому щодо інших складових загальної структури Державної прикордонної служби України такий правовий статус закріплений.

За результатами проведеного аналізу вважаємо, що вирішення цих питань
має бути важливою частиною наукового дискурсу, адже закріплення правового статусу Морської охорони в структурі Державної прикордонної служби як правоохоронного органу спеціального призначення має не тільки теоретичне, але і прикладне значення. На Морську охорону Державної прикордонної служби України поряд з іншими функціями, покладені обов'язки здійснення заходів щодо захисту державного кордону не тільки на морі, річках,

озерах та інших водних просторах, але й припинення провокацій на державному кордоні у взаємодії із правоохоронними органами, Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до Законів України.

Зважаючи на специфіку і широке коло виконуваних завдань загонами Морської охорони Державної прикордонної служби України, їх правовий статус потребує законодавчого закріплення та визначення не тільки як складових у загальній структурі Державної прикордонної служби України.

Адже не чітке законодавче визначення правового статусу суб'єкта, який наділений певним колом повноважень від держави, у тому числі правоохоронними функціями із застосуванням примусу ставить під сумнів неухильне дотримання таким суб'єктом вимог статті 19 Конституції України на предмет відповідності підстав, меж повноважень і способу дії, що передбачені Конституцією та законами України [7]. А у довгостроковій перспективі може негативно впливати на обсяг прав та обов'язків особового складу Морської охорони, визначення правомірності їх реалізації у відносинах з іншими суб'єктами владних повноважень, органами військового управління, юридичними та фізичними особами. Це особливо актуально в умовах воєнного стану при значних безпекових викликах і високих корупційних ризиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 25.11.2025).
2. Оверченко Ю. А. Морська охорона: перспективи як суб'єкта боротьби з тероризмом на морі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород,2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 4. С.147-153.
3. Ляшук Р.М. Вичавка В.І. Правове регулювання підстав застосування зброї кораблів, катерів та суден забезпечення Державної прикордонної служби України в умовах правового режиму воєнного та надзвичайного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Ужгород, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 2. С.167-173.
4. Заборовський В. В. Морська охорона Державної прикордонної служби України – історія та сучасність / Заборовський Віталій Віталійович // Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats: International scientific conference (Odessa, Ukraine, 23 December 2021) / Odessa State University of Internal Affairs. - Odessa : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2021. - Vol. 1. - P. 235-238.
5. Мазур В. Ю., Боровик О. В. Концепція розбудови єдиної системи висвітлення надводної обстановки на морській (річковій) ділянці в контексті забезпечення прикордонної безпеки. Наукове періодичне видання "Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони". № 1 (31)/2018. С.137-142.
6. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text (дата звернення: 25.11.2025).
7. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України – URL: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1875-IV (дата звернення 25.11.2025).

Крайник Григорій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Стаття 41 Конституції України встановлює, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а примусове відчуження майна допускається виключно в умовах суспільної необхідності та за умови повного відшкодування його вартості [1].

Реалізація права власності в умовах воєнного стану стикається з необхідністю балансувати між публічними інтересами безпеки та дотриманням конституційних гарантій приватної власності. Основними проблемами є примусове відчуження чи пошкодження майна, ускладнений доступ до об'єктів у зоні бойових дій або окупації, а також неефективна компенсація та складність судового захисту [2-5].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», допускається у разі збройної агресії, загрози нападу або небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України [6].

Іншим Законом від 17 травня 2012 р. № 4765-VI встановлюються умови, обсяг та способи компенсації вартості майна, що підлягає вилученню або відчуженню, залежно від його форми власності та суб'єкта, якому воно належить [7].

Постановою КМУ визначено порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру [8].

Основні проблеми:

- тимчасові обмеження та вилучення майна.Держава вправі примусово відчужувати майно для потреб оборони, зобов'язуючись надати компенсацію, але механізми оцінки вартості, реєстрації втрат і власне виплати досі мають численні недоліки [2; 3];

- втрата доступу та ризики знищення. Майно може залишатися у зоні бойових дій, бути пошкодженим або зруйнованим, а реалізація права власності (розпорядження, захист) ускладнюється або стає неможливою;

- правова невизначеність і організаційна неузгодженість. Відсутність єдиного компенсаційного фонду, недостатньо автоматизовані та прозорі процеси фіксації втрат і виплат, складнощі доступу до судового захисту під час надзвичайних обставин;

- проблеми судової практики. Немає уніфікованих підходів до рішень щодо компенсації втрат та відчуження приватної власності, не всі випадки чітко врегульовані законом [2-5].

Шляхи вирішення вказаних проблем теж вказано у літературі, зокрема розширення категорій майна, що підлягає компенсації, включаючи не лише житло, а й рухоме майно та бізнес-активи; створення національного компенсаційного фонду з чіткими джерелами фінансування (державний бюджет, міжнародна допомога, репарації, заморожені активи держави-агресора); цифровізація процесів фіксації втрат, створення публічно доступних реєстрів та спрощення процедур звернення за компенсацією тощо [2-5].

Ще однією проблемою стало положення ст. 55 Закону України «Про нотаріат», де зазначено, що правочини щодо відчуження нерухомого майна здійснюються за «місцезнаходженням такого майна або за місцезнаходженням юридичної особи або за зареєстрованим місцем проживання фізичної особи - сторони відповідного договору, оскільки: 1) це позбавляє права розпорядження власністю, що суперечить ст. 41 Конституції України; 2) не відповідає вимогам ст. 647 Цивільного кодексу України (договір є укладеним «у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором»), тобто ст. 55 Закону «Про нотаріат» зобов'язує фізичну особу для укладення договору змінити реєстрацію, тоді як ст. ст.

647 Цивільного кодексу України цього не вимагає; 3) Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у пп. 4 п. 10 ст. 3 вказує, що заявнику може бути відмовлено у видачі довідки про взяття на облік ВПО якщо у заявника «немає відмітки про реєстрацію місця проживання та території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення…», тобто без реєстрації особа не набуде статусу ВПО та не отримає низку прав (вказаних у ст. 9 названого Закону, зокрема, на оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я тощо) [11]. Така проблема є колізією в законодавстві, при цьому не має відношення до обороноздатності держави, лише створює проблеми ВПО, або особам, які хочуть отримати цей статус, та мають нерухоме майно. Тому її вирішення – подолати колізію шляхом внесення змін до ст. 55 Закону України «Про нотаріат».

Таким чином, удосконалення правового регулювання, прозорість і ефективність компенсації, а також доступ до правосуддя, заборона примусового зняття з реєстрації є ключовими шляхами забезпечення права власності під час воєнного стану в Україні.

Одним із варіантів покращення захисту прав власників нерухомого майна є внесення змін до ст. 55 Закону України «Про нотаріат» (дозволити, щоб договір купівлі-продажу нерухомого майна відбувався незалежно від місця реєстрації фізичної особи), як це вказано у ст. 647 Цивільного кодексу України.

Для цього слід у формулювання ст. 55 Закону «Про нотаріат», що правочини щодо відчуження нерухомого майна здійснюються за «місцезнаходженням такого майна або за місцезнаходженням юридичної особи або за зареєстрованим місцем проживання фізичної особи - сторони відповідного договору» після слів «юридичної особи або» додати – «місцем фактичного проживання або», тоді буде така редакція - «місцезнаходженням такого майна або за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем фактичного проживання або зареєстрованим місцем проживання фізичної особи - сторони відповідного договору».

Такі зміни відповідатимуть ст. 41 Конституції України та не призведуть до втрати прав, передбачених ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бойченко Р.С. Деякі питання захисту права приватної власності в Україні в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. № 7/2025. С. 320-324. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/74.pdf.
3. Кучер В.О. Право власності в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 90. 2025. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340801.
4. Даниленко О.В. Захист права власності в умовах воєнного стану: питання теорії та практики. Право і суспільство. 2024. № 4. С. 60–71.
5. Котерлін І.Б. Принципи обмеження права власності в умовах воєнного стану. Право і суспільство. 2024. № 2. С. 32–37.
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.
7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text
8. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації. Постанова Кабінету

Міністрів України від 18.12.2013 р. № 947 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text.
9. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. Зі змінами.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. Зі змінами.
11. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.

Кропивний Євген Вікторович
здобувач наукового ступеня PhD 3 року навчання
Науково-дослідного інституту публічного права

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ГАСТРОНОМІЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Перспективи розвитку галузі громадського харчування в Україні полягають у зростанні сегмента доступних кафе, закусочних і буфетів, що відповідають потребам споживачів із середнім рівнем доходу. Для досягнення цього необхідно створювати загальнонаціональні та галузеві стратегії, які враховують сучасні тренди та результати SWOT-аналізу. Підвищення ролі громадського харчування як важливої складової туристичної галузі вимагає тісної співпраці з місцевою владою, державними фінансовими структурами та інвесторами, що дозволить максимально ефективно використовувати потенціал цього сектору.

Хочу виділити саме інноваційний підхід до обслуговування, спрощення меню громадського харчування та наповнення його органічними продуктами, що переконаний, є важливим напрямком розвитку цієї сфери, оскільки відповідає на нові вимоги споживачів, забезпечує високий рівень якості послуг і підтримує сталий розвиток.

Практична реалізація даного напрямку, на нашу думку, можлива шляхом виконання наступних прогресивних задач:

1) автоматизація та цифровізація. Використання мобільних додатків, онлайн-замовлень і безконтактних платежів дозволяє зробити процес обслуговування швидким і зручним. Додатково, застосування систем управління замовленнями та інвентаризацією дозволяє оптимізувати операційні процеси, знижувати витрати та підвищувати ефективність. Майбутні тенденції, на які варто звернути увагу, включають вплив автоматизації та цифрової трансформації на сектор, потенційні зміни в поведінці споживачів через старіння населення та зміни державної політики, спрямовані на підтримку самозайнятості та малого бізнесу в галузі [1];

2) розроблення інтерактивних меню та самообслуговування. Встановлення планшетів або інтерактивних екранів для вибору страв дає можливість клієнту не лише побачити меню, але й дізнатися більше про страви, їх склад та корисність. Це особливо важливо в контексті сучасних тенденцій здорового харчування;

3) складання меню з простих продуктів, які комплексно утворюють смачну страву, що дозволить зосередитись на основних, популярних стравах, що підвищує якість обслуговування та скорочує час на приготування їжі. Це також дає можливість для більш точного контролю над запасами та витратами продуктів, сприятиме продовженню терміну їх придатності, наприклад, відсутність складних страв та майонезних заправок сприятиме більш тривалому терміну зберігання страв та продуктів, а включення до меню здорових і корисних варіантів їжі, що враховують різноманітні дієтичні потреби (вегетаріанство, безглютенові страви тощо), може привернути ширшу аудиторію клієнтів;

4) наповнення меню органічними продуктами є дуже актуальним, так як на сьогоднішній день, споживачі все більше цікавляться продуктами без хімічних добавок,

пестицидів та генетично модифікованих компонентів. Використання органічних продуктів не тільки покращує якість їжі, але й відповідає сучасним вимогам здорового способу життя. Окрім того, інтеграція органічних продуктів в меню дає можливість підтримувати місцевих фермерів і виробників, що сприяє розвитку сталого сільського господарства та знижує екологічний слід бізнесу;

5) участь громадських та соціальних ініціативах, наприклад, впровадження підходу щодо зменшення відходів їжі через оптимізацію процесу приготування та упаковки продуктів. Використання органічних інгредієнтів також зменшує загальний вплив на екологію;

Таким чином, практична реалізація названих кроків сприятиме впровадженню інноваційного підходу, спрощення меню та використання органічних продуктів не тільки підвищує якість обслуговування, але й створює нові можливості для сталого розвитку ресторанного бізнесу, відповідаючи на актуальні потреби сучасних споживачів.

Однак, при автоматизації окремих процесів слід враховувати такі негативні чинники як:

1) зростання автоматизованих систем, таких як каси самообслуговування, роботи-офіціанти або інтелектуальні кухонні пристрої, може замінити людей на низці посад. Наприклад, у ресторанах самообслуговування чи фаст-фудах вже активно використовуються машини для приготування їжі, автоматичні касові системи, а також роботи, які можуть подавати замовлення. Це дозволяє скоротити потребу в працівниках, таких як касири, офіціанти або кухарі на певних етапах;

2) впровадження розумних систем для управління запасами, плануванням робочих змін та оцінкою ефективності роботи персоналу може зменшити потребу в менеджерах, які виконують ці завдання вручну;

3) заміна звичайних працівників на роботи та штучний інтелект. Це може призвести до зменшення кількості працівників, які раніше виконували ці завдання;

4) потреба в меншій кількості працівників через підвищення ефективності. Автоматизація та цифровізація можуть значно підвищити ефективність робочих процесів. Наприклад, автоматичні системи можуть швидко виконувати обробку замовлень, а роботи на кухнях можуть готувати їжу швидше та точніше, ніж люди. Це може знизити кількість необхідних працівників для досягнення того самого результату;

5) скорочення робочих місць у сфері обслуговування. Працівники можуть стати менш потрібними для виконання стандартних функцій, таких як обслуговування клієнтів, приготування їжі чи прибиральні роботи. Це може призвести до зменшення кількості вакансій для некваліфікованих або малокваліфікованих працівників, що зазвичай становлять основну частину робочої сили в індустрії гостинності та громадського харчування;

6) найбільший негативний вплив цифровізація та автоматизація мають на низькокваліфіковані робочі місця, де працівники виконують рутинні та прості завдання. Внаслідок впровадження технологій ці робочі місця можуть бути автоматизовані, що знижує попит на людську працю в цих сферах.

У результаті всі ці фактори можуть привести до зменшення кількості робочих місць у сфері громадського харчування та гостинності, особливо для низькокваліфікованих працівників, і створити нові виклики для трудового ринку, такі як необхідність перекваліфікації або адаптації до нових технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Self-Employed People in Accommodation and Food Services Sector in Japan. URL: https://www.reportlinker.com/dataset/a9a9e5601ce3136b356c0b5f20eb7612c03abafe

Литвин Вікторія Володимирівна,
здобувачка фахової передвищої освіти
спеціальності 081 Право
Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства

Науковий керівник
Бобокал Олена Миколаївна,
викладач методист, спеціаліст вищої категорії
Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОГОВОРІВ

У сучасному світі розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості. Сьогодні велика кількість правочинів укладається в електронній формі, що дозволяє економити час і спрощує процес. Водночас укладення електронних договорів має низку особливостей, які визначені законодавством і гарантують їхню юридичну силу та належний захист прав учасників. Правове регулювання даного договору в Україні ґрунтується на нормах Цивільного кодексу України, Закону «Про електронну комерцію» та Закону «Про електронні довірчі послуги».

Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію», електронний договір — це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, яка оформлена в електронній формі [2].

Слід зазначити, що ЦКУ встановлює дві форми договорів: усну і письмову, хоча в ст.639 ЦКУ є і диспозитивне правило про те, що «договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом». Абзац другий ч.2. ст.639 ЦКУ передбачає, що договір, який укладений за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, «вважається укладеним у письмовій формі» [1]. Електронні договори при використанні сучасних інформаційних технологій повинні відповідати встановленому законом порядку. Закон встановлює правила щодо особливостей укладання електронного договору. По-перше, визначені вимоги до змісту оферти (необхідність викладення істотних умов договору та іншої необхідної інформації. Своєрідним аналогом додатків до договору, які у цивільному праві вважаються невід'ємною частиною договору, є відсилання до інших електронних документів але з обов'язковим безперешкодним доступом до електронних документів, що включають умови договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до них.

По-друге, визначено форму оферти (наприклад шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах). По-третє, акцепт може бути наданий шляхом: 1) надсилання електронного повідомлення; 2) заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі; 3) вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі.

Електронний договір повинен містити усі істотні умови для відповідного виду правочину. Якщо їх не буде визначено, договір може бути визнаний неукладеним або недійсним [6].

Крім істотних умов, передбачених Цивільним кодексом України, електронний договір може включати:

- технологію (порядок) його укладення;
- порядок створення та накладання електронних підписів;
- можливість та порядок внесення змін;
- спосіб і порядок прийняття пропозиції (акцепту);
- правила обміну електронними повідомленнями під час виконання зобов'язань;
- технічні засоби ідентифікації сторін;
- порядок виправлення помилково надісланого акцепту;

- посилання на інші електронні документи, що є частиною договору, та порядок доступу до них;
- правила зберігання й пред'явлення електронних документів;
- умови виготовлення та отримання паперових копій;
- можливість вибору мови під час укладення та виконання договору;
- інші відомості, важливі для сторін [6].

Таким чином, вимоги до електронного договору є не менш суворими, ніж до класичного письмового.

Підписання електронного договору забезпечує ідентифікацію підписанта, підтвердження його згоди з умовами та цілісність документа. Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію» моментом підписання електронної договору є **використання**:
- електронного підпису відповідно до законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами правочину;
- електронний підпис одноразовим ідентифікатором, визначеними цим Законом;
- аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів.

Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» встановлює, що кваліфікований електронний підпис (КЕП) має таку ж юридичну силу, як і власноручний підпис, а також має презумпцію його відповідності власноручному підпису [4].

Електронні договори — це сучасний та зручний спосіб оформлення правочинів, що дозволяє прискорити ділові процеси без втрати юридичної сили документів. Вони прирівнюються до письмових договорів, визнаються судами та забезпечують належний захист прав сторін [5].

Міністерство юстиції наголошує: укладаючи договори в електронній формі, уважно перевіряйте зміст документа та спосіб його підписання. Використовуйте надійні засоби електронної ідентифікації, зберігайте підтвердження правочину та, за можливості, обирайте кваліфікований електронний підпис. Це убезпечить ваші права та допоможе уникнути ризиків, пов'язаних із можливим оспорюванням договору електронний документообіг»

Особливістю електронних договорів є те, що і оферта, і акцепт направляються сторонами електронного договору в електронній формі. Електронний договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції (акцепту) в порядку, визначеному пунктом шостим ст. 11 Закону «Про електронну комерцію» [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44 URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/435 15 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text(дата звернення: 23.11.2025)
2. «Про електронну комерцію» закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text(дата звернення: 23.11.2025)
3. «Про електронні документи та електронний документообіг» закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text(дата звернення: 23.11.2025)
4. «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» закон України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 23.11.2025)
5. Олена Кізлова. Електронний договір як правовий спосіб електронної комерції URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/
6. Укладення договору в електронній формі: порядок та особливості URL: https://minjust.gov.ua/

Мартюк Аліна Сергіївна
доцент, кандидат юридичних наук
Національного транспортного університету

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВЕЛИ 2024–2025 РР.

Спадкове право традиційно вважається стабільною галуззю цивільного законодавства, однак повномасштабна війна істотно змінила як нормативну основу, так і практику його застосування. У 2024–2025 рр. відбулися масштабні зміни, що трансформували порядок відкриття спадщини, визначення її місця, обчислення строків, а також особливості спадкування окремих видів майна. Воєнний стан став тим фактором, який зробив необхідним застосування спеціальних режимів, спрямованих на забезпечення доступності спадкових процедур в умовах переміщення населення, окупації територій та об'єктивних перешкод у встановленні фактів смерті громадян України.

Пункти 20 і 21 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, введені у 2024 році, заклали спеціальні правила спадкування під час війни. Найсуттєвішим із них є правило про обчислення строків прийняття спадщини з дня державної реєстрації смерті, якщо вона відбулась із запізненням — що є типовим у ситуаціях загибелі військовослужбовців, перебування тіл загиблих осіб на тимчасово окупованих територіях або неможливості швидкої ідентифікації. Важливим також є положення про можливість подання спадкових заяв до будь-якого нотаріуса на підконтрольній Україні території, коли місце відкриття спадщини знаходиться на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) або у зоні бойових дій.

Одним із найбільш складних об’єктів спадкування в умовах війни залишається нерухоме майно. Зруйнована або пошкоджена нерухомість формально входить до складу спадкової маси, однак фактичний об’єкт інколи перестає існувати. У таких випадках до спадкоємців переходить не лише право власності на об’єкт, але й право вимагати компенсацію від держави. Це право набуває статусу майнового права вимоги і стає самостійним об’єктом спадкування. Якщо нерухомість розташована на тимчасово окупованій території, виникають додаткові ускладнення: відсутність доступу до державних реєстрів, неможливість проведення технічної інвентаризації, відсутність документів. Практика останніх років свідчить, що в таких ситуаціях значна частина спадкових прав може бути реалізована лише після деокупації територій, а до цього часу спадкоємець фактично володіє правом, але не може здійснювати правомочностей користування та розпорядження.

Спадкування земельних ділянок також має свої особливості. Закон зберіг загальне правило переходу права власності на земельну ділянку у спадщину з дотриманням її цільового призначення. Проте мінування територій, її фізична недоступність або розташування на ТОТ роблять реалізацію цього права фактично неможливою. Іноземці, як і раніше, можуть успадковувати сільськогосподарські землі, але зобов'язані відчужити їх протягом одного року. Порушення цього обов'язку тягне примусове відчуження за нормами земельного законодавства.

Особливої уваги потребує спадкування корпоративних прав. У 2024–2025 рр. частка спадкових спорів, пов’язаних зі смертю власників бізнесу, збільшилася. До складу спадщини входять частки у статутному капіталі ТОВ, акції, паї кооперативів, майнові права ФОП тощо. Проте реалізація цього права значно ускладнена, оскільки перехід корпоративних прав потребує внесення змін до ЄДР, погодження з іншими учасниками (якщо це передбачено статутом), вирішення питань управління товариством у випадку смерті єдиного учасника чи власника контрольного пакета. Практика свідчить, що бізнеси нерідко опиняються у стані юридичного «замороження», коли спадкоємці технічно не можуть розпоряджатися своїми правами, доки не оформлять усі процедурні кроки. У цей період особливо важливою стає попередня побудова механізмів «спадкового планування» бізнесу, які в Україні лише починають формуватися.

Окрема категорія спадкових прав під час війни — це грошові кошти та компенсації, пов'язані із загибеллю військовослужбовців. Важливо розмежовувати: одноразова грошова допомога сім'ї загиблого не є спадковим правом, вона належить членам сім'ї за спеціальними нормами законодавства. Проте якщо грошові кошти вже були зараховані на рахунок військовослужбовця до моменту смерті, вони стають частиною спадщини. Значною проблемою є доступ спадкоємців до рахунків, відкритих у банках, що працювали на тимчасово окупованих територіях, або до активів, заблокованих з технічних причин.

Найбільш динамічною сферою спадкового права у 2024–2025 рр. є цифрові та віртуальні активи. Визнання категорії «цифрова річ» у цивільному законодавстві створило необхідність включення криптовалют, електронних акаунтів, цифрових гаманців та інших подібних активів до складу спадщини. Проте практична реалізація цього права стикається із проблемою доступу до приватних ключів або особистих цифрових даних спадкодавця. За їх відсутності право формально існує, але фактично не може бути здійснене. Тому вже сьогодні у практиці нотаріату та адвокатури формується підхід до включення спеціальних цифрових інструкцій до заповітів і спадкових договорів.

Судова практика 2024–2025 рр. підтверджує, що суди застосовують спеціальні воєнні норми ЦК України максимально гнучко, виходячи з принципу справедливості. Так, запізніла реєстрація смерті визнається достатньою підставою для поновлення строків, навіть якщо спадкоємець договірно пропустив шестимісячний термін. Судові органи також визнають необхідність застосування спеціальних норм у справах щодо нерухомості на ТОТ, корпоративних спорів та відшкодування завданої війною шкоди.

Таким чином, особливості спадкування окремих видів майна в умовах воєнного стану демонструють глибоку трансформацію традиційних цивільно-правових інститутів. Війна поставила перед спадковим правом нові виклики: від регулювання цифрових активів до необхідності забезпечення спадкування майна, фізичний доступ до якого обмежений або неможливий. Подальше вдосконалення законодавства повинно бути спрямоване на унормування цих процесів, забезпечення юридичної визначеності для спадкоємців та захисту спадкових прав в умовах тривалої воєнної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України.
2. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» № 3450-IX від 08.11.2023.
3. Закон України «Про нотаріат».
4. Земельний кодекс України.
5. Судова практика Верховного Суду у спадкових справах 2024–2025 рр.
6. Постанова КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02 2022 р.

Мацкевич Віталій Григорович,
аспірант 3 курс Університет Сучасних Знань

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ, ЯКІ ВАЖЛИВІ ДЛЯ РОЗУМІННЯ РОЛІ СІМ'Ї У ЕМОЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ

Рівність дітей у правах незалежно від походження чи статусу народження. Словосполучення «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» підкреслює принцип рівності всіх дітей, що є основою для формування емоційно-психологічного здоров'я. Важливо, що цей принцип охоплює не лише юридичні права, а й забезпечує рівні можливості для розвитку дітей в емоційному та соціальному аспектах, незалежно від того, в яких умовах вони народились. Призначення рівних прав для всіх дітей дозволяє уникнути соціальних стигм, що часто негативно впливають

на емоційний розвиток підлітків, і гарантує їм право на здорове емоційне виховання в сім'ї, незалежно від сімейного статусу. В той же час, Згідно з положеннями Закону України «Про охорону дитинства», основними принципами, на яких базується система охорони дитинства, є рівність прав усіх дітей, незалежно від їхнього походження, національності, соціального статусу, сімейного становища чи місця проживання. Це означає, що кожна дитина, незалежно від того, чи є вона народженою в шлюбі чи поза ним, має право на рівні можливості для розвитку, виховання, навчання, здоров'я та соціального захисту [1].

У ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що всі діти, без винятку, мають право на захист своїх прав, зокрема права на рівність, гідність та безпеку. Закон визначає, що державні органи, місцеве самоврядування, а також інші організації мають вживати заходів для забезпечення рівності прав дітей і створення умов для їхнього всебічного розвитку. Згідно з ст. 4 Закону «Про охорону дитинства», сім'я є основним осередком, де дитина має отримати належний емоційний, фізичний та соціальний розвиток. Закон визначає, що батьки, незалежно від того, чи перебувають вони в шлюбі, несуть рівну відповідальність за забезпечення прав дитини, у тому числі права на емоційне та психологічне виховання. Принцип рівності прав дітей також охоплює ситуації, коли дитина перебуває в умовах, де батьки не можуть або не виконують свої обов'язки, наприклад, у випадку розлучення батьків або відсутності одного з батьків. Державні органи мають право втручатися у такі ситуації для забезпечення рівних прав дітей, надаючи підтримку та захист у вигляді опіки, піклування чи навіть усиновлення. Всі діти, незалежно від свого статусу народження, мають право на соціальний захист, що також закріплюється в Законі України «Про охорону дитинства». Важливо, що законодавство України забезпечує рівність можливостей для дітей у доступі до соціальних, медичних і освітніх послуг, що є важливим для розвитку їхніх емоційних і соціальних здібностей.

Заборона насильства та експлуатації дітей. Закріплення принципу заборони насильства над дитиною та її експлуатації є важливим механізмом для захисту емоційного благополуччя дітей. Будь-які форми насильства, включаючи емоційне, психологічне, фізичне насильство, а також експлуатацію дітей, які можуть виникати в сімейних умовах, порушують основні права дитини та шкодять її емоційному розвитку. Законодавство України передбачає суворі покарання для осіб, що вчиняють насильство або експлуатацію дітей, що сприяє створенню безпечного середовища для їхнього росту та розвитку. Окрім того, це є важливим правовим інструментом для формування суспільства, яке забезпечує право кожної дитини на емоційну безпеку.

У Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07 грудня 2017 року визначено низку положень, що прямо стосуються заборони насильства та експлуатації дітей, зокрема. У ст. 1 включено визначення терміна «домашнє насильство», зокрема як дії (або бездіяльність) кривдника, спрямовані проти члена сім'ї, у тому числі дитини, що створюють загрозу її життю, здоров'ю, правам та інтересам. У ст. 22 зазначено, що дитина, яка зазнала домашнього насильства, має право на захист, надання допомоги, конфіденційність, можливість звернення за підтримкою, а також повідомлення до відповідних служб. Закон передбачає обов'язок органів державної влади, місцевого самоврядування, служб у справах дітей, правоохоронних органів та інших суб'єктів здійснювати заходи з виявлення, запобігання та припинення випадків домашнього насильства щодо дітей, а також надання їм відповідної допомоги (ст. 9, ст. 10). Забороняється застосування будь-яких звичаїв, традицій або релігійних переконань як виправдання домашнього насильства, у тому числі над дітьми. Закон визначає, що всі форми домашнього насильства - фізичні, психологічні, економічні, сексуальні - можуть бути спрямовані проти дитини як члена сім'ї і мають бути припинені, а постраждалі діти мають право на спеціалізовану допомогу. Таким чином, зазначений закон встановлює правову заборону насильства і експлуатації дітей у сімейному середовищі, закладає механізми захисту прав дитини та обов'язки держави і суб'єктів влади щодо попередження таких випадків [3]. Нажаль, кількісна статистика свідчить про збільшення випадків насильства щодо дітей-підлітків. Так, у 2022 році кількість дітей, які постраждали від сексуального насильства, становила трохи більше 500 осіб. У 2023 році ця кількість

перевищила 800 дітей. За 9 місяців 2024 року показник уже досяг рівня показника всього 2022 року (тобто понад 500 дітей) до завершення року. За 2024 рік за 11 місяців було відкрито 2 777 кримінальних проваджень про домашнє насильство (серед них і проти дітей) - це на ~5 % більше ніж у 2023 році. За весь 2023 рік зареєстровано 291 428 звернень про випадки домашнього насильства [2].

Державна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі, коли дитина не може отримати належне емоційне виховання у родині, держава бере на себе відповідальність за її виховання та підтримку. Державні органи, зокрема служби опіки та піклування, повинні забезпечити підліткам з таких категорій належні умови для емоційного розвитку, психологічної підтримки та стабільності. Формування та підтримка благополуччя дітей-сиріт є важливим аспектом державної політики, що також включає роботу з психологами, соціальними працівниками та іншими фахівцями, щоб компенсувати брак батьківської уваги та підтримки. Важливим є створення умов для емоційного та психологічного відновлення таких дітей через інтеграцію в родини (усиновлення, патронатні сім'ї) чи через спеціалізовані дитячі установи. В 2024 році було схвалено Стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації [3].

Стратегія підкреслює, що сім'я як середовище розвитку дитини відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини та є місцем, в якому дитина зростає, отримує догляд та виховання. Визначено, що право дитини на зростання в сімейному оточенні (а не в інституційних установах) - це пріоритет державної політики, що має важливе значення зокрема для емоційно-почуттєвого розвитку дітей. Серед принципів Стратегії зазначено: пріоритетність виховання в сім'ї як найкращому середовищі для повного та гармонійного розвитку дитини; забезпечення рівності прав та можливостей усіх дітей незалежно від віку, соціального становища, стану здоров'я, місця проживання; системність та безперервність підтримки сімей із дітьми та формування засад відповідального батьківства [3].

У розділі «Опис проблем» зазначено, що інституційний догляд (заклади без сім'ї) створює ризики для психоемоційного розвитку дитини, зокрема: соціальна ізоляція, однаковий режим без індивідуального підходу, що негативно впливає на розвиток підлітка. Стратегічна ціль 1: «Підвищення спроможності сімей з дітьми здійснювати догляд і виховання дітей, забезпечувати безпечне та сприятливе для розвитку середовище». Це прямо стосується створення таких умов, де сім'я сприятиме емоційному благополуччю дитини. Стратегічна ціль 2: «Зростання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування … у сімейному оточенні». Це положення передбачає, що навіть підлітки, які раніше були в закладах, мають бути під опікою сімейного середовища, що важливо для їх емоційного розвитку [3].

Стратегія передбачає перегляд законодавства центральними органами виконавчої влади для реалізації положень щодо підтримки сімей і розвитку сімейних форм виховання. Для підлітків-дітей зі складними життєвими обставинами (з інвалідністю, переміщених, з інституціального догляду) документ передбачає створення рівних умов та доступу до соціальних, освітніх, психологічних послуг у сімейному середовищі, що прямо впливає на їх емоційно-почуттєву сферу. Механізми захисту включають міжвідомчу взаємодію у інтересах дитини: центральні та місцеві органи, громадські організації залучені до реалізації Стратегії, що передбачає координацію заходів з підтримки сімей, раннього втручання, психологічної реабілітації.

Отже, Стратегія визнає сім'ю як фундаментальне середовище для розвитку дитини і закладає правові рамки для того, щоб підлітки мали умови не лише фізичного, але й емоційного-почуттєвого благополуччя в родині. Через правове закріплення права на зростання в сімейному оточенні, забезпечення рівності та доступу до підтримки, документ створює основу для захисту прав дітей і розвитку їхньої емоційної сфери. Реалізація таких заходів має позитивно вплинути на емоційне здоров'я підлітків, їх здатність до самореалізації та інтеграції в суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2024 р. № 1201-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text

2. За час великої війни в Україні зросла кількість випадків сексуального та домашнього насильства, особливо проти дітей. https://hromadske.radio/news/2024/11/11/za-chas-velykoi-viyny-v-ukraini-zrosla-kilkist-vypadkiv-seksualnoho-ta-domashnoho-nasylstva-osoblyvo-proty-ditey?utm_source=chatgpt.com
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018. № 5. Ст.35.

Мусієнко Володимир Володимирович
Професор кафедри цивільного та
кримінального права
ННІУТПН НТУ
Кандидат юридичних наук, доцент,
Дійсний член Транспортної академії
м.Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ПРАВА, ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА, В СИСТЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВИХ НАУК

Схвалення концепції приватного права юридичною спільнотою та обґрунтування аналогічної доктрини вченими-цивілістами на тлі євроінтеграційних процесів в Україні стало підґрунтям, на наш погляд, досить стрімких змін у системі приватноправових наук. Після довгих дискусій щодо значущості шлюбно-сімейних відносин у суспільстві, визначення місця сімейного права в системі приватноправових наук. Зокрема, слід окреслити певну межу волевиявлення, здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав, визначену міру відповідальності в подружніх та сімейних правовідносинах. У вищезазначених, на перший погляд, абстрактних аспектах, обумовлюється глибокий, та разом з тим простий зміст, який визначає особливості елементів сімейних правовідносин. Приватні правовідносини, хоча й мають спільні ознаки, але значно відрізняються один від інших, і перш за все – своєю правовою природою.

Характеризуючи сімейне право, як самостійну окрему галузь, є необхідність здійснювати це через призму особливостей елементів шлюбно-сімейних правовідносин, категорій та інституцій.

Особливості шлюбно-сімейних правовідносин обумовлюються визначенням статусу сімейного права, як окремої, самостійної галузі в системі правових наук. Зміст особливостей даної інституції окреслено наступними положеннями:

1. Шлюбно-сімейні правовідносини характеризуються особливістю своїх джерел. Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставах, якими є: укладення шлюбу, шлюбного договору (контракту), патронат, усиновлення, зміни в особистих немайнових та майнових правовідносинах. Дані інституції випливають із законодавства та регламентовані ним, тобто Конституцією України, Сімейним кодексом, звичайними законами та відповідними підзаконними актами.

2. Об’єкт сімейних правовідносин також відрізняється своєю особливістю, яка окреслюється, перш за все особистими немайновими правами, а вже потім майновими правами, тобто майнові права випливають з особистих, які є невід’ємними. Крім того, особисті немайнові відносини у своєму змісті мають не тільки невід’ємні права такі, як право на життя, ім’я, честь, гідність, але і моральна складова цих правовідносин: дружбу, кохання, повагу, існування яких обумовлено в демократичному суспільстві. Невід’ємність цих прав, а також обов’язків ототожнюється з їх невідчужуваністю, тобто їх не можна продати, обміняти, передати, дарувати чи заповідати. Також це стосується і аліментних правовідносин.

3. Особливої уваги заслуговує, на наш погляд, суб’єктивний склад шлюбно-сімейних правовідносин. Окреслений елемент має дві складові, зокрема:

1. подружні відносини між чоловіком і дружиною в зареєстрованому шлюбі;

2. відносини між членами сім'ї, тобто між особами, які є родичами по крові, що обумовлює сімейні правовідносини з певними правами. При цьому в цивільному обігу мають місце власні назви суб'єктів сімейних правовідносин, тобто членів сім'ї, правовому та суспільному значенні зокрема: батько та мати чоловіка – свекор і свекруха; батько та мати дружини – тесть і теща; сестра та брат чоловіка – кузина і кузен; брат дружини – шурин; сестра дружини – золовка; дочка чоловіка від першого шлюбу – пасербиця; племінник – небіж; син дружини від першого шлюбу – пасинок; родичі обох із подружжя з побічної лінії – свояк; чоловік дружини для її батьків -зять; дружина чоловіка для його батьків - невістка.

4. Як матеріальне право, сімейне, пов'язане з процесуальними аспектами, в якому особливість шлюбно-сімейних правовідносин проявляється у складності не тільки у прийнятті судових рішень, а й у їх виконанні, так як досить часто об'єктом таких рішень являється не річ, а фізична особа.

Г. К. Мотвєєв, обґрунтовуючи, наприклад, у справах про передачу дитини на виховання одному з подружжя, зазначав, що не можна так легко виконати рішення ,як щодо рішення про відібрання годинника.

Узагальнюючи вищезазначені аспекти, є необхідність окреслити їх позиціями відомих вчених-цивілістів, які обумовлювали зміст цих положень.

Зокрема, видатний учений-цивіліст Г.К. Матвєєв, обґрунтовував сімейне право, як окрему самостійну галузь права, предметом якої є регулювання особистих і пов'язаних із ними майнових відносин, які випливають із шлюбу та приналежності до сім'ї [1].

У свою чергу, Я. М. Шевченко, характеризуючи самостійність сімейного права, зазначала, що "її самостійність ґрунтується на об'єктивному ході розвитку суспільства". Розвиток самої галузі права, передбачає достатність нормативного матеріалу, його систематичності, наявності структури, що об'єднує галузь права , яка швидко розвивається [2].

Тому, сімейне право – це система правових норм, встановлених або санкціонованих державою, які регулюють правовідносини між подружжям, батьками, дітьми, усиновителями та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, родичами різного ступеня спорідненості, у змісті яких присутній особистий немайновий та майновий компонент.

Основуючись на історичному та правовому загалі виникнення цивільних правовідносин, а разом з ними і сімейних, у суспільстві утвердився постулат, за яким сім'я являється основою існування людини як біологічної істоти, потім особи та громадяни, як істоти соціальної, відповідно між якими відносини регулювалися звичаями та традиціями, в кінцевому рахунку, які трансформувалися у соціальні та правові норми. Тому відома вчена-цивілістка, доктор юридичних наук, професор З.В. Ромовська підкреслила, що "сімейне право можна лаконічно визначити, як систему соціальних регуляторів сімейних відносин, оскільки право – це не лише закон. Сім'я – це особлива група людей, її основою є своєрідні емоційно-чуттєві характеристики, які можуть їх приваблювати та об'єднувати". [3].

Загалом, аналізуючи положення концепції «Сімейне право - самостійна галузь права», слід обумовити, що визначені аспекти вже мають втілення в науку приватного права та практиці застосування в таких позиціях:

1. Майнові відносини в сім'ї відіграють порівняно з особистими відносинами другорядну та обумовлюючу роль;

2. Відносини в сім'ї потребують єдиної для всіх суб'єктів державної регламентації;

3. Правове регулювання сімейних відносин та їх захист здійснюється за допомогою чітких імперативних норм, що обумовлює їх особливий інтерес для держави.

4. Державні органи влади та громадські організації мають широко залучатися до вирішення внутрішньосімейних конфліктів і контролю за поведінкою особи в сім'ї, що визначає сімейне життя не як сферу автономного приватного існування особи .

5. Виховання дітей у сім'ї може бути замінене більш ефективним громадським вихованням.

ЛІТЕРАТУРА
1. Заіка Ю. О. Українське цивільне право: навчальний посібник. Київ:2005.312с
2. Заіка Ю. О. Українське цивільне право: навчальний посібник. Київ:2005.312с
3. Сімейне право України: підручник / За ред. С. Б. Булеци, В. Г. Фазикоша. – Київ: Знання, 2015. – 375 с.

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Цивільні правовідносини посідають ключове місце в правовій системі України, оскільки визначають порядок реалізації та захисту прав і свобод громадян у приватноправовій сфері. У сучасних умовах ринкової економіки вони охоплюють практично всі сфери життєдіяльності людини, забезпечуючи можливість вільного волевиявлення суб'єктів та рівність їх правового статусу. Саме через механізм цивільних правовідносин відбувається персоніфікація суб'єктивних прав і обов'язків, що дозволяє особі реалізувати свої інтереси у межах чинного законодавства. Водночас ефективність цивільних правовідносин прямо залежить від якості їх правового регулювання, законодавчих норм та доступності механізмів правового захисту, визначених Конституцією України та Цивільним кодексом України.

Питання здійснення та захисту цивільних прав перебуває у центрі наукових дискусій, оскільки воно пов'язане з гарантуванням юридичної безпеки громадян та захистом приватних інтересів. Так само і захист цивільних прав розглядається як необхідний елемент правового порядку, спрямований на відновлення порушених прав, припинення правопорушень та забезпечення стабільності правових відносин. У цьому контексті дослідження цивільних правовідносин, їх структури, механізмів здійснення і способів захисту набуває особливої актуальності, що й зумовлює необхідність наукового аналізу цих категорій у сучасній правовій доктрині.

В умовах сучасної ринкової економіки цивільні правовідносини визначають майже всі сфери життєдіяльності людини. Кожна правова держава стоїть на захисті прав та свобод кожного громадянина, у тому числі на захисті цивільних прав та гарантує здійснення кожною особою цих прав. Цивільні правовідносини можна визначити як правову форму, яка виникає одночасно з появою, наділенням суб'єкта правами чи обов'язками та які припиняються одночасно із припиненням даних суб'єктивних прав та обов'язків. Це та правова конструкція, у межах якої здійснюються суб'єктивні права та виконуються суб'єктивні обов'язки. Іншими словами, права та обов'язки існують у правовому відношенні та можуть діяти лише в рамках правовідносин, тобто реалізовуватися та виконуватися. Визначаючи правову природу цих відносин необхідно зазначити, що цивільні правовідносини базуються на нормах цивільного права та являють собою правовий зв'язок, між суб'єктами, які є рівними юридично. Зазначені суб'єкти є носіями цивільних прав та обов'язків [1, с.18]. Цивільні правовідносини можна визначити як відносини, які засновані на рівності та вільному волевиявленню її учасників. Однією з найголовніших засад цивільного права є принцип захисту цивільних правовідносин, який відображається в Конституції нашої держави, відповідно до якої права та свободи людини та громадянина захищаються у судовому порядку [2].

Під здійсненням цивільного права розуміють фактичне вчинення особою таких дій та актів її поведінки, можливість вчинення яких надана шляхом закріплення за особою суб'єктивного цивільного права [1, с.24]. Зазначені правовідносини регулюються нормами

цивільного права та закріплені у Цивільному кодексі України, (далі ЦК України), у якому зазначені не лише права та обов'язки, а й весь правовий механізм гарантованої реалізації даних прав та обов'язків, коли ці права та обов'язки стають персоніфікованими. Це пов'язано, зокрема, з характером рівності сторін у правовідносинах. Зазначений нормативний акт містить норми, якими регулюється здійснення цивільних прав. Він передбачає, що здійснення особою цивільних прав здійснюється вільно та на власний розсуд. Принципи здійснення цивільних прав закріплені нормами ЦК. До цих принципів відносять неприпустимість втручання у особисте життя людини, неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом, принцип свободи договору, захист цивільних прав та інтересів у судовому порядку. Зазначені принципи є засадами цивільного законодавства, вони покладені в основу здійснення цивільних прав [3]. Для здійснення цивільного права особа на законодавчому рівні наділяється у формі загального дозволу чи прямого закріплення на правомірні підстави набуття такого права. На здійснення цивільних прав поширюються загальні принципи цивільного законодавства. Також варто зазначити, що у особи повинні бути відсутні фактичні та юридичні перешкоди для відповідної поведінки суб'єкта, особа повинна бути належним суб'єктом здійснення права [4, с.15]. Цивільне право здійснюється тільки при умові вільної можливості суб'єкта діяти на свій розсуд в рамках належного йому права.

Держава на законодавчому рівні закріпила механізми захисту цивільних прав громадян. Зазначений захист полягає у реакції суб'єктів цивільних правовідносин на порушення цивільного права або його оспорювання чи невизнання. Мета даної реакції є припинення, визнання чи поновлення порушеного цивільного права [5, с.144]. Захист цих прав полягає у проведенні правових заходів, які спрямовані на, те щоб недопустити порушень цивільних прав. Захист цивільних прав можна розглядати як діяльність по застосуванню права, що здійснюється компетентним органом або безпосередньо уповноваженою особою у випадках, визначених законом, метою якої стає відновити порушене право або відновити невизнане чи оспорюване суб'єктивне право. У разі, якщо такі права були порушені відбувається поновлення цих прав. Способи захисту цивільних прав передбачені статтею 16 ЦК України. Цим нормативним актом передбачено захист цивільного права кожного громадянина у судовому порядку. ЦК України передбачає самозахист цивільних прав, під яким розуміють дії юридичного або фактичного характеру, які спрямовані на протидію наявного правопорушення чи недопущення вчинення його у майбутньому. Зазначені дії також спрямовані на припинення або ліквідацію наслідків правопорушення.

Підсумовуючи зазначимо, кожна правова держава стоїть на захисті прав та свобод кожного громадянина, у тому числі на захисті цивільних прав та гарантує здійснення кожною особою цих прав. Цивільні правовідносини ґрунтуються на нормах цивільного права, суб'єкти цих прав є рівними та наділені цивільними правами та обов'язками. Однією з найважливіших засад цивільного права є захист цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. Принцип захисту цивільних правовідносин відображається в Конституції нашої держави, яка наділяє кожну особу правом захищати свої права та свободи будь-якими незабороненими законом засобами від порушень та протиправних посягань. Найбільш надійна та дієва форма захисту права власності є судова.

Здійснення цивільних прав регулюється нормами ЦК України. Для здійснення цивільного права особа на законодавчому рівні наділяється у формі загального дозволу чи прямого закріплення на правомірні підстави набуття такого права. Цінність будь-якого цивільного права полягає у можливості його здійснення. На здійснення цивільних прав поширюються загальні принципи цивільного законодавства. Захист цивільних прав складає сукупність правових заходів, які спрямовані на недопущення порушень цивільних прав. Способи захисту цивільних прав передбачені нормами ЦК України у якому зазначений весь правовий механізм гарантованої реалізації даних прав та обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР ст.55. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T030435
4. Щербина Б.С. Здійснення цивільних прав за законодавством України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. Вип. 29 (2). С. 12-16.
5. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. Ч. 2. С. 142–159. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/02/shtanko

Савицька С.Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету

Синиця В.Т.,
студентка 1 курсу ОС Магістр, 1 групи
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету

НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЗАГРОЗА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

У сучасному цивільному судочинстві України надмірний формалізм процесуальних норм дедалі частіше перешкоджає ефективному доступу громадян до правосуддя.

Надмірний формалізм у цивільному судочинстві проявляється не лише у суворому дотриманні процесуальних норм, але й у створенні непотрібних бюрократичних бар'єрів, які ускладнюють або фактично блокують доступ до правосуддя. На практиці це виявляється у відмовах розглянути справу через технічні недоліки, неправильне оформлення документів, формальні помилки у заголовках чи строках подання, навіть якщо такі помилки не впливають на суть спору та не перешкоджають суду здійснити повноцінний розгляд. Підхід національних судів, який надає перевагу формальним вимогам над реальним забезпеченням прав сторін, створює серйозну загрозу реалізації права особи на справедливий суд і суперечить принципам ефективного цивільного процесу. У цьому контексті постає нагальна потреба у визначенні меж допустимого формалізму та впровадженні судової практики, яка гарантує, що процесуальні правила служитимуть не бар'єром, а механізмом забезпечення справедливості та захисту прав людини.

Сучасне цивільне судочинство України покликане забезпечити ефективний захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Проте на практиці надмірна формалізація процесуальних вимог дедалі частіше стає перепоною для реалізації права особи на справедливий суд. У цьому контексті постає питання пошуку оптимального балансу між необхідністю дотримання процесуальної дисципліни та забезпеченням ефективного доступу до правосуддя.

Надмірний формалізм проявляється шляхом створення судом процесуальних перешкод під час розгляду справи, реалізації процесуальних норм учасниками справи, надто суворе трактування процесуальних вимог закону, а також повернення позову лише з формальних підстав, що ускладнює та унеможливлює доступ позивача до суду для повного захисту своїх прав та інтересів. Прояв надмірного формалізму при вирішені питання щодо прийняття позовної заяви вважається порушенням права на справедливий суд[1].

Європейським судом з прав людини проведено лінію між формалізмом та надмірним формалізмом. Так, формалізм є явищем позитивним та необхідним, оскільки забезпечує чітке дотримання судами процесу. Натомість надмірний формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду. Формалізм не є надмірним, якщо сприяє правовій визначеності та належному здійсненню правосуддя. Це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду скарг заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист. У такий спосіб здійснюється «право на суд», яке відповідно до практики ЄСПЛ включає не тільки право ініціювати провадження, але й право отримати «вирішення» спору судом[2].

Водночас, аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить, що саме надмірний формалізм у застосуванні процесуальних норм становить одну з найбільш поширених перешкод для реалізації права на суд. ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що судовий процес має бути не лише формально бездоганним, а й спрямованим на забезпечення справедливості та реального захисту прав людини. Тому надмірно суворе тлумачення процесуальних вимог, яке призводить до відмови у розгляді справи через незначні технічні помилки, визнається Судом порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий підхід формує важливу правову позицію: дотримання процесуальних норм має служити досягненню справедливого балансу між формою та змістом правосуддя, а головною метою суду залишається ефективний захист прав і свобод особи.

У справі Savvides v. Cyprus (заява № 14195/15, рішення від 14 грудня 2021 року) Європейський суд з прав людини розглядав питання надмірного формалізму у цивільному судочинстві, який призвів до порушення права на доступ до суду, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Заявник, громадянин Кіпру, був стороною у справі щодо аліментних зобов'язань. Після винесення рішення суду першої інстанції він подав апеляційну скаргу, оскаржуючи постанову про сплату аліментів. Його апеляція була належним чином зареєстрована в суді, усі процесуальні документи були прийняті, а справа передана на розгляд. Однак згодом Апеляційний суд у сімейних справах відмовився розглядати апеляцію по суті.

Підставою для такої відмови стало те, що в заголовку апеляційної скарги заявник помилково зазначив не «Family Court of Appeal», а «Supreme Court» — тобто неправильно назвав суд, до якого звертається. Суд національної юрисдикції визнав цю технічну неточність достатньою підставою для відхилення апеляції як неприйнятної, навіть попри те, що скарга була прийнята, зареєстрована та розглядалася певний час без заперечень щодо її форми.

ЄСПЛ визнав, що така позиція національного суду свідчить про надмірний формалізм, який позбавив заявника реальної можливості домогтися перегляду свого спору. Суд зазначив, що процесуальні правила дійсно важливі для забезпечення належного здійснення правосуддя, проте їх застосування не повинно перетворюватися на самоціль. Формалізм є допустимим лише настільки, наскільки він служить меті впорядкування судового процесу, однак у даному випадку відмова в апеляційному перегляді через одну технічну неточність, яка не впливала на зміст і не перешкоджала суду зрозуміти суть скарги, порушила принцип пропорційності.

Європейський суд підкреслив, що право на доступ до суду повинно бути не лише теоретичним, а практичним і ефективним. Надмірне дотримання формальних вимог без урахування реального впливу помилки на процес створює непропорційне обмеження права особи на судовий захист. Саме тому ЄСПЛ одноголосно встановив порушення статті 6 Конвенції, визнавши, що рішення національного суду ґрунтувалося на надмірному формалізмі, який позбавив заявника доступу до правосуддя у справі цивільного характеру[3].

Це рішення має принципове значення, оскільки демонструє, що суди повинні керуватися не лише буквою, а й духом закону, забезпечуючи баланс між формальними правилами та реальним здійсненням правосуддя.

Варто звернути увагу на ще одну цікаву справу, в якій Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) 19 листопада 2024 року виніс рішення у справі "Ціоліс проти Греції" (заява № 51774/17), встановивши порушення статті 6 пункт 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд. Заявник вимагав

компенсації від держави через відмову розширити його рибну ферму в заповідній зоні. Афінський апеляційний адміністративний суд відхилив його позов, вважаючи, що термін позовної давності закінчився. Заявник подав апеляцію з питань права до Верховного адміністративного суду Греції, але цей суд відхилив її як неприйнятну. Причиною стало те, що заявник не виконав формальну вимогу Закону 3900/2010, яка зобов'язувала його довести, що оскаржуване рішення суперечить конкретній судовій практиці Верховного адміністративного суду або що така практика відсутня.

ЄСПЛ визнав цей підхід Верховного адміністративного суду надмірно формальним. Суд наголосив, що національні суди повинні уникати формалізму, який робить право на доступ до суду непрактичним. ЄСПЛ підкреслив, що не можна вимагати від апелянта посилання на судову практику, якщо ця практика не публікується офіційно і не є доступною для сторін та їхніх адвокатів. Таким чином, тлумачення національним судом вимог щодо допустимості без врахування практичної неможливості доступу до судової практики стало непропорційною перешкодою. Це порушило саму суть фундаментального права заявника на доступ до суду. ЄСПЛ засудив Грецію за надмірний формалізм і зобов'язав виплатити заявнику 6000 євро компенсації за моральну шкоду[4].

У підсумку, справа «Ціоліс проти Греції» яскраво демонструє, що надмірний формалізм у застосуванні процесуальних норм може фактично позбавити особу доступу до правосуддя, перетворивши гарантії статті 6 Конвенції на декларацію без практичного змісту. ЄСПЛ чітко наголосив, що судочинство має залишатися інструментом реалізації права, а не пасткою формальних вимог, які ставлять громадянина у безвихідне становище. Це рішення підкреслює необхідність для національних судів тлумачити процесуальні норми гнучко, з урахуванням принципу пропорційності та ефективного доступу до суду, щоб забезпечити реальне, а не формальне здійснення правосуддя.

Надмірний формалізм у цивільному судочинстві створює суттєві перешкоди для реалізації права на доступ до суду. Процесуальні правила важливі для впорядкованості та передбачуваності процесу, але їх надто суворе застосування може перетворюватися на бар’єр для ефективного захисту прав і законних інтересів громадян. Саме тому суди повинні шукати баланс між формальною дисципліною та можливістю практично здійснити свої права, застосовувати гнучке тлумачення норм і забезпечувати пропорційність процедур, щоб процес залишався дієвим механізмом захисту прав.

Висновки. Сучасне цивільне судочинство стоїть перед викликом поєднання формальної дисципліни процесу з реальним захистом прав громадян. Надмірна суворість у застосуванні процесуальних правил може перетворити судовий процес на механізм, що обмежує, а не гарантує права, тоді як повна свобода тлумачення норм підриває передбачуваність і стабільність судочинства. Тому важливо, щоб суди знаходили баланс між строгим дотриманням формальностей і забезпеченням практичної ефективності правосуддя. Такий підхід сприяє формуванню довіри до судової системи та забезпечує гармонійне поєднання форми і суті правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордєєв В.В., Гураленко Н.А. Надмірний формалізм в адміністративному судочинстві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 1. С. 350–353.
2. https://bpm.ko.court.gov.ua/sud1005/pres-centr/news/354277/
3. https://rm.coe.int/thematic-factsheet-excessive-formalism-courts-eng-docx/1680aae7f4
4. https://www.echrcaselaw.com/en/echr-decisions/the-jurisprudential-tactics-of-the-supreme-administrative-court-on-the-conditions-of-admissibility-in-appeals-are-too-formalistic-and-violate-the-right-of-access-to-court/?utm_source=chatgpt.com

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Горовой І.
Київський професійно-педагогічний
фаховий коледж імені Антона Макаренка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Сучасна система цивільного права України неможлива без чіткого та системного правового регулювання статусу юридичних осіб, оскільки саме вони є основними учасниками цивільного та господарського обороту, носіями майнових і немайнових прав, а також виконавцями значної частини соціально-економічних і публічних функцій держави. Юридичні особи виступають власниками майна, роботодавцями, засновниками інших організацій, учасниками договірних відносин та суб'єктами судового захисту, що зумовлює необхідність чіткого нормативного визначення їх правової природи, видів і організаційно-правових форм [1, с. 42].

Базові підходи до розуміння юридичної особи закріплені в Цивільному кодексі України, який визначає її як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку, що наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю і здатна виступати самостійним учасником цивільних правовідносин [1]. Такий підхід підкреслює відокремленість юридичної особи від її засновників і забезпечує можливість самостійного набуття прав та обов'язків, участі у цивільному обороті й відповідальності за власними зобов'язаннями [2, с. 15].

Важливими характеристиками юридичної особи як суб'єкта цивільного права є організаційна єдність, майнова відокремленість, самостійна майнова відповідальність та здатність діяти від власного імені. Сукупність цих ознак формує автономний правовий статус юридичної особи та забезпечує стабільність цивільного обороту, захист інтересів контрагентів і передбачуваність правових наслідків.

Організаційна єдність юридичної особи виявляється у наявності внутрішньо впорядкованої структури, визначеної установчими документами або законом, а також системи органів управління, які наділені компетенцією діяти від імені юридичної особи. Саме через діяльність цих органів формується воля юридичної особи, а їх дії визнаються діями самого суб'єкта цивільного права. Такий підхід дозволяє забезпечити безперервність функціонування юридичної особи незалежно від зміни її учасників або посадових осіб.

Майнова відокремленість означає наявність у юридичної особи самостійного майнового комплексу, що відмежований від майна її засновників, учасників чи керівників. Юридична особа володіє майном на праві власності або іншому речовому праві та самостійно розпоряджається ним у межах, визначених законом і установчими документами. Це створює правові гарантії виконання зобов'язань та є важливою передумовою участі юридичної особи у цивільному обігу на рівних умовах з іншими суб'єктами.

Самостійна майнова відповідальність полягає у тому, що юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями виключно належним їй майном, а її учасники не несуть відповідальності за борги юридичної особи, крім випадків, прямо передбачених законом або установчими документами. Такий механізм сприяє мінімізації ризиків для учасників цивільного обороту та підвищує довіру до інституту юридичної особи як самостійного учасника правовідносин.

Здатність юридичної особи діяти від власного імені проявляється у можливості набувати цивільні права та обов'язки, укладати договори, виступати позивачем і відповідачем у суді, відкривати рахунки в банківських установах та брати участь у інших юридично значущих діях. Найменування юридичної особи виступає засобом її індивідуалізації у цивільному обороті та забезпечує юридичну визначеність правовідносин за її участю [3, с. 88; 4, с. 56].

Отже, зазначені ознаки не існують ізольовано, а перебувають у тісному взаємозв'язку, формуючи цілісну правову конструкцію юридичної особи. Саме їх поєднання дозволяє

розглядати юридичну особу як самостійного, автономного та стабільного суб'єкта цивільного права, здатного ефективно реалізовувати як приватні, так і публічні інтереси в умовах сучасного правового регулювання.

Одним із ключових аспектів правового регулювання є класифікація юридичних осіб. Законодавство України закріплює поділ юридичних осіб на юридичних осіб приватного та публічного права залежно від підстав їх створення та мети діяльності. Юридичні особи приватного права створюються на основі установчих документів і спрямовані на реалізацію приватних інтересів, тоді як юридичні особи публічного права утворюються державою або органами місцевого самоврядування для здійснення публічних функцій.

У межах юридичних осіб приватного права центральне місце посідають товариства, які є найбільш поширеною організаційно-правовою формою у підприємницькій сфері. Товариства характеризуються корпоративною природою, участю учасників у формуванні волі юридичної особи, наявністю статутного капіталу та гнучкістю управлінських механізмів. Саме ці риси зумовлюють домінування товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств у структурі сучасного бізнесу [5, с. 114].

Водночас установи як організаційно-правова форма юридичних осіб відіграють провідну роль у публічно-правовій та соціальній сфері. Їх діяльність спрямована на досягнення немайнових цілей — освітніх, наукових, культурних, медичних, управлінських. Особливістю установ є закріплення майна на праві оперативного управління та значна залежність від засновника, що обмежує їх господарську самостійність, але забезпечує контроль за використанням публічних ресурсів [6, с. 203].

Окрім товариств і установ, законодавство України передбачає існування інших організаційно-правових форм юридичних осіб, зокрема кооперативів, громадських об'єднань, благодійних організацій, релігійних організацій та об'єднань підприємств. Таке різноманіття форм дозволяє враховувати специфіку різних сфер суспільного життя та забезпечувати баланс між приватними і публічними інтересами.

Практична реалізація правового статусу юридичних осіб нерозривно пов'язана з механізмами державної реєстрації та контролю. Державна реєстрація виступає юридичним фактом виникнення правосуб'єктності юридичної особи та забезпечує публічність і достовірність інформації про неї. Система контролю, включаючи фінансовий, податковий та антикорупційний нагляд, спрямована на забезпечення законності діяльності юридичних осіб і захист інтересів держави та інших учасників цивільного обороту [7, с. 141].

Отже, правове регулювання видів та організаційно-правових форм юридичних осіб в Україні має комплексний і багаторівневий характер. Воно забезпечує правову визначеність, ефективність функціонування організацій та стабільність цивільних правовідносин. Подальше вдосконалення цієї сфери пов'язане з гармонізацією цивільного та господарського законодавства, цифровізацією реєстраційних процедур і наближенням національних підходів до європейських стандартів корпоративного управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. Загальна теорія юридичної особи в цивільному праві України. — Київ : Юрінком Інтер, 2021.
3. Жилінкова І. В. Суб'єкти цивільного права України. — Харків : Право, 2020.
4. Борисова В. І. Правосуб'єктність юридичних осіб у сучасному цивільному праві // Підприємництво, господарство і право. — 2022. — № 4.
5. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text
6. Кузнєцова Н. С. Юридичні особи публічного права: проблеми теорії і практики // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2021. — № 2.

7. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Капуста О.
Київський професійно-педагогічний
фаховий коледж імені Антона Макаренка

ОБМЕЖЕНІ РЕЧОВІ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Розвиток приватноправових відносин у сучасній Україні зумовлює зростання ролі інституту речових прав, серед яких особливе місце посідають обмежені речові права. Вони забезпечують можливість реалізації певних правомочностей щодо чужого майна без переходу права власності, що є важливим для стабільності цивільного обороту, ефективного використання майна та узгодження інтересів власника й інших осіб [1, с. 112].

Обмежені речові права історично сформувалися як правовий механізм компромісу між абсолютною владою власника над річчю та необхідністю допуску інших суб'єктів до її використання. У сучасному цивільному праві України ці права мають чітке нормативне закріплення та становлять закриту систему, визначену положеннями Цивільного кодексу України. До них належать право володіння, сервітути, емфітевзис, суперфіцій та право застави [2, с. 54].

Сутність обмежених речових прав полягає у встановленні юридичного панування над чужою річчю в обсязі, визначеному законом або договором. На відміну від зобов'язальних прав, вони мають абсолютний характер, що означає можливість їх захисту від порушень з боку невизначеного кола осіб. Важливою ознакою також є дія принципу слідування за річчю, відповідно до якого зміна власника майна не припиняє чинності обмеженого речового права [3, с. 89].

Зазначена особливість забезпечує стабільність майнових правовідносин і передбачуваність цивільного обороту, оскільки уповноважена особа зберігає можливість реалізації своїх правомочностей незалежно від подальшої долі права власності. Водночас обмежені речові права не усувають і не нівелюють право власності, а лише встановлюють чітко визначені межі його здійснення в інтересах іншого суб'єкта. Саме така конструкція дозволяє досягти балансу між інтересами власника майна та носія обмеженого речового права, що відповідає принципам справедливості, пропорційності та добросовісності у цивільному праві.

Крім того, реалізація обмежених речових прав характеризується тісним зв'язком з річчю як об'єктом права, а не з особою власника, що відрізняє їх від відносних правовідносин. Це означає, що захист таких прав здійснюється речово-правовими способами, зокрема шляхом усунення перешкод у користуванні майном або визнання права, що підкреслює їх самостійне місце у системі речових прав [3, с. 90].

Структура обмежених речових прав охоплює сукупність правомочностей володіння, користування або обмеженого розпорядження майном, а також відповідні обов'язки щодо дотримання цільового призначення речі та мінімізації втручання у права власника. Власник, у свою чергу, зобов'язаний утримуватися від дій, які перешкоджають здійсненню законно встановлених прав користувача чи іншої уповноваженої особи [4, с. 47].

Класифікація обмежених речових прав здійснюється за кількома критеріями. За змістом і функціональним призначенням виділяють права володіння, користування (сервітути), довгострокового користування землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), права забудови (суперфіцій) та забезпечувальні речові права (застава). За

суб'єктним складом розрізняють особисті та предіальні сервітути, а за характером інтересу — приватні та публічні обмежені речові права [5, с. 61].

Практичне значення інституту обмежених речових прав істотно зросло в умовах земельної реформи, розвитку іпотечного кредитування, інвестиційної діяльності та ринку нерухомості. Водночас судова практика виявляє низку проблем, пов'язаних із колізіями між нормами Цивільного та Земельного кодексів України, недостатньою визначеністю меж здійснення сервітутів, емфітевзису та суперфіцію, а також недосконалістю механізмів державної реєстрації обтяжень [6, с. 38].

Отже, обмежені речові права є самостійним і системоутворюючим інститутом цивільного права, який забезпечує гнучкість майнових відносин та баланс інтересів їх учасників. Подальший розвиток цього інституту потребує гармонізації законодавства, удосконалення реєстраційних процедур та наближення національного правового регулювання до європейських стандартів речового права [7, с. 94].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнєцова Н.С. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / Київ : Юрінком Інтер, 2021. – 456 с.
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
3. Луць В. В. Речові права в цивільному праві України : монографія. – Київ: Алерта, 2020. – 312 с.
4. Кохановська О. В. Обмежені речові права: проблеми теорії та практики // Підприємництво, господарство і право. – 2021. – № 5. – С. 45–50.
5. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Речове право : навч. посіб. – Львів : Право, 2020. – 288 с.
6. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Судова практика у справах щодо речових прав // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2022. – № 2. – С. 34–41.
7. Шевченко М. В. Обмежені речові права у світлі європейської правової традиції // Юридична наука. – 2023. – № 1. – С. 90–97.

Шевчук В. Л., Войтенко Ю. В., Книш Д. Д.
Київський професійно-педагогічний
фаховий коледж імені Антона Макаренка

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

Сім'я як базовий соціальний інститут відіграє визначальну роль у забезпеченні стабільності суспільства та держави, особливо в умовах кризових процесів, що супроводжуються соціально-економічними, політичними та демографічними викликами [1, с. 5]. У цьому контексті особисті немайнові права та обов'язки подружжя набувають особливого значення, оскільки вони формують правову основу взаємин між подружжям, ґрунтуючись на принципах рівності, свободи особи, взаємної поваги та відповідальності, закріплених у сімейному законодавстві України [2].

Особисті немайнові права подружжя характеризуються тим, що вони не мають економічного змісту, є невідчужуваними та тісно пов'язаними з особистістю кожного з подружжя [3, с. 87]. До їх числа належать право на повагу до честі та гідності, право на особисту недоторканність і свободу, право на вибір прізвища, роду занять і місця проживання, а також право на рівну участь у вирішенні питань сімейного життя. Зазначені права покликані забезпечити автономію особи у шлюбі та недопущення домінування одного з подружжя над іншим, що відповідає сучасній партнерській моделі сім'ї [4, с. 36].

Водночас реалізація особистих немайнових прав є неможливою без належного виконання відповідних обов'язків, які мають морально-правовий характер. До них належать обов'язки взаємної поваги, підтримки, турботи, збереження сімейних відносин та сприяння духовному розвитку подружжя [3, с. 102]. Саме поєднання прав і обов'язків створює правовий баланс у сімейних відносинах та сприяє формуванню стабільних і рівноправних шлюбних відносин [1, с. 18].

У кризовий період, зокрема в умовах воєнного стану, актуалізується проблема ефективної реалізації та захисту особистих немайнових прав подружжя. Вимушена розлука подружжя, внутрішнє переміщення осіб, підвищене психологічне навантаження та трансформація традиційних сімейних ролей нерідко призводять до загострення сімейних конфліктів і порушення прав одного з подружжя. Це зумовлює необхідність удосконалення механізмів правового захисту, а також розвитку судової та медіаційної практики у сфері сімейних правовідносин.

Особливої уваги потребує питання співвідношення правового регулювання та морально-етичних засад у сфері особистих немайнових відносин подружжя. Законодавче закріплення таких прав і обов'язків має не лише декларативний характер, а й виконує важливу виховну функцію, спрямовану на утвердження цінностей взаємоповаги, рівноправності та людської гідності [5, с. 33].

Отже, особисті немайнові права та обов'язки подружжя є ключовим елементом сучасного сімейного права, що забезпечує гармонійний розвиток сім'ї та зміцнення суспільства загалом. Їх подальше наукове дослідження та адаптація до умов кризового періоду є важливим завданням правової науки та державотворчих процесів, спрямованих на захист людини як найвищої соціальної цінності [4, с. 74].

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилінкова І.В. Сімейне право України : підручник / Харків : Право, 2021. — 320 с.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III (ред. станом на 2024 р.).
3. Калітенко О. М. Особисті немайнові права подружжя в системі сімейного права України // Підприємництво, господарство і право. — 2022. — № 4. — С. 86–90.
4. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Борисова В. І. Сімейне право України. — Київ : Юрінком Інтер, 2021. — 416 с.
5. Ільченко Н. В. Морально-етичні засади здійснення особистих немайнових прав у сімейному праві // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2021. — № 2. — С. 27–34.

Савицька С.Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету

Удовенко Олександр Юрійович,
студент 1 курсу магістратури
за спеціальністю D8, ННІУТПН НТУ

ЯКІСТЬ ЗАКОНУ ТА ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Принцип правової визначеності є одним із ключових елементів верховенства права (ст. 8 Конституції України) та невід'ємною гарантією справедливого судочинства (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини). Він охоплює стабільність правового регулювання, остаточність судових рішень (res judicata), передбачуваність наслідків та довіру громадян до

судової влади. Реалізація цього принципу у цивільному судочинстві безпосередньо залежить від якості процесуального законодавства, тобто його чіткості, логічності, узгодженості та здатності забезпечити однакове застосування норм права.

Низка положень ЦПК України, зокрема статті 263, 367, 389–391, залишають простір для неоднозначного тлумачення, що ускладнює формування єдності практики. Стаття 263 ЦПК передбачає, що рішення суду має бути законним і обґрунтованим, однак не встановлює чітких критеріїв мотивування відступу від попередніх правових позицій Верховного Суду. Внаслідок цього формальні формулювання на зразок «з урахуванням особливостей справи» породжують різні підходи до застосування однакових норм. Стаття 367 ЦПК містить надто широке визначення підстав апеляційного перегляду, що дозволяє апеляційним судам фактично переоцінювати докази, порушуючи принцип остаточності рішень. Статті 389–391 ЦПК, які регулюють касаційне оскарження, також не містять чіткого переліку виняткових підстав для відступу від усталеної практики, що відкриває можливості для необмеженого перегляду остаточних рішень. Інші положення ЦПК також впливають на правову визначеність: стаття 10 зобов'язує суд застосовувати практику ЄСПЛ, а її непослідовне використання призводить до різних стандартів у справах однакової категорії; стаття 11 закріплює принцип рівності сторін, порушення якого безпосередньо створює ситуацію процесуальної непередбачуваності, тощо. Отже, структура та якість норм ЦПК є ключовими факторами у забезпеченні або, навпаки, порушенні правової визначеності [1].

У доктрині права принцип правової визначеності розглядається як складова верховенства права, що забезпечує стабільність, послідовність і передбачуваність правового регулювання. Як зазначає ЄСПЛ, однією з основних вимог верховенства права є «повага до принципу правової визначеності, який передбачає стабільність судових рішень» (Справа «Брумареску проти Румунії», 1999).

У справі «Крюслен проти Франції» (1990) Європейський суд конкретизував поняття «якість закону», визначивши, що закон має бути достатньо доступним, чітким і передбачуваним у застосуванні. Подібну позицію ЄСПЛ висловив і у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (1979), наголосивши, що громадяни повинні мати змогу передбачати правові наслідки своїх дій.

У постановах Верховного Суду, прийнятих у межах господарського та адміністративного процесу (зокрема у справах № 711/1837/18 та № 904/7905/16), чітко сформульовано зміст принципу правової визначеності як складової верховенства права. Незважаючи на відмінність процесуальних форм, ці висновки мають міжгалузеве значення і застосовуються Касаційним цивільним судом при формуванні єдиної судової практики. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що правова визначеність є невід'ємною складовою верховенства права, а відступ суду від усталеної правової позиції допускається лише за наявності переконливих підстав і належного мотивування [5].

Суддя Верховного Суду Микола Мазур у своїй науковій статті «Принцип правової визначеності та зміни судової практики» наголосив, що: «Зміна судової практики не повинна бути самоціллю. Вона допустима лише тоді, коли попередній підхід є помилковим або не відповідає сучасному розумінню права». Суддя зазначає, що допустимість зміни правових позицій має оцінюватися крізь призму принципів передбачуваності та довіри громадян до судової влади. З його точки зору, стабільність судової практики є не лише процесуальною вимогою, а й гарантією легітимності суду в очах суспільства [2].

Суддя Ян Берназюк пов'язує принцип правової визначеності з мотивованістю рішень: недостатнє мотивування відступу від попередньої практики саме по собі є порушенням верховенства права та джерелом правової невизначеності [3].

Показовим прикладом порушення принципу правової визначеності є рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Укркава» проти України» (06.02.2025). У цій справі Європейський суд з прав людини констатував, що Верховний Суд здійснив непередбачуване тлумачення норм національного законодавства, відступивши від усталеної практики без достатнього та переконливого мотивування. Йдеться про нове тлумачення абз. 1 ч. 1 ст. 88 Закону України «Про нотаріат», яке Велика Палата Верховного Суду надала у контексті строків позовної давності щодо оскарження виконавчих написів нотаріуса. Попри те, що норма чітко розмежовувала строки для фізичних і юридичних осіб, Верховний Суд фактично зрівняв їх, змінивши зміст норми шляхом судового тлумачення. ЄСПЛ прямо наголосив, що таке втручання «більше нагадувало

внесення змін до закону», а не розвиток правозастосовної практики, що є несумісним з вимогами правової визначеності та принципом поділу влади. Суд підкреслив, що зміна підходу була непередбачуваною для сторін, не ґрунтувалася на аналізі можливих наслідків та не містила оцінки того, як нове тлумачення вплине на вже існуючі правовідносини.

Коментуючи загальні межі судового активізму й принцип правової визначеності, суддя Верховного Суду Олена Кібенко наголошує, що розвиток судової практики є допустимим лише в тих межах, де суд не виходить за межі тексту закону і не створює нові правові норми шляхом тлумачення. Суд, за її словами, не може «замінювати собою законодавця», оскільки це підриває передбачуваність правозастосування та суперечить вимогам правової визначеності [4].

Отже, принцип правової визначеності є системоутворюючим для цивільного судочинства України. Його ефективна реалізація неможлива без високої якості процесуального законодавства, єдиної та мотивованої судової практики й послідовного врахування стандартів ЄСПЛ. Сучасна практика КЦС ВС та думки суддів Мазура і Берназюка свідчать: навіть найвищий суд може стати джерелом невизначеності без чітких законодавчих обмежень. Подальше вдосконалення ЦПК через закріплення критеріїв стабільності та мотивування відступів — необхідний крок до справжньої гармонізації з європейськими стандартами та відновлення довіри громадян до правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1.Цивільний процесуальний кодекс: Документ 1618-IV, чинний, поточна редакція — Редакція від 17.07.2025
URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Принцип правової визначеності та зміни судової практики Автор: Микола Мазур URL.: https://so.supreme.court.gov.ua/authors/607/pryntsyp-pravovoi-vyznachenosti-ta-zminy-sudovoi-praktyky
3. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права «Судебно-юридическая газета». 2019. 9 січня - Ян Берназюк, суддя Верховного Суду URL.: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/635136/
4. Чи може ВС надавати тлумачення закону, що нагадує зміни до нього — рішення ЄСПЛ Суддя Верховного Суду Олена Кібенко. URL.: https://bg.mk.court.gov.ua/sud1404/pres-centr/news/1752088/
5. Постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 711/1837/18 URL.:https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/obednana_palata_711_1837_18

Савицька Світлана Леонідівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя юридичного факультету, ННІУТПН НТУ

Цвігун Денис Васильович
студент 1 курсу магістратури
за спеціальністю D8 «Право», ННІУТПН НТУ

ПРОБЛЕМНЕ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ НЕГАТИВНОГО ДОКАЗУ: ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ

Ще в епоху Давнього Риму була сформульована відома правова формула «Audiamur et altera pars», що в перекладі означає: «нехай буде почуто й іншу сторону». Її суть полягала в тому, що жодна особа не може бути піддана судовому розгляду без неупередженого слухання, під час якого кожен учасник спору отримує реальну можливість представити свої доводи та

докази. І сьогодні принцип змагальності сторін залишається ключовою засадою правосуддя та гарантією справедливого процесу.

Принцип змагальності – це встановлена статтею 12 Цивільного процесуального кодексу України вимога, відповідно до якої «цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін», а кожен учасник процесу має право «доводити перед судом свої вимоги і заперечення» та «подавати докази для їх обґрунтування»[1] Згідно з цією нормою, суд забезпечує рівні процесуальні можливості сторін та зобов'язаний створити умови, за яких кожна особа «має право бути вислуханою», що повністю відображає римську формулу Audiamur et altera pars («нехай буде почута інша сторона»).

У чинних редакціях ЦПК, ГПК та КАС України визначено однакове коло процесуальних обов'язків сторін щодо доказування. По-перше, учасники справи повинні надавати суду вичерпні та правдиві пояснення стосовно питань, поставлених як судом, так і іншими учасниками під час розгляду. По-друге, вони зобов'язані подавати всі наявні у них докази у встановлені законом або судом строки та утримуватися від приховування будь-яких доказових матеріалів. І, по-третє, сторони мають обов'язок сприяти суду в оперативному, всебічному та неупередженому з'ясуванні всіх фактичних обставин справи.

Подання всіх доказів, які має учасник справи, є його прямим обов'язком, і саме на цих матеріалах суд формує свої висновки. Суд порівнює доводи сторін і вирішує, які з них виглядають більш переконливими. Тому доказова база — це основа будь-якого судового процесу, і вона повинна відповідати вимогам законності, належності та допустимості. На практиці, однак, нерідко трапляється, що одна зі сторін замість доведення власної позиції просто намагається знецінити докази опонента. Такий підхід є недобросовісним і часто залишається судом без належної уваги.

У постанові від 18 березня 2020 року у справі № 129/1033/13 Велика Палата Верховного Суду наголошувала на необхідності застосування передбачених процесуальним законом стандартів доказування та зазначала, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Зокрема, цей принцип передбачає покладення тягаря доказування на сторони. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджувальної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим ніж протилежний. Тобто певна обставина не може вважатися доведеною, допоки інша сторона її не спростує (*концепція негативного доказу*), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс. [2]

У юридичній літературі існують різні підходи до трактування обов'язку доказування негативних фактів. Раніше вважалося, що відповідач, який заперечує права позивача, не зобов'язаний доводити факти, на які він посилається, а обов'язок доказування негативних обставин лежить на позивачі. Сучасна наука процесуального права змінює цю позицію, розглядаючи негативні факти як невизначені обставини, які підлягають доказуванню поряд із позитивними фактами. При цьому їх доведення здійснюється через встановлення пов'язаних позитивних юридичних фактів, які є предметом доказування, і тільки за умови, що ці факти є достатньо визначеними. Такий підхід відповідає принципам рівності та змагальності сторін, підкреслюючи, що негативні юридичні факти теж повинні бути належно підтверджені доказами.[3, с.352]

У постанові Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 917/1307/18 суд наголосив, що принцип змагальності несумісний із використанням концепції «негативного доказу». Кожна сторона повинна самостійно доводити обставини, на які вона посилається, а не перекладати цей обов'язок на опонента чи будувати свою позицію лише на тому, що інша сторона нічого не спростувала. Концепція негативного доказу полягає в спробі обґрунтувати власну позицію відсутністю спростування з боку іншої сторони, що суперечить принципу змагальності. Суд приймає рішення, оцінюючи подані докази та визначаючи, чия позиція є більш переконливою. У розглянутій справі позивач не довів дату укладення договору й намагався обґрунтувати свою позицію лише відсутністю заперечень відповідача. Верховний Суд визнав такий підхід неправомірним і зазначив, що саме позивач зобов'язаний підтверджувати свої твердження належними доказами. У результаті позов було відхилено, а

правова позиція суду підкреслила необхідність добросовісного виконання сторонами процесуальних обов'язків і ключову роль принципу змагальності в судовому процесі. [4]

Негативний доказ – це доказ, який спирається на відсутність певних обставин чи фактів, тобто на те, що певне явище чи дія не мали місця. Його доведення завжди пов'язане з наявністю протилежного позитивного факту: якщо сторона надає переконливі докази позитивного факту, негативний доказ вважається спростованим, якщо ж позитивний факт не доведено, негативний доказ можна вважати прийнятним для обґрунтування позиції сторони. Таке розуміння дозволяє поєднати принцип змагальності з належним використанням доказів і унеможливлює ситуації, коли одна зі сторін будує свою позицію лише на відсутності спростування з боку опонента.

Велика Палата Верховного Суду наголошує, що застосування концепції негативного доказу порушує принцип змагальності, адже фактично дозволяє вважати твердження доведеним без належного підтвердження. Висновки Верховного Суду підкреслюють, що кожна сторона повинна добросовісно користуватися своїми процесуальними правами та обов'язками, самостійно доводити свої позиції і надавати належні докази.

Таким чином, негативні юридичні факти, повинні досліджуватися в суді системно та об'єктивно, і лише на основі доказів можна встановлювати порушення прав і застосовувати норми матеріального та процесуального права. У цілому це підтверджує, що принцип змагальності сторін залишається фундаментальною засадою справедливого судочинства і безпосередньо пов'язаний із належним доказуванням усіх обставин справи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 20.11.2025)
2. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі №129/1033/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952196 (дата звернення: 20.11.2025)
3. Шимон С. І., Лупало О. А. Негативні юридичні факти як предмет доказування в адміністративному й цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія «Право», № 82 (ч. 1), 2024, с. 352. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/57.pdf
4. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року в справі № 917/1307/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211537 (дата звернення: 20.11.2025)

СЕКЦІЯ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ismayilova Saadat Nasib gizi,
Phd student, Forensic Examination Center of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan

SYSTEM OF PUNISHMENTS NOT RELATED TO ISOLATION FROM SOCIETY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The Republic of Azerbaijan, which regained its independence on October 18, 1991, was unable to create its new national legislative system within a short period of time due to various objective and subjective reasons. Only the return to power of the Great Leader Heydar Aliyev in 1993, thanks to the insistent appeals of our people, and the fact that the great leader, with the direct support of the people, was able to prevent coup attempts in the country, eliminate the threat of civil war, and finally, from mid-1995, led to the restoration of socio-political stability in the country and the purposeful implementation of reforms in line with the set goals.

Having rich experience in statehood, the National Leader, choosing not the path of radical, revolutionary changes in development, but the path of regular, but continuous evolution, first of all, achieved the adoption of the Basic Law of the country - the Constitution (the first Constitution of the independent Republic of Azerbaijan was adopted by a referendum held on November 12, 1995), and then the renewal of the legislative system in all spheres of activity of Azerbaijan, which chose the path of legal, democratic, civil society building determined by the Constitution. In this regard, the 3rd Criminal Code, adopted in December 1960 during the years of Soviet rule of the Republic of Azerbaijan, with certain amendments, was in force in our country during our years of independence.

The new Criminal Code of the Republic of Azerbaijan was approved by the Law of December 30, 1999 and entered into force on September 1, 2000. Section 3 of the current Criminal Code is entitled “On Punishment” and covers Chapters 9-10 (Articles 41-71).

According to the general content of the criminal law of the Republic of Azerbaijan, punishment is applied to a person guilty of committing a crime. The punishment applied for a crime is of an individual nature. Punishment can only be applied to a person guilty of committing such an act. Punishment is also a coercive measure applied by a court verdict on behalf of the state. It is also a fact that the system and character of punishment directly depend on the historical and political structure of the state, on the level of assessment of the role of the individual in the state. This can be easily verified by comparing the articles defining the system of punishment in the criminal laws of the Republic of Azerbaijan adopted in 1927 and 1960.

Thus, the types of punishments such as “expulsion from the country”, “declaring the working class as an enemy”, “deprivation of political and individual civil rights”, etc., provided for in the system of punishment of the Criminal Code of our country of 1927, were undoubtedly related to the socio-political conditions of that time. However, since the socio-political conditions in the country have changed significantly over the 30 years since the adoption of that Code, the above-mentioned types of punishments were not provided for in the system of punishment in the Criminal Code of 1960.

Or, while in earlier periods of history, punitive measures were directed only against the physical existence and property of the offender, in later periods this position was gradually moved away from this position, and punitive measures were directed against both the physical and moral existence of the offender. Undoubtedly, the qualitative aspect of each type of punishment is determined by the nature of its deprivation. For example, the punishment of deprivation of liberty is expressed in isolating the convict from society, in compulsory confinement in penitentiary institutions, and the penalty of a fine is expressed in transferring money to the state in an amount determined by the sentence. The system of punishment is generally a socio-legal phenomenon that adapts to the conditions of the existing and developing social structure [5].

According to Article 41 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the following can be distinguished as the purpose of punishment: 1) restoring social justice; 2) reforming the convict; 3) preventing the commission of new crimes by the convict and other persons.

Article 42 of the Criminal Code defines the following types of punishment: 1) fine; 2) deprivation of the right to drive a vehicle; 3) deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity; 4) public works; 5) deprivation of a special or military rank, honorary title and state award; 6) correctional labor; 7) restriction on military service; 8) forced deportation outside the borders of the Republic of Azerbaijan; 9) restriction of freedom; 10) detention in a disciplinary military unit; 11) deprivation of liberty for a certain period of time; 12) life imprisonment.

As can be seen, the system of punishment is characterized by a large number of different types of punishment. The large number of types of punishment in the system of punishment undoubtedly contributes to a more correct establishment of sanctions for the committed crime and the individualization of the punishment imposed [3].

One of the characteristic features of the criminal punishment system in the Republic of Azerbaijan is its connection with the principle of humanism. Thus, the current criminal law does not provide for the death penalty and other corporal punishments. Of the types of punishment specified in the law, only three types of punishment isolate the convict from society: detention in a disciplinary military unit; imprisonment for a certain period of time; life imprisonment. All other types of punishment are types of punishment that are not related to the isolation of the convict from society.

In the system of punishment, only restriction of freedom implies neither complete isolation from society nor complete isolation from society. Thus, according to Article 52-1.1 of the Criminal Code, restriction of freedom is the detention of a convict under supervision at his place of residence without complete isolation from society. The court imposes restrictions on the convict who has been sentenced to restriction of freedom from leaving his place of residence (completely or at certain times of the day) and certain territorial boundaries. However, the restriction of freedom does not apply to all subjects who have committed a crime. Thus, this type of punishment is not imposed on military personnel, foreigners and stateless persons, as well as on persons who do not have a permanent place of residence in the territory of the Republic of Azerbaijan.

The types of punishment included in the system of punishment can be classified according to certain characteristics. It should be noted that the classification of types of punishment is not only of theoretical importance, but also helps in the correct application of individual types of punishment. Classification can be carried out according to the procedure for applying types of punishment, according to the independence of the application of types of punishment, according to the circle of subjects to whom the punishment is applied, according to whether the types of punishment are temporary or not, and according to whether the types of punishment have a corrective effect on the convict. Types of punishment are also classified according to whether they are associated with isolating the convict from society or not.

As we have shown above, the types of punishments related to isolation from society include detention in a disciplinary military unit, imprisonment for a certain period of time, and life imprisonment. Other types of punishments included in the punishment system are not related to the isolation of the convict from society and include the following types of punishments: 1) fine; 2) deprivation of the right to drive a vehicle; 3) deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity; 4) public works; 5) deprivation of a special or military rank, honorary title, and state award; 6) correctional labor; 7) restriction on military service; 8) forced deportation outside the borders of the Republic of Azerbaijan.

According to Article 44 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, a fine is a monetary penalty imposed by a court in certain cases and in an amount. Taking into account the gravity of the crime committed and the property status of the convicted person, the fine is determined in the amount of up to twenty thousand manats or in the amount of one to ten times the damage caused (income obtained) as a result of the crime, as well as in the amount of up to one hundred percent of the value of the object of the crime.

A fine is considered both a main and an additional type of punishment. In cases where a fine is applied as an additional punishment, it should also be provided for in the relevant articles of the Special Part of the Criminal Code. A fine is provided for in the sanctions of the norms of the Criminal Code, mainly determining liability for crimes committed against property and in the field of economic activity, and currently a fine is one of the types of punishments that is relatively widely applied in the judicial practice of our country.

According to Article 45 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the type of punishment of deprivation of the right to drive a vehicle may be imposed for a period of one to five years in cases provided for by the relevant article of the Special Part of the Criminal Code, taking into account the nature of the crime, the identity of the guilty person and other circumstances of the crime. Deprivation of the right to drive a vehicle is considered an additional type of punishment and is fixed-term. When combined with penalties such as deprivation of the right to drive a vehicle, deprivation of liberty, and detention in a disciplinary military unit, this type of punishment shall apply to the entire period of execution of the penalty of deprivation of liberty, as well as detention in a disciplinary military unit. The convict may not drive any type of transport during the period of serving the penalty of deprivation of liberty, as well as detention in a disciplinary military unit. The execution of this type of punishment shall begin after the completion of the execution of the penalties of deprivation of liberty and detention in a disciplinary military unit.

According to Article 46 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the type of punishment of deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity consists of a ban on holding a specific position in state bodies, local self-government bodies or engaging in a specific profession or other activity. This type of punishment is imposed as a main punishment for a period of one to five years, and as an additional punishment for a period of one to three years.

The punishment of deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity may be imposed as the main punishment only if it is provided for in the sanction of the article describing the act, or in cases where a lighter type of punishment than that provided for by law is imposed in accordance with Article 62 of the Criminal Code. If this type of punishment is provided for in the sanction of the article as the main punishment in an alternative form to other main punishments, the court may impose another main punishment and, if it considers it necessary to impose a punishment in the form of deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity as an additional punishment, it may impose this type of punishment as an additional punishment by referring to Article 46.2 of the Criminal Code.

According to Article 47 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, community service punishment consists of the prisoner performing public works for the benefit of society without payment in his free time from his main job or studies. Community service is determined for a period of two hundred and forty to four hundred and eighty hours and cannot exceed four hours per day. Persons sentenced to community service by the court are required to carry an electronic monitoring device in the places where community service is performed and to maintain it in working condition.

According to Article 48 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, upon conviction of a person who has committed a grave or especially grave crime, the court, taking into account the nature and degree of public danger of the crime, the identity of the perpetrator and other circumstances of the case, shall adopt one of the following decisions, if it comes to the conclusion that it is necessary to deprive him of a special or military rank, honorary title or state award:

1. a decision on sending a presentation to the relevant executive authority for consideration of the issue of deprivation of a higher special or higher military rank, or honorary title or state award;

2. a decision on deprivation of a special or military rank or award issued by another state authority.

According to Article 49 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, correctional labor is imposed for a period of two months to two years and is served at the place of work of the convict. From five to twenty percent of the earnings of a person sentenced to correctional labor are deducted for the benefit of the state. However, correctional labor is not imposed on persons who have been determined to be disabled due to 81 to 100 percent impairment of body functions and on military personnel.

According to Article 50 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, restriction on military service is applied to military personnel convicted of committing a crime against military service in cases provided for in the relevant articles of the Special Part of the Code, as well as to military personnel convicted of committing another crime for a period of two months to two years instead of corrective labor provided for in the relevant articles of the Special Part of this Code. Five to twenty percent of the monthly financial allowance of a person convicted of restriction on military service is deducted for the benefit of the state [1].

According to F. Alasgarov, Assistant to the President of the Republic of Azerbaijan, Head of the Department for Work with Law Enforcement Agencies of the Presidential Administration, despite the work done and the reforms implemented, research and analytical analyses show that judicial authorities unnecessarily prefer to impose imprisonment on convicts. The bodies responsible for the

execution of sentences have a formal approach to the execution of sentences that are not related to isolation from society, especially community service [4]. However, Mr. President, who emphasized that freedom is the most important and necessary condition of society, has attached special importance to the educational importance of release from punishment with the instructions he gave, legal acts he adopted, and pardon decrees he regularly signed, and has shown that reforming a person without isolating him from society is more effective and efficient.

In the Republic of Azerbaijan, the application of non-socially custodial punishments for convicts is considered one of the main priorities of our state's criminal and legal policy. Our state advocates the liberalization of activities in this area. It is no coincidence that on February 10, 2017, the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, signed an Order "On improving activities in the penitentiary sector, humanizing punishment policy and expanding the application of alternative punishment and procedural coercive measures not related to social isolation" [2]. The Order is another manifestation of the humanistic policy of our esteemed President and is an integral part of the ongoing systematic and large-scale legal reforms.

In conclusion, we note that this Order, which is aimed at liberalizing the state's criminal-legal policy and ensuring the restriction of the application of deprivation of liberty measures for crimes that do not pose a major public danger and are of minor gravity, has been rightly accepted by the national legal community as a new stage of legal reforms in the fields of criminal prosecution and execution of sentences.

LİTERATURE

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (in Azerbaiani language) / https://e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058490
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə" 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı (in Azerbaiani language) / https://e-qanun.az/framework/34809
3. Səməndarov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2025. (in Azerbaiani language).
4. Fuad Ələsgərov: İcra hakimiyyətlərinin məhkəmələrə təsirilə bağlı məlumatlar gəlir (in Azerbaiani language) / https://www.gununsesi.info/fuad-ələsgərov-prezidentin-sərəncamindan-danisdi/
5. Уголовное право: учеб. Пособие. Под ред. А.Л.Савенка, А.В.Шидловского, К.С.Захилько. Минск: БГУ, 2023. (in Russian language).

Ramazanov Zafar Akif oghlu,
Phd student, Forensic Examination Center
of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan

THE PROBATION SERVICE AND SENTENCING ISSUES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Although the history of probation in European countries and the United States dates back to the early 19th century, this concept is relatively new for the legislation of the Republic of Azerbaijan. Since 2000, following the renewal of legislative acts, there have been initiatives in various forms to adopt laws regarding the establishment of the Probation Service. However, at the legislative level, the issue was first formalized by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 10, 2017, "On the improvement of activities in the penitentiary system, humanization of penal policy, and the expansion of the application of non-custodial alternative punishments and procedural coercive measures." Pursuant to the first part of the Decree, the Probation Service of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan was established to organize effective control over the execution of punishments not related to isolation from society and to increase the efficiency of management in this area. As a logical result of this instruction given to the executive structures,

relevant legislative initiatives were introduced, and amendments were made to the Criminal Code, the Execution of Punishments Code, the Law "On Enforcement Officers" and other legislative acts, thereby laying the foundation for the establishment of the Probation Service in Azerbaijan.

The creation of the Probation Service was driven by historical necessity. The acceleration of economic development, an increase in civil turnover, and the complexity of legal relations led to a growing workload in the courts, resulting in an increased number of persons sentenced to imprisonment and making it impossible to organize effective rehabilitation of those sentenced to this penalty. On the other hand, the experience of well-developed countries demonstrated that achieving the objectives of punishment solely through isolation from society was impossible. Another factor that triggered this process was the excessive financial cost of maintaining persons sentenced to imprisonment in penitentiary institutions.

Although the initial purpose of the Probation Service was simply to achieve the rehabilitation of offenders without isolating them from society, the remit of this institution have been expanded over time, and it has gradually begun to be applied in various forms across different countries. For instance, in the U.S. state of California, five types of probation are currently practiced: informal (unsupervised) probation, formal (supervised) probation, intensive supervision probation, shock probation, and specific probation [1]. According to Article 5 of the Federal Law "On Probation in the Russian Federation" dated February 6, 2023, three types of probation are distinguished: execution probation, penitentiary probation, and post-penitentiary probation [2]. Beyond that, in legal theory, depending on the stages of application, three types of probation are generally distinguished: pre-sentence probation, execution probation (during the serving of the sentence), and post-penitentiary probation (after the sentence has been served).

In the Republic of Azerbaijan, the concept of "probation supervision" is defined in Article 15-1 of the Code on the Execution of Punishments. According to that article, probation supervision is a system of complex social-legal measures aimed at monitoring the fulfillment of duties imposed by law and court decisions on convicts sentenced to punishments not related to deprivation of liberty, conditionally sentenced persons, persons conditionally released before serving their full sentence, or those whose punishment has been postponed, as well as other persons specified in Article 15-1.2.3 of the same Code (those subjected to compulsory medical measures for the treatment of alcoholism or drug addiction), and ensuring their rehabilitation, social adaptation, and correction.

As the concept of probation supervision indicates Azerbaijani legislation envisages execution and post-penitentiary probation, it does not provide for pre-sentence probation. The probation supervision stipulated in the law applies exclusively to the execution stage and, in some cases, the post-execution stage. It involves the enforcement of punishment, the socialization and rehabilitation of persons released from punishment. However, in countries with more developed probation traditions-particularly the United Kingdom, the United States, Canada, and other common law jurisdictions-information provided by the probation service is also used at the sentencing stage, before the punishment is imposed. This primarily involves the judge's use of the probation service's resources when determining the sentence. After resolving the issue of guilt, the judge proceeds to the sentencing stage, where he or she carefully examines which punishment and duration, as well as additional measures permitted by law, would best assist in the offender's rehabilitation. Because such information is often extensive and comprehensive, it is impossible for the judge to collect and analyze it entirely during or outside the trial. Therefore, it appears more reasonable for special investigation to be carried out by the probation service and presented to the court. This approach ensures the efficiency, flexibility, and comprehensiveness of the investigation and helps determine the feasibility and effectiveness of the potential sentence. It should also be noted that, such an investigation includes the possibility applying measures aimed at the rehabilitation of the individual, whilst ensuring they are isolated from society as little as possible. As a result of such investigation, a Pre-sentencing report is prepared and submitted to the court. These reports are generally prepared in two forms: 1) a personal-oriented report; 2) an offense-specific report [3]. Regardless of the form, the report usually includes the following information: a brief description of the act, the offender's role in its commission, previous criminal record, social and family background, information about parents and siblings, family and community relationships, social and financial obligations, employment history,

education, physical and psychological health, level of alcohol or drug use, current and expected financial status, military service, etc. To collect this information, the authorized probation officer conducts sociological and psychological research, interviews the accused, and gathers the required data from various external sources. The report also includes recommendations regarding the type and degree of punishment.

Abovementioned information are also considered during criminal proceedings in countries that apply the Romano-Germanic legal system (such as the Republic of Azerbaijan), a review of Azerbaijani judicial practice shows that the courts often lack sufficient information when determining sentences. As a result, the sentencing sections of judgments are often neither individualized nor adequately reasoned in terms of the type and degree of punishment. For this reason, the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan, in its Decision "On the practice of sentencing by courts in criminal cases" dated June 25, 2003, emphasized the importance of individualizing sentences, stating: "Courts should be instructed that in every specific case, an individualized approach must be taken when imposing punishment on defendants, and the provisions of Articles 2 and 41 of the Criminal Code, which define the objectives of the criminal law and punishment, must be unconditionally ensured.

According to Article 8 of the Criminal Code, which concerns the principle of justice, the punishment applied to a person who has committed a crime must correspond to the nature and degree of social danger of the crime, the circumstances under which it was committed, and the personality of the offender [4]."

In the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan, the provisions that determine the type and extend of punishment can be broadly divided into two groups: 1) specific norms that regulate the determination of the type and extend of punishment; 2) norms that define the circumstances to be considered when imposing punishment.

The first group of norms is reflected in Articles 60, 63, and 65 of the Criminal Code. These provisions regulate the procedure for determining punishment when mitigating circumstances are present, when the crime has not been completed, and in cases of recidivism. By establishing upper or lower limits for punishment under certain conditions, these norms help judges comply with the principle of legal certainty, escape from disparity and ensure consistency in sentencing for similar cases.

The second group of norms applies regardless of the existence of the first group. These are the provisions that must always be considered by courts when determining punishment, and they are reflected in Articles 8, 58, 59, and 61 of the Criminal Code. These provisions too can be categorized into two subgroups: the first includes norms defining lists of mitigating and aggravating circumstances (Articles 59 and 61), while the second includes other general provisions. The circumstances listed in Articles 59 and 61 are specific and well-defined; however, this specificity also limits their application. Analysis of court judgments shows that, in practice, only one or two of these circumstances are usually present in a given case. This makes it difficult for judges to gain a full understanding necessary for determining an appropriate type and degree of punishment. In such cases, the requirements of Articles 8 and 58 of the Criminal Code, the second subgroup become particularly relevant. Article 8 states that punishments and other criminal-legal measures applied to an offender must be fair-that is, consistent with the nature and degree of public danger of the offense, the circumstances of its commission, and the personality of the offender.

Article 58 requires that a fair punishment be imposed within the limits established in the Special Part of the Criminal Code, taking into account the provisions of its General Part. A more severe type or degree of punishment may be imposed only if a lesser one would not fulfill the purposes of punishment.

Conversely, a lighter punishment may be applied only under the conditions provided in Article 62 of the Criminal Code. The possibility of imposing a more severe punishment is regulated by Articles 66 and 67 (in cases of concurrence of crimes or judgments).

When imposing punishment, the court must take into account the nature and social danger of the crime, the offender's personality, mitigating and aggravating circumstances, and the impact of the punishment on the offender's rehabilitation and family life.

Thus, Articles 8 and 58 require the following to be considered when determining punishment: 1) the offender's personality; 2) provisions of the General Part of the Criminal Code; 3) the limits set in the corresponding article of the Special Part; 4) the nature and social danger of the crime; 5) the circumstances of its commission; 6) the impact of the punishment on the offender's correction; 7) the impact on the offender's family's living conditions.

Although determining some of the aforementioned criteria may not present difficulties for judges, analyzing many of them and establishing their influence on the selection of the sentence to be imposed and its extend poses serious challenges for judges. For example, legal theory considers the assessment of an offender's personality to include factors such as gender, age, social status, education, family situation, profession, lifestyle, attitude toward work and education, observance of social norms and laws, treatment of others, care for children and the environment, civic responsibility, character, willpower, material inclinations, orientation, and reputation in the workplace [5].

However, in practice, courts often fail to ensure that these factors are properly investigated. Instead, they tend to make only a formal reference to Articles 8 and 58.3 of the Criminal Code without providing any reasoning how these provisions relate to the factual circumstances of the case. This lack of justification is often due to an absence of sufficient data. The preliminary investigation usually focuses on proving the act and the offender's involvement in it, while factors that do not affect the legal qualification of the act-such as the degree of social danger or personal characteristics of the offender-are left unexplored. Investigative authorities typically limit themselves to obtaining a brief character reference or a certificate of family composition, which provides insufficient detail. During the trial, the judge often lacks the opportunity to fill these gaps.

Therefore, it can be concluded that the use of the probation service's resources in collecting and analyzing such information could significantly enhance the effectiveness of criminal justice in Azerbaijan. By supporting the individualization of criminal punishment, helping to determine appropriate types and degrees of punishment, and ensuring that sentences meet their intended rehabilitative goals, the Probation Service could play a vital role in improving sentencing outcomes.

LİTERATURE

1. https://www.monderlaw.com/what-five-types-probation-formal-informal/
2. https://rg.ru/documents/2023/02/09/probacia.html (in Russian language)
3.https://web.archive.org/web/20081126222347/http://www.cjcj.org/files/the_history.pdf#expand
4. Decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan dated June 25, 2003, "On the practice of sentencing by courts in criminal cases," paragraph 1. (in Azerbaijani language)
5. Səməndarov F.Y., Criminal Law. General Part. Baku, 2009, p. 466. (in Azerbaijani language)

Киренко Сергій Георгійович
доцент кафедри цивільного та кримінального права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук НТУ,
кандидат юридичних наук, доцент

Пашинська Діана Юріївна
старший лаборант кафедри
теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук НТУ

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ БЕЗ ПОНЯТИХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до ч. 7 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України однією з вимог до проведення слідчих (розшукових) дій є запрошення не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи.

Понятий - це фізична особа, яка залучається до участі у кримінальному провадженні з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям [1, с. 173].

Однак у відповідності до ч. 5 ст. 87 КПК в умовах воєнного стану положення цієї статті застосовуються з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 цього Кодексу, а саме якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Питання про проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи без залучення понятих ще 20 травня 2022 року було обговорено й на онлайн-зустрічі «Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріальний та процесуальний аспекти» за участю керівництва Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та голів, заступників голів, секретарів і суддів судових палат з розгляду кримінальних справ апеляційних судів, про що зазначено на офіційному сайті «Судова влада України».

Тобто законодавець, ураховуючи специфіку воєнного стану, запровадив виняток із загального правила замінивши присутність понятих обов'язковим безперервним відеозаписом, що забезпечує достовірність фіксації та відповідає принципу пропорційності обмежень прав.

Водночас у чинному законодавстві фіксується відсутність універсального критерію оцінки допустимості залучення понятих – оцінка фактора небезпеки чи невідкладності ґрунтується на дискреції уповноваженої службової особи. Таке рішення має прийматися виключно за умов, коли об'єктивна реальність (зовнішнє середовище, бойова обстановка, оперативна обстановка) не дозволяє забезпечити залучення понятих без шкоди для їх безпеки. Змістовною ознакою цієї ситуації є не лише ризик, але й темп динамічної зміни обстановки, який унеможливлює очікування або пошук відповідних осіб [3, с. 6]. Проте, ризик зловживань через дискрецію слідчого мінімізується судовим контролем (ст. 303 КПК) та обов'язковим відображенням підстав у протоколі.

Крім того, необхідно враховувати, що така гнучкість правозастосування в умовах воєнного стану має тимчасовий характер і не повинна перетворюватися на сталу практику у мирний час. Вона спрямована виключно на забезпечення безперервності кримінального процесу та збереження доказової бази в екстремальних умовах. Важливо, щоб після завершення воєнного стану правозастосування знову повернулося до загальних процесуальних стандартів із залученням понятих як гарантії відкритості та неупередженості слідчих дій.

Одже, важливо зауважити, що допустимість доказів, отриманих без понятих, безпосередньо залежить від:

- Наявності об'єктивних підстав для неможливості їх залучення (небезпека, активні бойові дії, окупація території тощо).
- Безперервного технічного фіксування процесу (відеозапис), який повинен гарантувати цілісність і достовірність проведених слідчих дій.
- Процесуальної добросовісності слідчого, який має відобразити в протоколі обґрунтування причин відсутності понятих.

У цілому, положення ст. 615 КПК України забезпечує **баланс між інтересами правосуддя та захистом прав людини**, що відповідає принципам пропорційності та верховенства права навіть в умовах воєнного стану.

Загалом, запроваджений виняток щодо проведення слідчих дій без понятих з обов'язковим безперервним відеозаписом є пропорційним і необхідним механізмом, що забезпечує допустимість доказів за наявності об'єктивних підстав, повної технічної фіксації та процесуальної добросовісності слідчого; ризик зловживань мінімізується судовим контролем, а після завершення воєнного стану практика повернеться до стандартного

залучення понятих як гарантії відкритості, зберігаючи баланс між ефективністю розслідування та захистом прав людини відповідно до принципів верховенства права та ЄКПЛ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філатов Г.О. Процесуальний статус понятого у кримінальному провадженні. НАВС. Режим доступу: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cae4b121-2dae-4474-8a7f-8adf312a74d0/content
2. Судова влада України. Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1276689/ (дата звернення: 12.11.2025)
3. Чайка Р.А. Процесуальні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в Україні. - АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ. Випуск 44/2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15882750

Киренко Сергій Георгійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності є проявом гуманізму кримінально-правової політики держави, який, зокрема, має стимулювати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, до позитивної посткримінальної поведінки. Проте, для його ефективної реалізації чинне кримінальне законодавство має містити адекватне термінологічне забезпечення, без якого неможливо у повній мірі забезпечити досягнення тих цілей, задля яких він власне і повинен існувати.

Кримінальний кодекс (далі – КК) України передбачає загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності встановлюються у Розділі IX Загальної частини КК України, причому ст.ст. 45-48 містять вказівки на випадки, за наявності яких відповідні види звільнення від кримінальної відповідальності не застосовуються: мова, йде про корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Перелік корупційних кримінально-протиправних діянь наданий у Примітці до ст. 45 КК України, де, зокрема, зазначається: «Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу. Кримінальними правопорушеннями, пов’язаними з корупцією, відповідно до цього Кодексу, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу». З приводу цього слід звернути увагу на наступний момент. Стаття 45 КК України («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям»), як і ст. 46 КК України («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим»), починаються зі слів: «Особа, яка вперше вчинила кримінальний

проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією…». Проте, якщо проаналізувати, наприклад, саме корупційні діяння, вказані у Примітці до ст. 45 КК України, то можна побачити, що вони, як правило, взагалі не належать до кримінальних проступків, що ж стосується злочинів - то за формою вини для них характерний умисел, а тому вказівки на відповідні діяння у цих статтях є просто зайвими. У такому ракурсі більш доцільними є вказівки на такі кримінальні правопорушення у ст. 47 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки») та ст. 48 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки»), де хоча б згадується просто «нетяжкий злочин» (тобто - як умисний, так і необережний), а відтак відповідні застереження щодо корупційні діянь хоча б мають сенс (проте, все одно є очевидним, що звільнення від кримінальної відповідальності за такі вчинки можливе лише у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених ст. 49 КК України). Таким чином, з метою усунення такого роду законодавчих некоректностей, краще просто зробити відповідне застереження у ст. 44 КК України, яка є вступною щодо положень Розділу IX Загальної частини. Наприклад, ст. 44 КК України можна доповнити частиною третьою: «Звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, у випадках, передбачених даним Розділом відбувається лише згідно з вимогами статті 49 цього Кодексу», Примітку перенести зі ст. 45 до ст. 44 КК України, а зі статей 45-48 згадки про корупційні діяння прибрати, залишивши лише вказівки на порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Стосовно спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені в Особливій частині КК України, то там також є ряд моментів, які потребують уваги. Так, ч. 3 ст. 111 КК України передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, встановлюючи: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання». Зрозуміло, що така редакція ч. 3 статті має, у тому числі, і стимулюючу до позитивної поведінки спрямованість, проте, з формально-юридичної точки зору тут є певні проблеми. Справа в тім, що саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримання від них злочинного завдання саме по собі не містить складу державної зради (максимум – готування до неї за наявності прямого умислу, а без нього – лише виявлення наміру). Таким чином, якщо громадянин України не вчинив ніяких дій на виконання відповідного злочинного завдання, то його не можна звільняти від кримінальної відповідальності, оскільки відсутні підстави для притягнення до неї. Звільняти від кримінальної відповідальності можна тоді, коли у поведінці особи є склад конкретного кримінального правопорушення, а у випадку, якщо особа ще нічого не зробила – складу кримінального правопорушення як такого (принаймні, поки що) немає, а, відтак, нема за що звільняти (незалежно від того, чи повідомить така особа органи державної влади про вищевказані події чи ні). Тому доцільніше ч. 3 ст. 111 КК України викласти у наступній редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він припинив дії на виконання злочинного завдання представників іноземної держави або іноземної організації, добровільно повідомив органи державної влади про вчинене та сприяв відверненню шкоди інтересам України».

Також незрозумілою є позиція законодавця, який (на відміну від попередніх часів) виключив можливість звільнення від кримінальної відповідальності за надання неправомірної вигоди осіб, щодо яких мало місце вимагання неправомірної вигоди. Зараз, згідно з ч. 5 ст. 354 КК України, звільненню від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 цього Кодексу, підлягає особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної

вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, - добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Такий законодавчий підхід не враховує всієї складності становища осіб, щодо яких мало місце вимагання неправомірної вигоди, оскільки вони перебували під серйозним тиском – як мінімум, під психічним примусом (особливо, якщо вимагання здійснювали працівники правоохоронних органів або інших силових структур чи особи, які за законом займають особливо відповідальне становище), тому повернення їх до числа осіб, які звільняються від кримінальної відповідальності за надання неправомірної вигоди є цілком справедливим. Отже, ч. 5 ст. 354 КК України слід доповнити наступним реченням: «Звільненню від кримінальної відповідальності підлягає також особа, щодо якої мало місце вимагання неправомірної вигоди».

Вказані заходи дозволять посилити ефективність звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених чинним кримінальним законодавством України.

Кікена Павло Ігорович
адвокат, аспірант кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадиме Гетьмана

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Актуальність теми правового регулювання музейної справи полягає в тому, що розвиток культурної та музейної інфраструктури в Україні потребує чіткої і ефективної правової бази, яка б забезпечувала належний рівень охорони та збереження національної спадщини. Музеї є важливими інституціями, які не лише зберігають, а й представляють культурну, історичну та наукову цінність для суспільства. У зв'язку з цим, правове регулювання музейної діяльності повинно враховувати сучасні вимоги щодо розвитку музейної справи, зокрема в контексті інтеграції України до міжнародних стандартів охорони культурної спадщини та музейної діяльності. Сучасні виклики, зокрема цифровізація музейної діяльності, потреба в реставраційних роботах та забезпеченні доступу до культурних цінностей, вимагають постійного оновлення і вдосконалення законодавства.

Проблемність правового регулювання музейної справи полягає в тому, що на сьогоднішній день існує низка прогалин у законодавстві, що стосуються музеїв та їх діяльності. Незважаючи на наявність базового законодавства, зокрема Закону України «Про музеї та музейну справу», він не охоплює всіх аспектів сучасної музейної діяльності. Це стосується як організаційних питань (наприклад, фінансування та управління музеями, питання меценатства, приватних музеїв), так і питань, пов'язаних із міжнародним обміном музейними колекціями, цифровими технологіями в музеях, а також захистом музейних цінностей від незаконного обороту та контрабанди. Більш того, недостатня правова визначеність щодо регулювання статусу музейних колекцій та їх збереження ставить під загрозу цілісність і доступність національного культурного надбання. Враховуючи ці проблеми, необхідно удосконалити правову базу, що забезпечить ефективне функціонування музеїв, збереження культурної спадщини та доступ громадян до культурних ресурсів.

Законом України «Про музеї та музейну справу» визначено, що музейна справа - спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію [1].

З правової точки зору, визначення музейної справи у Законі України «Про музеї та музейну справу» є комплексним і охоплює кілька основних аспектів діяльності музеїв, що

відображають як їхнє функціональне призначення, так і обов'язки, покладені на них законодавством. Розберемо це визначення по етапах:

Законодавець закріпив музейну справу як «спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності» – це визначення підкреслює, що музейна діяльність не є лише практичною діяльністю, а має також науковий та освітній характер. Вона має відношення до здійснення наукових досліджень, пов'язаних із збереженням та використанням культурних цінностей, а також сприяє культурному розвитку громадян шляхом освітніх програм та екскурсій. Важливо, що законодавчо музейна діяльність визнається спеціалізованою, з власними нормами та правилами.

Основні функції музеїв, що є предметом правового регулювання законодавець визначає як «комплектування, зберігання, охорона та використання музеями культурних цінностей». З правової точки зору ці функції повинні бути чітко регламентовані, зокрема, як має відбуватися комплектування (закупівля, передача або здобуття експонатів), зберігання (створення належних умов для зберігання предметів) та охорона (забезпечення фізичної та юридичної охорони від незаконного вилучення чи пошкодження). Використання культурних цінностей також підлягає правовому регулюванню, зокрема щодо того, хто має право на доступ до музейних експонатів, в яких випадках можливе їх експонування та на яких умовах.

Окремої уваги потребує питання «консервації, реставрації, музеєфікації» – ці поняття відображають специфічні процеси, що вимагають відповідних знань і технік, а також відповідальності за збереження цінностей. Правовий аспект полягає в регулюванні стандартів і процедур цих процесів. Консервація та реставрація повинні проводитися відповідно до норм і стандартів, що забезпечують безпеку для об'єктів культурної спадщини. Музеєфікація ж передбачає процес надання об'єктам статусу музейних колекцій, що також повинно регулюватися законодавством для уникнення незаконних маніпуляцій з культурними цінностями. Варто зазначити, що війна значно ускладнила питання охорони, реставрації та консервації: багато пам'яток, музеїв і колекцій пошкоджені або зруйновані; доступ реставраторів часто неможливий; безпека зберігання — під сумнівом. Зі зростанням ризику незаконного обігу, контрабанди або викрадення культурних цінностей — «музеєфікація» (тобто переведення об'єктів до музейного обліку або формалізація колекцій) стає критичною. Проте на практиці часто відсутні належні реєстрація, ідентифікація, облік рухомих пам'яток, що ускладнює контроль. Як наслідок — ризик втрати музейних фондів, незаконного експорту чи торгівлі артефактами, знищення — як наслідків воєнних дій чи бездіяльності.

Незважаючи на існування законодавства, багато положень потребують актуалізації — особливо щодо цифрового обліку, ідентифікації, охорони рухомих культурних цінностей, міжнародного обміну, реставрації після бойових дій. Без гармонізації з міжнародними нормами (наприклад, щодо криміналізації незаконного обігу культурних цінностей, стандарти реставрації, обліку, транспортування) існує підвищений ризик, що реставрація й музеєфікація залишаться номінальними, а не ефективними.

За період повномасштабної війни зафіксовано численні випадки знищення, пошкодження та незаконного вивезення музейних колекцій і пам'яток. Об'єкти культурної спадщини України — нерухомі та рухомі — перебувають під серйозною загрозою, а існуючі механізми обліку, захисту та відновлення (реставрації, консервації, музеєфікації) виявляються недостатніми або неефективними. Крім того, дослідницькі оцінки економічних та соціальних наслідків злочинів проти культурної спадщини показують, що збитки — не лише матеріальні, а й духовні, культурні, що вказує на необхідність системного правового підходу.

Загалом, правова природа визначення музейної справи в Україні передбачає комплексний підхід до музейної діяльності, що охоплює як наукові, так і культурні, соціальні та правові аспекти. Важливо, щоб кожен з цих етапів мав чітке законодавче регулювання, яке забезпечує не тільки ефективне функціонування музеїв, а й гарантує захист культурної спадщини та інтересів громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995. № 25. Ст. 191.

Красюк Ігор Петрович
доктор філософії в галузі права, докторант Навчально-наукового інституту управління технологій та правових наук НТУ, м. Київ, Україна

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КИТАЙСЬКОГО ІЄРОГЛІФІЧНОГО ПИСЬМА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

За останні роки в Україні відбувається зростання міжнародних відносин. У зв'язку з чим, в експертні установи збільшилось надходження на дослідження документів, які виконані на іноземних мовах, зокрема, китайськими ієрогліфами, тому зараз експерти-почеркознавці все частіше стикаються з новими викликами, до числа яких належить дослідження таких рукописів та підписів.

Китайська ієрогліфічна писемність - виняткове явище серед сучасних писемностей. Будучи однією з найдавніших на землі, вона налічує понад три з половиною тисячоліть, а деякі вчені вважають, що ієрогліфи існують вже близько 6000 років.

Китайська писемність складається з більш ніж 60 тисяч ієрогліфів та за складністю її вивчення посідає перше місце.

Китайське традиційне письмо відрізняється тим, що ієрогліфи записуються зверху вниз, а стовпці йдуть справа наліво. Така форма листа називалася вертикальної. Однак в XX столітті китайці стали використовувати «європейський варіант» листи - горизонтальний зліва направо [3].

У китайській ієрогліфіці виділяють три основні стилі письма:

1. Кайшу — офіційний стиль, «зразкове написання»;
2. Цаошу — скоропис;
3. Сіньшу — курсив.

Також існує спрощена система письма — піньїнь, що використовує латинські літери.

Китайська мова може бути написана традиційними ієрогліфами, які все ще використовуються сьогодні на Тайвані; у спрощених ієрогліфах материкового Китаю; або транслітерований в латинський алфавіт через систему піньїнь (рисунок 1) [2, с. 4].

Традиційний ієрогліф Спрощений ієрогліф Піньїнь латинізація

Рисунок 1: «Кінь» (mǎ), написане трьома різними системами письма для мандаринської китайської мови.

Деякі сучасні письмові символи еволюціонували від більш піктографічного зображення до більш абстрактного символу. Наприклад, ми можемо розглянути розвиток китайського ієрогліфа «кінь», що вимовляється (в транслітерації піньїнь) як mǎ, як показано на рисунку 2. Спочатку ієрогліф дуже нагадував коня, але після еволюції протягом століть

сучасний ієрогліф має лише слабку подібність до чогось, схожого на коня [2, с. 13-14].

Шрифт Oracle	шрифт Bronze	шрифт Big Seal	шрифт Small Seal	традиційний шрифт	спрощений шрифт

Рисунок 2: Еволюція китайського ієрогліфа, що означає «кінь».

Рішучу підтримку графології надав китайський художник і філософ XI століття Го Джо Сюй, який стверджував: «Почерк може безпомилково показати, чи походить він від благородної людини, або від того, хто вульгарний» [1].

Криміналістичними дослідженнями китайських ієрогліфів, зокрема, питаннями судово-почеркознавчої експертизи рукописних текстів на китайській мові, займалися наступні зарубіжні (в основному гонконгські та американські) вчені та експерти:

- Лі Чі-Кеунг (Li Chi-Keung): провідний фахівець з Гонконгу, який опублікував ряд значущих статей в рецензованих міжнародних журналах, таких як Journal of Forensic Sciences и Forensic Science International. У своїх роботах він і його співавтори (наприклад, S.C. Leung, C.K. Tsui, W.L. Cheung) розробили порівняльний підхід до дослідження китайського почерку, досліджували вимірювані параметри і методи статистичної класифікації для ідентифікації виконавця.
- С.К. Леунг (S.C. Leung): співавтор і колега Лі Чі-Кеунга, який також зробив значний внесок у розробку наукових методів аналізу китайських ієрогліфів.
- Ч.К. Цуй (C.K. Tsui), У. Чун (W. Cheung), М.У.Л. Чунг (M.W.L. Chung), Ю.Л. Чунг (Y.L. Cheung) - співавтори С.К. Леунга з досліджень порівняльного підходу до експертизи китайського почерку, в тому числі питань маскування почерку.
- К.К. Лі (C.K. Li), Ю.К. Вонг (Y.C. Wong) - займалися питаннями впровадження систем забезпечення якості в практику дослідження китайського почерку.
- Д. Аллен (D. Allen) - загальний дослідник питань експертизи незнайомих систем письма (unfamiliar scripts), в контексті міжнародного досвіду.

Ці науковці внесли значний вклад у розробку методології та стандартів проведення почерковедчих експертиз в документах написаних китайськими ієрогліфами, враховуючи їх унікальні структурні та каліграфічні особливості.

Умовою успішного проведення ідентифікаційних почеркознавчих досліджень рукописів/підписів, виконаних знаками писемностей, що не базуються на кирилиці або латиниці, зокрема ієрогліфами, є знання експертом основ будови письмових знаків, частоти вживання тієї чи іншої ознаки та її ідентифікаційної значущості.

У зв’язку з чим, досліджувати рукописи/підписи, що виконані іноземними мовами, незнайомими експерту, можливо із залученням фахівця-мовознавця (фахівця з конкретної мови, перекладача). Грунтуючись на цих положеннях, можливий наступний алгоритм почеркознавчого дослідження рукописів/підписів, виконаних ієрогліфами.

Почеркознавче дослідження рукописів/підписів, виконаних за допомогою китайського ієрогліфічного письма, будується на загальних засадах, згідно з існуючими судово-почеркознавчими методиками. Однак є деякі особливості, які необхідно врахувати при проведенні почеркознавчої експертизи.

На попередній стадії дослідження з'ясовується необхідність залучення фахівця-перекладача і складається перелік поставлених перед ним питань.

Детальне дослідження об'єктів проводиться з урахуванням отриманої від перекладача інформації, термінологія, зазначена перекладачем, використовується при описі транскрипції та позначенні ознак.

Оцінка результатів дослідження та формування висновку експерта відбуваються в звичайному порядку. При складанні висновку експерта та оформленні результатів

дослідження робиться посилання на роботу перекладача, форма якого залежить від процесуальної форми участі перекладача при проведенні експертизи (експерт, фахівець сторонньої організації, інформація зі спеціальних та інших джерел).

Отже, підсумовуючи вищевикладене стає зрозуміло, що при проведенні судово-почеркознавчих експертиз рукописів і підписів, виконаних ієрогліфами, знання фахівця-перекладача мають вирішальне значення на початковому етапі дослідження. Без кваліфікованого перекладу проведення подібного роду експертиз стає майже неможливим. Від кваліфікації перекладача і його об'єктивності, не менше ніж від досвіду і знань експерта-почеркознавця, залежить достовірність і обґрунтованість експертного висновку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ibid., 665-66, 820; Osborn, Questioned Documents, 535.
2. Lelia Glass, Markus Dickinson, Chris Brew & Detmar Meurers. 2024. Language and computers: 2nd edition (Textbooks in Language Sciences 14). Berlin: Language Science Press. pp. 4, 13-14.
3. https://history.znaj.ua/167361-naydavnisha-na-zemli-unikalna-istoriya-kitayskoji-pisemnosti

Мусієнко Анатолій Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та кримінального права,
ННІУТПН НТУ

Жук Андрій Михайлович
Керуючий партнер адвокатського об'єднання «Монтелекс»,
адвокат, аспірант кафедри
конституційного та публічного права,
ННІУТПН НТУ.

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ ЛЮДИНИ

Посилення протидії торгівлі органами людини, особливо міжнародним злочинним організаціям задіяним в цьому, не втрачає своєї актуальності. Восени 2025 року в ЗМІ з’явилась інформація про подію, що вражає своїм цинізмом та жорстокістю.

Уродженку Мінська – 27-річну співачку та модель Віру Кравцову, яка вирушила до Таїланду через пропозицію щодо роботи, викрали та вивезли до М’янми. Там дівчину змусили працювати в скам-центрі, а потім продали на органи та кремували. Про це повідомляє Кореспондент [1].

Зазначається, що у соцмережах дівчини опубліковані професійні фотосесії – у тому числі з Китаю, де вона раніше працювала з іншими моделями, а також – Чунціна. Дівчина також брала участь у шоу «Голос».

Як повідомляється, у середині вересня Віра прилетіла до Бангкока. А вже 20 вересня її вивезли до Янгона – найбільшого міста М’янми. Цей переліт офіційно зафіксовано. У М'янмі Віру змусили працювати у так званому «скам-центрі» - місці, де дівчат використовують у шахрайських схемах. Ті створюють фальшиві профілі на сайтах знайомств, спілкуються із заможними чоловіками, переконують інвестувати у вигадані проекти. Гроші жертв йдуть організованій злочинній групі. 4 жовтня зв'язок із Вірою обірвався. Рідним надійшло повідомлення від злочинців: якщо хочуть повернути дівчину живою, мають заплатити 500 тис. доларів.

Сьогодні стало відомо, що Кравцова загинула. Співачка не виправдала очікувань власників скам-центру за фінансовими показниками, внаслідок чого була продана на органи, а її тіло згодом спалили [2].

На думку автора, такі події не можуть залишатися поза увагою, з огляду на підвищену мобільність громадян України, що в свою чергу спричинено міркуваннями безпеки по причині повномасштабної російської агресії. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів або тканин людини здійснюється, насамперед, щодо чинників, які зумовлюють окремі види злочинів у сфері медичної практики (лікувальної діяльності) з приводу трансплантації органів або тканин людини. До злочинів цього виду, на думку автора, відносяться посягання, що вчиняються з метою вилучення (отримання) органів або тканин людини. Це порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, а також окремі злочини (наприклад, умисне вбивство, умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, доведення до самогубства тощо), що вчиняються з метою вилучення (отримання) органів або тканин людини.

Україна не полишає активної роботи із запобігання злочинам у сфері трансплантації органів або тканин людини. Зокрема, згідно з Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю» від 28 березня 2008 р. Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна податкова адміністрація України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Державний комітет України у справах національностей та релігій, Фонд державного майна України, за участю Генеральної прокуратури України зобов’язані забезпечувати здійснення скоординованих додаткових заходів, спрямованих на боротьбу з корупційними діяннями, вчиненими службовими особами, що займають відповідальну чи особливо відповідальну посаду, а також на викриття та знешкодження організованих злочинних угруповань, які, зокрема, займаються організацією нелегальної міграції, торгівлі людьми, у тому числі з використанням міжрегіональних та міжнародних зв'язків [3].

На думку автора, особливу увагу правоохоронних органів слід зосередити саме на міжнародних злочинних організаціях, які займаються торгівлею людьми. За перші шість місяців 2025 року 99 громадян України отримали статус постраждалих від торгівлі людьми, що менше, ніж 102 особи за аналогічний період 2024 року. Зниження зафіксовано у більшості категорій експлуатації, крім продажу дітей [4].

Зростання активності міжнародних злочинних організацій у незаконному вилученні донорських органів значною мірою зумовлена наступними факторами:

- дефіцит доступних для трансплантації донорських органів;
- вразливе та бідне населення в країнах із слабким або дуже слабким розвитком. Часто в цьому процесі задіяні злочинні організації;
- кримінальні мережі все частіше беруть участь у викраденнях людей;
- світове зростання мобільності населення;
- зростаюча доступність технологій та та прогалини в законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоруську співачку та модель продали на органи в М'янмі – ЗМІ. URL.: https://ua.korrespondent.net/world/4824183-bilorusku-spivachku-ta-model-prodaly-na-orhany-v-mianmi-zmi
2. У М'янмі вбили та продали на органи білоруську співачку, – ЗМІ. URL.: https://www.volynnews.com/news/all/u-mianmi-vbyly-ta-prodaly-na-orhany-bilorusku-spivachku-zmi/
3. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю» від 28 березня 2008 р. №276/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008 р. – №8. – Ст. 433.
4. Майже сотня громадян стала жертвами торгівлі людьми за перші шість місяців 2025 року – Мінсоцполітики. URL.: https://unn.ua/news/maizhe-sotnia-hromadian-stala-zhertvamy-torhivli-liudmy-za-pershi-shist-misiatsiv-2025-roku-minsotspolityky

Геннадій Сергійович Поліщук,
доцент кафедри права та публічного управління Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ), кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ПРИНЦИПУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОЛОГІЧНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Масштаби та зростання антропогенного навантаження на природне середовище зумовило визначення як найважливішої складової міжнародної та національної безпеки кожної держави екологічну безпеку. З метою захисту довкілля від екологічних посягань держава реалізує екологічну політику, визначає юридичну, у тому числі й кримінальну, відповідальність за порушення у цій сфері, з метою протидіяти та запобігти цим посяганням.

Принцип відновлювальної спрямованості запобігання екологічним правопорушенням ґрунтується на ідеї пріоритету відновлення природних екосистем, ресурсів і екологічного балансу перед суто репресивними напрямами протидії. Його зміст полягає у тому, що будь-які контрольні, адміністративно-наглядові та кримінологічні заходи мають бути організовані таким чином, щоб їх кінцевий результат забезпечував не лише усунення порушень, а й реальну компенсацію завданої шкоди, відновлення деградованих екосистем та недопущення повторних екологічних втрат.

Відтак, зазначена відновлювальна спрямованість має подвійний характер. З одного боку, вона виступає матеріальним критерієм ефективності запобігання, адже екологічні правопорушення — на відміну від більшості інших деліктів — створюють довготривалі та інколи незворотні наслідки для довкілля, які не можуть бути компенсовані лише юридичною відповідальністю правопорушника. З іншого боку, цей принцип визначає організаційно-функціональний підхід до запобіжної діяльності: оцінка ризиків, планування та здійснення контролю, накладення стягнень і розробка політико-правових заходів мають орієнтуватися на максимальний екологічний ефект.

Правозастосування у сфері довкілля демонструє, що традиційна модель «виявити — покарати — обмежити» є недостатньою, оскільки не впливає на відновлення природних систем. Тому ключовими інструментами реалізації принципу відновлювальної спрямованості є: покладення на правопорушника обов'язку рекультивації, відновлення рослинного покриву, усунення наслідків забруднення; цільове спрямування штрафних надходжень, рентних платежів та стягнень за збитки виключно на природоохоронні програми; забезпечення невідворотності оцінки екологічної шкоди та визначення її грошового еквівалента. Водночас превентивна діяльність контролюючих органів має будуватися на моделі запобігання деградаційних процесів — наприклад, шляхом своєчасного реагування на виявлені ризики ерозії ґрунтів, неконтрольованих рубок, забруднення водних об'єктів, самовільного надрокористування або неналежного поводження з відходами.

Подібні підходи щодо пріоритетності усунення наслідків досліджуваних діянь висвітлені у науковій літературі. Так, Н.Ю. Цвіркун поділяє позицію щодо реального (в натурі) відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу як основної мети покарання за екологічні злочини. Усе інше (види та розміри покарання) має розглядатися як додаткове стосовно відтворення корисних якостей земель і довкілля в цілому. Форма усунення заподіяної шкоди (рекультивація земель, виробництво лісонасаджень, зариблення водойм та ін.) має визначатися судом [1, с. 109-110].

Крім зазначеного, вартий зацікавлення іноземний досвід (КК Австрії) щодо застосування заохочувальних кримінально-правових норм, які певною мірою складають противагу забороняючим нормам, але, водночас, поряд із ними спрямовані на виконання основного завдання кримінального законодавства (ст. 1 КК України). Підставою застосування таких норм, що являє собою спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, є позитивна посткримінальна поведінка особи, що визначена у відповідних заохочувальних приписах.

Застосування таких заходів може мати перспективу також і в контексті усунення наслідків посягань на природні ресурси, а саме відновлення порушеного природного стану

земель, лісів, рекультивації ґрунтів і приведення їх у початковий (до вчинення кримінального правопорушення) стан тощо. Думається, що застосування заохочувальних кримінально-правових норм у Розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» мало б сприяти формуванню правових стимулів екологічно та соціально-корисної поведінки, а також, що головне, бути більш корисним як для довкілля, так і для суспільства порівняно з застосуванням заходів кримінальної репресії, які, як засвідчує офіційна правозастосовна статистика та судова практика, мають невисокий рівень ефективності [2,с. 851].

Отже, принцип відновлювальної спрямованості полягає у тому, що запобігання екологічним кримінальним правопорушенням набуває комплексного, результативного характеру лише за умови, коли його метою є не просто недопущення протиправних дій, а повернення довкілля до стану екологічної рівноваги та забезпечення довгострокової екологічної стійкості. Саме тому він є фундаментальним методологічним орієнтиром для всієї системи екологічної безпеки й має бути покладений в основу побудови системи протидії екологічній злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 109-110.
2. Поліщук Г. С., Колісник С.В. Деякі правові засоби протидії екологічній злочинності. Вісник кримінологічної асоціації України. 2024. № 2 (32). С. 844-854. Doi: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.64.

Поліщук Роман Миколайович
доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету

ПРОБЛЕМАТИКА СКЛАДАННЯ СУДАМИ ПОВНИХ ТЕКСТІВ РІШЕНЬ У СТРОКИ, ВСТАНОВЛЕНІ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Рішення суду — це не лише документ, а символ правосуддя.

Наразі, у кризових умовах розвитку цивільного процесуального законодавства України, нагальним є питання щодо виготовлення загальними судами, у строки встановленні законом, повних текстів судових рішень після їх проголошення у судових засіданнях.

Досить часто короткий текст судового акту (вступна та резолютивна частини) публікуються у Єдиному державному реєстрі судових рішень одразу ж після його проголошення, натомість відбувається чимала затримка у часі з питання складення повного тексту відповідного акту та його відповідної загальнодоступної публікації.

Учасник справи, який має намір оскаржити рішення місцевого чи апеляційного суду, залишається у стані правової невизначеності: не знає конкретних мотивів суду, зазначених у рішенні, задля подальшого ефективного оскарження судового акту. Відсутність повного таксту рішення у встановлений законом строк порушує права скаржника.

В результаті цього, апеляційні чи касаційні скарги подаються до вищих судових інстанцій без отримання повних текстів судових актів, так як законом надається 30-ть днів на їх оскарження.

Згідно з частиною першою статті 268 ЦПК України рішення суду проголошується у судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, публічно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд може проголосити лише вступну та резолютивну частини рішення суду. У разі проголошення у судовому засіданні скороченого (вступної та резолютивної частин) рішення суд повідомляє, коли буде складено повне рішення (частина шоста статті 268 ЦПК України). Відповідно до частини шостої статті 259 ЦПК України, у виняткових випадках

залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як на десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження - не більш як на п’ять днів з дня закінчення розгляду справи [1].

Відповідно до частини другої статті 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання, крім ухвал про арешт майна та тимчасовий доступ до речей та документів у кримінальних провадженнях, ухвал господарського суду про надання дозволу органам Антимонопольного комітету України на проведення перевірки суб’єктів господарювання, об’єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю та/або вчинення передбачених законодавством про захист економічної конкуренції процесуальних дій у вигляді проведення огляду, накладення арешту, опломбовування (опечатування), вилучення, які підлягають оприлюдненню не раніше дня їх звернення до виконання. Судові рішення також можуть публікуватися в друкованих виданнях із додержанням вимог цього Закону. Частинами першою, третьою статті 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» визначено, що для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. Суд загальної юрисдикції вносить до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, не пізніше наступного дня після їх ухвалення або виготовлення повного тексту [2].

Пунктом 1 Розділу X «Відповідальність за надсилання до Реєстру інформаційних ресурсів» Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 року № 1200/0/15-18 встановлено, що обов’язок щодо своєчасного надсилання електронних примірників судового рішення та окремої думки судді для їх внесення до Реєстру шляхом формування та підписання відповідного електронного примірника в АСДС покладається на суддю (суддю-доповідача), який ухвалив таке рішення [3].

Отже, чинне національне законодавство не просто формально обмежує суддю у строках, а й імперативно закріплює ці вимоги обов’язком забезпечити доступність судового акту.

Велика Палата Верховного Суду по справі № 9901/177/20 зазначила, що часові межі виготовлення ухвал та рішення, допущені суддею (393 дні), не можуть бути виправдані браком кадрів, навантаженням справ та матеріалів, яке, за даними в. о. голови Київського окружного адміністративного суду, не перевищувало середній показник по суду. До таких також не може бути віднесено складність роботи системи «Діловодство спеціалізованого суду» [4].

Беззаперечно, написання мотивувальної частини рішення — це не просто технічний процес. Це відповідальний аналіз усіх доказів, аргументів, законодавства і прецедентної практики. Однак баланс між якістю і строками має бути знайдений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8965 (дата звернення 25.11.2025).
2. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text (дата звернення 25.11.2025).
3. Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 року № 1200/0/15-18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text (дата звернення 25.11.2025).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2021 у справі № 9901/177/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95905305 (дата звернення: 25.11.2025)

Силенко Людмила Михайлівна
докторант КНЕУ імені Вадима Гетьмана, кандидат юридичних наук, доцент,
директор ТОВ «Юридична фірма «Право та справедливість»

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИ НАДАННІ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Ритуальні послуги є особливою сферою суспільного обслуговування, що супроводжує особу на завершальному етапі її життя та безпосередньо стосується найглибших морально-етичних, релігійних і культурних аспектів людського існування. У цей чутливий період важливо забезпечити не лише гідне ставлення до пам'яті померлого, а й належну підтримку його родичам і близьким. Саме тому належне надання ритуальних послуг є не лише питанням етики та культури, а й об'єктом комплексного правового регулювання. Водночас порушення у сфері надання ритуальних послуг можуть мати серйозні юридичні наслідки.

Сфера надання ритуальних послуг характеризується значною кількістю проблем, серед яких порушення прав споживачів, недотримання санітарно-гігієнічних вимог, необґрунтоване завищення вартості послуг, зловживання монопольним становищем окремих суб'єктів господарювання, непрозорість процедур оформлення поховань тощо. Ці та безліч інших порушень часто супроводжуються не лише фінансовими зловживаннями, а й зневагою до прав людини навіть після її смерті.

Особливо загострюється ситуація в період воєнних дій, як це відбувається сьогодні в Україні. В умовах збройного конфлікту збільшується кількість невстановлених поховань, виникають складнощі з ідентифікацією тіл, порушуються строки та процедури поховання, а також зростає ризик порушень прав осіб, які втратили родичів.

Зазначене зумовлює потребу в посиленні відповідальності за правопорушення в досліджуваній сфері, а також у формуванні людиноцентричної моделі регулювання, що ґрунтується на повазі до людської гідності навіть після смерті.

Чим же є порушення при наданні ритуальних послуг?

На нашу думку, порушення при наданні ритуальних послуг – *це протиправні діяння суб'єктів сфери ритуальних послуг, внаслідок яких відбувається порушення, невиконання або неналежне виконання законодавчо встановлених вимог, стандартів та процедур, які регламентують надання таких послуг, що призводить або може призвести до порушення прав, законних інтересів, моральних та етичних норм, включно з неякісним наданням послуг*.

Варто зазначити, що порушення можуть бути як результатом навмисних протиправних дій (наприклад, зловживання службовим становищем, недопуск на ринок конкурентів, незаконне стягнення плати тощо), так і наслідком недбалості, некомпетентності чи відсутності належного контролю за дотриманням встановлених вимог.

Зважаючи на значне коло та специфіку ритуальних послуг, порушення при їх наданні можуть бути класифіковані за кількома ознаками:

– за характером:
- цивільно-правові (неналежне виконання договору тощо);
- адміністративні (недобросовісна конкуренція тощо);
- кримінальні (наруга над тілом померлого тощо);
- дисциплінарні (порушення військового статуту в частині положень про поховальний ритуал тощо);

– за суб'єктним складом:
- вчинені приватними компаніями;
- з боку посадових осіб органів місцевого самоврядування;
- вчинені особами, які мають спеціальний статус (наприклад, працівники моргу тощо);

– за наслідками:
- що спричинили матеріальну шкоду;

- що викликали суспільний резонанс;
- які завдали моральних страждань родичам померлого / загиблого.

Класифікація порушень при наданні ритуальних послуг не вичерпується наведеними ознаками та видами. Ба більше, вона є динамічною через розвиток досліджуваної сфери.

Наявність відповідних правопорушень та ризиків їх вчинення зумовлює необхідність глибокого вивчення питання юридичної відповідної відповідальності, яка є однією з головних гарантій якісного надання ритуальних послуг. Водночас зауважимо, що така відповідальність, на нашу думку, стосується не виключно безпосереднього надання ритуальних послуг, а охоплює значно ширше коло процесів, які передують і настають після надання ритуальних послуг. Такий підхід до розуміння досліджуваної проблематики забезпечить комплексність та широке охоплення питання відповідальності за порушення при наданні ритуальних послуг, а також дозволить акцентувати увагу на ширшому колі потребуючих вирішення питань.

Свого часу А.Ю. Бойчук висловив думку, яку ми поділяємо, що юридична відповідальність – це одне з фундаментальних правових явищ, без якого не можливо уявити собі існування права як нормативної системи, бо саме вона є гарантом ефективності та результативності її існування [1, с. 209].

Загалом юридична відповідальність, як зазначається в наукових джерелах, – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються у формі поневірянь індивідуального, організаційного чи майнового характеру, застосовуваних до правопорушника компетентним державним органом або посадовою особою у належному процесуально-правовому порядку [2].

Подібної думки дотримуються й інші науковці, визначаючи юридичну відповідальність як передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав» [3, с. 16].

Зважаючи на вид протиправного діяння та негативні наслідки, які настають за ті чи інші порушення, юридична відповідальність поділяється на такі види:

– адміністративна – це реалізація адміністративно-правових санкцій, покликана компенсувати заподіяну адміністративним правопорушенням незворотну шкоду, а для правопорушника стати своєрідним тягарем або покаранням [4];

– кримінальна – вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених кримінальним законом обмежень особистого, майнового чи іншого характеру, які визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави [5]. Ознаками цього виду відповідальності є те, що (1) вона виступає видом державного примусу, що виражається в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладенні на винного додаткових позбавлень і обмежень, (2) вид і міра цих обмежень визначені тільки в кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми, (3) зазнання таких обмежень завжди має вимушений характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених на це державних органів, (4) ця відповідальність можлива тільки за вчинення кримінального правопорушення [6, с. 6-7];

– цивільно-правова – покладення на правопорушника основаних на законі невигідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового. Характеризується цей вид відповідальності (1) спрямованістю на майнову сферу правопорушника, (2) відсутністю публічно-правового характеру, (3) компенсаційною спрямованістю з метою відновлення майнової сфери потерпілого від правопорушення, (4) настанням навіть за відсутності вини, (5) вираженням її мір у певних негативних наслідках для правопорушника із одночасним забезпеченням поновлення первісного стану для потерпілої особи;

– дисциплінарна – однин із різновидів юридичної відповідальності у трудовому праві, встановлений законодавством за протиправну поведінку працівника. Це – обов'язок працівника понести покарання, передбачене нормами законодавства про працю, за

протиправне невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків. Серед ознак дисциплінарної відповідальності такі: (1) існує лише в межах службово-трудових відносин, (2) виникає за фактом здійснення дисциплінарного проступку, (3) передбачає накладення на порушника чітко визначених законом стягнень, (4) має примусовий характер;

Повертаючись до питання юридичної відповідальності за порушення під час надання ритуальних послуг потрібно зазначити таке.

На нашу думку, з урахуванням зазначеного, передусім дефініцій видів відповідальності та їх ознак, під юридичною відповідальністю за порушення при наданні ритуальних послуг потрібно вважати встановлені законодавством негативні правові наслідки, що настають для фізичних чи юридичних осіб у разі вчинення ними протиправних діянь у сфері надання ритуальних послуг, які полягають у застосуванні до винних осіб заходів примусу з метою відновлення порушених прав, попередження нових правопорушень і забезпечення законності в зазначеній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук А.Ю. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. Публічне право. 2018. Вип. 1. С. 209-222.
2. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності роботодавців. Вісник Чернівецького факультету НУ ОЮА. 2017. Вип. 4. С. 169–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2017_4_18
3. Калєніченко Л.І. Юридична відповідальність : поняття та ознаки. Держава та регіони. 2020. Вип. 1. С. 12-17.
4. Добрянська Н.В. Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності та елемент державного примусу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 2. С. 30-35. DOI https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-2-5
5. Іваненко Г.В., Столяр Ю.М. Кримінальна відповідальність: поняття, межі та мета. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 29 трав. 2020 р.). Ч. 2. Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2020. 180 с. URL: https://law-conf.sspu.edu.ua/images/2020/e-book/chastina-2.pdf#page=75
6. Балобанова Д.О., Газдайка-Василишин І.Б. Кримінальна відповідальність та її підстава : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2024. 52 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8094/1/balobanova-

Юлія Анатоліївна Турлова,
доктор юридичних наук, старший дослідник зі спеціальності 081 Право, почесний працівник прокуратури України,
провідний науковий співробітник відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України (м. Київ)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОСЯГАНЬ НА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сучасні тенденції екологічної ситуації в Україні засвідчують те, що кризові явища, що мали місце останні десятиріччя у сфері екологічної безпеки, не тільки не подолані, а й поглиблюються всупереч прийнятим заходам. Активність таких заходів зумовлена рівнем усвідомлення суспільства наявних викликів у сфері екології та загрозливих для усього людства змін довкілля, яке внаслідок антропологічного впливу опинилось на межі екологічної катастрофи, адже зазначені руйнівні процеси досягли масштабів, що ставлять під загрозу основу людського існування – природне середовище життя. Російсько-українська війна поставила перед нашою країною низку неординарних викликів як у сфері забезпечення основоположних прав і свобод наших громадян, одним із яких є *конституційне право*

громадян на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України). Очевидно, що інтенсивність руйнівного впливу на довкілля та, відповідно, порушення прав громадян на безпечне довкілля в умовах війни багатократно підсилюється.

Воєнні криміногенні фактори зумовлюють існування спеціальної складової екологічної злочинності, діяльнісним проявом якої є *воєнні екологічні злочини,* тобто такі що відтворюються в контексті збройного конфлікту, та одночасно стають складовою детермінаційного комплексу *ординарних* екологічних кримінальних правопорушень.

Аналіз статистичних відомостей засвідчив, що системні кримінальні практики екологічного характеру виявили свою стійкість і під час війни. Одним із найнебезпечніших посягань даної категорії є злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства (ст. 441 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) [1].

Системний аналіз доктринальних міжнародно-правових джерел дає підстави об'єктивну сторону *екоциду* розуміти як використання геофізичних, метеорологічних, військових та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, її біосфери, літосфери, гідросфери, атмосфери, а також навколоземного космічного простору. Обов'язковою умовою об'єктивної сторони екоциду є масовість знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки. Аналіз норм міжнародного права навколишнього середовища, а також спеціальної екологічної літератури дає підстави стверджувати, що масовим може вважатись повне знищення хоча б одного виду рослинного чи тваринного світу, або часткове знищення видів біологічних ресурсів, що ставить такі види під загрозу зникнення в регіональному чи глобальному масштабі, а це своєю чергою через зв'язки в екосистемі спричиняє незворотну шкоду біологічному різноманіттю, життю та здоров'ю людини як біологічного виду [2, с. 234].

Кримінально-правова норма, що встановлює відповідальність за екоцид, до початку війни вважалась «мертвою», хоча час від часу спостерігались певні спроби її застосування.

Як цілком слушно зауважує Н.Р. Малишева, важливою умовою притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 441 КК України є встановлення причинного зв'язку між діями конкретної особи/конкретних осіб і наслідками, що настали. Наголошуємо, що причинний зв'язок за цим складом злочину є не лінійним, а багатоступеневим, і в наших випадках передбачає доведення комплексу різнопорядкових зв'язків: 1) виявлення фактів масової деградації довкілля, що призвело чи реально може призвести до екологічної катастрофи; 2) зафіксована наявність критичних порушень норм екологічної безпеки (ГДВ, ГДС, ГДР, лімітів природокористування) в певних часових проміжках і в територіальному розрізі, які могли призвести до екологічної катастрофи, 3) доведення прямого причинного зв'язку між настанням/можливістю настання екологічної катастрофи і зафіксованими порушеннями норм екологічного законодавства; 4) зіставлення екологічних показників від усіх наявних на певній території джерел забруднення (іншої деградації), щоб виключити можливий поєднаний вплив різних джерел, який у комплексі з метеорологічними умовами міг призвести до відповідної екологічної катастрофи; 5) доведення вини у формі прямого чи непрямого умислу конкретної особи/осіб, яка вчинила відповідні дії, або на яку/які покладено відповідальність за відповідну сферу, від якої походили дії, що призвели до небезпечних екологічних наслідків [2, с. 235].

З огляду на проблеми доведення наявності екологічної катастрофи відповідні справи не мали жодної судової перспективи. Як засвідчує аналіз судової статистики (форма статистичної звітності № 6 «Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання» Державної судової адміністрації України), за весь період існування цієї норми за ст. 441 КК України не було засуджено жодної особи. Усього ж за цей період, відповідно до форми № 1 Офісу Генерального прокурора «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», було порушено 45 кримінальних проваджень за ст. 441 КК України.

Щодо екоциду в контексті збройного конфлікту, тобто як воєнного екологічного злочину, то найрезонанснішим з них є підрив греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 р. І Європарламент і Парламентська асамблея Ради Європи у найрішучіший спосіб

засудили руйнування Росією Каховської гідроелектростанції і оцінили вчинене саме як екоцид та воєнний злочин [3;4].

Цей злочин не є єдиним прикладом підриву греблі у військових цілях. Так, у вересні 2022 року війська рф для унеможливлення безперешкодного просування українських військ інженерними засобами підірвали щит 1-го затвору й дорожнього перекриття між будівлею Оскільської гідроелектростанції та галереєю стаціонарних механізмів у Харківській області. Вказані дії призвели до руйнування Оскільської греблі, неконтрольованого залпового витоку води, подальшого зневоднення Оскільського водосховища та підтоплення прибережної зони, тобто об'єкта який не використовувався для військових цілей. Більше того, внаслідок незворотного зневоднення водосховища та підтоплення прибережної зони відбулися катастрофічні зміни в природно-техногенній екосистемі р. Сіверський Донець – екологічна катастрофа, яка зумовлена руйнуванням та знищенням водопостачання та зрошування земель, зміною мікрокліматичних умов, вітрової ерозії, негативною зміною біотичної складової, руйнуванням рекреаційних властивостей екосистеми та зменшенням екосистемних послуг, негативними зміни якості та обсягів харчових ресурсів. Слідством та прокуратурою вказані дії військовослужбовців збройних сил рф кваліфіковано за сукупністю статей 438 і 441 КК України [5, с. 326].

Також до найнебезпечних посягань досліджуваної категорії відносяться кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, серед яких можна виділити ординарні кримінальні правопорушення та злочини, що здійснюються в контексті збройного конфлікту. Якщо ординарні кримінальні правопорушення посягають на загальну кримінально-правову охорону відносин у сфері радіоекологічної безпеки, то стосовно спеціальної її складової, посягання на яку здійснюються в контексті збройного конфлікту, війни, відповідні кримінальні правопорушення умовно можна назвати як воєнні та пов'язані з війною терористичні злочини у сфері радіоекологічної безпеки [6, с. 588]. Безперечно, найбільш небезпечною є саме ця складова злочинів у сфері радіоекологічної безпеки, адже російсько-українська війна поставила нашу державу й цілий світ перед екстраординарними викликами, спектр яких не обмежується сферою конструйованих феноменів, включаючи міжнародний правопорядок, а сягає факторів збереження біологічних основ життя на планеті.

Щодо терміну «воєнні злочини, що посягають на радіоекологічну безпеку» зауважимо, що у КК України термін «воєнні злочини» з'явився відповідно до змін, внесених Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09 жовтня 2024 р. № 4012-IX [7]. Спеціальні склади воєнних злочинів представлені кримінально-правовими нормами з двох розділів Особливої частини КК України – розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» та розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (умовно – «військові воєнні злочини») та («міжнародні воєнні злочини») [8, с. 9].

Звернімо увагу, що диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України не містить прямої вказівки на діяння, пов'язані з такими порушеннями законів та звичаїв війни, які б додатково, окрім міжнародного правопорядку, посягали і на радіоекологічну безпеку. Проте, зважаючи на міжнародно-правову бланкетність зазначеної диспозиції, що безпосередньо випливає із суспільно небезпечного діяння, яке законодавчою термінологією сформульоване як «…інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (ч. 1 ст. 438 КК України), саме у сфері таких міжнародних договорів виявляються відповідні норми, які покликані забезпечити охорону ядерних об'єктів від негативного впливу на них під час збройного конфлікту. Зокрема, звертають на себе увагу положення статті 56 («Захист установок і споруд, що містять небезпечні сили») Додаткового протокол (I) до Женевських конвенцій 1949 р., згідно з ч. 1 якої установки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, – не повинні ставати об'єктами нападу. Ця норма фактично поставила під категоричну заборону можливість будь-яких силових дій, що можуть бути ідентифіковані за

класичними кримінально-правовими канонами із категорією «напад», щодо атомних електростанцій, а рівно й інших двох об'єктів, що мітять небезпечні сили – греблі та дамби [6, с. 589].

Проєкція вказаної норми на ситуацію міжнародного збройного конфлікту на території України виявляє щонайменше (станом на листопад 2025 р.) три юридично та суспільно значущі кейси: Чорнобильський, Запорізький та Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» (далі – ННЦ «ХФТІ»). Захоплення російською армією ядерних об'єктів на території України, серед яких найнебезпечніші – Чорнобильська атомна електростанція (далі – ЧАЕС) та Запорізька атомна електростанція (далі – ЗАЕС), виявило світові раніше небачені прояви воєнної злочинності. Її обструктивним осердям стало не лише порушення вимог міжнародного гуманітарного права, а й створення серйозних загроз радіоекологічній безпеці. Ігнорувати цю обставину неможливо [9, с. 270-271].

До воєнних злочинів у сфері радіоекологічної безпеки, окрім зазначених вище прикладів, відноситься й інша злочинна діяльність в контексті збройного конфлікту. Цей контекст означає або порушення вимог радіоактивної безпеки як самостійна військова дія (наприклад, захоплення ЧАЕС чи ЗАЕС, атака на атомну станцію і т. п.), або відсутністю належного контролю за обігом радіоактивних матеріалів, доступністю місць їх зберігання, охорони тощо, що стається у зв'язку з ситуацією збройного конфлікту (на окупованій території, у зоні ведення бойових дій). Окрім громадян рф воєнні злочини у сфері радіоекологічної безпеки можуть вчиняти й громадяни України.

Деякі з воєнних злочинів у сфері радіоекологічної безпеки кваліфікувались як екоцид. Зокрема, спеціалізованою екологічною прокуратурою Харківської обласної прокуратури у 2024 році до Київського районного суду м. Харкова надіслано клопотання, яке судом було задоволено, про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні за ознаками складу кримінального правопорушення – злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 438, ч. 2 ст. 28 ст. 441 КК України стосовно підозрюваного, командира 79-тої гвардійської реактивної артилерійської Новозибківської бригади Західного військового округу збройних сил рф, який організував підготовку і здійснення нанесення ударів снарядами реактивної системи залпового вогню, віддав наказ на здійснення обстрілів території ННЦ «ХФТІ». ННЦ «ХФТІ» є діючим науково-дослідним центром атомної промисловості та ядерної енергетики України, де функціонують ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів», сховище ядерних матеріалів та дослідницько-промислова дільниця з обробки ядерних матеріалів тощо. За результатами обстрілів, згідно з висновком комісійної судової інженерно-екологічної експертизи завдані удари у випадку руйнування фізичних бар`єрів захисту ядерної підкритичної установки «Джерело нейтронів», сховища ядерних матеріалів, розташованих на території ННЦ «ХФТІ», могли спричинити екологічну катастрофу та широкомасштабні, довготривалі та серйозні наслідки (шкоду) навколишньому природному середовищу [10].

Одним із найбільш постраждалим від ведення інтенсивних бойових дій елементом довкілля, є українські землі та ґрунти, які внаслідок вибухів снарядів і мін, що руйнують структуру ґрунтів та знищують родючий шар, потерпають від фізичної деградації та хімічного забруднення ґрунтів важкими металами, залишками вибухових речовин і нафтопродуктів, які потрапляють у навколишнє середовище через руйнування промислових об'єктів та інфраструктури, що в контексті війни і відповідно до Римського статуту, є одним із воєнних злочинів.

Хоча війна досі триває, експертами вже зараз фіксується значний негативний вплив військових дій на здоров'я та продуктивність ґрунтів. Воєнні дії спричиняють низку механічних, фізичних та хімічних впливів на ґрунтовий покрив. Ці впливи призводять до руйнування структури та функцій ґрунтової екосистеми, ведуть до погіршення фізико-геохімічних властивостей. Через війну Україна стала однією з найзамінованіших країн світу – площа потенційно забрудненої вибухонебезпечними предметами території наразі складає 156 тис. кв. км, 25 % від загальної площі.

Катастрофічний вплив фактору війни на земельні ресурси України актуалізують питання формування правових основ їх повоєнної рекультивації.

Наведені положення, які лише фрагментарно ілюструють масштабну екологічну шкоду землям і ґрунтам України заподіяну війною, стосуються, передусім, забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), що в контексті війни і відповідно до Римського статуту є одним із воєнних злочинів. Так, стаття 8(2)(b)(iv) Статуту визначає як воєнні злочини «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до [...] масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [11].

Найбільш вагомими криміногенними факторами воєнного характеру, що детермінують посягання на екологічні права людини є: руйнівні наслідки для економіки (знищення продуктивних сил, відведення значних фінансових, матеріальних і людських ресурсів з виробничої сфери, пришвидшення інфляційних процесів та збільшення державного боргу); втрата внаслідок окупації значної частини території України виробничих потужностей та інфраструктури, відтоку майже чверті населення з України (приблизно до 10 млн.) та внутрішньої міграції населення; актуалізація та загострення соціальних ризиків, зниження доходів населення, ускладнення доступу до соціальних послуг, сфери освіти, охорони здоров’я; правова сингулярність на тимчасово окупованих територіях (виникнення та функціонування паралельних офіційним, легальним фактичних системи упорядкування, унормування суспільних відносин) [12, с. 318-319], що зумовлює відтворення посягань на екологічні права людини та акцесорних до них колабораційних кримінальних практик, що в свою чергу створює умови для тривалого природокористування та безкарних екологічних кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях.

Перспективними міжнародно-правовими та організаційно-управлінськими механізмами, що створюють можливість для притягнення винних у таких посяганнях в Україні до кримінальної відповідальності можуть стати організація Оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України для формування переліку всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища та притягнення винних осіб до відповідальності, створення окремого офіційного ресурсу «ЕкоЗагроза» для збору та фіксації інформації про екологічні загрози в режимі реального часу, забезпечення нормативно-правового врегулювання питань, пов’язаних з визначенням збитків, та їх пред'явлення і у подальшому стягнення компенсації, прийняття Закону України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього, підписання Україною та Радою Європи Угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.11.2025).

2. Малишева Н.Р. Міжнародні екологічні злочини рф на території України та перспективи притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення. Часопис Київського університету права. 2022. № 1. С. 233-238. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.45.

3. Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року про сталу реконструкцію та інтеграцію України до євроатлантичної спільноти (2023/2739(RSP)).URL:https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/273075/1281254UK.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

4. Les conséquences politiques de la guerre d’agression de la Fédération de Russie contre l’Ukraine. Résolution 2506 (2023). Assemblée parlementaire. Texte adopté par l’Assemblée le 22 juin 2023 (18e séance). URL: https://pace.coe.int/fr/files/32994/html (дата звернення: 15.11.2025).

5. Чечерський В.І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. Вип. 89, ч. 2. С. 321-328. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.48.

6. Тернавська А.А. Елементно-структурний аналіз воєнних і пов’язаних з війною терористичних злочинів у сфері радіоекологічної безпеки. Щорічник наукових праць «Правова держава». 2025. Вип. 36. С. 586-595. DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-586-595.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв’язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text (дата звернення: 16.11.2025).
8. Розслідування воєнних злочинів і пов’язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю.В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокуренка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. 432 с.
9. Тернавська А.А. Захоплення Чорнобильської атомної електростанції як воєнний злочин проти радіоекологічної безпеки: кримінологічний аналіз механізму вчинення. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2025. № 2 (109). С. 270-285. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.2.23.
10. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 16 вересня 2024 року у справі № 953/7047/23 (н/п 1-кс/953/6706/24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121651483 (дата звернення: 17.11.2025).
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 17.11.2025).
12. Максіменцев М.Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування: монорафія. Харків: Панов, 2019. 488 с.

СЕКЦІЯ 4. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ З ПИТАНЬ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Vasil Gutsuliak,
Doctor of Law Sciences, Professor,
Master Mariner (West Pacific Marine),
Canada

CANADIAN MARINE LEGISLATION AS A MODEL FOR THE REFORM OF UKRAINIAN MARITIME LAW

Canadian maritime legislation is based on several key statutes that perform different but complementary functions: ensuring safety of shipping and protection of the marine environment (the *Canada Shipping Act, 2001*), civil liability and its limitation (the *Marine Liability Act, 2001*), the organization of seaport operations (the *Canada Marine Act, 1998*), and pilotage services (the *Pilotage Act, 1985*), etc. These statutes are implemented at the ministerial level (the Minister of Transport, the Minister of Fisheries and Oceans) and through specialized agencies (first of all Transport Canada) and corporations (port authorities, pilotage organizations).

A comparative analysis of Canadian and Ukrainian maritime legislation allows the following key conclusions:

Canada

- Modular and flexible legislative system
- Delegation of technical functions to the market
- Independence of accident investigation
- Comprehensive environmental and insurance system
- Commercialization of ports under strategic state control

Ukraine

- Fragmented legislation
- Strong departmental vertical governance
- Dependence of investigations on the regulator
- Weak compensation mechanisms
- The state combines the functions of regulator and operator

These conclusions are clearly illustrated in the following table:

Area of Regulation	Canada	Ukraine
1. Main codified act	*Canada Shipping Act, 2001* — a modern framework law on safety of shipping, crew certification, vessel registration, investigations, and pollution prevention. Modular structure + flexible regulations.	Legislation is highly fragmented. The Merchant Shipping Code is largely inherited from Soviet law. A large number of by-laws. No single comprehensive modern act.
2. Civil liability	*Marine Liability Act* — clear system of limitation of liability and apportionment of losses, compensation funds, harmonization with relevant international conventions.	The Merchant Shipping Code contains outdated provisions; liability limits insufficiently harmonized with modern international standards; no compensation funds.
3. Port governance	*Canada Marine Act* — ports are managed by autonomous port authorities that function as quasi-public corporations; transparent reporting,	State-oriented model, limited port autonomy, high centralization, investments depend on the state.

Area of Regulation	Canada	Ukraine
	commercial model, independence in investment decisions.	
4. Pilotage	*Pilotage Act* — independent pilotage organizations, strict licensing standards, periodic reforms.	Pilotage is regulated by separate acts; the structure is less autonomous; pilot services are integrated into the port system.
5. Vessel registration	Simplified registration system; Transport Canada maintains the registry; strict technical and certification requirements; online services.	Registration is regulated by the Merchant Shipping Code; the procedure is excessively bureaucratic; electronic systems are still under development.
6. Maritime safety and inspections	Strong role of Transport Canada; regular inspections and clear standards.	The Maritime Administration suffers from shortages of personnel and equipment; inspections are less regular; standards are applied inconsistently.
7. Pollution response and environmental protection	Developed system of response plans, mandatory insurance, the "polluter pays" principle, national funds and private response organizations.	Pollution response system is less developed; mandatory response plans are often absent in ports; limited financing; no compensation funds.
8. IMO international conventions	Full implementation of SOLAS, MARPOL, STCW, STCW-F, COLREGs; rapid updating of national regulations in line with IMO amendments.	Partial implementation; some elements applied incompletely or slowly; administrative barriers delay updating of by-laws.
9. Crew certification	System fully based on STCW; strict examinations, electronic registries, audits.	Also based on STCW, but problems with examination centers, corruption risks, uneven quality of training.
10. Marine casualty investigation	Transportation Safety Board (TSB) — an independent body; investigations fully separated from supervision and enforcement functions.	The Maritime Administration combines supervisory and investigative functions; investigation independence is incomplete.
11. Preferential regimes and exemptions	The Minister of Transport may promptly introduce temporary exemptions (so called ministerial exemptions**)** for innovation, regional conditions, and Arctic zones.	The exemption mechanism is weak; amendments require lengthy bureaucratic procedures.
12. Industry participation in rulemaking	Permanent public consultations (Canada Gazette), industry inclusion in Regulatory Advisory Councils; transparency of reforms.	Consultations are mostly formal; the industry has limited influence on rulemaking; publication of draft acts is irregular.

Thus:

1. Canada applies a modular, modern model of maritime legislation, while Ukraine relies on a fragmented and partially outdated one.

2. Canada has implemented independent management of ports and pilotage; Ukraine retains centralized control.
3. Civil liability and environmental safety in Canada are developed to a much higher degree.
4. The investigation system in Canada is independent, which is critical for marine safety.
5. Canada ensures regulatory flexibility through operational "ministerial exemptions," while Ukraine follows more bureaucratic procedures.

The Canadian model demonstrates a transition from departmental punitive control to risk-oriented law, where:

- the state sets the rules,
- the market ensures technical implementation,
- independent bodies guarantee safety and investigation,
- private capital is protected by predictable law.

For Ukraine, adopting not individual norms but the very architecture of Canadian maritime law would result in:

- increased investment attractiveness of ports;
- improved marine safety;
- compatibility with EU and IMO standards;
- reduced corruption burden.

Key Recommendations for the Reform of Ukrainian Maritime Law

1. Codification into a single comprehensive act (analogous to CSA 2001)

Create a modern unified Maritime Code/Act divided into parts: registration, personnel, safety, pollution, investigations, and enforcement. This will reduce fragmentation and simplify compliance with international standards.

2. Modern civil liability system (based on the Marine Liability Act)

Introduce clear rules for fault allocation, liability limits, and pollution compensation mechanisms. Adapt liability limits to modern tonnage and real risk levels.

3. Corporate model of port governance (Canada Marine Act)

Consider establishing autonomous port authorities with clear mandates, transparent corporate governance rules, and a strategic role for the state. This will enhance ports' commercial sustainability.

4. Pilotage: compulsory pilotage zones, licensing, and clear liability

Legally establish compulsory pilotage zones in a navigationally challenging areas, introduce pilot licensing standards, and define clear rules for interaction between the master and the pilot.

5. Integration of international conventions and flexible regulations

Ensure flexibility of national regulations to allow rapid implementation of updated international standards. Also provide for temporary exemptions and adaptations when necessary (e.g., for new vessel types).

6. Administrative bodies and enforcement mechanisms

Ensure a combination of central governmental regulation and delegation of operational functions to specialized bodies (port authorities and pilotage organizations), while maintaining clear ministerial responsibility for enforcement.

7. Permanent reviews and stakeholder participation

Introduce regular public consultations and review procedures.

Practical Roadmap (Implementation Steps for Ukraine)

1. Conduct a review of current Ukrainian maritime law and identify areas of fragmentation.
2. Draft a "Unified Maritime Act" (modular), with technical requirements set out in separate regulations.
3. Develop a draft Marine Liability Act (apportionment, liability limits, compensation funds).
4. Adopt a Port Law: pilot transfer of management of 1–2 major ports to the port authority model (corporate governance).
5. Introduce compulsory pilotage zones and pilot licensing standards.
6. In parallel, align national regulations with SOLAS, STCW, and MARPOL.

7. Organize public consultations, training, and testing of new procedures (spill response regulations, inspections).

Conclusion

The Canadian model is attractive because it combines a unified codified approach (CSA) with modern liability institutions (MLA) and a commercially oriented port organization (Canada Marine Act), as well as a clear pilotage system. For Ukraine, the most valuable approach is not mechanical copying but the adaptation of the core principles: modular legislation, a balance between commercial and public interests, the strictness of environmental and civil liability, and regulatory flexibility supported by permanent review mechanisms.

Копотун Ігор Миколайович,
Проректор з міжнародних звязків АКАДЕМІЇ ГУСПОЛ
(Чеська республіка),
доктор юридичних наук, професор, MBA.

"МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ З ПИТАНЬ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ."

Процеси глобалізації, європейської інтеграції зумовлюють необхідність забезпечення правової гармонізації між державами. Міжнародна співпраця виступає ключовим інструментом для адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема у сферах прав людини, боротьби з корупцією, екології, торгівлі, безпеки.

Основними напрями міжнародної співпраці є інституційна співпраця: участь у діяльності міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ЄС, ОБСЄ), що формують стандарти та надають рекомендації [2, 54].

Двосторонні та багатосторонні угоди: укладення договорів, меморандумів, конвенцій, які передбачають імплементацію міжнародних норм у національне законодавство.

Технічна допомога та експертна підтримка: реалізація проєктів за участю міжнародних донорів, правових місій, консультантів.

Освітні та наукові програми: обмін досвідом, стажування, спільні дослідження, конференції, що сприяють правовій уніфікації.

Існують механізми адаптації законодавства, це гармонізація, а саме приведення норм у відповідність до міжнародних стандартів без втрати національної специфіки [5, 34].

Імплементація – включення міжнародних норм до національного законодавства через ратифікацію та прийняття відповідних актів.

Уніфікація – створення єдиних правових норм у межах міжнародних угруповань (наприклад, ЄС).

Моніторинг та оцінка відповідності – регулярний аналіз законодавства на предмет відповідності міжнародним зобов'язанням.

На сьогодні приклади успішної адаптації між Україною та ЄС: Угода про асоціацію передбачає адаптацію законодавства до acquis communautaire – правової системи ЄС [4, 24].

В сфері прав людини: імплементація рішень Європейського суду з прав людини, адаптація норм до Конвенції про захист прав людини.

В Фінансовому секторі: впровадження стандартів FATF у боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Міжнародна співпраця є необхідною умовою для ефективної адаптації національного законодавства. Вона сприяє підвищенню якості правового регулювання, зміцненню демократичних інститутів, захисту прав людини. Системна, прозора та інклюзивна адаптація дозволяє державам інтегруватися у міжнародне правове поле та забезпечити сталий розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – С. 5–1024.
3. Бурменський М. В. Міжнародне право: підручник / М. В. Буроменський. – Київ: Юрінком Інтер, 2020. – 512 с.
4. Кисіль В. І. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу / В. І. Кисіль // Право України. – 2021. – № 3. – С. 45–56.
5. Свобода І. Міжнародна правова інтеграція: виклики для національного законодавства / Іво Свобода // Науковий вісник HUSPOL. – 2024. – № 2. – С. 17–25.
6. Kopotun I. Legal Harmonization in the Context of European Integration / Ihor Kopotun // Aqua Muravia. – 2023. – Vol. 5. – P. 33–42.

Можаровська Наталія Олегівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права,
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

ВАЛЮТНИЙ ДИЛІНГ І СТРОКОВІ ВАЛЮТНІ ПРАВОЧИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА ПРИРОДА, РЕГУЛЯТИВНА АРХІТЕКТОНІКА ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У сучасному глобалізованому фінансовому середовищі валютний дилінг та строкові валютні правочини (форварди, ф'ючерси, CFD та угоди «на різницю») формують сегмент міжнародного економічного обігу, що поєднує риси приватного комерційного договору та інструмента публічно-правової регуляції валютного ринку. Їхня правова природа виходить за межі класичного договірного права, оскільки такі правочини виконують функції управління валютним ризиком, забезпечення передбачуваності обмінного курсу та підтримання фінансової стабільності.

Міжнародний досвід провідних правопорядків демонструє, що строкові валютні контракти регулюються за моделлю поєднання автономії волі сторін із імперативними вимогами державних регуляторів. Європейські фінансові наглядові органи – BaFin у Німеччині [1], AMF у Франції [2] – підкреслюють публічно-правовий характер операцій з деривативами та необхідність обмеження доступу непрофесійних інвесторів через підвищений юридичний та економічний ризик.

У німецькому праві правочини «на різницю» та строкові біржові операції регулюються у межах історично сформованої біржової доктрини (Börsengesetz 1896) [3], а їх правова природа конкретизована в судовій практиці, зокрема у рішенні

Федерального суду (BGH) від 22.03.2011 у справі XI ZR 33/10 [4], де офіційно визнано підвищену ризиковість таких операцій і необхідність спеціального регулятивного контролю.

Французька правова традиція також формує особливий підхід до строкових угод. Статті 1965–1969 Code civil встановлюють обмеження щодо «ігор і парі» як правочинів зі спекулятивною природою [5], що історично впливало на формування ставлення до строкових біржових контрактів. Закон 28 березня 1885 р. про ринки «à terme» [6] заклав основу для нормативного контролю спекулятивних операцій з метою захисту публічного економічного порядку. У своїх офіційних попередженнях AMF наголошує на високому рівні ризиків CFD та форекс-операцій і на необхідності державного втручання [2].

Компаративний аналіз засвідчує, що міжнародний правопорядок розглядає валютний дилінг не лише як договірну діяльність, а як компонент фінансової інфраструктури, через який реалізуються валютна політика, курсовий контроль та превенція системних ризиків. У більшості країн ЄС маржинальні операції та контракти «на різницю» підпорядковані суворим вимогам до маржі, клірингу та розкриття інформації, а також процедурі ліцензування професійних учасників ринку.

Для України, яка інтегрується у європейський фінансовий простір, осмислення цих міжнародних моделей має ключове значення. Порівняння дозволяє дійти висновку, що валютний дилінг повинен розглядатися як публічно-правовий інститут валютного регулювання, в якому свобода договору поєднується з імперативними вимогами щодо управління ризиком та захисту інвесторів.

Таким чином, строкові валютні правочини у міжнародному правопорядку постають гібридними утвореннями, правова природа яких визначається балансом між автономією приватного права та публічно-правовими інструментами забезпечення фінансової стабільності. Саме цей публічно-правовий зміст забезпечує їхню легітимність, безпечність та відповідність глобальним викликам світових фінансових ринків.

ЛІТЕРАТУРА

1. BaFin – Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht. Hinweise zu CFDs und anderen Differenzgeschäften URL: https://www.bafin.de/SharedDocs/Veroeffentlichungen/DE/Aufsichtsrecht/Verfuegung/vf_190801_allgvfg_Differenzgeschaefte.html (дата звернення 23.11.2025).
2. Autorité des marchés financiers (AMF). Règlement général ; Avertissements relatifs aux CFD et au forex URL: https://www.amf-france.org/fr/espace-epargnants/comprendre-les-produits-financiers/produits-complexes/cfd (дата звернення 23.11.2025).
3. Börsengesetz vom 22. Juni 1896 URL: https://books.google.com.ua/books/about/B%C3%B6rsengesetz.html?id=WjEcpAnft7YC&redir_esc=y (дата звернення 23.11.2025).
4. Bundesgerichtshof. Urteil vom 22.03.2011 – XI ZR 33/10 URL: https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=55748&pos=0&anz=1 (дата звернення 23.11.2025).
5. Code civil (Version consolidée). Articles 1965–1969 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення 23.11.2025).
6. Loi du 28 mars 1885 relative aux marchés à terme URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000691946 (дата звернення 23.11.2025).

ЦУКАН Оксана Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
Помічник ректора з гендерних питань
Харківський національний університет внутрішніх справ

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them. In the framework of the implementation project “EU-Ukraine Decentralised Cooperation” under the grant agreement No101127719

ДІАЛОГ БЕЗ КОРДОНІВ: ПРАВОВИЙ СТАН ЦИФРОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄС ВІДПОВІДНО ДО УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Основним принципом політики ЄС у цій сфері виступає принцип «цифровий за замовчуванням» [1]. Це один з ключових європейських принципів дигіталізації суспільного життя, що означає: 1) переведення у цифровий формат тих аналогових систем, розвиток та підтримка яких є очевидно невигідними та неефективними; саме цифровий стан стає звичайним станом функціонування та розвитку системи публічної влади; 2) забезпечення будь-якої діяльності органів публічної влади (у тому числі надання публічних послуг, забезпечення міжвідомчої взаємодії, взаємодії з фізичними та юридичними особами, інформаційно-аналітичної діяльності) передбачає електронну форму реалізації як пріоритетну; 3) планування та реалізація будь-якої реформи, проекту чи завдання відбувається із застосуванням ІКТ; 4) електронна форма документу як наслідку надання публічної адміністративної послуги буде створюватися першочергово, а отримання будь-якого документу в звичайному форматі буде доступним за вимогою самого отримувача послуги; 5) сервіс отримання таких послуг має гарантуватись громадянам 24/7, тобто вони наділені можливістю замовити будь-яку послугу від органів виконавчої влади онлайн в зручний для себе час.

Принцип «цифровий за замовчуванням» використовується з одночасним урахуванням і інших європейських стандартів належного адміністрування (добропорядного урядування), зокрема, розроблених Програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (Програма SIGMA) та викладених у документі «Принципи державного управління» [2]. Зазначений документ містить систему принципів і критерії оцінки державного управління, що базуються на основі міжнародних стандартів і вимог, а також кращих практик держав – членів ЄС та держав Організації економічного співробітництва та розвитку.

У цьому сенсі політика ЄС має три ключових фокуси: 1) регулятивний, що віддзеркалює специфіку інформаційно-комунікаційної політики ЄС, в якій швидкий розвиток супроводжується другим етапом контролю, заснованого на міркуваннях суспільних інтересів; ЄС виробляє серію нормативних актів, спрямованих на контроль за застосуванням ІКТ з метою убезпечення прав громадян; 2) стимулюючий: ЄС вживає заходів для заохочення розвитку інфраструктури, заохочення надання послуг за допомогою ІКТ та заохочення громадян для використання ІКТ для отримання таких послуг; 3) охоронний: системне застосування заходів, спрямованих на забезпечення приватної і суспільної безпеки та конфіденційності інформації.

Європейська Комісія активно підтримує дигіталізацію в країнах – членах ЄС як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Вона встановлює цифрові стратегії та

визначає цілі дигіталізації, запроваджує відповідні нормативні та інституційні зміни через свої директиви, регламенти та рішення, заохочує міждержавну і секторальну співпрацю та заохочує впровадження через програми фінансування, надаючи загальні стандарти та рамки управління.

Базовим принципом цифрового транскордонного співробітництва між Україною та Європейським Союзом є принцип свободи транскордонного надання електронних комунікаційних послуг.

Відповідно до статті 121 «Транскордонне надання електронних комунікаційних послуг» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3], Сторони не застосовують та не підтримують будь-яких заходів, які обмежують транскордонне надання електронних комунікаційних послуг.

Наступним принципом, покладеним в основу цифрового транскордонного співробітництва між Україною та Європейським Союзом, є принцип конфіденційності інформації. Відповідно до статті 122 Угоди про асоціацію [3], кожна Сторона забезпечує конфіденційність електронних комунікацій та пов'язаних з ними циркулюючих даних через електронні комунікаційні мережі загального доступу та доступні населенню електронні комунікаційні послуги без обмеження торгівлі послугами.

Також принципами, покладеними в в основу цифрового транскордонного співробітництва між Україною та Європейським Союзом, виступають:

- оперативність вирішення спорів між постачальниками послуг, що надають електронні комунікаційні мережі або послуги, у зв'язку з правами та обов'язками, передбаченими Угодою про асоціацію;

- доступність рішень регулятивного органу;

- координація дій регуляторних органів у разі, якщо спір стосується транскордонного надання послуг.

Такий висновок слідує із аналізу положень статті 123 Угоди про асоціацію [3], в т.ч. передбачається, що:

Сторони забезпечують, щоб у випадку виникнення спорів між постачальниками послуг, що надають електронні комунікаційні мережі або послуги, у зв'язку з правами та обов'язками, визначеними в цій Главі, відповідний регуляторний орган був зобов'язаний на запит будь-якої зі Сторін прийняти обов'язкове для виконання рішення щодо вирішення відповідного спору у найкоротші терміни та у будь-якому випадку зробити це протягом чотирьох місяців.

Рішення регуляторного органу мають бути доступними для громадськості з урахуванням вимог забезпечення комерційної конфіденційності. Заінтересовані сторони повинні отримати повну інформацію щодо підстав для прийняття відповідного рішення.

У разі, якщо спір стосується транскордонного надання послуг, відповідні регуляторні органи координують свої дії з метою вирішення такого спору.

Маємо наголосити на тому, що У Главі 5 «Митні питання, сприяння торгівлі» вище згаданої Угоди вказується про те, що в межах відносин з бізнес-спільнотою Сторони домовилися забезпечити, щоб їхнє відповідне законодавство та процедури були прозорими, а також загальнодоступними, наскільки це можливо, за допомогою електронних засобів, разом з обґрунтуванням їх правомірності. Вони мають включати механізм консультацій та обґрунтований строк між публікацією нових або змінених положень та набранням ними чинності (п. а ст. 77).

У статті 85 Угоди про асоціацію між Україною [3] наголошується на тому, що Сторони, підтверджуючи свої відповідні права та обов'язки, взяті на себе в рамках Угоди СОТ, встановлюють цим необхідні заходи щодо поступової взаємної лібералізації умов заснування підприємницької діяльності і торгівлі послугами, а також співробітництва в галузі електронної торгівлі.

Важливо підкреслити, що в межах співробітництва між Україною та ЄС щодо впровадження підприємницької діяльності та співробітництва в галузі електронної торгівлі розкривається поняття «транскордонне надання послуг», котре означає надання послуг: а) з

території Сторони на територію іншої Сторони b) на території Сторони споживачеві послуг іншої Сторони (п. 15 ст. 86 Угоди).

Своєю чергою, статтею 108 Угоди про асоціацію [3], визначаються домовленості Сторін про комп'ютерні послуги. Зокрема, у частині першій цієї статті встановлюється, що в у тій мірі, в якій торгівлю комп'ютерними послугами лібералізовано відповідно до Частин 2, 3 і 4 Глави 6 Угоди, а також беручи до уваги, що комп'ютерні та пов'язані з ними послуги дають можливість надавати інші послуги як електронним, так і іншим чином, Сторони розрізняють послуги, що надають доступ, та контентні або базові послуги, які надаються у електронній формі таким чином, що контентна або базова послуга не класифікується як комп'ютерна та пов'язана з ними послуга, як визначено у пункті 2 цієї статті.

Водночас, частина друга статті 108 Угоди [3] передбачає, що комп'ютерні та пов'язані з ними послуги означають послуги, визначені у Кодексі Організації Об'єднаних Націй CPC 84, зокрема основні послуги та функції або комбінації основних послуг, незалежно від того, чи надаються вони через мережі, зокрема Інтернет.

Базові послуги є послугами, що забезпечують:

a) консультації, стратегічне планування, аналіз, планування, розробку технічних специфікацій, дизайн, розробку, установку, впровадження, інтеграцію, тестування, налагодження, оновлення, підтримку, надання технічної допомоги, управління або використання комп'ютерних програм для них або комп'ютерних систем; або

b) комп'ютерні програми, що визначаються як набір інструкцій, необхідних для роботи комп'ютерів та передачі інформації до них та між ними, а також консультаційні послуги, послуги зі стратегічного планування, аналізу, планування, розробки технічних специфікацій, дизайну, розробки, установки, впровадження, інтеграції, тестування, налагодження, оновлення, підтримки, надання технічної допомоги, управління або використання комп'ютерних програм або для них; або

c) обробку даних, зберігання даних, хостингу даних або послуги з ведення баз даних; або

d) технічне обслуговування та послуги з ремонту офісного обладнання та устаткування, зокрема комп'ютери, або,

e) послуги з навчання персоналу клієнтів, пов'язані з комп'ютерними програмами, комп'ютерами або комп'ютерними системами, що не входять до інших категорій.

Ретельно в Угоді про асоціацію [3] описано принципи нормативно-правової бази для всіх електронних комунікаційних послуг між Україною та ЄС, котрі беззаперечно зачіпають взаємодію сторін під час транскордонного співробітництва.

Частина друга статті 115 Угоди [3] містить широку дефінітивну базу щодо цифрових телекомунікаційних послуг. В т.ч. визначаються такі поняття, як: «електронні комунікаційні послуги», «публічна комунікаційна мережа», «електронна комунікаційна мережа», «постачальник послуг», «постачальник послуг», «взаємне підключення», «універсальна послуга», «доступ», «кінцевий користувач», «локальна лінія зв'язку».

Також, в межах зазначеної Угоди визначається статус регуляторних органів України та ЄС у сфері цифровізації, що теж має значення для розвитку транскордонного співробітництва.

Так, частина перша статті 116 Угоди про асоціацію [3] наголошує, що Сторони зобов'язуються забезпечити юридичну відокремленість регуляторних органів у сфері електронних комунікаційних послуг та їх функціональну незалежність від будь-якого постачальника послуг, що надає електронні комунікаційні послуги. Якщо певна Сторона утримує право власності або контролює постачальника послуг, який надає публічні комунікаційні мережі або послуги, то така Сторона зобов'язана забезпечити дієве структурне відокремлення регуляторної функції від діяльності, пов'язаної з правом власності або здійсненням контролю.

Своєю чергою, відповідно до частини другої статті 116 вказаної Угоди, Сторони зобов'язуються забезпечити надання регуляторному органу достатніх повноважень для регулювання цього сектору. Завдання, які мають виконуватися регуляторним органом, повинні бути відкритими для громадськості та оприлюднюватися у легко доступній та чіткій формі, особливо у випадках, коли ці завдання визначені перед більш ніж одним органом.

Сторони зобов'язуються забезпечити прозорість та неупередженість рішень та процедур регуляторних органів стосовно всіх учасників ринку відповідно до ч. 3 ст. 116 Угоди про асоціацію [3].

Крім того, Сторони забезпечують, щоб постачальники послуг, які забезпечують електронні комунікаційні мережі та послуги, надавали всю необхідну інформацію, зокрема фінансову інформацію, необхідну регуляторним органам для того, щоб забезпечити відповідність положенням цього Підрозділу або рішенням, прийнятим згідно із цим Підрозділом. Такі постачальники послуг невідкладно надають таку інформацію за запитом та відповідно до визначених термінів та відповідного рівня деталізації, встановлених регуляторним органом. Інформація, надання якої вимагає регуляторний орган, повинна відповідати цьому завданню. Регуляторний орган зобов'язаний обгрунтувати свій запит щодо інформації (ч. 8 ст. 116 Угоди про асоціацію між Україною [3]).

Відповідно до частини першої статті 117 Угоди про асоціацію [3], Сторони забезпечують надання електронних комунікаційних послуг в автоматичному режимі, наскільки це можливо, після звичайного повідомлення і/або реєстрації. Сторони забезпечують можливість застосування ліцензій для вирішення питань щодо розподілу номерів та частот. Умови отримання таких ліцензій повинні бути доступні громадськості.

Цифрове транскордонне співробітництво України з ЄС, закріплене Угодою про асоціацію, ґрунтується на ключових європейських принципах, таких як «цифровий за замовчуванням» та свобода транскордонного надання електронних комунікаційних послуг. Угода встановлює чіткі правові рамки для забезпечення конфіденційності, прозорості рішень регуляторних органів та оперативності вирішення спорів. Імплементація цих положень, а також цілеспрямована робота за трьома фокусами політики ЄС — регулятивним, стимулюючим та охоронним — є необхідною умовою для повноцінної інтеграції України до Єдиного цифрового ринку. Таким чином, подальше узгодження національного законодавства з acquis ЄС має стати пріоритетом для забезпечення ефективної дигіталізації та стійкого транскордонного діалогу

ЛІТЕРАТУРА

1. План дій ЄС щодо електронного урядування на 2016–2020 роки. Прискорення цифрової трансформації урядування : Повідомлення Комісії (COM(2016) 179 final). Комісія Європейських Співтовариств. Брюссель, 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016DC0179 (дата звернення: 24.11.2025).
2. Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (SIGMA). Багаторівневе врядування [Електронний ресурс]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Європейський Союз. URL: https://www.sigmaweb.org/en/thematic-areas/key-topics/multi-level-governance.html (дата звернення: 24.11.2025).
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. [Електронний ресурс]. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 24.11.2025).

СЕКЦІЯ 5. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Міхатуліна О.М
. *професор кафедри .господарського*
та трудового права МАУП;

Апостоліді Г.Г.
докторант Інституту права МАУП

РОЛЬ ШІ У ВДОСКОНАЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ШІ - штучний інтелект відіграє все більш важливу роль у вдосконаленні економічного законодавства, пропонуючи інструменти для аналізу, розробки та прогнозування правових норм. Застосування ШІ допомагає зробити законодавство більш ефективним, прозорим та адаптованим до сучасних економічних реалій.

Основними напрямками використання ШІ у вдосконаленні економічного законодавства є:

- аналіз великих масивів даних. ШІ може швидко обробляти величезні обсяги існуючих законів, нормативних актів, судової практики, міжнародного законодавства та економічних даних. Це дозволяє виявляти невідповідності, застарілі норми та прогалини в правовому полі, що недоступно для швидкого аналізу людиною;

- прогнозування економічних наслідків. За допомогою моделей машинного навчання можна симулювати та прогнозувати потенційний вплив нових законопроєктів на різні сектори економіки, рівень конкуренції, інвестиційний клімат та соціальні показники. Це допомагає законодавцям приймати більш обґрунтовані та виважені рішення;

- підготовка та редагування законопроєктів: інструменти обробки природної мови (NLP) допомагають у складанні чітких, послідовних та юридично точних текстів нормативних актів, мінімізуючи ризик правових колізій та двозначностей;

- гармонізація законодавства. ШІ сприяє адаптації українського економічного законодавства до міжнародних стандартів та норм Європейського Союзу, аналізуючи відповідні директиви ЄС та співставляючи їх з національним правом.

- підтримка правозастосування: системи ШІ можуть допомагати державним органам та судам у прийнятті рішень, аналізуючи дані та виявляючи потенційні ризики (наприклад, у сфері антимонопольного права або оподаткування);

- підвищення прозорості та доступності: ШІ може зробити юридичну інформацію більш зрозумілою для громадян та бізнесу, надаючи швидкі відповіді на запити та допомагаючи орієнтуватися у складних правових питаннях.

Щодо викликів та перспектив використання ШІ у законотворчості, законотворчому процесі. Незважаючи на очевидні переваги, використання ШІ у законотворчості потребує вирішення етичних питань, забезпечення прозорості алгоритмів та гарантування людського контролю над остаточними проектами правових рішень.

Україна вже робить кроки у цьому напрямку, зокрема, розробляє Концепцію розвитку штучного інтелекту та "Білу книгу" з його регулювання, щоб створити збалансовану правову основу, яка сприятиме інноваціям та одночасно захищатиме права всіх учасників економічних відносин.

"Біла книга" з регулювання штучного інтелекту розроблена Міністерством цифрової трансформації України у червні 2024 року "Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри" є аналітичним матеріалом, який пропонує підхід до регулювання технологій штучного інтелекту в Україні. Мета розробки - підготувати український бізнес та громадян до майбутнього законодавства, гармонізованого з нормами ЄС. Документ детально описує підхід щодо впровадження майбутнього регулювання ШІ в Україні та кроки на шляху до нього. При

цьому слід пікреслити, що Україна обрала "м'який підхід" до впровадження регулювання, який базується на принципі "знизу-вгору": спочатку бізнес готується до вимог, а потім буде прийнято закон, аналогічний Закону ЄС про ШІ.

Практичними інструментами "Білої книги", які бізнес може використовувати вже зараз, щоб підготуватися до виходу на ринок ЄС та залучити більше інвестицій є захист інтересів. Документ враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів — громадян, бізнесу та держави, з метою захисту прав українців без зупинки розвитку інновацій.

Отже, "Біла книга" є ключовим документом для формування єдиного та прозорого підходу до розробки правової бази для ШІ, що відповідає європейським цінностям і сприяє інноваційному розвитку.

Муляр Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук НТУ
м.Київ

Бігун Анастасія Русланівна,
студентка Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук НТУ
м.Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної війни енергетична інфраструктура України стала однією з найвразливіших сфер, а працівники енергетики — однією з найбільш ризикових професій. Аварійно-відновлювальні роботи виконуються у зоні обстрілів, поблизу зруйнованих ліній електропередач, підстанцій та об'єктів, де існує висока ймовірність повторних атак та мінної небезпеки. Такі умови вимагають зовсім іншого рівня організації охорони праці та адаптації традиційних заходів безпеки під реалії воєнного стану. Державні методичні рекомендації з охорони праці під час війни наголошують на необхідності врахування військових ризиків під час планування та виконання робіт [1].

Наукові дослідження свідчать, що однією з головних проблем є недостатня адаптованість чинної нормативно-правової бази до умов війни. Чинні правила техніки безпеки здебільшого були розроблені для мирного часу й не враховують загроз, які виникають через обстріли, руйнування інфраструктури, необхідність швидкої евакуації, відсутність укриттів поруч із енергооб'єктами та роботу під звуки повітряної тривоги. Дослідники зазначають, що такі прогалини потребують термінового нормативного доопрацювання, зокрема щодо оцінки ризиків та регламентації роботи у фронтових районах [2].

Поряд із правовими труднощами зростають також організаційні та економічні ризики. Енергетичні підприємства працюють у ситуації постійної невизначеності: обладнання часто пошкоджене, персонал виснажений, а витрати на безпеку збільшуються в рази. Науковці підкреслюють, що управління ризиками має бути максимально гнучким: важливо передбачати можливість різких змін ситуації, створювати мобільні аварійні групи, швидко перерозподіляти ресурси та забезпечувати оперативну комунікацію між усіма службами [3].

Додатковий рівень небезпеки виникає через втручання у роботу критичної інфраструктури. Пошкодження підстанцій, трансформаторів, високовольтних ліній та об'єктів генерації створює умови, у яких працівники часто опиняються на нестабільних, небезпечних територіях. Наукові дослідження рекомендують проводити постійну комплексну оцінку ризиків для таких об'єктів, враховуючи як технічний стан, так і військову ситуацію, що прямо впливає на безпеку працівників [4].

Свою роль відіграє і стратегічний напрям розвитку енергетики — децентралізація та перехід до стійких, розподілених джерел енергії. За висновками українських аналітиків, розвиток локальних мікромереж, відновлюваних джерел енергії та систем накопичення енергії зменшує вразливість енергосистеми та кількість аварійних виїздів у небезпечні зони. Менша концентрація великих об'єктів автоматично означає менше ризиків для працівників [5].

Передусім слід регулярно проводити короткі тренінги з роботи в умовах обстрілів, мінної небезпеки та пошкоджених конструкцій — навчання повинно бути максимально прикладним і доступним для кожної зміни. Не менш важливо обладнати на ключових енергооб'єктах мобільні укриття, щоб персонал мав можливість негайно укриватися без зайвих переміщень територією.

Технічні рішення також можуть суттєво знизити ризики: використання дронів для огляду пошкоджень, відеоспостереження небезпечних ділянок, дистанційна діагностика стану ліній та трансформаторів. Крім того, доцільно створити резервні бригади, які можуть підміняти основні групи, щоб запобігти перевтомі та зниженню уваги працівників. Важливою складовою є й психологічна підтримка: у ситуації постійного стресу необхідні консультації фахівців, відновлювальні перерви та можливість звернутися по допомогу без страху стигматизації.

Децентралізація енергетики також має велике значення: чим більше локальних джерел живлення, тим менше аварійних ситуацій на великих об'єктах і тим рідше працівники змушені їхати на відновлення мереж у ризиковані зони.

Отже, забезпечення охорони праці на енергетичних об'єктах у воєнний час вимагає комплексного підходу: оновлення законодавства, підвищення рівня підготовки персоналу, модернізації технічної інфраструктури, упровадження психологічних програм підтримки та стратегічного розвитку розподіленої енергетики. Такий підхід дозволить не лише зменшити ризики для працівників, а й підвищити стійкість енергосистеми України в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба України з питань праці. Методичні рекомендації з організації охорони праці під час воєнного стану. URL: https://dp.dsp.gov.ua/novyny/metodychni-rekomendatsii-z-orhanizatsii-okhorony-pratsi-pid-chas-voiennoho-stanu/
2. Остапенко Л. О., Єсімов С. С. Юридичне забезпечення стандартів охорони праці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник НГУ*, 2023. URL: https://nvngu.in.ua/index.php/uk/vidavnitstvo/1902-ukrcat/arkhiv-zhurnalu/2023/zmist-6-2023/6787-119
3. Франчук В., Наконечна Н., Мойса В., Благута Я., Кінарьов В. Протидія організаційно-правовим та економічним ризикам роботи підприємств в умовах воєнного стану. *Соціально-правові студії,* 2024. URL: https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-7-3-2024/protidiya-organizatsiyno-pravovim-ta-ekonomichnim-rizikam-roboti-pidpriyemstv-v-umovakh-voyennogo-stanu
4. Іванюта С. П., Панов Є. М. та ін. Оцінка ризиків критичній інфраструктурі України в умовах військової агресії. *Вісник КПІ. Хімічна інженерія*, 2024. DOI: https://doi.org/10.20535/2617-9741.2.2024.307360
5. Ксендзук В. В., Покотило М. Ю. Енергетична безпека України та світу: оцінка наслідків війни. *Економіка, управління та адміністрування*, 2025. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-2(112)-46-53

Бурдоносова Марина Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та публічного права
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРАВІ ТА ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ: ЕТИЧНІ, ПРАВОВІ Й ОСВІТНІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ДОБИ

Упродовж останнього десятиліття штучний інтелект (ШІ) перетворився з інструменту наукового експерименту на один із ключових чинників глобальної цифрової трансформації. Його вплив охоплює майже всі сфери суспільного життя – від економіки та охорони здоров'я до освіти, публічного управління та юриспруденції. Впровадження ШІ змінює традиційні механізми соціальної взаємодії, перетворюючи їх на гнучкі, даноцентричні системи, у яких прийняття рішень дедалі частіше спирається на алгоритмічний аналіз і машинне навчання.

Особливої актуальності набуває питання впливу ШІ на правову сферу, де традиційні нормативні моделі співіснують із новими формами цифрової раціональності. У сучасних умовах право стикається з необхідністю переосмислення своїх засад – не лише в аспекті правозастосування, але й у сфері підготовки майбутніх правників. Адже від того, наскільки швидко юридична освіта адаптується до викликів технологічного прогресу, залежить здатність правової системи забезпечити ефективне, справедливе та етично обґрунтоване функціонування у цифровому середовищі.

Метою цього дослідження є аналіз ключових напрямів впливу штучного інтелекту на правову систему, виявлення етичних і правових викликів, пов'язаних із його впровадженням, а також визначення пріоритетів трансформації юридичної освіти в умовах цифровізації.

У численних дослідженнях останніх років зазначається, що алгоритми машинного навчання вже сьогодні здатні аналізувати судову практику, виявляти патерни ухвалення рішень, виносити попередні юридичні висновки й навіть готувати процесуальні документи з високим рівнем точності. Наприклад, у роботах Д. Кетца та Е. Санджура досліджено ефективність правових аналітичних платформ у комерційному арбітражі, а в публікаціях Л. Флоріді поставлено питання алгоритмічної відповідальності та цифрової справедливості. У центрі обговорення – не лише ефективність інструментів, а й фундаментальні правові цінності: прозорість, неупередженість, підзвітність, права людини [1; 2].

Юридична освіта, яка формує фахівців правової системи, наразі стикається з необхідністю переосмислення власної структури, змісту та цілей. Традиційна модель навчання, що акцентувала увагу на суто нормативному знанні, дедалі більше потребує доповнення міждисциплінарними підходами, які поєднують правову, цифрову та етичну компетентності. Підготовка юриста майбутнього повинна включати не лише знання конституційного, адміністративного чи цивільного права, а й базове розуміння роботи нейромереж, принципів машинного навчання, стандартів обробки даних та етичних обмежень автоматизованого прийняття рішень.

У цьому контексті набуває значення дослідження ролі юридичної освіти в адаптації до нових цифрових реалій. Як показують праці М. Арістондо та Л. Бенедетті, навчальні програми провідних університетів уже сьогодні містять курси з права штучного інтелекту, цифрової етики, захисту персональних даних, а також юридичного аналізу автоматизованих рішень [3]. Подібний досвід є релевантним і для України, яка, з одного боку, прагне інтеграції у європейський правовий простір, а з іншого – має відповідати викликам війни, відновлення й цифрової трансформації публічного управління.

Таким чином, необхідність осмислення можливостей і ризиків застосування ШІ в юридичній сфері, а також трансформації юридичної освіти в умовах технологічного прогресу, стає ключовим предметом сучасних міждисциплінарних досліджень. Ця стаття має на меті розглянути основні напрямки впливу ШІ на право, проаналізувати етичні та правові виклики,

що виникають у зв'язку з його впровадженням, а також окреслити шляхи модернізації юридичної освіти, здатної забезпечити формування фахівців нового покоління.

Штучний інтелект (ШІ) поступово трансформується з інноваційної технології в системоутворюючий фактор, що впливає на всі аспекти соціального, економічного та правового життя. Його впровадження не лише оптимізує бізнес-процеси, медичну діагностику чи логістику, але й відкриває нові можливості для правозастосування, судового аналізу та юридичної освіти. Водночас масове використання ШІ супроводжується низкою викликів, які потребують осмислення на нормативному, етичному та педагогічному рівнях [4, с.10-11].

Етичні дилеми правового застосування штучного інтелекту. Одним із найактуальніших і водночас дискусійних аспектів використання штучного інтелекту у правовій практиці є проблема етичних ризиків, що супроводжують алгоритмічне прийняття рішень. Сучасні системи машинного навчання, які застосовуються для прогнозування рецидивізму, оцінювання кредитних ризиків чи автоматизованого аналізу судової практики, нерідко відтворюють приховані упередження, закладені у вихідних наборах даних. Такі упередження відображають історичні соціальні нерівності, дискримінаційні патерни або неповноту інформації, що призводить до потенційних порушень принципів справедливості, рівності та неупередженості у правозастосуванні.

У цьому контексті юридична освіта має відігравати ключову роль у формуванні етичної компетентності майбутніх правників. Вона повинна передбачати засвоєння основ алгоритмічної етики, критичного аналізу даних і навичок оцінювання ризиків, пов'язаних із автоматизованими системами. Це дозволить майбутнім фахівцям не лише ідентифікувати можливі прояви дискримінації в алгоритмічних процесах, а й розробляти правові механізми їх запобігання, забезпечуючи дотримання принципів верховенства права в умовах цифрової трансформації.

Питання приватності та захисту персональних даних. Одна з ключових проблем, що постає у процесі цифровізації юридичної діяльності, пов'язана із забезпеченням приватності та належного захисту персональних даних. Сучасні системи штучного інтелекту, які застосовуються для надання юридичних консультацій, прогнозування судових рішень або контролю за дотриманням законодавства, оперують великими обсягами конфіденційної інформації. Обробка таких даних без належних правових і технічних гарантій може призводити до порушень прав людини, зокрема права на повагу до приватного життя та інформаційну безпеку.

З огляду на це, юридична освіта має бути доповнена компонентами, спрямованими на формування цифрової компетентності правників. Майбутні фахівці повинні володіти знаннями у сфері кібербезпеки, технологій шифрування, регулювання обробки даних відповідно до положень Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR), Закону України «Про захист персональних даних» та інших міжнародних актів. Формування таких компетентностей є передумовою ефективного забезпечення балансу між інноваціями та гарантіями прав людини у правовій практиці.

Вплив ШІ на юридичну професію та ринок праці. Автоматизація правових послуг (legal automation) зменшує потребу в юристах, які виконують рутинні завдання, наприклад, складання типових договорів або аналіз стандартних правових ситуацій. Це вимагає переосмислення ролі юриста: майбутні фахівці мають здобувати навички роботи з legal tech-платформами, інтерпретації результатів роботи ШІ та розвивати міждисциплінарні компетентності. Водночас зростає попит на юристів, здатних інтерпретувати результати роботи алгоритмів, оцінювати правові ризики та забезпечувати правову підзвітність технологічних процесів.

У цих умовах юридична освіта повинна переорієнтовуватися з відтворення нормативного матеріалу на розвиток критичного мислення, цифрової грамотності та міждисциплінарних навичок. Юрист майбутнього має бути не лише інтерпретатором норм, а й аналітиком цифрових систем, консультантом у сфері технологічного права та учасником процесів розроблення етичних і правових стандартів для ШІ. Саме така трансформація

професійної підготовки забезпечить конкурентоспроможність фахівців у мінливих умовах ринку праці.

Ризики зловживання ШІ та проблема довіри. Поширення технологій штучного інтелекту супроводжується низкою ризиків, що стосуються як безпеки інформаційного середовища, так і легітимності правових процесів. Серед них - використання ШІ для створення діпфейків, автоматизації дезінформаційних кампаній, маніпуляцій громадською думкою або порушення приватності. Такі явища підривають довіру до технологічних систем і ставлять під загрозу стабільність правового порядку.

Не менш важливим є питання пояснюваності алгоритмів (explainable AI), що дозволяє відслідковувати логіку ухвалення рішень [5, с.29], адже непрозорість процесів прийняття рішень може зумовлювати недовіру до результатів їх застосування у правовій сфері. Відповідно, юридична освіта має включати підготовку фахівців, здатних оцінювати алгоритмічну підзвітність і забезпечувати правові гарантії прозорості автоматизованих рішень. Це сприятиме формуванню культури відповідального використання технологій, орієнтованої на дотримання принципів відкритості, законності та справедливості.

Інституційні моделі регулювання ШІ. У глобальному контексті дедалі більшого значення набуває розроблення ефективних інституційних механізмів регулювання технологій штучного інтелекту. Прикладом може слугувати діяльність Інституту безпеки ШІ у Великій Британії (AI Safety Institute, AISI), створеного після AI Safety Summit 2023 року. Ця установа здійснює незалежну оцінку систем ШІ, підтримує міждисциплінарні дослідження та сприяє обміну результатами між академічною, правовою і технологічною спільнотами. Подібні ініціативи засвідчують важливість поєднання етичного нагляду, правового регулювання та наукової експертизи в одному інституційному полі.

Для України, яка прагне інтеграції у європейський правовий простір і водночас перебуває у процесі масштабної цифрової трансформації, актуальним завданням є розроблення власної моделі правового регулювання ШІ. Це передбачає не лише адаптацію європейських стандартів, але й формування національної експертизи, здатної забезпечити збалансоване поєднання технологічного розвитку, прав людини та суспільної безпеки.

Стрімкий розвиток штучного інтелекту, який дедалі глибше інтегрується в різні сфери людської діяльності, створює безпрецедентні можливості для підвищення ефективності правозастосовної діяльності, однак одночасно породжує нові ризики, які не можуть бути проігноровані правовою спільнотою. Система права – як інституційна основа суспільного порядку – має адаптуватися до технологічних викликів без втрати своїх базових принципів: справедливості, рівності, правової визначеності та гарантій прав людини.

Одним із ключових викликів є забезпечення етичного та правового контролю над алгоритмами, що впливають на ухвалення рішень із правовими наслідками. Проблеми дискримінаційних моделей, непрозорих алгоритмів, підзвітності та дотримання процесуальних гарантій потребують не лише технічних рішень, а передусім – фундаментального правового осмислення. Зокрема, важливо розробити нормативно-правові підходи до визначення відповідальності за дії автономних систем, а також стандарти алгоритмічної прозорості й аудиту.

Особливу увагу слід приділити реформуванню юридичної освіти, яка має бути джерелом не лише знань про чинне право, а й засобом формування нової професійної ідентичності юриста – фахівця, здатного діяти на перетині права, технологій та етики. Запровадження у навчальні програми дисциплін, присвячених правовим аспектам ШІ, цифровій безпеці, data governance, legal tech та алгоритмічному правосуддю, є невідкладним завданням сучасної правничої школи. Поряд із цим важливо також розвивати soft skills: критичне мислення, міждисциплінарну комунікацію, здатність до правового проєктування в умовах технологічної невизначеності.

Міжнародний досвід, зокрема створення інститутів безпеки ШІ у Великій Британії та США, демонструє потенціал інституціонального підходу до управління ризиками, що пов’язані з впровадженням передових технологій. Україна, враховуючи власні геополітичні й соціальні реалії, має активно долучатися до глобального діалогу щодо етичного і правового

регулювання ШІ, розвивати національну експертизу у цій сфері, а також формувати освітню і дослідницьку інфраструктуру, що відповідатиме європейським та світовим стандартам.

Таким чином, стрімка інтеграція штучного інтелекту в правову сферу створює унікальні можливості для підвищення ефективності правозастосування, але водночас породжує ризики, що стосуються етичної відповідальності, дискримінаційних практик і зниження довіри до інститутів права. Адаптація системи правового регулювання до цих викликів вимагає не лише оновлення нормативної бази, а й формування нової культури правового мислення – орієнтованої на баланс між технологічною інноваційністю та гуманістичними цінностями.

Юридична освіта посідає в цьому процесі ключове місце. Саме вона має стати простором інтеграції знань про право, технології та етику, формуючи покоління фахівців, здатних критично оцінювати алгоритмічні рішення, забезпечувати захист прав людини у цифровому середовищі й брати участь у розробленні нормативних стандартів для ШІ.

Україна, інтегруючись у європейський правовий простір, має шанс не лише адаптувати найкращі міжнародні практики, а й сформувати власну модель правового й освітнього реагування на технологічні зміни. Виважений, ціннісно орієнтований підхід до впровадження ШІ у право та юридичну освіту стане запорукою того, що ця технологія слугуватиме не джерелом ризиків, а інструментом розширення можливостей правосуддя, демократії та верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Katz, D., & Sandjuar, E. (2022). Predictive Analytics in Legal Decision-Making // Journal of Law and Technology, 45(2), 111-135.
2. Floridi, L. (2020). The Ethics of Artificial Intelligence in the Legal System // AI & Society, 35(3), 715-728.
3. Aristondo, M., & Benedetti, L. (2023). Legal Education in the Age of Artificial Intelligence: Towards a New Curriculum // Legal Studies Review, 48(1), 42-59.
4. Burdonosova M. A. Artificial Intelligence in the Legal Sphere: challenges and Prospects for Legal Education / The Impact of Artificial Intelligence on the Development of Legal Science (August 25–29, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. PP. 9-13. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-598-3-2
5. Бурдоносова М. А. Виклики та небезпеки використання штучного інтелекту // Інформаційна грамотність в умовах воєнного стану: обробка, захист та презентація даних : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 2 грудня - 12 січня 2025 року. Львів - Торунь : Liha-Pres, 2025. С.27-31.

***Вознюк Ю.С**., історик,*
Член правління ВГО «Український інститут воєнної історії»
м.Київ, Україна

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ

Драматичні події сучасної Четвертої світової війни, в реаліях якої нам, як сучасникам, на превеликий жаль сьогодні доводиться жити та боротися, спонукають нас до осмислення сутності новітнього мілітарного, суспільно-політичного та соціокультурного феномену четвертої за ліком світової («гібридної») війни доби Постмодерну. Та визначення особливо важливого місця сучасної незалежної України як геополітичного епіцентру новітнього світового військового конфлікту початку XXI століття в боротьбі за глобальне домінування головних світових геополітичних акторів (глобальних полюсів сили).

Дослідження цього складного новітнього глобального соціомілітарного феномена Четвертої світової війни особливо, трагічним чином актуалізувалося на тлі не спровокованої

відкритої повномасштабної воєнної агресії (конвенційної війни), вчиненої путінським кримінально-фашистським («рашистським») режимом Російської Федерації проти свободи та незалежності України, що розпочалася 24 лютого 2022 року з метою загарбання українських земель та фізичного знищення (геноциду) української нації [1].

Архіважливість актуалізації полягає в тому, що російський президент Путін В.В. особисто та путінський кремлівський соціомілітарний, екстремістський «рашистський» режим, спираючись на масову підтримку заангажованого імперською, великодержавною націонал-шовіністською пропагандою російський «глибинний народ» («колективний путін»), а також на розтиражовану і заглиблену у масову свідомість російського обивателя ідеологему про «великий русский народ»[2], наслідують антилюдяну, націонал-шовіністську, реваншистську ідеологію расової зверхності «арійської нації» і імперської експансії та тоталітарні політичні практики німецьких нацистів гітлерівського «Третього Райху», тобто є епігонами італійського фашизму Беніто Муссоліні та німецького націонал-соціалізму «біснуватого» фюрера Адольфа Гітлера 1922 – 1945 років майже через сто років тільки вже на початку XXI століття. Владімір Путін є реінкарнацією Адольфа Гітлера доби Постмодерну.

До суттєвої відмінності між двома деструктивними авторитарними диктаторами є наявність у президента РФ Владіміра Путіна ядерної «кнопки», що дозволяє йому контролювати ракетно-ядерний арсенал Росії та в ідеалі диктувати та нав'язувати свою політичну волю всьому вільному цивілізованому світу, погрожуючи його використанням. Ядерний шантаж всього навколишнього цивілізованого світу, який незгодний з таким станом речей та негативним перебігом подій – це те геополітичне «ноу-хау», яке винайшло політичне керівництво Російської Федерації на початку XXI століття та записало у свою національну воєнну доктрину у 2017 році можливість використання тактичної ядерної зброї з метою досягнення повної перемоги над противником на полі бою на локальному театрі воєнних дій.

Подібного ядерного шантажу людство не знало від доби «холодної війни» 1946-1990 років між «вільним» Заходом та воєнно-політичним блоком НАТО на чолі США та соціалістичним «табором» Сходу, Варшавським воєнним договором, очолюваним СРСР, що призвело через революцію на Кубі у 1959 році до сумнозвісної Кубинської ракетної кризи 1962-1963 років (радянська втаємничена військова операція «Анадирь» по перекиданню балістичних ракет з ядерними боєголовками на Кубу) та поставило світ на грань реальної ядерної катастрофи. Знадобилося немало зусиль керівництва США та президента Джона Кеннеді та комуністичного очільника СРСР Микити Хрущова, щоб відвернути тоді атомний Апокаліпсис. Це коштувало життя президенту США Джону Кеннеді, а Микиті Хрущову посади глави Радянського Союзу. Але вони зуміли відвернути ядерний військовий конфлікт між двома супердержавами і світ було врятовано від неминучої ядерної катастрофи.

«Уперше з часів Кубинської ракетної кризи ми маємо пряму загрозу використання ядерного озброєння» - зазначив 7 жовтня 2022 року президент США Джозеф Байден.

Четверта світова війна - це новітній мілітарно-політичний феномен вирішення кризових, конфліктних ситуацій в суспільно-політичних та соціально-економічних процесах планетарної цивілізації в умовах глобальної соціокультурної кризи доби Постмодерну на початку XXI століття, який виникає під час формування нового світового геополітичного устрою, детермінованого інформаційною цифровою революцією, NBIC-конвергенцією та переходом Світової цивілізації від 5 до 6 технологічного устрою. Тобто цивілізаційної трансформації від індустріального до постіндустріального соціального «ландшафту» суспільно-політичного та соціально-економічного життя сучасної планетарної цивілізації в майбутню, гіпотетичну для сучасного людства епоху «трансгуманізму». Резюмуючи, можна впевнено стверджувати, що новітній світовий планетарний соціомілітарний та соціокультурний феномен «Четвертої світової гібридної війни» є наслідком, продуктом та породженням глобальної соціокультурної кризи доби Постмодерну[1].

Цей перехідний стан, кризовий етап трансформації сучасної планетарної цивілізації є сутнісною, екзистенційною причиною виникнення мілітарно-політичного та геополітичного феномену Четвертої світової «гібридної» війни на початку XXI століття,яка створює концептуальні засади практичної реалізації цього феномену в геостратегії

«ініціаторів» саме світової гібридної війни. Тобто, йде мова про свідомо спланований та реалізований сценарій світової війни глобальними геополітичними та геоекономічними потугами світу (світовими центрами сили). А саме КНР, США, ЕС та РФ.

Наявність величезних ракетно-ядерних озброєнь в арсеналах основних світових геополітичних акторів не змогло (!) унеможливити та відвернути ведення чергової світової повномасштабної «конвенційної» війни як засобу вирішення геополітичних та геоекономічних протиріч між головними світовими державами в боротьбі за домінування у сучасному світі. Це перш за все стосується Росії, яка брутально і цинічно з порушенням всіх міждержавних угод (зокрема Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 року, де Росія виступала одним із гарантів суверенітету і територіальної цілісності України) та світової системи міжнародної безпеки, раптово, 24 лютого 2022 року вторглась на терени незалежної України, розв'язавши повномасштабну конвенційну війну проти вільного українського народу.

Феномен сучасної Четвертої світової «гібридної» війни має багатовимірний, «багатогранний» характер суспільно (політично) організованого соціального насильства в міжнародному, глобальному планетарному просторі. Для поглибленого розуміння цього складного новітнього багатовимірного та багатогранного феномену Четвертої «гібридної» світової війни доби Постмодерну, тих складних діалектично суперечливих цивілізаційних процесів, пов'язаних з соціомілітарною світовою кризою, що є наслідком, похідною від глобальної соціокультурної кризи доби Постмодерну та переходом світової цивілізації та її техносфери від п'ятого до шостого технологічного устрою, який пов'язаний з якісно новим рівнем розвитку продуктивних сил нашої планетарної цивілізації, а саме з цифровою революцією, діджетелізацією, тобто масовим, системним застосуванням комп'ютерів, Інтернету, соціальних мереж, які революційно змінюють планетарну міжнаціональну комунікацію та створенням штучного інтелекту, біотехнологій, а також нових форм організації планетарної соціосфери, нам конче необхідно розглянути та мобілізувати для цього розуміння і усвідомлення інформаційно-психологічнй вимір, ІПсО-чинник сучасної світової гібридної війни.

Метою цього дослідження є спроба розглянути екзистенційний характер новітнього мілітарного феномену Четвертої світової гібридної війни та інформаційно-психологічну складову цього глобального протиборства.

Спроба осмислення місця та впливу інформаційно-психологічного фактора на ведення глобальної війни є головним завданням цієї інтелектуальної розвідки для кращого розуміння екзистенційної природи Четвертої світової гібридної війни доби Постмодерну.

Через пошук новітніх смислів (інколи прихованих, латентних смислів) у визначені проблематики феномену сучасної Четвертої світової «гібридної» війни та багато вимірності його природи.

Такий підхід є певною мірою відображенням сутності нової за якісними параметрами сучасної світової «гібридної» війни, для якої когнітивно-семантичний вимір зіткнень смислів і примноження невизначеності набув самостійного значення як специфічний засіб деструктивного впливу на світ [3].

Сучасна гібридна війна, яку розпочала Росія проти України під час «Євромайдану» 2014 року поставила українські еліти перед принципово новими викликами у галузі національної безпеки. Вона змусила наш політичний провід переосмислити засади нашої стратегічної культури. Та підштовхнула до потреби формування власної великої геостратегії української держави, яка передбачає відновлення суверенітету та територіальної цілісності України і визначення внутрішніх та зовнішніх засобів досягнення цієї стратегічної мети [2]. Тобто повернення «суб'єктності» України у світовому геополітичному просторі. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації 24 лютого 2022 року проти України та відчайдушний опір українців цьому мілітаристському агресивному акту, метою якого є знищення українського народу та ліквідація української державності, як би це парадоксально не виглядало, поставило український всенародний опір російському варварству в центр

світової міжнародної політики, неминуче і закономірно перетворюючи Україну з об'єкта у суб'єкт світової геополітики!

Онтологічна невизначеність екзистенційного російсько-українського стратегічного протистояння, яка в сучасних умовах вилилася у світову гібридну війну, де Україна займає центральне місце (з об'єктивних геополітичних чинників (причин) є епіцентром Четвертої світової гібридної війни), пов'язана із зіткненням моделей інтерпретації подій та наслідками практичних рішень політиків через певний спосіб мислення, брак розуміння смислу подій і сутності феномену сучасної світової гібридної війни доби Постмодерну.

Величезну роль в інформаційно-психологічній складовій «гібридної війни» РФ протии України зіграло пропагандистське гасло «русского мира», «русского единства». Виникнувши ще у 2007 році, як пропагандистське агітаційне кліше у російських мас-медіа, воно з часом набирає рис неоімперської, реваншистської націонал-шовіністської ідеологеми, на яку спирається Кремль в боротьбі за уми та душі «малоросійського» обивателя південно-східних теренів України, перетворюючи їх на п'яту колону Москви, активно сприяючи колабораціонізму «русскоязычных» українців, переформатовуючи цей регіон України у новітню «судетську область» росіян з 2014 року [4].

Ця імперська, націонал-шовіністична доктрина стала важливою онтологічною складовою «СВО» - «спеціальної воєнної операції», тобто сучасної «повномасштабної» неоімперської агресії, яку веде Кремль проти України з 2022 року.

Концептуальні «теоретичні» засади цієї шовіністичної неоімперської доктрини «русского мира» заклали одіозні та сумнозвісні діячі російської історії та сучасності як колишній білогвардієць, російський філософ та фашист, палкий прибічник Адольфа Гітлера та ідеолог російського імперського месіанства - Ільїн І.О. (1883-1954), відомий російський україножоб та православний ортодокс, політичний реакціонер і «теоретик» геофілософської доктрини «неоєвразійства» - Дугін О.Г. (нар. у 1962) [5].

Політично та організаційно у трансформацію цієї ідеологеми з пропагандистської формули у політичні практики «рашизму», тобто сучасного різновиду російського фашизму долучився відомий кремлівський функціонер та «інтелектуал», ідеолог проекту «Новороссии», путінський куратор російських маріонеткових анклавів Донбасу - ЛНР/ДНР Сурков В.Ю. (нар. у 1964). Мікс, симбіоз цих реакційних, неоімперських та націонал-шовіністських ідей помножених на тоталітарні практики путінського режиму заклали підвалини доктрини та ідеології «рашизму» - сучасного різновиду російського фашизму.

Ця сутнісна, екзистенційна складова підвищує статус «гібридної війни» до рівня «онтологічної» війни доби Постмодерну між Москвою та Україною. Тобто ми спостерігаємо народження нового постмодерного воєнно-політичного та соціокультурного феномену новітньої «онтологічної» війни початку XXI століття. Онтологічний рівень сучасної світової гібридної війни є констатацією як багато вимірності цього соціально-мілітарного феномена, так і його якісно нового смислового наповнення, що є наслідком новітніх інтелектуальних здобутків постмодерного часу і глобалізованої планетарної цивілізації [3].

В умовах сучасної планетарної «інформаційної» революції важливого значення як один із інструментів світової гібридної війни набуває війна у кіберпросторі - «кібервійна». З активним використанням Інтернету, соціальних мереж, «ботоферм» для хакерських атак у світовому інформаційному просторі через створення та поширення «фейків» - неправдивої, фальшивої інформації у світовому інформаційному просторі про своїх «опонентів» та через маніпулювання масовою людською свідомістю у світовому планетарному інформаційному просторі [6].

Ставиться грандіозна мета – боротьба за уми, свідомість мільйонів людей через викривлення реальності, поширення фальшивих настанов, наративів, стереотипів деструктивної соціальної поведінки, які спонукають людей до протиправних протестних дій проти власних легітимних урядів. Це проявилося як втручання Російської Федерації у внутрішні справи західних держав під час виборів президентів США у 2016, 2020 та 2024 роках, так званого «Брекситу» (виходу Великобританії з Євросоюзу) у 2016 році та руху

каталонських сепаратистів за вихід Каталонії з Іспанії у 2015-2019 роках. А також втручання у президентські вибори в Румунії навесні 2025 року.

Організація протиборчими сторонами інформаційно-пропагандистських психологічних операцій у глобальному інформаційному прсторі набули важливого як геостратегічного так мілітарного характеру, як у плануванні так і у розгортанні Четвертої світової «гібридної» війни і дістали скорочену назву «ІПсО», або інформаційно-психологічних операцій (Psychological operations, або «PSYOPS» в англомовному варіанті). До складових елементів ІПсО відноситься перш за все пропаганда, яка існує з давніх давен, дезінформація та пов'язане з нею викривлення (аберація) «об'єктивної» реальності, гіперболізація (або «перебільшення» досягнень) певної інформації, або мінімізація іншої об'єктивної інформації, яка «грає на руку» ініціатору ІПсО, диверсії спецслужб у тилу протиборчої сторони (навіть у мирний час), а також кібератаки у кібер просторі, про що йшлося раніше.

ІПсО умовно поділяється на інформаційно-психологічні операції мирного часу та операції, що органічно вплетені та синхронізовані з військовими діями під час війни. ІПсО має як внутрішнє використання для власного населення, з пропагандистською метою підготовки своєї держави до майбутньої війни. Так і зовнішнє, для протистояння, протиборства з потенціальним, або реальним супротивником з метою внутрішнього підриву його обороноздатності та волі суспільства до спротиву зовнішній загрозі.

А з початком війни виправдання перед власними співгромадянами використання сили та ведення війни з раціональною метою нібито захисту «національних інтересів». Якщо війна несправедлива, як у випадку сучасної російсько-української війни, то метою внутрішнього російського ІПсО – це виправдання в очах власних громадян агресивної, загарбницької війни РФ з Україною, для «визволення» українців від «київської хунти», «бендеровців», «денацифікації» та «демілітаризації» України. Сама дефініція «війна» офіційно у РФ заборонена. Натомість, після відкритого повномасштабного вторгнення росіян в Україну 24 лютого 2022 року Кремлем цинічно застосований пропагандистський «латентний» слоган «СВО» - «спеціальна воєнна операція». Відбулося масоване колективне «промивання мізків» російських громадян, «глубинного народу» Росії, злочинне викривлення дійсності, деморалізація росіян, а саме стирання принципової відмінності між морально-етичними поняттями людей про добро і зло (на кшталт цинічної формули «не все так однозначно»), деформація свідомості людей путінською пропагандистською машиною, демонізація та «розлюднення» українців як «нацистів» та «бендерівців», що в кінцевому підсумку дало шокуючі результати масової підтримки агресивної та несправедливої, загарбницької війни російським суспільством. Приблизно дві третини росіян від загалу на початок «СВО» відкрито підтримали військову агресію в Україну у майже всіх без винятку соціальних та вікових групах. Ось такі жахливі та невтішні наслідки використання ІПсО у середині РФ по відношенню до власних громадян. Прямо по Орвельській антиутопії «1984» : «Мир - це війна, а війна – це мир».

Це по суті є необ'явлена «когнітивна» війна путінського рашистського антилюдяного режиму проти власного російського народу, яка призводить до когнітивного розладу мільйонів росіян, які стають об'єктом масштабних психологічних маніпуляцій свідомості, що призводить до колективної суспільної шизофренії, роздвоєння особистості, тобто реально підриває ментальне, когнітивне здоров'я дюдей, сіє перманентний стан тривоги, страху і невпевненості у майбутньому людей (і всього людства) та позитивного сенсу Богом даного життя. Ця латентна «когнітивна» війна проти власного народу, є нечуваним досі проявом новітнього антигуманного феномена «психоциду», колективного зомбування людей з використання психологічних методик маніпуляції свідомості, манкуртизації людей, аж до зміни ідентичності з метою перетворення свідомих громадян які є основою громадянського суспільства у керований натовп людиноподібних переляканих істот, які слухняно крокують у напрямку вказаному вождем (пастухом). Фактично це є використання специфічної «психотронної» зброї.

Ця роздвоєність колективної масової свідомості пересічних росіян дала підстави американо-російському досліднику з університету Емері у Атланті (США) Михайлу

Наумовичу Епштейну (нар. у 1950) позначити цей психічний феномен як «шизофашизм» (термін існує у науковому просторі з 2014 року), або шизоїдний фашизм, яка сформована у масовій свідомості росіян цілеспрямованою маніпуляцією путінської пропаганди протягом майже 25 років правління кремлівського фюрера і на яку спирається «рашистський» режим Путіна В.В. [7].

Цей соціопсихологічний феномен також спирається на потужний ментальний фундамент колективного несвідомого, національних імперських архетипів росіян які сформувалися протягом всієї історії Росії (або краще Московії) від доби Золотої Орди і до сьогодення, що базово опираються на підвалини культу Сили, культу Страху та культу Смерті [8].

Подібне колективне зомбування було раніше апробоване у гітлерівському Третьому Райху у 1933 – 1945 роках геббельсівською нацистською пропагандою, якою відкрито захоплюється новітній кремлівський фюрер Владімір Путін. Ця когнітивна війна, наслідком якої є «психоцид» людей не лише у РФ, а і у зовнішньому світі, потребує прискіпливої уваги не стільки експертного середовища, а головне, також і прискіпливої уваги та принципової оцінки світової громадськості, міжнародних інституцій на кшталт ООН, ВООЗ, Міжнародного комітету «Червоного хреста», Міжнародного кримінального суду в Гаазі тощо.

На зовнішньо політичній арені, у світовому інформаційному полі російські пропагандистські інструменти ще у кінці «нульових» років XXI століття, почали масштабну пропагандистську кампанію по розкручувані ідеї «русского мира» та позитивного образу РФ і путінського автократичного політичного режиму. Особливо на цьому поприщі відзначився телеканал «Russian today», який «віщав» (поширював московські «новини») через супутниковий ретранслятор на геостаціонарній орбіті Землі глобально, на всю планету, на десятках найбільш поширених мов світу, створюючи позитивний образ росіян, як поборників миру та захисників «традиційних цінностей». На цю, планетарного масштабу ІПсО, з російського федерального бюджету було на 2010 – 2020 роки виділено 40 млрд. доларів. Ці значні кошти для зовнішньої пропаганди свідчили про інформаційне – пропагандистське забезпечення майбутньої війни та імперського геополітичного реваншу Москви за поразку від колективного Заходу у «холодній» війні 1946 -1990 років.

Значне місце у інформаційно-психологічних операціях путінського кремлівського режиму займає цинічне використання тонкої і сакральної духовної сфери та релігійних інституцій в новітній світовій гібридній війні. А саме Російської православної церкви Московського патріархату, очолюваного патріархом Кирилом (в миру Гундяєв) для підриву в нашій державі демократичного соціально-політичного устрою, національного суверенітету та державної незалежності України, використовуючи свою церковну філію – так звану УПЦ МП, де з амвонів церкви священики московського патріархату відкрито поширюють і пропагують ідеї «русского мира» та неоімперського реваншу Москви серед своєї пастви, серед православних віруючих.

На якісно новий рівень у зовнішньому світовому інформаційному та геополітичному просторі, російське ІПсО вийшло після початку «СВО» 24 лютого 2022 року. Головна мета – це цинічне виправдання відкритої, повномасштабної агресії РФ проти України, дезінформація (простіше кажучи брехня на офіційному рівні), маніпуляція свідомості, аберація, викривлення дійсності та просто відкрите залякування світу, особливо західної спільноти ядерним Апокаліпсисом. На цьому поприщі особливо відзначився як рупор, «гучномовець» кремлівського ядерного шантажу, в трагікомічній іпостасі жалюгідного спічрайтера, морально і політично збанкрутілий колишній президент РФ Дмитрій Мєдвєдєв. Він добровільно взяв на себе ганебну роль офіційного кремлівського пропагандиста у залякуванні США, ЄС, НАТО, а також і України використання Росією ядерної зброї у збройному конфлікті. Не гребував погрозами використання ядерної зброї у війні з Україною під час публічних виступів і сам кремлівський диктатор Владімір Путін. До найбільш масштабного ІПсО можна віднести підрив 6 червня 2023 року дамби Каховської ГЕС на півдні України. Ця безглузда з військового боку акція не мала мілітарного значення для покращення оперативної чи стратегічної ситуації на полі бою. Її головною метою було продемонструвати «рішучість» та

безкомпромісність у стратегії та методах ведення війни перед світовою спільнотою. Тобто, військово-політичний шантаж і залякування західного світу. Сюди можна також додати і ядерний шантаж Москвою європейської спільноти, що пов'язаний із захопленням та військовим контролем росіянами Запорозької атомної електростанції в Україні, ігноруючи технічні та міжнародно-правові норми і вимоги МАГАТЕ.

Безумовно ІПсО не є винаходом інформаційної цифрової революції початку XXI століття. Вони існували і раніше на попередніх етапах розвитку воєнного мистецтва. Але наявність у інформаційну добу високо розвинених засобів поширення інформаційних потоків у вигляді мас-медіа, телебачення, глобального Інтернету та соціальних мереж, які пов’язані з ним і є похідним продуктом Інтернету та інструментом поширення інформації у глобальному інформаційному просторі, дуже сильно актуалізували ІПсО та перевели інформаційно-психологічну війну на якісно новий рівень, революційно змінивши глобальне протиборство між суб’єктами світового конфлікту та зробивши ІПсО окремим і стратегічно важливим видом воєнного протиборства у Четвертій світовій «гібридній» війні доби Постмодерну. В ході Четвертої світової війни ІПсО породжує і є складовою когнітивної війни, яка є похідною від інформаційно-психологічних операцій, пов’язаних з масштабними, у глобальному вимірі, маніпуляціями масовою свідомістю людей для досягнення позивного результату у боротьбі за світове домінування головними світовими геополітичними акторами.

Таким чином можна констатувати, що Четверта світова гібридна війна породжуючи нові смисли, нові соціомілітарні феномени, породжуючи новітні, невідомі раніше, методи ведення війни, зокрема «кібер» війну, «когнітивну» війну та «психоцид», будучи сама новітнім, багатовимірним соціомілітарним феноменом доби Постмодерну, породженням, похідною глобальної соціокультурної кризи початку XXI століття, поширюється в ноосферу [9]. Тобто набуває «ноосферного» характеру. Можна вести мову про «ноосферну» війну. Ми є свідками народження ще одного новітнього соціомілітарного феномену з новими смислами і новими вимірами, відповідно і нової дифініції – «ноосферна війна». Правда у далекому 1944 році у знаковій праці «Декілька слів про ноосферу», що вийшла у світ під час гуманітарної катастрофи Другої світової війни, наш видатний вчений і мислитель Володимир Вернадський стверджував, що у майбутньому коли розквітне людська ноосфера війни взагалі припиняться, але на превеликий жаль реалії початку XXI століття спростовують цю мрію великого вченого [10]. Війни продовжуються і донині, еволюціонуючи, мутуючи та набуваючи нових вимірів, нових організаційних і технологічних форм, поширюючись у ноосферу, тотально охоплюючи всі сфери людського буття [11].

Література:

1. Вознюк Ю.С. Геополітичний аналіз сучасного планетарного світоустрою на зламі тисячоліть (1991-2001 років) // Воєнна історія. – 2012. - № 4-6. – С.65-66.
2. Вознюк Ю. С.,Зорька О.В. Євромайдан 2013-2014 років як геополітичний та цивілізаційний вибір українців // Воєнна історія. – 2015. - № 1 (79). – С.81-95.
3. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія / Борис Олександрович Парахонський, Галина Михайлівна Яворська. – Київ: НІСД, 2019. – 560 с.
4.. Вознюк Ю., Зорька О. Феномен «малоросійства» як чинник сучасної геополітики в гібридній війні Росії проти України // Воєнна історія. – 2016. - №1 (80). – С.51-63.
5. Дугин А.Г. Евразийский реванш России. – М.: Алгоритм, 2014. – 256 с.
6. Дрогомирецький Борис. Україно-російська кібервійна: невидимий фронт // Українська правда, 22 лютого 2018 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: pravda.com.ua/ columns/2018/02/22/172439/
7. Эпштейн Михаил Наумович. Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса. – Нью-Йорк.: Издат. «Franc-Tireur», 2025. – 252 с.
8. Баранник М.В., Вознюк Ю.С. Колективне несвідоме російського народу як соціопсихологічний чинник в історично зумовленій політичній традиції агресивного націонал-шовінізму Кремля. // Досвід застосування збройних сил у світових війнах і

воєнних конфліктах XX- початку XXI ст..: тенденції та закономірності // Збірник наукових праць / Кол. авторів; за ред.. І,І,Фурмана. Київ: ЦП «Компринт», 2023. Вип.12. – С.43-54.
9. Булатов Михайло. Ноосфера і проблема людини // Філософія: світ людини. – К.: Либідь, 2003. = С.339-356.
10. Вернадский В. И. «Несколько слов о «ноосфере» // Успехи современной биологии. 1944. №18. Вип.2. С.113-120.
11. Вознюк Ю. С. Соціомілітарний феномен сучасної світової гібридної війни доби Постмодерну та місце України в глобальному протиборстві за світове домінування // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива / Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції 28 листопада 2024р. – К.: НУОУ, 2024. – С.345-346.

Іванов В'ячеслав Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна.

ЮРИДИЧНИЙ КОНФЛІКТ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Сучасна конфліктологічна парадигма визнає соціальний конфлікт як обумовлену природою суспільних явищ і процесів об'єктивну властивість соціальних систем, яка характеризується зіткненням протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій суб'єктів взаємодії. До соціального конфлікту, як предмету наукового дослідження, звертаються науковці різних галузей знань: філософи, соціологи, політологи, психологи та ін. При цьому відбувається ототожнення його з різноплановими явищами від внутрішньоособистісного до глобального рівня. Конкретизація поглядів на конфлікти пов'язана з нормативно-цінносним підходом, за яким неспівпадіння цілей та інтересів людей або відповідних груп є головним джерелом конфліктів [2, 109]. Аналіз найдавніших звичаєвих норм, пам'яток права (Закони Хаммурапі, Закони Ману, Салічна Правда, Руська Правда та ін.) переконливо свідчить, що право, як соціальне явище, виникло на потребу врегулювання та вирішення соціальних конфліктів. Як зазначає С. Бобровник, «соціальність права, його націленість на забезпечення комунікативної взаємодії суб'єктів і є основними причинами конфліктності правової сфери» [1, 26]. Сферою виникнення та існування юридичного конфлікту є широкий спектр соціальних відносин, що регулюються правом. Ознакою сьогодення є загострення проблеми юридичних суперечностей і конфліктів. Це спричинено значним розширенням "поля правового розвитку". Спільні й суперечливі інтереси держав, приватних, національних та транснаціональних структур, окремих осіб призводять до зіткнень і конфліктів саме у цьому полі. Такі конфлікти спричиняються юридичними ситуаціями, відбуваються у сфері правових відносин і вирішуються юридичними способами. Сучасна наука поки що не дає однозначної відповіді на питання, який конфлікт слід вважати юридичним. Справа зводиться до альтернативи: чи всі елементи конфлікту (мотивація, учасники, об'єкти та ін.) повинні мати юридичну характеристику, для того щоб конфлікт був визнаний юридичним; чи достатньо, щоб правовими ознаками володів хоча б один його елемент. Науковці виокремлюють "чистий" юридичний конфлікт (конфлікти з приводу застосування, порушення або тлумачення правових норм) та "змішаний, або перехідний" юридичний конфлікт (який "розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм і поза сферою правових відносин, але з часом набуває юридичного характеру за відповідними ознаками і рисами") [3, 153-154]. Цілком поділяючи й узагальнюючи зазначені підходи, до юридичних можна віднести конфлікти, які

відбуваються у сфері відносин, що регулюються правом або підлягають правовому регулюванню. Юридичний конфлікт являє собою юридичне відношення плюс конфліктні дії сторін (зіткнення, протиборство) [2, 110-111]. Виходячи з даного визначення, слід зазначити, що юридичний конфлікт у вузькому розумінні виникає у власне правовій сфері, має суто нормативний характер. Такий конфлікт безпосередньо пов’язаний із правовими відносинами сторін, тобто протиборством суб'єктів права із суперечливими правовими інтересами. Юридичними є усі міждержавні, конституційні, трудові, кримінальні, а також чимало господарських, сімейних, побутових та інших конфліктів, якщо вони виникли у зв'язку із застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права. У широкому розумінні юридичний конфлікт - це будь-який соціальний конфлікт, який має хоча б один з елементів, що володіють юридичною характеристикою, і який завершується юридичним шляхом (юридичною процедурою). Конфлікти часто-густо мають змішаний або перехідний характер.

Правове регулювання виникає не одночасно з виникненням конфлікту. Скажімо, сімейні суперечності, сварки «визрівають» до стадії юридичного конфлікту у випадку звернення до правоохоронних органів, рішення про розлучення. Тобто далеко не кожний конфлікт є юридичним, але багато з них можуть бути ефективно вирішені за допомогою юридичних норм, інститутів, процедур. І навпаки, конфлікти, які за своїм характером мають суто юридичну природу, зовсім не обов’язково мають завершуватися юридичними способами. Інколи ефективніше спрацьовують неформальні процедури (переговори, посередництво, неформальний арбітраж, медіація). Сутність та характерні риси юридичного конфлікту, як різновиду соціальних конфліктів, не можливо повною мірою дослідити без звернення до питання його типології. Існує чимало варіантів типології конфліктів, зокрема поширений поділ: за сферами прояву; за ступенем тривалості та напруженості; за суб’єктами конфліктної взаємодії; за масштабом; за соціальними наслідками тощо. Усі загальні підходи до соціальних конфліктів можуть застосовуватись і до конфліктів юридичних. Проте специфіка юридичних конфліктів визначається юридичними характеристиками. До них належать: галузь права, у сфері якої може перебувати конфлікт; структура норми, яка його стосується; різновид правозастосовної установи та ін. Юридичний конфлікт, як різновид соціального конфлікту, є закономірним джерелом розвитку соціального життя і правової дійсності. До недавнього часу його переважно асоціювали з руйнівними процесами у правовій сфері. Проте він може виконувати й позитивну функцію своєрідного індикатора невирішених проблем у правовій системі, бути способом усунення правових суперечностей, відновлення правової справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобровник С. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1(64). С. 26–33.
2. Іванов В.М. Конфліктологічний вимір права. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності. Київ, 2012. С.107-123.
3. Конфліктологія. / ред. Л.М. Герасіна, М.І. Панов. Харків, 2002. 256 с.

Кобилянський Олег Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, доцент кафедри цивільного
та кримінального права Навчально-наукового інституту управління технологій та
правових наук Національного транспортного університету

Ергард Наталія Миколаївна
кандидат медичних наук, доцент, юрист
доцент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця

ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ ВЕЛИКИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Вступ. Сучасне суспільство перебуває у стані стрімкої цифрової трансформації, що охоплює всі сфери життя – від побутових комунікацій до систем державного управління. Цифровізація створила нові можливості для розвитку науки, економіки та безпеки, проте водночас стала каталізатором появи нових форм злочинності. Кіберзлочини, злочини у сфері інформаційних технологій, а також використання цифрових каналів у традиційних кримінальних правопорушеннях вимагають від криміналістики якісно нових підходів до збору, аналізу та інтерпретації доказів. Традиційні методи розслідування, засновані на ручній роботі експертів, дедалі частіше поступаються місцем автоматизованим системам аналізу даних, що здатні обробляти величезні обсяги інформації в реальному часі. У цьому контексті використання штучного інтелекту (ШІ) та технологій великих даних (*Big Data*) стає не лише технічним інноваційним напрямом, а й фундаментальною умовою ефективності криміналістичної діяльності.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення ролі ШІ та великих даних у сучасній криміналістиці, визначення їх потенціалу, ризиків та меж застосування у процесі розслідування злочинів. У міжнародній практиці вже сьогодні спостерігається інтеграція аналітичних платформ, що ґрунтуються на машинному навчанні, у діяльність поліції, судово-експертних лабораторій і розвідувальних структур. В Україні цей процес перебуває на етапі становлення, що вимагає наукового узагальнення накопиченого досвіду, формування методологічних підходів і розроблення рекомендацій для практичного впровадження технологій штучного інтелекту у криміналістику.

Метою дослідження є визначення теоретичних і прикладних аспектів використання штучного інтелекту та великих даних у криміналістичній діяльності, а також оцінка їх ефективності у процесі розслідування злочинів. Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання таких завдань: дослідити поняття та сутність технологій ШІ і *Big Data* у контексті криміналістики; проаналізувати сучасні напрями їх застосування у виявленні, фіксації та дослідженні доказової інформації; виявити проблеми, етичні та правові обмеження впровадження інтелектуальних систем у слідчу та експертну практику; розробити рекомендації щодо удосконалення нормативного, технічного та кадрового забезпечення їх використання.

Виклад основного матеріалу. Поняття штучного інтелекту (ШІ) у сучасній науковій думці охоплює комплекс технологій, методів і алгоритмів, що здатні моделювати елементи людського інтелектуального процесу – сприйняття, аналіз, навчання, ухвалення рішень і прогнозування. У контексті криміналістики ШІ розглядається не як заміна людини-експерта, а як інструмент підвищення точності, швидкості та об'єктивності дослідження доказової інформації. Під поняттям «великі дані» (*Big Data*) розуміють масиви структурованої та неструктурованої інформації, що постійно генеруються у цифровому середовищі і потребують спеціальних технологій для їх аналізу. У криміналістиці ці два напрями – штучний інтелект і

великі дані – взаємодіють синергійно: аналітичні алгоритми ШІ дозволяють обробляти гігантські обсяги інформації, виявляти закономірності, які неможливо розпізнати традиційними методами, і перетворювати необроблені дані у доказову інформацію, придатну для судового використання.

Класифікація технологій штучного інтелекту, що застосовуються у криміналістиці, охоплює кілька рівнів. По-перше, алгоритмічні системи машинного навчання, здатні автоматично вдосконалювати точність своїх результатів на основі накопиченого досвіду – вони застосовуються для розпізнавання обличчя, голосу, почерку, зображень із місць подій. По-друге, нейронні мережі глибокого навчання (*deep learning*), які аналізують складні багатовимірні зв'язки між елементами цифрових даних, що дозволяє відтворювати механізми вчинення злочину за цифровими слідами або визначати закономірності у поведінці підозрюваних. По-третє, системи експертних рішень (*expert systems*), що функціонують на основі логічних правил і баз знань, накопичених експертами, – вони використовуються при формуванні аналітичних висновків та оцінці достовірності показань. Нарешті, важливе місце посідають мовні моделі обробки природної мови (*NLP*), які застосовуються для аналізу текстів допитів, електронного листування чи соціальних мереж з метою виявлення загроз, мотивів або кримінальних зв'язків.

Еволюція цифрових технологій у криміналістиці є закономірним наслідком переходу суспільства до інформаційної епохи. Якщо на початкових етапах цифрові засоби використовувалися переважно для автоматизації документування місця події чи каталогізації доказів, то сьогодні вони стали інструментами аналітичного мислення. Від появи баз даних слідів пальців і генетичних профілів криміналістика поступово перейшла до інтеграції аналітичних платформ, які здатні зіставляти сотні джерел даних – від мобільних з'єднань до поведінкових характеристик особи. Застосування великих даних дозволяє створювати криміналістичні інформаційні екосистеми, у яких відбувається не лише накопичення доказової інформації, а й побудова прогнозних моделей, що виявляють потенційні загрози або ймовірні місця вчинення злочинів. Таким чином, цифрові технології вивели криміналістику за межі постфактум-аналізу, надаючи їй властивості прогностичної науки, що здатна передбачати кримінальні тенденції.

Теоретичне значення інноваційних методів полягає у зміні самого способу пізнання механізму вчинення злочину. Класична криміналістика ґрунтується на принципах відтворення події злочину шляхом дослідження матеріальних слідів, проте цифрова криміналістика оперує вже не стільки речовими доказами, скільки інформаційними слідами, які залишає людина у цифровому середовищі. Застосування ШІ у цьому контексті дає змогу моделювати подію злочину у вигляді когнітивних сценаріїв, де кожен елемент даних має своє значення у загальній причинно-наслідковій структурі. Це змінює саму епістемологію[1] криміналістики: пізнання злочину стає процесом обробки знань, а не лише збору фактів.

Таке поєднання емпіричних і когнітивних підходів дозволяє сформувати нову наукову концепцію – інтелектуальну криміналістику, у межах якої методи машинного аналізу даних, статистичного моделювання та прогнозної аналітики стають рівноправними інструментами поряд із традиційними експертними методами. Її сутність полягає у здатності поєднати людський досвід, інтуїцію й аналітичну потужність штучного інтелекту для досягнення більшої точності, об'єктивності й наукової обґрунтованості результатів. У підсумку впровадження інноваційних технологій не просто вдосконалює криміналістичну практику, а трансформує її теоретичний фундамент, відкриваючи новий етап розвитку науки, де цифровий інтелект стає активним суб'єктом пізнання кримінальної дійсності.

Розвиток штучного інтелекту та технологій великих даних став одним із найпомітніших напрямів трансформації криміналістичної науки у XXI столітті. Сучасна криміналістика вже не обмежується аналізом матеріальних слідів злочину, а дедалі активніше використовує

[1] Епістемологія — це філософсько-методологічна дисципліна, що досліджує знання як таке: його природу, побудову, структуру, функціонування та розвиток. Це розділ філософії, який ставить питання: що таке знання, як воно повторюється, яке його джерело, як ми можемо обґрунтувати знання, та які межі нашого пізнання.

цифрові джерела інформації – мобільні пристрої, електронні бази даних, відеоспостереження, онлайн-комунікації та біометричні системи. У цьому контексті штучний інтелект виконує функцію аналітичного посередника між слідчим, експертом і масивами даних, що в іншому разі були б недоступні для оперативного опрацювання.

Одним із провідних напрямів застосування є методи машинного навчання, які дозволяють системам самостійно виявляти закономірності у криміналістичних даних без прямого програмування. Ці методи використовуються у таких сферах, як автоматичне розпізнавання обличчя та об'єктів на відеозаписах, ідентифікація голосу, класифікація слідів пальців, аналіз почерку, встановлення авторства текстів та виявлення підроблених документів. Машинне навчання дозволяє створювати алгоритми, які, аналізуючи багаторічні дані про місця, час і типи злочинів, прогнозують можливі «гарячі точки» злочинності, тим самим допомагаючи правоохоронним органам ефективніше розподіляти ресурси.

Важливим напрямом стала інтелектуальна обробка цифрових доказів – сфера, яка охоплює аналіз інформації з електронних пристроїв, соціальних мереж, хмарних сховищ і систем відеоспостереження. Завдяки алгоритмам штучного інтелекту можливо автоматично відтворити хронологію подій, виявити зв'язки між учасниками злочину, простежити цифрові маршрути переміщення підозрюваного або відновити видалені дані. Такі системи дедалі частіше застосовуються у кіберрозслідуваннях, справах про фінансові махінації, терористичну діяльність, торгівлю людьми та розповсюдження забороненого контенту. Використання ШІ у цифровій криміналістиці забезпечує високий рівень точності, мінімізує вплив людського чинника і дозволяє оперативно реагувати на зміни у цифровому середовищі, де дані можуть бути знищені чи змінені протягом секунд.

Не менш значущим є напрям прогнозування злочинності на основі великих даних, який розвивається у рамках концепції «*predictive policing*» – прогнозного поліцейського аналізу. Використовуючи статистичні моделі, алгоритми машинного навчання здатні передбачати місця та час імовірного вчинення злочинів, ґрунтуючись на попередніх патернах поведінки злочинців, соціально-економічних показниках та просторово-часових закономірностях.

Сучасний стан розвитку штучного інтелекту та великих даних у криміналістиці характеризується переходом від фрагментарного використання окремих алгоритмів до створення комплексних аналітичних платформ. Це означає формування нової парадигми криміналістичного мислення від реактивного до аналітично-прогностичного, де головним завданням є не лише виявлення злочину, а й запобігання йому шляхом раннього виявлення ризиків. Проте цей прогрес супроводжується низкою викликів – етичних, правових і методологічних, що потребують глибокого осмислення, аби забезпечити баланс між ефективністю технологій і захистом прав людини. Саме ці аспекти становлять предмет подальшого наукового аналізу, присвяченому проблемним питанням і викликам впровадження штучного інтелекту у криміналістичну практику.

Впровадження штучного інтелекту (ШІ) та технологій великих даних у криміналістику, попри свій інноваційний потенціал, супроводжується низкою концептуальних, етичних, правових і технічних викликів. На сучасному етапі розвитку цифрового суспільства зростає обсяг криміналістично значущої інформації, проте одночасно посилюються ризики, пов'язані з її достовірністю, безпекою та допустимістю у доказуванні. Ці проблеми формують нову площину відповідальності як для експертів, так і для правозастосовних органів, що використовують технології аналітики даних у слідчій практиці.

Одним із центральних викликів є відсутність належного нормативно-правового регулювання алгоритмічних процесів, які застосовуються під час криміналістичного аналізу. На відміну від традиційних експертних методів, результати, отримані з використанням ШІ, не завжди можуть бути перевірені або відтворені іншими фахівцями. Це ставить під сумнів принцип наукової обґрунтованості експертного висновку – один із ключових у судовій експертизі. Зокрема, складність інтерпретації нейронних мереж унеможливлює точне пояснення, як алгоритм дійшов певного висновку. Для суду така непрозорість створює ризики оцінки доказів за формальними, а не змістовними критеріями.

Не менш суттєвою проблемою залишається захист персональних даних і

конфіденційної інформації, що обробляється у рамках криміналістичних досліджень. Використання великих масивів даних, отриманих з відкритих джерел, соціальних мереж чи хмарних сховищ, нерідко супроводжується ризиком порушення прав людини на приватність. Баланс між суспільним інтересом у розкритті злочину та захистом особистих даних особи вимагає чітких процедур контролю та аудиту алгоритмів. Без їх упровадження існує небезпека використання технологій ШІ для неправомірного моніторингу, маніпуляцій або дискримінаційного профілювання підозрюваних.

Окрему увагу варто приділити проблемі стандартизації та верифікації інноваційних методик. Традиційна криміналістика спирається на багаторічно апробовані інструменти, тоді як цифрові технології оновлюються з високою динамікою. Відсутність єдиних національних та міжнародних стандартів перевірки достовірності алгоритмів призводить до нерівномірного рівня якості експертних досліджень. Системна сертифікація методик, навчання експертів і створення міждисциплінарних центрів оцінювання якості мають стати ключовими умовами інтеграції ШІ у криміналістику на наукових засадах.

Не менш важливою є етична складова впровадження інтелектуальних систем у процес доказування. ШІ, здатний до самонавчання, може несвідомо відтворювати упередження, закладені у вихідних даних. Це створює потенційний ризик викривлення об'єктивної істини у слідстві та суді. Криміналістична спільнота має формувати нову культуру етичного використання алгоритмів, де центральним принципом є не технологічна ефективність, а справедливість, достовірність та захист людської гідності.

Нарешті, варто зазначити кадрово-інституційні виклики, пов'язані з підготовкою фахівців, здатних працювати на стику криміналістики, IT та аналітики даних. Сучасна система підготовки судових експертів часто не охоплює питань цифрової криміналістики, машинного навчання чи кібербезпеки. Відтак, інтеграція ШІ у слідчу практику неможлива без оновлення освітніх програм, створення спільних платформ навчання для юристів, програмістів і експертів, а також міжвідомчої координації дій між науковими установами, правоохоронними органами та приватними лабораторіями.

Отже, проблематика впровадження штучного інтелекту та великих даних у криміналістику виходить за межі технічного питання – це системний виклик усьому правосуддю, який потребує глибокого осмислення засад допустимості цифрових доказів, прозорості алгоритмів і етичної відповідальності експертів. Подолання цих бар'єрів є передумовою формування нової парадигми криміналістики, що ґрунтується не лише на інтелектуальних технологіях, а й на збереженні засад правової держави.

Поступове впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) та великих даних у криміналістику створює умови для формування нової наукової парадигми – інтелектуалізованої криміналістики, у межах якої цифрові алгоритми стають не лише допоміжним інструментом, а й самостійним засобом пізнання механізму вчинення злочину. Сучасні тенденції розвитку свідчать, що інтеграція ШІ у практику судових експертиз та слідчої діяльності відкриває якісно нові можливості для підвищення ефективності, швидкості та об'єктивності досліджень.

Насамперед перспективним напрямом є розроблення інтелектуальних систем аналітики криміналістичних даних, здатних автоматично виявляти закономірності між подіями, особами та доказами. Алгоритми машинного навчання можуть аналізувати величезні обсяги інформації – від цифрових слідів до медичних або генетичних профілів – і формувати моделі поведінки злочинців чи відтворювати механізм події. Такі системи вже використовуються у провідних лабораторіях світу для виявлення типових патернів злочинної діяльності, визначення зв'язків між серійними правопорушеннями та побудови профілів невстановлених осіб.

Другим ключовим напрямом є інтеграція ШІ у сферу цифрової судової експертизи. Завдяки нейронним мережам можливо автоматично ідентифікувати об'єкти, відновлювати зображення низької якості, визначати ознаки монтажу чи фальсифікації цифрових доказів. Це особливо важливо у сучасних умовах, коли злочини дедалі частіше мають кібернетичний або гібридний характер, а достовірність електронних доказів стає центральним питанням у судовому процесі.

Окремого значення набуває розвиток експертних систем на базі ШІ для підтримки прийняття рішень судовими експертами. Такі системи не замінюють фахівця, але значно підвищують точність і обґрунтованість його висновків. Алгоритми здатні оцінювати узгодженість результатів, пропонувати альтернативні інтерпретації даних і здійснювати порівняльний аналіз аналогічних випадків. У майбутньому це може призвести до створення глобальної бази прецедентів криміналістичних експертиз, що уніфікує підходи до оцінки доказів на міжнародному рівні.

Перспективним є також застосування великих даних у побудові криміналістичних моделей ризику та превентивній аналітиці. Використання інформації з відкритих джерел, мережевих комунікацій та баз соціальної поведінки дозволяє формувати моделі, які прогнозують можливі місця або сценарії злочинів. Такий підхід змінює традиційний фокус криміналістики – від ретроспективного аналізу до проактивного попередження злочинності. Проте реалізація цього потенціалу потребує розроблення чітких етичних і правових меж, щоб уникнути ризиків масового контролю чи порушення презумпції невинуватості.

Важливим вектором майбутнього розвитку стане міждисциплінарна інтеграція криміналістики, біоінформатики, судової медицини та кібербезпеки. Завдяки поєднанню даних різної природи (генетичних, поведінкових, цифрових) можливо створити комплексні моделі ідентифікації особи або реконструкції події злочину з високим ступенем достовірності. Це, у свою чергу, вимагатиме нових форматів співпраці між експертними установами, науковими центрами та технологічними компаніями.

Не менш перспективним є створення національних і міжнародних платформ криміналістичних даних, які забезпечуватимуть обмін результатами експертиз, алгоритмами аналізу та стандартами верифікації. Такі бази сприятимуть формуванню єдиного цифрового простору криміналістики, де кожен доказ буде інтегрований у глобальну систему доказування. Саме цей напрям – розвиток інфраструктури відкритої криміналістичної науки – може стати фундаментом для підвищення довіри до результатів експертних досліджень.

Зрештою, ключова перспектива полягає у формуванні нової культури криміналістичного мислення, орієнтованої не лише на технічну досконаліть, а й на філософію етичного використання технологій. У центрі цієї парадигми має стояти людина – її гідність, права та безпека. Саме поєднання гуманітарного підходу з аналітичними можливостями ШІ здатне забезпечити гармонійний розвиток цифрової криміналістики як науки і практики.

Таким чином, перспективи інтеграції штучного інтелекту у криміналістику охоплюють не лише технологічні інновації, а й трансформацію самої природи криміналістичного пізнання. Майбутнє цієї галузі визначатиметься не швидкістю алгоритмів, а глибиною наукового осмислення їхнього впливу на правосуддя, доказування та захист прав людини.

Висновки. Використання технологій штучного інтелекту та великих даних у криміналістиці є не просто етапом технічної модернізації, а глибинною трансформацією методології пізнання злочину. На зміну класичним інструментам, які ґрунтувалися переважно на індуктивному аналізі окремих фактів, приходить системно-аналітичний підхід, де цифрові моделі, алгоритми машинного навчання та автоматизовані системи обробки даних створюють нову якість криміналістичного знання.

Актуальність цього процесу обумовлена стрімкою цифровізацією суспільства, появою нових форм злочинності – від кіберзлочинів до злочинів у сфері біоінформаційних технологій – та необхідністю адекватного реагування на них із боку судово-експертних і правоохоронних інститутів. У цьому контексті штучний інтелект і великі дані не лише підвищують ефективність розслідувань, а й стають фактором формування нової парадигми криміналістичного мислення, що поєднує аналітичні, когнітивні та етичні складові.

ШІ у криміналістиці має багатовимірне значення. Він виступає як:

– аналітичний інструмент, здатний швидко обробляти масиви інформації та виявляти закономірності;

– експертний асистент, що підтримує прийняття рішень на основі об’єктивних даних;

– моделювальний механізм, який дозволяє реконструювати події злочину чи прогнозувати потенційні ризики.

Водночас використання ШІ супроводжується низкою викликів – правових, етичних і технічних. Відсутність чіткої нормативної бази, ризики маніпулювання алгоритмами, проблеми з достовірністю даних, а також дефіцит висококваліфікованих фахівців у галузі криміналістичної аналітики вимагають системного підходу до регулювання й впровадження цих технологій. Без належного контролю та етичних обмежень інновації можуть перетворитися з інструменту справедливості на інструмент тиску або помилкових висновків.

Отже, ключовим завданням сучасної науки і практики є створення комплексної екосистеми впровадження штучного інтелекту у криміналістику, яка передбачає:

– розроблення нормативно-правових стандартів і методичних рекомендацій;

– забезпечення підготовки нової генерації криміналістів із цифровими компетенціями;

– інтеграцію наукових досліджень, судово-експертної практики та технологічного сектору;

– формування етичної культури використання інтелектуальних систем у правосудді.

Тому інтелектуалізація криміналістики є закономірним етапом еволюції цієї науки. Вона відкриває шлях до побудови нової моделі доказування – науково вивіреної, аналітично точної та водночас гуманістично орієнтованої. Штучний інтелект у криміналістиці не замінює людину, а підсилює її спроможність мислити глибше, бачити ширше і діяти справедливіше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черваньова Д.А., Курман О.В. Застосування штучного інтелекту в криміналістиці: перспективи та ризики. Том 3 № 3 (2025): Аналітично-порівняльне правознавство. С. 211-215.
2. Великанова М.М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. Т. 27, № 4. С. 220-238.
3. Юхно О. Генезис і проблемні питання використання новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці, експертній діяльності й досудовому розслідуванні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2021. № 3 (25). С. 40-59.
4. Стратонов В.М., Дзюрбель А.Д. Використання штучного інтелекту та інформаційних можливостей у створенні профіля злочинця. Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки. 2024. № 5. С. 20-26.
5. Яровий К. Штучний інтелект як інструмент протидії злочинності. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2024. № 2. С. 68-76.
6. Шепітько В.Ю., Авдєєва Г. К., Шевчук В. М. та ін. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі. Харків : Право, 2024. 208 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2025/01/Монографія-Криміналістів-2024.pdf
7. Колесніков А.П. Штучний інтелект у запобіганні та розслідуванні злочинів: нормативно-правові аспекти // Право України. 2023. №3. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/381
8. Зозуля Є.В. Упровадження штучного інтелекту у криміналістичні дослідження // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у військової перспективі: збірник тез II Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 16 квіт. 2025). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 643-647. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/b42f300f-8cc5-4251-8471-715b3b6c9889

Кропивна Катерина Олексіївна
PhD, доцент кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНФСТРУМЕНТІВ В ДЕМОГРАФІЧНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ

На сьогодні Україна не відстає від сучасних світових тенденцій, запроваджує всі передові тенденції цифровізації. Відповідно Концепції розвитку електронного урядування в Україні», схваленої постановою Кабінету Міністрів України встановлено, що розвиток електронного урядування буде сприяти: підвищенню ефективності державного управління в результаті спрощення управлінських процедур, скороченню адміністративних витрат, застосуванню сучасних методів державного управління; підвищенню якості адміністративних послуг та їх доступність; забезпеченню здійснення контролю за ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпеченню високого ступеню доступності інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наданню можливості громадянам та громадським організаціям безпосередньо брати участь у процесах підготовки проектів рішень, що приймаються на всіх рівнях державного управління; зменшенню рівня корупції та «тінізації» економіки; досягненню якісно нового рівня управління державою і суспільством у цілому, а також зміцнить довіру до інститутів держави [1]

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018- 2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, закріплює положення про те, що «при системному державному підході «цифрові» технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних чинників розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України» [1].

На підставі зазначених тенденцій 29 липня 2019 року Верховна Рада України дев'ятого скликання створила Комітет з питань цифрової трансформації, до сфери відання якого віднесли питання формування законодавчих засад «цифровізації» та цифрового суспільства України, адміністрування, функціонування і використання мережі Інтернет в Україні та роботи над Національною і державною програмами інформатизації, а також програмами ЄС «Єдиний цифровий ринок» й іншими програми цифрового співробітництва, питання електронного урядування та публічних електронних послуг, смарт-інфраструктури (міста, громади), кібербезпеки та кіберзахисту тощо. Окрім того, постановою від 02 вересня 2019 року № 829 Кабінет Міністрів України з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади утворив Міністерство цифрової трансформації України, реорганізувавши Державне агентство з питань електронного урядування шляхом перетворення[2]. А 18 вересня 2019 року постановою Кабінету Міністрів України №856 було затверджене Положення про Міністерство цифрової трансформації України[3], яке стало центральним головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії[2].

Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Єдиного державного

демографічного реєстру та видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також права та обов'язки осіб, на ім'я яких видані такі документи. Розпорядником Реєстру є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [3].

Єдиний державний демографічний реєстр - це електронна інформаційно-комунікаційна система, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної цим Законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина. Реєстр та майнові права інтелектуальної власності на створені на замовлення уповноважених суб'єктів для функціонування Реєстру об'єкти інтелектуальної власності належать державі [3, ст.1].

До Реєстру вноситься така інформація про особу: 1) ім'я особи; 2) дата народження/смерті; 3) місце народження; 4) стать; 5) дата внесення інформації про особу до Реєстру; 5^{-1}) відомості про зареєстроване або задекларованe місце проживання (перебування) особи, зняття особи з реєстрації місця проживання або про зміну місця проживання (перебування) особи; 5^{-2}) відомості про оформлені документи на постійне проживання за кордоном чи повернення на проживання в Україну; 6) відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників; 7) відомості про громадянство або його відсутність та підстави набуття громадянства України; 8) реквізити документів, виданих особі засобами Реєстру, а також документів, на підставі яких видані такі документи (тип, назва документа, серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, строк дії документа); 9) реквізити документів, що підтверджують смерть особи або визнання особи померлою чи безвісно відсутньою; 10) відцифрований зразок підпису особи; 11) відцифрований образ обличчя особи та ін. [3, ст.7].

Взаємодія між уповноваженими суб'єктами щодо захисту інформації, яка вноситься та зберігається в Реєстрі та ВІС, забезпечується відповідно до законодавства. Розпорядник Реєстру відповідно до закону здійснює заходи щодо захисту цілісності баз даних Реєстру, їх технологічного і програмного забезпечення, захисту інформації Реєстру від випадкового чи незаконного знищення, спотворення, втрати, несанкціонованого надання чи доступу. Внесена до Реєстру інформація є конфіденційною. Нерозголошення конфіденційної інформації гарантується державою. Збирання, зберігання, використання та захист інформації, що міститься у Реєстрі, здійснюються відповідно до закону. Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом. Особам, які працюють з базами даних Реєстру, заборонено вимагати, обробляти та використовувати будь-яку інформацію, не передбачену цим Законом [3, ст.10].

Отже, варто відзначити, що Єдиний державний демографічний реєстр, будучи електронною інформаційно-комунікаційною системою, суттєво трансформує процеси обліку та управління демографічними даними в Україні. Завдяки впровадженню цифрових технологій забезпечується централізоване зберігання, захист та обробка великого обсягу інформації про населення, включно з персональними даними, відомостями про документи, місце проживання, громадянство, біометричні характеристики та соціальні статуси. Цифровізація дозволяє миттєво ідентифікувати особу, контролювати оформлення та обмін документами, а також оперативно реагувати на зміни в демографічній ситуації, наприклад, у разі зміни місця проживання чи народження дитини.

Впровадження електронного обліку забезпечує високий рівень інтеграції інформації між державними органами, що раніше здійснювали збір даних у розрізнених системах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 - 2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-rokita-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi

2. Питання Міністерства цифрової трансформації. Постанова Кабінет Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text

3. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України 20 листопада 2012 року № 5492-VI. Відомості Верховної Ради, 2013. № 51. Ст.716.

Малєєв Євген Сергійович,
аспірант денної форми навчання,
кафедри приватно-правових дисциплін Університету сучасних знань,

ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В ПРОЦЕС МІСТОБУДІВНОГО ПЛАНУВАННЯ

Інтеграція принципів безбар'єрності у містобудівне планування є важливим кроком до створення інклюзивного середовища, яке відповідає потребам усіх членів суспільства, включаючи осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших маломобільних груп населення. Принципи безбар'єрності в містобудуванні сприяють забезпеченню рівного доступу до житлових та громадських об'єктів, підвищують якість життя та сприяють соціальній інклюзії.

Важливість цієї теми особливо виразна в контексті капітального ремонту та реконструкції багатоквартирних будинків. Більшість з них була побудована ще до введення сучасних вимог безбар'єрного доступу, що часто призводить до наявності численних бар'єрів для людей з обмеженими можливостями. У результаті, необхідність адаптації старих будівель до нових вимог щодо доступності стає не лише технічною, а й соціальною проблемою, яка потребує комплексного підходу.

Інтеграція принципів безбар'єрності в процес реконструкції багатоквартирних будинків є також важливим етапом у розвитку інфраструктури міст і селищ, що відповідає стандартам сталого розвитку та європейським нормам. Таке містобудівне рішення сприяє поліпшенню міського середовища, що забезпечує не лише фізичний, а й соціальний доступ для всіх жителів, створюючи умови для їхнього комфортного існування.

Принципи безбар'єрності під час реконструкції багатоквартирних будинків мають важливе значення для розвитку демократії і прав людини. Створення доступного середовища є частиною глобальних зобов’язань країни щодо прав осіб з інвалідністю, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, та підвищує рівень соціальної відповідальності влади, забудовників і громадян.

Водночас, інтеграція безбар'єрності в містобудівне планування має економічний аспект. Розвиток інфраструктури для маломобільних груп підвищує загальну ефективність використання міських ресурсів і сприяє більш гармонійному розвитку територій. Тому важливість цієї інтеграції важко переоцінити: вона забезпечує доступність для всіх категорій населення, сприяє поліпшенню соціальної згуртованості та загального добробуту громад.

На законодавчому рівні з 2019 року в Україні діють ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди. Інклюзивність. Основні положення» [1] зі змінами, які встановлюють обов’язкові норми для застосування юридичними та фізичними особами на території України та поширюються на проєктування, будівництво нових та реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення існуючих житлових будинків, а також громадських будівель та споруд, розумне їх пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення. ДБН “Інклюзивність будівель і споруд” є обов’язковими до виконання. У них наведені всі необхідні технічні характеристики влаштування елементів безбар’єрності, а також конкретні візуальні приклади, як це потрібно робити. Зокрема, у документі йдеться про облаштування: пандусів, спеціальних

підйомників та інших засобів доступності для людей з порушеннями опорно-рухового апарату; тактильної підлогової плитки, інформаційних таблиць та позначень шрифтом Брайля, інших візуальних елементів і аудіопокажчиків для людей з порушеннями зору; дублювання важливої звукової інформації текстами, організації сурдоперекладу, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху. Практична дія нових ДБН сприятиме створенню універсального громадського простору, доступного для кожного [1].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 р. №537 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю», профільним департаментом міської ради щороку проводиться збір та узагальнення інформації про проведення управителями об'єктів комунальної власності оцінки ступеня безбар'єрності, з подальшим прийняттям управлінських рішень щодо впровадження принципів доступності. Так, наприклад, рішенням Вінницької міської ради було затверджено Програму розвитку безбар'єрного простору Вінницької міської територіальної громади на 2024-2027 роки. В п.2.2 Програми було включено напрямок реконструкції/ремонту житлових будинків із врахуванням доступності: облаштування пандусів, ліфтів, ширших дверних прорізів, тактильних елементів у під'їздах; передбачено бюджетне фінансування цих заходів та участь місцевого самоврядування в прийнятті рішень щодо пріоритетів. Індикаторами виконання є: узагальнений висновок за результатами моніторингу щодо оцінки ступеня безбар'єрності житлових будівель. Частка та кількість об'єктів житлових будівель, які відповідають нормам і стандартам доступності, %. Облаштовано: пандусів, понижень бордюрів, підйомників, інклюзивних ліфтів з влаштуванням тактильних та звукових елементів, тактильної смуги, освітленості, поручнів [2].

Також в 2021 році було схвалено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. У Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року передбачено декілька положень, які безпосередньо стосуються інтеграції принципів безбар'єрності у містобудівне планування: 1) Стратегія визначає **«фізичну безбар'єрність»** як один з ключових напрямів - створення середовища, в якому будівлі, споруди, транспорт, вулиці й тротуари є фізично доступними для всіх груп населення, включно з маломобільними; 2) у документі міститься задача аналізу нормативно-правової бази у сфері будівництва та містобудування з метою врахування потреб осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, а також підготовки необхідних змін нормативів; 3) Стратегія передбачає встановлення стандартів і вимог, наприклад, затвердження національних стандартів, які мають забезпечити безбар'єрне середовище. Це означає, що при плануванні, проектуванні, реконструкції та новому будівництві об'єктів містобудування необхідно враховувати доступність [3].

В 2024 році постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Комунікаційну стратегію щодо створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яка встановлює обов'язковість для центральних і місцевих органів влади враховувати типові рішення та бренд-бук безбар'єрності під час заходів, що реалізують Стратегію. Це означає, що при містобудівному плануванні (будівництво, реконструкція, капітальний ремонт) повинні бути застосовані стандарти ергономіки безбар'єрності. Передбачається розробка комунікаційних планів та звітування про їх виконання, що підвищує прозорість, відкритість і залученість громадськості. Через це створюється імпульс до включення норм безбар'єрності у проєктування житлових і громадських просторів [3].

Таким чином містобудівні рішення мають бути більш доступними. У документі наголошено на необхідності формування культури безбар'єрності у суспільстві, що передбачає зміну прийнятої парадигми містобудування: планування багатоквартирних будинків, під'їздів, вулично-транспортної інфраструктури має враховувати потреби маломобільних груп. Отже, хоча акт має комунікаційний характер, він створює рамки та імперативи для інтеграції принципів безбар'єрності саме в містобудівне планування через застосування стандартів безбар'єрності в будівництві та реконструкції, врахування доступності при проектуванні середовища, а також через посилену роль комунікації, прозорості та залучення громадськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди. Інклюзивність. Основні положення». URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832

2. Про затвердження Програми розвитку безбар'єрного простору Вінницької міської територіальної громади на 2024-2027 роки: затв. Рішенням Вінницької міської ради від 28.06.2024 р. № 2367. URL: https://2021.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2024/%E2%84%962367%2028-06-2024.pdf
3. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text

Матвєєв Петро Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

КОНВЕРГЕНЦІЯ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ: ЕТИКА, КОМПЛАЄНС І МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Сучасні трансформації в освіті та науці України показують, що традиційне протиставлення приватного і публічного права вже не відображає реальних механізмів їх функціонування. У сферах, які визначають інтелектуальну конкурентоспроможність держави, дедалі виразніше проявляються процеси конвергенції – взаємопроникнення, взаємного посилення та змішування регуляторних інструментів.

Освіта та наука стають простором, де класична дихотомія «автономія – влада», «свобода – регулювання», «ринок – держава» набуває рис складної інституційної взаємодії. Чому саме освіта та наука? Тому що це сфери:

- з публічним значенням (доступність, справедливість, національний інтерес);
- з приватними елементами (автономія університетів, конкуренція, інтелектуальна власність, контрактні відносини);
- з критично високою потребою в етичних стандартах, довірі та якості.

Саме тому вони стають лабораторією взаємодії приватного і публічного права.

В контексті зазначеного ми розглядаємо процес конвергенції як закономірність правового розвитку. У сучасних європейських підходах правова система рухається:

- від жорсткої поділу сфер до мережевого, багаторівневого управління (multi-level governance);
- від виключно публічного адміністрування до публічно-приватного партнерства у виробництві знань;
- від командно-адміністративних моделей до комплаєнс-орієнтованих механізмів внутрішньої відповідності.

Зазначені процеси не руйнують право – вони його розширюють, роблячи здатним реагувати на інноваційні форми людської діяльності. Конвергенція не є розмивання галузей права, а шлях до їх узгодженого розвитку в умовах інноваційної модернізації держави.

Конвергенція у сфері освіти та науки може розглядатись у таких аспектах:

1) Конвергенція інтересів, адже освіта та наука одночасно реалізують приватний інтерес (право на інтелектуальну свободу, творчість, підприємництво) та публічний інтерес (якість освіти, наукова достовірність, соціальна справедливість). Ці інтереси не протиставляються – вони мають бути узгоджені шляхом етичної та комплаєнс-орієнтованої регуляції.

2) Конвергенція методів, адже управління інноваційною освітою вже не обмежується публічним правом. Тут працюють механізми освітніх послуг (договірний характер), інтелектуальної власності, корпоративного управління у ЗВО, стандартів якості

(ESG), автономії університетів. Водночас вони доповнюються публічним контролем, ліцензуванням, акредитацією, доступністю.

3) Конвергенція норм і стандартів, адже Україна інтегрує європейські стандарти вищої освіти (ESG 2015), стандарти управління освітніми організаціями (ISO 21001), стандарти комплаєнс і анти-корупційних систем (ISO 37301 / 37001), стандарти етики, доброчесності, підзвітності (OECD guidelines), стандарти захисту персональних даних у цифровій освіті (GDPR). Усі ці акти мають *подвійну природу*: вони виникають поза державою, але стають обов'язковими через публічні механізми впровадження.

Важливим елементом у новій правовій конфігурації є етика яка перестає бути факультативною сферою. У XXI столітті вона стає нормативним ядром яка визначає межі автономії університетів, забезпечує доброчесність досліджень, формує культуру правового мислення та стає мірилом якості державної політики.

Таким чином, Етика стає не зовнішньою «надбудовою», а внутрішньою логікою права, його обмежувачем і його виправданням.

Наступним важливим елементом слід вважати комплаєнс як інструмент конвергенції. Комплаєнс – це не форма контролю, це система внутрішньої саморегуляції, що працює на стику публічних і приватних механізмів яка у сфері освіти та науки забезпечує прозорість рішень; запобігання конфліктам інтересів; чесність оцінювання; етичність досліджень; підзвітність інституцій; довіру суспільства.

Таким чином, комплаєнс є тим механізмом, через який приватні інституції – університети, дослідницькі центри, лабораторії виконують публічні функції, зберігаючи свою автономію. Це і є конвергенція в чистому вигляді.

Євроінтеграційний вимір конвергенції. Євроінтеграція не вимагає від України зруйнувати власну систему, а вимагає погодити її з європейськими принципами good governance: автономією університетів, підзвітністю керівництва, прозорістю фінансування, незалежною акредитацією, студентською участю у врядуванні, антикорупційними механізмами, повагою до прав людини, цифровою етикою, дослідницькою доброчесністю. Фактично йдеться про формування європейського інституційного коду української освіти і науки.

Чи можемо ми представити, на основі вже зазначеного модель інноваційної освіти в координатах конвергенції? Так, на наш погляд це система, у якій:

- приватне право забезпечує свободу, автономію, конкуренцію, інтелектуальні права;
- публічне право гарантує якість, доступність, етичні вимоги, контроль і захист інтересу суспільства;
- етика визначає межі допустимого і формує культуру;
- комплаєнс працює як внутрішній механізм довіри, прозорості й відповідальності;
- міжнародні стандарти вирівнюють систему з європейським і глобальним освітнім простором.

Таким чином, це баланс завдяки якому можливо досягти інноваційності, де процеси конвергенції приватного і публічного права в освіті та науці не тимчасова тенденція, а фундаментальна риса сучасного європейського правового простору, що забезпечить нашій країні наступні кроки:

- модернізацію управління;
- формування інституцій довіри;
- підвищення академічної якості;
- утвердження етики як правового принципу;
- розвиток комплаєнс-культури;
- зміцнення наукового потенціалу;
- реальне, а не декларативне входження до європейського освітнього та дослідницького простору.

Конопелько М.В.
Київська Міська Рада

Татіщев О. Є.
Арбітражний керуючий (Харків)

Мільчарек П. Ю.
Інститут права МАУП

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КРОК УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Модернізація, вдосконалення правового регулювання в сфері економіки є актуальним процесом, ключовим етапом якого стало скасування, в рамках реформування Господарського кодексу України з 28 серпня 2025 року. Вважалося, що ця реформа спрямована на модернізацію правового регулювання економічних відносин та його гармонізацію зі стандартами Європейського Союзу. При цьому багато хто з депутатів, хто голосував за скасування кодексу вважали, що скасовуючи кодекс, вони, тим самим, гармонізують українське законодавство з європейськими стандартами, тобто, виходили з хибного уявлення, що нібито у Європі таких кодексів взагалі не існує, окрім окремих країн (Німеччині). Але там "у них" він називається торговим, комерційним і нічого спільного з ГКУ не має. Це не так. Роглядаючи ці питання, О. Подцерковний правильно зазначив, що у багатьох країнах такі кодекси дійсно, іменуються комерційними або підприємницькими, про що свідчать комерційні кодекси Франції, Туреччини, Естонії, Латвії кодекс комерційних компаній Португалії (діє з 1986 року) або підприємницькі кодекси Австрії чи Республіки Казахстан (2015 р.). У Німеччині кодекс, що урегульовує економічні відносини, дійсно називається торговим, точніше Німецьке торговельне укладення (нім. Handelsgesetzbuch). Але постійно оновлюючи кодифікацію правил ведення бізнесу, німці відійшли від первісної назви - «Trade code»), надавши сучасну назву комерційного кодексу «Commercial code»). Парламентом Іспанії затверджено новий Комерційний кодекс, представлений Урядом на заміну старого 1885 року і т.д.

Водночас, **все** потужніше проступає і інша тенденція – становлення нового інтегративного напряму – економічного права (economic law) європейських країн. Найяскравіший приклад такого правового феномену – Економічний кодекс Королівства Бельгія, що набрав чинності у 2014 році. При чому, Бельгію у цьому контексті можна сприймати як центр правової думки європейських країн, позаяк офіси Ради Європи, НАТО, Європейської Асоціації Венчурного Капіталу та інших європейських організацій знаходяться у Брюсселі, не кажучи вже про стабільну та міцну економіку країни, що просто об'єктивно впливає на формування провідної правової політики.

У той же час, вважаємо, що головним є те, що існування як окремого правового поля, економічних відносин ніхто у світі не заперечує і справа навіть не в тому, чи будуть вони регулюватися за допомогою одного нормативного акту або окремих законів. Адже сучасні пошукові автоматизовані системи, ШІ - дозволять легко знайти відповідні правові норми.

Важливо інше, по перше, **з**абезпечення **узгодженості:** потрібно забезпечити системність та узгодженість між численними окремими внутрішніми законами, щоб уникнути правових колізій, а також між нормами українського законодавства і директивами ЄС. Отже, модернізацію господарського законодавства слід розглядати як стратегічний крок України на шляху до європейської інтеграції. По друге, слід прагнути до створення найбільш ефективної та прозорої правової бази для ведення бізнесу. Чи не головним чинником має стати створення належного найбільш сприятливого **і**нвестиційного клімату. Особливо важливо це у сучасних умовах, коли почнеться оновлення України. Існують побоювання, що сьогодняшній стан, що характеризується високими корупційними ризиками, слабкістю інституцій, нагромадженням різноманітних часто невиправданих бюрократичних перешкод для ведення бізнесу,

нестабільність податкового законодавства, непередбачувані зміни “правил гри,” відсутність прозорості в ухваленні рішень, неефективна судова система - все це негативно впливає на інвестиційний клімат, знижує рівень довіри бізнесу до держави.

Таким чином, якщо не буде кардинального та добре скоординованого переходу до відповідних змін - перспективи швидкого оновлення стають неочевидними. Небхідні прозорість та дерегуляція, зменшення адміністративних бар'єрів, цифровізація державних послуг та спрощення процедур реєстрації бізнесу, реформа судової системи - все це також сприятитме залученню інвестицій. Уряду слід також забезпечити верховенство права.

Сівков Сергій Віталійович,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного відділу військової кар’єри Науково-методичного центру кадрової політики Міністерства оборони України

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ВЕТЕРАНСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Важливою проблемою в реінтеграції військових також є і різка зміна соціального стану. Згідно досліджень військові вважають, що після вступу на службу їхній соціальний статус зріс, тоді як після закінчення війни очікується падіння соціального статусу до рівня, що буде нижчим за довоєнний; водночас з тим значна частина ветеранів із сільської місцевості, що створює передумови до значного зниження самосприйняття та «потрібності» таких ветеранів, особливо із ампутаціями та іншими ушкодженнями, що не дозволять виконувати роботу на попередньому рівні. З точки зору поведінкової економіки, зменшення задоволеністю соціальним статусом, а також неефективна державна політика призведуть до виникнення прошарку населення, що створюватиме соціальну напругу та додаткові ризики повоєнного розвитку. Вирішення даного питання відноситься до загальнонаціонального рівня, тоді як в межах економічних районів та окремих підприємств може бути вирішено лише частково [1].

Розвиток ветеранського підприємства дозволить ветеранам реінтегруватися в суспільство, але самостійно вони цього зробити не можуть, лише при комплексній державній підтримці. Ветеранське підприємництво є ключовим елементом економічної реінтеграції ветеранів війни, оскільки надає можливість отримання фінансової незалежності, реалізації особистих здібностей і зменшення соціальної ізоляції. Створення сприятливих умов для ведення бізнесу ветеранами є одним із важливих завдань державної політики щодо підтримки захисників України. Щоб успішно реалізувати розвиток ветеранського підприємництва, держава має впровадити комплексну систему підтримки, яка включає фінансову, освітню, юридичну та адміністративну допомогу.

Одна з найбільших перешкод для ветеранів при започаткуванні власної справи – відсутність стартового капіталу та доступу до пільгового фінансування. Держава може підтримати ветерана шляхом: запровадження державні та міжнародні гранти на відкриття та розвиток бізнесу для ветеранів, що дозволять компенсувати витрати на обладнання, приміщення, навчання персоналу; виділення безповоротних грантів або компенсації частини витрат на реєстрацію бізнесу; надання безвідсоткових або низьковідсоткових кредитів для ветеранів, які відкривають бізнес; спрощення процедури отримання фінансування через державні банки; запровадження державного страхування бізнес-кредитів, щоб зменшити ризики для банків і фінансових установ; звільнення від податків на перші 1-3 роки після створення підприємства; введення податкових канікул для ветеранів, що відкривають бізнес у сфері соціального підприємництва; спрощена система оподаткування та звітності для ветеранських підприємств.

Як окрема форма державної підтримки ветеранського підприємства може стати стимулювання бізнесу через державні замовлення та партнерство. Наприклад, на нашу думку, можна запровадити систему державних закупівель у ветеранських підприємств. Так, передбачити, що ветеранські підприємства мають отримувати пріоритетне право участі у тендерах на державні та комунальні закупівлі; обов'язкове залучення ветеранських компаній до виконання державних підрядів у сферах виробництва, соціального бізнесу, будівництва тощо; введення програм партнерства між ветеранськими підприємствами та великим бізнесом (компанії можуть отримувати податкові знижки за підтримку ветеранів); заохочення приватних підприємств до інвестування у ветеранські стартапи шляхом створення спеціальних фондів підтримки.

Отже, вважаємо, що сприяння розвитку ветеранського підприємництва є ключовим елементом економічної та соціальної реінтеграції ветеранів війни. Держава повинна забезпечити комплексну підтримку на всіх етапах – від запуску бізнесу до його масштабування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нам'ясенко В. М. Огляд питання реінтеграція військових як складової вирішення гуманітарного питання повоєнного розвитку України. *Економіка та суспільство*, 2024. №68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-16 УДК 334+364:365

Хом'яченко Світлана Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ

Цвігун Юлія Анатоліївна,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Раціональне використання та ефективна охорона надр набувають особливого, критично важливого значення для екологічної, економічної та енергетичної безпеки України, саме в умовах повномасштабної військової агресії. Сучасні виклики, пов'язанні з військовими діями, руйнуванням інфраструктури, незаконним видобутком корисних копалин і необхідністю післявоєнного відновлення економіки, зумовлюють потребу у вдосконаленні правового механізму використання та охорони надр.

Необхідність створення ефективної системи правового регулювання, яка б забезпечувала оптимальний баланс між економічними інтересами держави, потребами бізнесу та суворими вимогами екологічної безпеки, є ключовим завданням сьогодення.

Відповідно до ст. 1 Кодексу України про надра «надра - це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння» [1]. Окрім того, Конституцією України передбачено, що надра є об'єктом власності Українського народу і надаються тільки у користування. Надра є власністю держави, від імені якої право власності здійснює український народ. Водночас, законодавством передбачена можливість надання окремих ділянок надр у користування підприємствам, установам, організаціям та іншим суб'єктам господарювання на визначених законом умовах. Будь-які угоди чи дії, що прямо або опосередковано порушують право власності народу України на надра, визнаються недійсними. Ділянки надр, а також права користування ними не можуть бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, спадкування,

застави чи будь-яких інших форм відчуження, за винятком випадків, прямо встановлених Кодексом України про надра.

Український народ реалізує своє право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим та відповідні місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами можуть бути делеговані законодавством України уповноваженим органам виконавчої влади. Положення Кодексу України про надра встановлюють право загального та спеціального користування надрами. Так, відповідно до ст. 23 КУпН «землевласники і землекористувачі в межах земельних ділянок, які перебувають у їх власності або користуванні, мають право без спеціального дозволу та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб, не пов'язаних із відчуженням видобутих корисних копалин, корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 метрів, а також підземні води (крім мінеральних) для всіх потреб, крім виробництва фасованої питної води, за умови що обсяг видобування підземних вод із кожного з водозаборів не перевищує 300 метрів кубічних на добу» [1]. Зокрема, у практиці використання природних ресурсів у певних випадках може бути обґрунтованим надання окремим категоріям землекористувачів можливості здійснювати видобування корисних властивостей надр без обов'язкової вимоги отримання спеціальних дозволів.

В умовах воєнного стану, запровадженого Указом Президента України «Про введення воєнного стану» від 24 лютого 2022 року, діють спеціальні правові норми. Зокрема, відповідно до ст. 15 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами», строк дії спеціальних дозволів, які закінчилися під час воєнного стану, а також строки виконання робіт на ділянках надр, визначені угодами, автоматично продовжуються на весь період дії воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення або скасування [2]. Важливим чинником розвитку сфери надрокористування є вдосконалення правового регулювання, яке потребує комплексного підходу та впровадження реформ, спрямованих на забезпечення прозорості, ефективності й сталого використання надр. Актуальним є створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток інноваційних технологій і екологічно безпечних практик видобутку.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про надра та деяких інших законодавчих актів щодо забезпечення реформування відносин у сфері користування надрами» є важливим кроком у напрямі дерегуляції, цифровізації процедур надання дозволів і підвищення відкритості геологічної інформації. Значний крок уперед у напрямі підвищення прозорості та доступності процедур надрокористування зроблено завдяки **впровадженню електронних аукціонів у системі Prozorro. Продажі,** що забезпечують відкритість процесу надання спеціальних дозволів. Крім того, створюється **Єдина державна геоінформаційна система надрокористування (ЄДГІСН)**, яка має забезпечити цифровізацію обліку родовищ, ліцензій і стану надрокористування.

У світлі зобов'язань України перед ЄС особливого значення набуває гармонізація національного законодавства з нормами **Європейського Союзу**, зокрема з вимогами Директиви Європейського парламенту і Ради 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості. Це сприятиме запровадженню екологічно безпечних технологій, удосконаленню механізмів рекультивації земель і мінімізації негативного впливу гірничої діяльності на довкілля.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку та вдосконалення системи надрокористування є поліпшення правового регулювання, яке вимагає системного підходу та реалізації реформ, спрямованих на підвищення відкритості, результативності та забезпечення сталого використання надр. Не менш значущим завданням є формування сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток сучасних технологій і практик у сфері надрокористування, що сприятимуть досягненню високих економічних показників при одночасному мінімальному негативному впливі на довкілля. Головною метою удосконалення правового регулювання у цій сфері є встановлення оптимального балансу між ефективним господарським використанням надр та збереженням природних ресурсів в інтересах майбутніх поколінь [3]. Таким чином, сучасний стан правового регулювання використання та охорони

надр в Україні характеризується процесом реформування, спрямованим на спрощення дозвільних процедур, посилення екологічних вимог та забезпечення балансу між економічними інтересами держави та принципами сталого розвитку, але вимагає подальшого вдосконалення для забезпечення ефективної протидії викликам воєнного часу та повоєнної відбудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР: станом на 17 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами: Закон України від 01.12.2022 № 2805-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text.
3. Баркалов О.О. Правове регулювання використання надр в Україні. Право та державне управління. 2023. № 4. С. 396-398.

Юлдашев О.Х.
Інститут права МАУП.

Заєць Д.Г.
Господпрський суд Київської області

Конопелько А.В.
докторант МАУП

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОБІЮВАННЯ

Лобіювання, згідно Закону “Про лобіювання” - це діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об’єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання. Отже, те, що раніш бізнес робив таємно, не легально - тепер робить відкрито, під державним та громадським контролем. Так, законом про лобіювання передбачена реєстрація участників цього процесу, їх звітність, а центральним елементом данного закону вважається Реєстр прозорості. Це відкрита електронна система, якою керує НАЗК. Вона збирає та публічно показує дані про всіх суб’єктів лобіювання: хто вони, в чиїх інтересах працюють, які договори укладають, скільки отримують і витрачають, з ким зустрічаються серед посадовців. Цю систему називають «Google для лобіювання» — адже тепер будь-хто може зайти і подивитися, хто, за які гроші і з ким у владі комунікує.

Однак лобіювання законопроектів в інтересах бізнеса на комерційних засадах це, на нашу думку, лише один один бік справи, вирішення однієї задачі. Є і інша, друга задача. Це коли вчений, науково-дослідний колектив, громадськість хоче запропонувати законопроект направлений на вирішення проблеми (проблем), що стоять перед країною.

Ми пропонуємо, виходячи з наявних проблем нашого суспільства (а це, перш за все, корупція у владі. Вона, як стверджує багато хто з аналітиків, зашкалює: через корупцію можна не виграти війну, сповільнюється як воєнна допомога, так і повоєнна; під загрозою надання нашими партнерами коштів на оновлення країни; виникає також велике питання щодо євроінтеграції нашої країни тощо). Одним з **шляхів до вирішення найважливіших** з них може бути підхід, розроблений авторами. Йдеться, зокрема, про вирішення проблеми владної корупції. Важливість її подолання можна підтвердити посиланням на корупційний скандал в українській енергетиці. Підхід, який ми пропонуємо, спрямований не тільки на подолання

корупції, але й ще на розв'язання другої, не менш важливої задачи - інноваційного розвитку країни, оптимізації процесів управління. Але для реалізації наших пропозицій потрібно прийняти низку законопроектів, що пов'язані з реформуванням організації управління, в т.ч. владної вертикалі. А вони точно не сподобаються владі. Як тоді пролобіювати такого роду законопроекти? Напряму вони не пов'язані з інтересами бізнесу. Зрозуміло, що теоретично можна звернутися у відповідні інстанції, піти на прийом, написати у пресу і т.д. Але ж відомо, як складно "пробитися" через стіну бюрократизму, особливо тоді, коли прийняття законопроекту може вплинути на особисті інтереси бюрократа, тим більше якщо він дістався до рангу "небожителя" (вищих щаблів влади). Як у такому разі пролобіювати законопроекти, що пропонуються?

Доцільно, на нашу думку, включити відповідну функцію у законодавство про лобіювання, а також ввести відповідні механізми забезпечення її виконання. Йдеться не тільки про створення відповідної організаційної структури, а й про обов'язок вивісити проект, що пропонується, на певному сайті, з доступом всіх, хто цікавиться такими питаннями, наданням їм можливості висловити своє бачення щодо доцільності прийняття. Якщо парламент уникає розгляду законопроекту, а він набрав певну кількість тих, хто підтримує його прийняття (скажімо, встановити - не менш ніж 200 тис. голосів), то питання обов'язково передаватися на вирішення на всеукраїнському референдумі.

Якщо такого роду пропозиції будуть прийняті і внесені до законодавства про лобіювання, то це і буде свідченням того, що вищезазначений закон працюватиме не тільки на інтереси бізнесу, а й на те, щоб зробити державний устрій, управління, українське суспільство - кращими, а лобіювання - прозорим, засобом не тільки заробляння грошей, а й вдосконалення державоустрію, вирішення нагальних проблем національного значення. А це вже значний крок до зрілої політичної культури, ефективності державного будівництва. Можна буде говорити навіть і про лідерство України в цьому напрямі.

СЕКЦІЯ 6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Hajiyev Habib Bahruz oghlu
Doctor of Philosophy (PhD) in Law,
Postdoctoral Fellow at Baku State University
Baku city, Azerbaijan Republic

CYBERSECURITY AS A COMPONENT OF THE STATE'S OVERALL NATIONAL SECURITY SYSTEM

The idea of security is one of the central themes of sustainable and inclusive development aimed at ensuring the fulfillment of people's essential needs an issue that concerns every state and society, including future generations. The frequent references to this topic in internationally recognized documents also confirm its considerable relevance. Ensuring security is one of the important instruments for organizing the normal functioning of every state.

The Constitution of the Republic of Azerbaijan forms the foundation of the legislative framework for the state's overall security. Article 94 of the Constitution assigns the authority to define general rules on the fundamentals of security to the Milli Majlis (National Assembly) of the Republic of Azerbaijan. In accordance with this provision, a number of laws regulating the subject of security at various levels have been adopted by the legislative body of our country. However, none of the adopted laws or other normative legal acts that are part of the national legislative system provide a definition of the concept of security.

The term "security" is used in law, political science, and other scientific fields, as well as in relation to various events and processes. Security is the state of protecting the vital interests of the individual, society, and the state from internal and external threats. According to the explanatory dictionary of the Azerbaijani language, "security" refers to a state, condition, or circumstance in which there is no danger [1].

Security reflects the absence of danger, or the condition of effectively preventing or eliminating a potential threat or risk. Various types of security are distinguished, including international security, national security, state security, public security, political, economic, social, legal, military, technological, environmental, information, demographic, psychological security, and others. Thus, security is a relative concept and acquires specific meaning when applied to a particular object of human activity or the surrounding environment [3].

One of the types of security is cyber security. Part I of the *"National Security Concept of the Republic of Azerbaijan"* is titled *"Security Environment."* In many countries, including the Republic of Azerbaijan, state security and national security are established as fundamental concepts in certain normative documents. Thus, in the *"National Security Concept of the Republic of Azerbaijan,"* approved by Presidential Decree No. 2198 dated May 23, 2007, it is stated that, under conditions of rapid global change, humanity faces threats such as terrorism, ethnic separatism and conflicts, the growth of transnational organized crime, the proliferation of weapons of mass destruction, depletion of natural resources, continuous population growth and mass migration, environmental pollution, and other dangers. It is also emphasized that these factors necessitate the identification of risks to the security of every state and the implementation of adequate measures to prevent and eliminate these risks [2].

The rapid progress taking place in information technologies opens new perspectives for achieving a higher level of development. Science, education, knowledge, information, and communication are considered the foundations of human development, initiative, and well-being. Information technologies have long ceased to be an end in themselves and have instead become a tool. In the present conditions, these technologies are not only a powerful means for increasing productivity, economic growth, creating new jobs and employment opportunities, and improving the quality of life for all, but also a factor that promotes dialogue among peoples, countries, and

civilizations. Their ability to overcome many traditional barriers especially those related to time and distance has made the use of their potential essential in all parts of the world.

In the Geneva Declaration of Principles of the Information Society (December 12, 2003), the establishment and strengthening of a foundation of trust including information and network security, authentication, privacy, and consumer protection were recognized as primary and essential conditions for fostering trust among the users of the information society and information and communication technologies. For this purpose, the creation of a global culture of cybersecurity, in cooperation with all stakeholders and relevant international organizations, is considered necessary.

As part of the global cybersecurity culture, improving information security, protecting data, and ensuring privacy are essential, and these efforts must be supported through enhanced international cooperation. In addition, it is necessary to take into account each country's level of socio-economic development and the development-oriented aspects of the information society. Preventing the use of information resources and technologies for criminal purposes must also be achieved with respect for human rights [5].

Thus, information has become one of the most valuable resources of modern humanity, and in science, education, governance, the economy, business, and society, all progressive innovations and significant developments have increasingly begun to revolve around the production of information and knowledge. In modern society, information processes encompass social, political, legal, economic, psychological, cultural, and all other types of relations, and for this reason, most spheres of human activity are now being transferred into the information space. In parallel with this, the negative effects of information processes are also becoming more pronounced, and the threats of cybercrime, cyberterrorism, and information warfare are steadily increasing. As civilization advances, information carriers and their capabilities expand. In the past, when information stored on paper left human control, its rate of reproduction, dissemination, and its sphere of influence were many times more limited compared to today's possibilities. In this regard, the diversity and accessibility of modern information carriers and sources, alongside all their advantages, also create serious threats and bring the issue of information security to the forefront.

According to the national security concept of the Azerbaijani state, national security reflects the goals, principles, and approaches of the policies and measures aimed at protecting our country's independence, territorial integrity, and path of democratic development, its strategic choice of integration into the Euro-Atlantic space, the multidimensional nature of its balanced foreign policy, as well as the protection of the individual, society, and the state from external and internal threats [2].

In the legislative understanding of national security, its objects are properly defined, and its components rightfully include various types of security—state, public, environmental, economic, military, informational, and others. The issue of national security is also a scientific and practical problem aimed at ensuring the existence and optimal development of the individual, society, and the state.

Information security is considered not only a state or national security issue, but also a global international security problem. For example, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) is the world's largest regional security organization, bringing together 56 states from Europe, Asia, and North America, as well as 11 partner states. Based on the Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe (1 August 1975, Helsinki), the organization has set the task of preventing conflicts, resolving them, and eliminating their consequences. Human rights protection, the development of democratic institutions, and election monitoring have been included among the main tools for fulfilling these core tasks of the organization—namely, ensuring security in the world.

Thus, since 1975, the international community has begun to directly link security among countries to the internal policies of states and their attitude toward their own citizens. In other words, in order to achieve peace, stability, and cooperation, it has been recognized that each state requires not only military security but also a strong civil society. Later, the UN acknowledged the connection between international peace and security and the realization of human rights and fundamental freedoms, emphasizing that the absence of international peace and security cannot serve as an excuse for failing to respect human rights and freedoms.

The concept of "information security" emerged in the West in the 1990s in connection with computer networks. Western encyclopedias present this concept as a system of directives, rules, and practices that determine the management, protection, and dissemination of an organization's information. Information security applies to all types of information carriers and encompasses not only the information itself but also the information infrastructure—systems, processes, services, technical means, and so on. Western authors consider the core elements of information security to be a triad: confidentiality, integrity, and availability of information. Information security covers not only the rights of subjects to access information but also ensures the proper quality of information and the protection of resources.

In the literature, the definitions of national security can be summarized as follows:

1. A state that ensures sufficient economic and military power to prevent threats to the nation's existence from external or internal sources;
2. Having the actual capability to defend against external threats;
3. The condition of protecting the state from the danger of weapons of mass destruction;
4. Creating favorable conditions for the protection of society and the development of the creative potential of individuals, social groups, ethnicities, and religious communities;
5. Reliable protection of the vital and important interests of individuals, society, and the state, as well as national values and way of life, from internal and external threats;
6. Ensuring that each country's stable development, and the vital interests of individuals, society, and the state in various spheres of activity, can be reliably protected from internal and external threats.

The last view belongs to our national author N.K. Aliyev [3], and we consider it to be the most complete and accurate.

At the core of the concept of national security lies the issue of national interest. According to Article 6.1 of the *Law on National Security*, the national interests of the Republic of Azerbaijan are defined as the aggregate of the fundamental values and goals of the Azerbaijani people, as well as the political, economic, social, and other needs that ensure the development and progress of the individual, society, and the state. In general, the main development priorities of a state are primarily determined by its national interests.

Considering that the terms "benefit" and "interest" carry broad social meaning, it can be said that the protection of subjective civil rights is not the only form of safeguarding benefits and interests. The key point is that, for any subjective right to be recognized, there must be a norm in the legislation. When the law does not provide the possibility for a particular action, the existence of subjective rights becomes impossible [4].

The literature notes that none of the definitions given to the term "national interest" can be considered objective, and any reflection on national interest is inherently subjective [7]. In the U.S. National Security Strategy for the new millennium, national interests are classified as follows: 1) vital interests; 2) important national interests; 3) humanitarian and other interests. Vital interests are those of extraordinary importance, essential for the existence and security of the nation [6].

The national interest of each people is shaped during the course of their historical evolution, through the interplay of political, economic, social, cultural, and psychological factors, and in accordance with the geopolitical and geoeconomic parameters of the state. It emerges from the prevention of contradictory yet interconnected and mutually complementary threats. This process is influenced by the country's level of economic development, international reputation, national and cultural traditions, the legitimacy and stability of the political regime, and other factors. At the same time, the national interest of any state is determined on the condition that the interests of other states and the world as a whole are taken into account.

An examination of the general concept of cybersecurity shows that the notions of national security in narrow and broad senses can be distinguished. In the narrow sense, national security is considered in the context of state security, while in the broad sense, it encompasses political, military, defense, economic, social, legal, ecological, and even civil aspects. In general, national security is viewed as the guarantee that the vital interests of each country, as well as of individuals, society, and the state in various spheres of activity, can be reliably protected from internal and external threats.

Within the framework of Azerbaijan's national security strategy, ensuring cybersecurity is a top priority. In the modern era, the use of cyberattacks against information infrastructures and strategic economic sectors has become a global trend. Key targets include the defense industry, healthcare, transportation infrastructure, the credit and banking system, energy infrastructure, and other critical sectors. Cybersecurity carries strategic importance as a factor for each independent state in effectively ensuring its sovereignty, defense capabilities, economic development, social sector, and, in short, national security.

LİTERATURE

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cilddə. IV cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, 712 s. (in Azerbaiani language) - Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language. In Four Volumes. Volume IV. Baku: Sharq-Qarb, 2006, 712 pages.
2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası / https://e-qanun.az/framework/13373 (in Azerbaijani language) - National Security Concept of the Republic of Azerbaijan
3. Əliyev N.K. Milli təhlükəsizliyin anlayışı və qanunvericilik təminatının bəzi aspektləri haqqında. "Qanun" elmi hüquq jurnalı. № 9 (275), 2017. S. 54-61. (in Azerbaijani language) - Aliyev, N.K. On the Concept of National Security and Some Aspects of Its Legislative Provision. "Qanun" Scientific Law Journal, No. 9 (275), 2017, pp. 54–61.
4. Əsədov B.H. Subyektiv hüquqlarda əhatə olunmayan maraqlar və onların məhkəmələrdə müdafiəsi / http://supremecourt.gov.az/static/view/115 (in Azerbaijani language) - Asadov, B.H. Interests Not Covered by Subjective Rights and Their Protection in Courts
5. Женевская декларация принципов построения информационного общества / https://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/dec_wsis.pdf (in Russian language) - Geneva Declaration of Principles on the Information Society
6. Стратегия национальной безопасности США для нового столетия / http://www.politology.vuzlib.su/book_o003_page_186.html (in Russian language) - U.S. National Security Strategy for the New Century
7. Duroselle J.B. Tout empire perira: Une vision theorique des relations internationales. Paris: Université de Paris 1, 1982, 357 p. (in French language) - Duroselle, J.B. All Empires Will Perish: A Theoretical Vision of International Relations. Paris: University of Paris 1, 1982, 357 pp.

Баркалов Олександр Олександрович,
кандидат технічних наук, докторант КНЕУ імені Вадима Гетьмана

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА

Правове регулювання надрокористування має критичне значення для забезпечення сталого розвитку, екологічної безпеки та захисту довкілля в Україні. Надра й корисні копалини - невідновні ресурси, їх необережне або незаконне використання загрожує вичерпанням запасів, деградацією ґрунтів, водних ресурсів, забрудненням середовища та погіршенням екологічної ситуації. Крім екологічного аспекту, надрокористування має велике економічне та соціальне значення: держава має гарантувати, що користування надрами відбувається справедливо, прозоро й на підставі законних дозволів. В умовах корупції, незаконного видобутку або несанкціонованого користування може втрачатися значна частина державного ресурсу, надходжень до бюджету, а громади - позбавлятися можливостей контролю та отримання вигод від раціонального використання надр. Отже, забезпечення ефективної відповідальності за порушення законодавства про надра - це ключ до захисту екологічних, економічних та суспільних інтересів держави й громадян.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у:

самовільному користуванні надрами;

порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;

вибірковому виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;

наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;

пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;

порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;

невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;

незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;

невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації [1, ст.65].

За 2024 рік Державна служба геології та надр України (Держгеонадра) провела близько 900 розрахунків збитків, завданих надрам на тимчасово окупованих територіях. Загальна сума збитків від незаконного/неконтрольованого користування надрами на цих територіях оцінена орієнтовно в 71 трлн грн. В межах кримінальних проваджень (на неконтрольованих або контрольованих територіях) здійснено 22 розрахунки збитків на загальну суму близько 1,532 млрд грн. [2]. Величезна оцінка збитків (приклад з 71 трлн грн) на тимчасово окупованих територіях підкреслює масштаб проблеми - незаконного видобутку, руйнування та виснаження надр. Це водночас піднімає питання про ефективність контролю, запобігання та можливості відновлення (компенсації). Щоразу, коли прокуратура передає десятки справ до суду, - це сигнал, що держава активізує правозастосування. Однак без комплексних даних про результати судів та відшкодування збитків важко оцінити реальну ефективність. Висока кількість розрахунків збитків 2024 року також показує, що держава намагається фіксувати шкоду, навіть на окупованих територіях, але проблеми з доказовою базою, доступом та контролем можуть звести ці зусилля нанівець. Незважаючи на проведені розрахунки збитків - інформація про реальний статус кримінальних проваджень (чи вони завершені, чи стягнуті збитки, чи відшкодування державі відбулося) часто **не публікується**. Частина порушень відбуваються на тимчасово окупованих або непідконтрольних територіях - через це доступ до перевірок, контролю та збору повної статистики обмежений. За даними контролю, значна частка незаконного видобутку - в тіні, що ускладнює адекватну оцінку масштабів, зокрема через складність верифікації фактів незаконної діяльності та розрахунку заподіяної шкоди.

Серед ключових проблем відповідальності за порушення законодавства про надра варто виділити недосконаліть державного контролю за спеціальним надрокористуванням, бюрократія та корупційні ризики при видачі ліцензій або дозволів, неефективна робота органів контролю, недостатня криміналізація супровідних видів діяльності (транспортування, збут незаконно видобутих копалин). Також велика проблема - статистична недостовірність та відсутність систематичного обліку порушень. Часто відсутні публічні дані про кількість виявлених правопорушень, закритих проваджень, винесених вироків, відшкодувань шкоди державі та екологічної компенсації. Це ускладнює аналіз ефективності політики, оцінку масштабу проблеми та прийняття відповідних рішень.

Незаконне або неконтрольоване надрокористування - це не просто адміністративне порушення, а часто екологічний кримінальний злочин. Неправильне ведення робіт може призводити до деградації довкілля, знищення родовищ, необоротного зниження запасів корисних копалин, що має довгострокові негативні наслідки для екології, економіки та безпеки країни. Також, наявність масштабних незаконних схем видобутку, особливо в умовах недостатнього контролю, підриває правову державність, породжує корупцію, паралізує добросовісних користувачів надр і створює нерівні умови для ведення бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1994. № 36. Ст.340.

Беззубов Д.О.
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

АДМІНІСТРАТИВНА АРХІТЕКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Інституційна архітектура національної стійкості є не просто структурою управління, а системою координат, у межах якої держава перетворює знання, досвід і наукові результати у політико-правові рішення. Стійкість як публічно-правовий феномен неможлива без наукового обґрунтування, аналітичного супроводу і механізмів правового моніторингу, що забезпечують узгодженість між законом, державною політикою та реальними процесами у суспільстві.

У класичному розумінні адміністративного права, інституційна спроможність держави полягає не лише в організаційній побудові, а й у здатності приймати рішення, засновані на доказовій аналітиці. [1] У цьому контексті національна стійкість постає як інтелектуально-правовий організм, у якому управлінські рішення спираються на постійний потік перевіреної інформації, аналітичних висновків, експертних оцінок і прогнозів.

Центральною ланкою цієї системи має стати науково-аналітична інфраструктура держави, уособлена в діяльності Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень, профільних академічних інститутів та університетських центрів публічного управління. Їхня роль не зводиться до консультативної. Йдеться про створення постійно діючого аналітичного ядра, яке формує науково обґрунтовані орієнтири державної політики стійкості.

Наука у цій системі виконує подвійну функцію - когнітивну і нормативну. Когнітивна полягає у виявленні закономірностей розвитку суспільства, структури ризиків, їхньої природи та динаміки. Нормативна - у формуванні системи понять, дефініцій, класифікацій, які згодом трансформуються у юридичні норми, що забезпечують впорядкованість і передбачуваність дій держави у кризових умовах. Такий підхід відповідає європейській традиції evidence-based policy, де наукове знання не є додатком до політики, а її інтелектуальним каркасом.

Правовий аналіз у системі національної стійкості є способом перетворення емпіричного знання у юридичні гарантії. Його завдання полягає у виявленні розривів між нормою та практикою, у фіксації тенденцій, які впливають на ефективність дії права в умовах ризику. Правовий аналіз стає не разовою експертизою, а інституційним процесом, який супроводжує кожен етап державного управління - від планування до реалізації і оцінки результатів. Через нього відбувається самокорекція публічної влади, забезпечується узгодженість норм із мінливими умовами реальності.

Правовий моніторинг у системі стійкості це форма безперервного спостереження за тим, як норми права забезпечують готовність і життєздатність держави. Він має бути організований як державна функція з чітко визначеними повноваженнями, процедурами і стандартами. [2] Його предметом виступає не лише дотримання законодавства, а й аналіз ефективності правового регулювання у кризових сферах - безпеці, енергетиці, цифровізації, екології, охороні здоров'я, освіті. Завдяки цьому формується зворотний зв'язок між правотворенням і практикою, який дозволяє системі не лише реагувати на порушення, а й передбачати їх.

У перспективі доцільно закріпити правовий моніторинг національної стійкості як окрему функцію Кабінету Міністрів України, реалізовану через спеціально уповноважений аналітико-правовий орган - наприклад, Центр правового аналізу та моніторингу національної стійкості при Секретаріаті Кабінету Міністрів або у структурі РНБО. Такий інститут мав би здійснювати постійне оцінювання законодавства з позицій ризик-орієнтованості, виявлення правових лакун, суперечностей і неузгодженостей, що знижують здатність держави до оперативного реагування.

Особливе місце у цій системі належить науковій експертизі. Саме вона перетворює оцінювання ризиків у процес, який має правову силу і практичну корисність. Наукова експертиза забезпечує незалежність оцінок, комплексність підходів і обґрунтованість висновків, що приймаються до уваги органами публічної влади. У цьому проявляється роль академічної науки як гаранта стабільності й об'єктивності у процесі формування політики.

Інституційна архітектура національної стійкості, таким чином, має бути побудована за принципом інтелектуально-управлінської взаємодії. Кожен елемент - орган державної влади, аналітична установа, громадська платформа чи університетський центр - повинен бути включений у спільний контур даних, експертиз, прогнозів і правових рішень. Така мережа створює ефект синергії: наука генерує знання, право забезпечує їх легітимацію, управління - практичну реалізацію.

Моніторинг і правовий аналіз у цій системі виконують роль нервової системи держави: вони виявляють слабкі сигнали криз, фіксують порушення, надають змогу державі реагувати ще до того, як проблема стає загрозою.[3] Це і є сутність правової стійкості - здатність системи навчатися на власному досвіді, коригувати норми і практики, зберігаючи водночас правопорядок і легітимність.

Роль науки в інституційній архітектурі національної стійкості тому не можна зводити до дорадчої. Вона в сучасних умовах є системоутворюючою. Без науки стійкість перетворюється на управлінську імпровізацію, без права - на політичну декларацію. Їхня взаємодія формує правову форму державного розуму - здатність мислити категоріями довгострокового розвитку, а не ситуативного реагування. Саме ця якість визначає зрілість публічної влади і її відповідність європейським принципам належного врядування.

У цьому вимірі національна стійкість постає не як технічна програма, а як інтелектуально-правовий проєкт державності, у якому право, наука і управління поєднуються в єдиному процесі самопідтримки, самонавчання і саморегуляції. Її життєздатність визначається не лише законами, а й якістю правового мислення, здатністю держави до саморефлексії. Саме тому системне запровадження правового аналізу і моніторингу у сфері національної стійкості є не додатковою функцією, а умовою сучасного державного існування.

В практичному вимірі категорії національної стійкості можливо прикладом подати співвідношення чинного Закону України «Про національну безпеку України» та проєкту Закону «Про основи національної стійкості», що має розглядатися не в площині формального дублювання повноважень чи термінологічного перетину, а як вираз закономірної еволюції національної безпекової доктрини в бік її інституційного та соціального поглиблення. Закон «Про національну безпеку України» заклав базові конституційно-правові орієнтири сучасної безпекової системи держави, визначив її стратегічні цілі, суб'єктний склад, принципи та координаційні механізми. Цей закон утворив каркас публічно-правового забезпечення безпеки держави, де центральне місце належить організаційній спроможності сектору безпеки і

оборони, а також політичній відповідальності держави перед громадянами за збереження суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу.

Водночас сам розвиток суспільства, воєнні виклики, масштабна цифровізація, енергетичні й інформаційні загрози показали, що класична система безпеки, заснована на розмежуванні оборонних, правоохоронних і цивільних функцій, уже не охоплює всіх ризиків, які постають перед сучасною державою. Саме тому проєкт Закону «Про основи національної стійкості» постає як логічне розширення предмета правового регулювання, як спроба перейти від оборонної безпеки до безпеки соціальної, інформаційної, гуманітарної, екологічної - тобто до моделі інтегрованої життєздатності держави і суспільства.

Національна безпека у правовому вимірі виражає стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національна стійкість натомість уособлює здатність системи цих інтересів не лише бути захищеною, а й залишатися функціональною, адаптивною, відкритою до змін навіть у разі настання загрозових ситуацій. Безпека має статичний, охоронний характер, а стійкість - динамічний, процесуальний і творчий. Безпека визначає межі допустимого ризику, тоді як стійкість визначає спроможність діяти попри ризик. Саме тому проєкт нового закону не підмінює чинний закон про національну безпеку, а створює його логічне продовження - методологічний рівень політики, що забезпечує не лише реагування на загрози, а й готовність до них, а також відновлення після їх настання.

Іншими словами, Закон «Про національну безпеку» встановлює нормативну рамку для системи захисту, тоді як закон про національну стійкість спрямований на формування механізмів життєздатності цієї системи. Їхнє співвідношення можна порівняти із співвідношенням організаційної структури та функціональної енергії: перший закон визначає інститути, компетенції, контроль і підпорядкування; другий - забезпечує змістовне наповнення діяльності цих інститутів, формує правову динаміку управління ризиками, кризами та відновленням. У правовому сенсі це співвідношення має характер системної інтеграції: норми закону про безпеку є загальними, рамковими; положення проєкту закону про стійкість - спеціальними, операційними, прикладними.

Особливо важливо підкреслити, що стійкість не підміняє собою безпеку і не відокремлюється від неї. Вона розвиває саму ідею безпеки, наповнюючи її соціальним, управлінським і морально-правовим змістом. Безпека визначає що має бути захищено; стійкість відповідає на питання як забезпечити функціонування і розвиток захищеного. Безпека орієнтована на державні інститути, тоді як стійкість - на суспільні та міжінституційні взаємозв'язки, які роблять державу гнучкою і здатною до відновлення. Саме в цій площині проявляється соціоцентрична природа стійкості, яка трансформує класичний державоцентричний підхід до безпеки у людинно- і суспільноорієнтований формат.

Таким чином, закон «Про національну безпеку України» і проєкт «Про основи національної стійкості» утворюють єдиний нормативно-доктринальний простір, у якому безпека забезпечує цілісність державного організму, а стійкість - його життєздатність, гнучкість і здатність до самовідновлення. Безпека без стійкості перетворюється на формальний режим охорони, що реагує постфактум; стійкість без безпеки втрачає стратегічну спрямованість і правову визначеність. Їхній синтез становить сучасну модель державного буття - модель відкритої, динамічної, правової і водночас стійкої держави, у якій право, управління і суспільна солідарність формують єдиний механізм захисту, готовності та розвитку.

Саме така інтерпретація співвідношення двох законів відповідає європейській традиції публічного права і відображає змістовний рух української правової системи від нормативного захисту до інституційного відновлення, від безпеки як стану - до стійкості як якості національного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янов В.Б. Теорія адміністративного права: академічний курс. — К.: Юрид. думка, 2004.

2. Андрійко О.Ф. Публічне адміністрування в Україні: організаційно-правові засади. — К.: Наукова думка, 2010.
3. Скрипнюк О.В. Правова держава: теоретико-методологічні засади. — К.: Юридична думка, 2015.

Вдовиченко Ігор
аспірант кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ

Реалізація завдань у сфері надання соціальних послуг значною мірою залежить від ефективності застосування відповідного інструментарію публічно-правового адміністрування. Одним із ключових аспектів цього процесу є використання належних форм та методів адміністративного впливу, які забезпечують досягнення соціально значущих цілей – зокрема, поліпшення якості життя населення, підвищення рівня соціальної захищеності, створення умов для гідного існування вразливих груп населення.

У межах публічно-правового адміністрування у сфері надання соціальних послуг інструменти виступають важливою складовою реалізації управлінських функцій. Згідно з науковими підходами, інструменти публічного адміністрування розглядаються як зовнішній прояв однорідних за правовою природою адміністративних дій, що реалізуються у межах визначеної законом компетенції з метою досягнення суспільно значущих результатів [1, с. 144]. Ці інструменти мають кілька характерних ознак: вони виступають формою реалізації адміністративної діяльності, відображають динаміку правових відносин, ґрунтуються на компетенціях суб'єктів адміністративної влади та адаптуються до конкретних цілей управлінського впливу [1, с. 143–144]. І. Патерило, наприклад, аргументує необхідність трансформації традиційного уявлення про форми державного управління у напрямі формування інституту інструментів публічного адміністрування, відокремленого як самостійна правова категорія [2, с. 174–175].

Інструменти публічного адміністрування визначаються як зовнішньо зафіксовані засоби, що включають форми, методи та прийоми впливу, за допомогою яких здійснюється адміністративна діяльність суб'єктів публічної влади. Вони формують механізм публічного адміністрування та застосовуються у межах компетенції суб'єктів з метою регулювання правовідносин у відповідній сфері. При цьому науковці підкреслюють, що саме форми публічного адміністрування є фундаментальною складовою системи таких інструментів [3, с. 331].

У сучасній адміністративно-правовій науці інструменти публічного адміністрування розглядаються як комплекс правових та організаційних засобів, за допомогою яких публічна адміністрація реалізує свої завдання та функції. Вони спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, реалізацію публічного інтересу та ефективне функціонування системи управління. На думку О. Махмурової-Дишлюк, інструменти охоплюють як правові, так і організаційно-правові дії, що мають на меті досягнення публічних цілей і підтримку належного функціонування адміністративних процесів [4, с. 40-45].

У наукових працях виділяють кілька ключових груп інструментів. По-перше, нормативно-правові акти, які закріплюють загальні правила поведінки та формують правову основу для здійснення адміністративних функцій [5]. Саме вони виступають головним механізмом деталізації законодавчих положень і визначення правового поля діяльності публічної адміністрації.

По-друге, важливе місце посідають адміністративні акти як індивідуальні рішення, що ухвалюються суб'єктами публічної адміністрації щодо конкретних осіб, об'єктів або ситуацій. Їх призначення полягає у врегулюванні конкретних адміністративно-правових відносин та реалізації норм права на практиці [6].

По-третє, значущим інструментом є адміністративні договори, які укладаються між органами публічної влади або між ними та приватними суб'єктами для реалізації публічних завдань, узгодження прав і обов'язків сторін та розширення можливостей партнерської взаємодії [7].

Окрему групу складають фактичні дії, які, хоча й не змінюють безпосередньо правового статусу суб'єктів, проте мають організаційне та практичне значення для досягнення адміністративних цілей. Йдеться, зокрема, про інформування населення, проведення перевірок, здійснення моніторингу, що створює підґрунтя для ухвалення правових рішень [8].

Відтак, у науковій літературі інструменти публічного адміністрування узагальнено визначаються як сукупність нормативних, організаційних та фактичних засобів, які мають правове чи організаційне значення, спрямовані на досягнення публічних інтересів і забезпечення належного функціонування системи надання населенню соціальних послуг. До ключових з них належать нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани, фактичні дії та електронне врядування. Їх застосування забезпечує баланс між публічним інтересом і правами громадян, прозорість адміністративних процедур та ефективність функціонування публічної влади, у тому числі під час надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Інструментам публічного адміністрування у сфері надання соціальних послуг притаманні юридичні ознаки, які підкреслюють їхню правову обов'язковість, індивідуалізовану спрямованість, процедурну визначеність та соціальний характер, що відрізняє їх від інструментів в інших галузях публічного адміністрування. Такими ознаками наразі є:

1) зовнішня вираженість адміністративної діяльності, оскільки вони виступають зовнішньою формою реалізації компетенції органів публічної адміністрації, відображаючи правову динаміку управління та фіксуючи владні рішення, що мають юридичні наслідки для отримувачів послуг;

2) нормативна визначеність та юридична обов'язковість, адже усі інструменти встановлюються виключно нормами адміністративного права, а їх застосування ґрунтується на Законі України «Про соціальні послуги» та підзаконних нормативно-правоивх актах, що забезпечує їхню легітимність і обов'язковість для всіх суб'єктів системи надання соціальних послуг населенню;

3) зумовленість модернізацією публічних послуг, адже правова природа та вибір інструментів у сфері надання соціальних послуг визначаються потребами розвитку сервісної держави, розширенням форм взаємодії суб'єктів владних повноважень, інституцій громадянського суспільства та окремих громадян, а також поступовим переходом до цифрового врядування;

4) адресність і персоніфікованість, що передбачає їх застосування з урахуванням індивідуальних потреб конкретних осіб або сімей, що підтверджується процедурою оцінювання потреб у соціальних послугах (ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги»);

5) обов'язкова процедурна регламентованість, що передбачає реалізацію у чітко визначеному адміністративному порядку – через подання заяв, прийняття рішень, ведення випадку, складання актів оцінки потреб тощо;

6) соціальна спрямованість на забезпечення та захист соціальних прав громадян, зокрема найбільш вразливих категорій населення;

7) комплексність і багаторівневість застосування;

8) обов'язкова підконтрольність і підзвітність їх використання, що гарантує прозорість і законність прийнятих рішень, а також відповідальність за їх невиконання.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що інструменти публічного адміністрування у сфері надання соціальних послуг становлять цілісну систему правових та організаційних засобів, способів, форм і методів, за допомогою яких держава реалізує

соціальну політику, забезпечує баланс між публічним інтересом і правами громадян та гарантує доступність допомоги вразливим групам населення. Їх ключове значення полягає у формуванні правових підстав для діяльності органів публічної адміністрації, встановленні єдиних стандартів надання соціальних послуг, прийнятті індивідуальних рішень щодо конкретних осіб, укладенні адміністративних договорів та реалізації процедур моніторингу й контролю за додержанням законодавства у сфері соціального захисту населення. Водночас, ефективність застосування зазначених інструментів визначається якістю їх практичної реалізації, що не завжди відповідає вимогам сьогодення та сучасним викликам українського суспільства. Це свідчить про необхідність переосмислення підходів до їх застосування з урахуванням сучасних викликів та пріоритету захисту прав людини, що у підсумку має забезпечити підвищення результативності й доступності надання соціальних послуг в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько та ін. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 446 с.
2. Патерило І. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. Науковий вісник Ужгородського національного університет. Серія «Право». 2014. Ви. 27. Т. 2. С. 174–178.
3. Сукманова О. Публічне адміністрування охорони права власності в Україні : дис. … докт. юрид. наук. Київ, 2019. 559 с.
4. Махмурова-Дишлюк О. П. Поняття інструментів публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць. 2020. Випуск 3. С. 40-45.
5. Андрушков І. А. Інструменти публічного адміністрування. Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції "Стан та перспективи розвитку адміністративного права України", 20 жовтня 2023 р. Одеса: ОДУВС. 2023.
6. Ромашов Ю. С. Інструменти публічного адміністрування кадрового забезпечення Національної поліції. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 3(28), Том 2. С. 103-106.
7. Гнатишин Ю. О. Поняття, значення та ознаки фактичних дій як інструментів діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Збірник наукових матеріалів CXX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритетні вектори розвитку науки під час воєнного стану». Львів, 2023. С. 25-33. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/Lviv_060323.pdf#page=25.
8. Жуков М.С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 215-218.

Гіда Ольга Сергіївна
аспірант кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Надзвичайний стан як особливий правовий режим тимчасово запроваджується в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи суспільно-політичного характеру, що створюють загрозу життю і здоров'ю громадян чи конституційному ладу держави, і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для

відвернення загрози та забезпечення безпеки громадян. Конституція України (ст. 64) та Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1647-III (далі - Закон) прямо встановлюють, що обмеження прав і свобод людини і громадянина, а також законних інтересів юридичних осіб можливе виключно в межах, необхідних для реалізації мети надзвичайного стану, і лише на підставі закону.

Адміністративно-правові гарантії у цьому контексті розуміються як сукупність правових засобів, процедур і механізмів адміністративного права, що забезпечують: а) мінімально необхідний обсяг обмежень прав і свобод; б) пропорційність таких обмежень меті надзвичайного стану; в) судовий та адміністративний контроль за законністю обмежувальних заходів; г) можливість оскарження дій (бездіяльності) суб'єктів владних повноважень; д) обов'язкове відшкодування шкоди, завданої особам внаслідок неправомірних обмежень.

Саме тому, під час забезпечення правового режиму надзвичайного стану важливим є дотримання основних принципів забезпечення законності всіма державними та недержавними організаціями. Зокрема серед ключових адміністративно-правових гарантій слід виокремити наступні принципи.

Принцип верховенства права, який зазначений в статті 8 Конституції України. Цей принцип закладено в основу введення правового режиму воєнного стану, зокрема реалізується через вимогу введення надзвичайного стану виключно Указом Президента України, затверджений Верховною Радою України протягом двох діб, а також чітке визначення території, строку дії, переліку тимчасових обмежень прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб та повноважень органів влади.

Так, Конституційний Суд України наголошує, що «одним із елементів верховенства права є *принцип пропорційності*, який <…> означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012). Розглядаючи питання допустимих меж обмеження гарантованого Конституцією України права власності, Конституційний Суд України зазначав, що право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019] [3]. Зокрема статтею 16 Закону, зазначено, що на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи, як примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб. Проте такі заходи повинні застосовуватись лише у виняткових обставинах, коли мета пропорційна заподіяним збиткам та спрямовується виключно на досягнення легітимної мети.

Принцип збереження непорушних прав і свобод навіть в умовах надзвичайного стану. Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України та ст. 2 Закону не можуть бути обмежені право на життя, гідність, недоторканність і безпеку особи, право на судовий захист, презумпція невинуватості, тощо (статті 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України). Водночас певні права можуть обмежуватися лише в межах і порядку, визначених законом (наприклад, свобода пересування, право на мирні зібрання, право на страйк тощо).

Гарантії судового захисту та адміністративного оскарження. Законодавство, що регулює розгляд проваджень, передбачає право громадян та юридичних осіб на оскарження в судовому порядку рішень і дій (бездіяльності) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання Указу про надзвичайний стан. Практика Верховного Суду підтверджує, що навіть в умовах надзвичайного стану суди продовжують здійснювати правосуддя, а строки позовної давності не зупиняються.

Зокрема статтею 31 Закону визначено, що правосуддя на території, де введено

надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України. Введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється.

Спеціальні адміністративні процедури компенсації та відшкодування шкоди. Стаття 25 Закону встановлює обов'язок держави відшкодувати реальні збитки. Так, особам, які постраждали від надзвичайних ситуацій, в тому числі при проведенні аварійно-рятувальних робіт, відшкодовуються заподіяні матеріальні збитки та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановленому законом. Юридичним особам, майно і ресурси яких використовувалися для відвернення або ліквідації ситуацій, що стали причиною введення надзвичайного стану, відшкодовується їх повна вартість у встановленому законом порядку [2]. Порядок такого відшкодування затверджується Кабінетом Міністрів України, що є важливою адміністративно-правовою гарантією захисту майнових прав.

Таким чином, адміністративно-правові гарантії в умовах надзвичайного стану утворюють систему, що забезпечує захист прав і свобод громадян поряд із забезпеченням виконання заходів правового режиму надзвичайного стану. Їх ефективність залежить від дотримання принципів законності, пропорційності, недискримінації та судового контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (з наступними змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381
2. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III (з наступними змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#n82
3.Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками).Основи конституційного ладу. Загальні принципи Верховенство права. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava .

Головко Павло Леонідович
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
м. Київ

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Основу національної правової системи забезпечення прав людини в нашій державі становить, безумовно, Конституція України, парадигма якої спрямована саме на утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина [1].

Аналіз змісту Конституції України з точки зору забезпечення прав і свобод людини дає підстави для визначення декількох структурно-логічних аспектів, присвячених регулюванню вказаної проблеми. До таких аспектів доцільно віднести формулювання головних засад прав людини, виклад основних прав і свобод з деталізацією особливостей їх реалізації а також визначення організаційного та інституційного забезпечення захисту прав і свобод. Окрім цього Конституція передбачає можливість обмеження окремих прав і свобод у випадку надзвичайного чи воєнного стану, дає вичерпний перелік таких прав і свобод та визначає підстави і умови обмеження. Близьким до запропонованого переліку є і визначення основних обов'язків людини і громадянина в Україні.

До головних засад прав людини, викладених в Конституції України в першу чергу необхідно віднести положення, згідно з яким найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, головним обов'язком держави проголошуються утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а зміст і спрямованість діяльності держави визначаються саме необхідністю забезпечення прав і свобод людини та їх гарантій. Визначально важливим є визначення невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини а також вільності і рівності громадян перед законом.

Принциповим є конституційне положення щодо невичерпності прав людини, їх гарантування та неможливості скасування а також обмеження. При цьому передбачається можливість обмеження виняткова у випадках, передбачених Конституцією України.

Виняткова важливим засадничим аспектом забезпечення прав людини є проголошений Конституцією принцип верховенства права, який визнається і діє Україні, що передбачає вищість права від волі органів влади, вимагає відповідності правовим стандартам будь-якого державного рішення і визнає найвищою соціальною цінністю права і свободи особи.

Принцип верховенства права — це не лише формула юридичної структури держави. Це змістовний, гуманістичний стандарт, який визначає захист прав людини обов'язком держави, є бар'єром для зловживань під прикриттям «національної безпеки» та забезпечує гідність, свободу та справедливість у будь-яких умовах [2]. Права людини тісно пов'язані з верховенством права та належать до загальних та неподільних основних цінностей демократичного суспільства [3].

Концептуальне значення має положення Конституції, яке визначає умовами вільного розвитку кожної особистості непорушення прав і свобод інших людей та виконання обов'язків перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Виняткова важливою в плані гармонізації національного законодавства в цілому і в аспекті прав людини зокрема з міжнародними правовими стандартами є конституційне положення згідно з яким чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4].

Проголошені Конституцією України концептуальні основи забезпечення прав людини розгортаються у Постанові Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини», якою встановлені принципи державної політики у галузі прав людини, до яких віднесені верховенство права, невід'ємність прав людини, недопущення звуження їх змісту та обсягів, презумпцію особистої свободи та визнання обмеженості свободи держави, згідно з яким їй дозволено лише те, що прямо передбачається законом. Визначені також напрями забезпечення прав людини, до яких, зокрема, віднесені верховенство прав і основних свобод людини, створення належних умов, для реалізації кожною особою своїх прав та законних інтересів, приведення законодавства України у відповідність з міжнародними стандартами та ратифікація відповідних міжнародно-правових актів і визнання юрисдикції міжнародних органів захисту прав людини, недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і основних свобод, удосконалення парламентського контролю за дотриманням прав людини, удосконалення законодавства, судової влади та прокуратури, розгортання механізмів захисту різних прав і свобод, забезпечення захисту людини і громадянина від посягань з боку іншої людини та з боку держави, підвищення рівня правової культури громадян та забезпечення надання кваліфікованої правової допомоги а також сприяння розвитку системи органів несудового захисту прав і свобод людини і надання підтримки громадським організаціям в сфері захисту прав людини. Вказано, що положення цих засад є основою законотворчої діяльності в сфері прав і основних свобод людини [5].

Наступному аспекту конституційного забезпечення прав і свобод людини і громадянина – а саме викладу основних прав і свобод з деталізацією особливостей їх реалізації присвячено окремий – другий розділ Конституції України, який гарантує кожній людині невід'ємне право на життя та захист життя і здоров'я, на повагу до гідності, на свободу і особисту недоторканність та гарантії заарештованому і затриманому в установленому законом порядку. Чітко визначається категорична заборона катування, жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання а також піддання медичним, науковим чи іншим дослідам без згоди на те особи.

Відповідними нормами Конституції кожному гарантується недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу думки і слова, на свободу світогляду і віросповідання, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на збір, зберігання, використання і поширення інформації, а також заборона втручання в особисте і сімейне життя а також збирання, зберігання, використання

та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди за винятком випадків, передбачених законом.

Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України а також для громадян України право в будь-який час повернутися в Україну.

Передбачений комплекс політичних прав і свобод, до яких віднесені право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, на участь у професійних спілках, в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, на рівний доступ до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Також проголошені право на звернення до органів державної влади, підприємств, установ і організацій, на мирне проведення мітингів, зборів, вуличних походів та демонстрацій у порядку, встановленому законодавством.

Конституційно визначені соціальні права людини і громадянина, а саме -право на працю, її належні, безпечні і здорові умови та справедливу оплату, на відпочинок, а також на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Гарантоване право на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на житло, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування а також на державну підтримку і захист сім'ї..

Економічні та культурні права включають право на освіту, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, на володіння, користування і вільного розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, на підприємницьку діяльність та безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Серед конституційних положень, спрямованих на організаційне та інституційне забезпечення захисту прав і свобод в першу чергу варто виділити норму, яка передбачає незворотність у часі дії нормативно-правових актів за винятком випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, презумпцію невинуватості, заборону подвійної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення та індивідуальний характер юридичної відповідальності особи а також відсутність відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Вагомим є і встановлене право на захист та професійну правничу допомогу.

В інституційному плані необхідно відзначити в першу чергу повноваження суду, на який саме і покладається захист прав і свобод людини і громадянина та визначене Конституцією право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому умовою побудови судоустрою в Україні є саме можливість захисту прав, свобод та інтересів особи для чого, зокрема, основними задами судочинства визначено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості а також забезпечення обвинуваченому права на захист та передбачено незалежність і недоторканність судді, який, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права.

Винятково важливим є і передбачене Конституцією право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна за умови використання всіх національних засобів юридичного захисту.

Також передбачене право кожного звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та із конституційною скаргою до Конституційного Суду України. Відповідно до цього до системи інституційного забезпечення дотримання прав людини відносяться і Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Вагоме значення в системі забезпечення прав людини є і Президент України, який є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Також необхідно відзначити роль місцевого самоврядування, через яке реалізується право жителів населеного пункту чи їх об'єднання самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Відповідно до проблематики нашого дослідження необхідно відзначити і конституційно передбачену можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку цих обмежень за винятком прав і свобод, перелік яких визначений Конституцією України [4].

Подальше законодавче забезпечення прав людини передбачає розгалужену систему законів, які детально регламентують забезпечення тих, чи інших прав, визначених Конституцією України та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають процедури реалізації вказаних прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку Правова держава. 2017. № 26. С. 33-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_26_8. (дата звернення: 14.09.2025).
2. Stephen Riley. Human Dignity and the Rule of Law / Utrecht Law Review. Volume 11, Issue 2 (June) 2015. С. 91 – 105. URL: https://utrechtlawreview.org/articles/320/files/submission/proof/320-1-866-1-10-20150701.pdf (дата звернення: 14.09.2025).
3. Резенкіна Н. О., Кононенко В. П. Взаємозв'язок та взаємозалежність прав людини, верховенства права та демократії / Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 3. С. 281-287. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/44-2.pdf (дата звернення: 14.09.2025).
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. В редакції від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 13.09.2025).
5. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 № 757-XIV. Поточна редакція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text (дата звернення 16.09.2025).

Зінов'єв Н.Е.
здобувач наукового ступеня PhD
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ТИПИ ДИСКРЕЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Особливості застосування дискреції в адміністративному праві значною мірою залежать від типу правового регулювання, в рамках якого здійснюється управлінське рішення. Існують два базових типи: загально-дозвільний («дозволено все, що не заборонено») та дозвільний («заборонено все, що не дозволено»).

У межах загально-дозвільного типу правового регулювання (наприклад, при регулюванні господарської діяльності, надання адміністративних послуг), дискреція органів публічної влади є ширшою. Держава дозволяє суб'єктам адміністративної юрисдикції обирати один із кількох законних варіантів поведінки, орієнтуючись на мету правового регулювання, публічні інтереси та конкретні обставини. Орган публічної влади повинен мати чітке уявлення про межі дозволеного та застосовувати заходи, які прямо не заборонені законом, але

відповідають цілям політики, принципам законності, справедливості, пропорційності та розумності.

У межах дозвільного типу правового регулювання (наприклад, у сфері охорони публічного порядку, застосування заходів адміністративного примусу), дискреція значно звужена. Тут органи державної влади діють виключно на підставі закону, тобто тільки в межах чітко визначених правових норм. Усі дії, які не передбачені нормативно-правовими актами, вважаються забороненими. Дискреційні повноваження, якщо й надаються, мають бути обмежені суворими критеріями, а вибір із кількох варіантів рішення має ґрунтуватися виключно на оцінці фактичних обставин, дотриманні процедури, пропорційності заходів та їх правомірності.

Таким чином, в умовах загально-дозвільного підходу дискреція відіграє творчу й ініціативну роль, а в дозвільному – обмежувальну, забезпечуючи суворе дотримання закону та запобігання зловживанням. Розуміння цих особливостей є ключовим для правильного правозастосування, оцінки рішень публічної адміністрації та побудови ефективної системи публічного управління.

У випадку загально-дозвільного типу правового регулювання (дозволено все, що не заборонено), законодавець залишає органу публічної адміністрації значно ширший простір для дискреції. У цьому випадку дозволено все, що прямо не заборонено законом. Однак від суб’єкта владних повноважень вимагається чітке розуміння цілі правового регулювання та допустимих засобів її досягнення, які мають бути співвіднесені з ієрархією джерел права, зокрема — із Конституцією України як актом найвищої юридичної сили.

Дозвільний тип регулювання (заборонено все, окрім дозволеного), навпаки, передбачає, що адміністративний орган діє строго у межах визначених нормативних приписів. У цьому випадку цілі, засоби і межі дій встановлено заздалегідь, і суб’єкту залишається лише обрати один із кількох передбачених варіантів. Але й тут діє принцип розумності, що вимагає врахування фактичних обставин справи та балансу між публічними та приватними інтересами. Навіть при мінімальній дискреції правозастосувач має певну свободу дій, однак лише в межах дозволеного законом простору, із дотриманням вимог пропорційності, неупередженості та справедливості.

Дискреційність в адмінітсративному праві реалізується в багатьох сферах, зокрема: адміністративна процедура, накладення адміністративних стягнень (попередження або штраф); надання (або відмова в наданні) документів дозвільного характеру; регулювання порядку проведення мирних зібрань; встановлення індивідуальних умов у сфері соціального забезпечення чи державної допомоги та ін. Розглянемо окремі сфери застосування дискреційних повноважень.

Ст.19 Закону України «Про звернення громадян» визначено наступні обов’язки органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, медіа, їх керівники та інші посадові особи в межах своїх повноважень:

об'єктивно, всебічно і вчасно перевіряти заяви чи скарги;

у разі прийняття рішення про обмеження доступу громадянина до відповідної інформації при розгляді заяви чи скарги скласти про це мотивовану постанову;

на прохання громадянина запрошувати його на засідання відповідного органу, що розглядає його заяву чи скаргу;

скасовувати або змінювати оскаржувані рішення у випадках, передбачених законодавством України, якщо вони не відповідають закону або іншим нормативним актам, невідкладно вживати заходів до припинення неправомірних дій, виявляти, усувати причини та умови, які сприяли порушенням;

забезпечувати поновлення порушених прав, реальне виконання прийнятих у зв'язку з заявою чи скаргою рішень;

письмово повідомляти громадянина про результати перевірки заяви чи скарги і суть прийнятого рішення;

вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті ущемлення його прав чи законних інтересів, вирішувати питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення, а також на прохання громадянина не пізніш як у місячний термін довести прийняте рішення до відома органу місцевого самоврядування, трудового колективу чи об'єднання громадян за місцем проживання громадянина;

у разі визнання заяви чи скарги необгрунтованою роз'яснити порядок оскарження прийнятого за нею рішення;

не допускати безпідставної передачі розгляду заяв чи скарг іншим органам;

особисто організовувати та перевіряти стан розгляду заяв чи скарг громадян, вживати заходів до усунення причин, що їх породжують, систематично аналізувати та інформувати населення про хід цієї роботи [1, ст.19].

Як випливає з наведених положень, посадова особа органу державної влади або місцевого самоврядування, яка уповноважена розглядати звернення громадянина, має право і обов'язок запитувати, зокрема в електронній формі, необхідні для розгляду звернення документи та матеріали в інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування або у відповідних посадових осіб.

У цьому випадку закон встановлює загальне правило щодо необхідності й можливості збирання інформації, що має значення для вирішення конкретного питання. Такий підхід до реалізації первинного етапу публічного управління передбачає надання широких дискреційних повноважень службовцям органів державного та муніципального управління при розгляді звернень громадян.

Отже, зазначимо, що адміністративна дискреція може виникати практично на всіх стадіях процесу державного управління, за винятком стадії узагальнення проведеної управлінської діяльності та оцінки нової (результуючої) управлінської ситуації. Водночас слід визнати, що на окремих стадіях управлінського процесу дискреція застосовується ширше, тоді як на інших – лише у певних сегментах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 47. Ст.256.

УДК 342.7:351.74

Іщенко Марія Володимирівна,
ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту воєнної історії, права та суспільних наук Національного університету оборони України, м. Київ

ЖЕРТВИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК НОВА КАТЕГОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ СТІЙКОГО ПРАВОТВОРЕННЯ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Збройний конфлікт в Україні актуалізував проблему правового визначення статусу осіб, які зазнали шкоди внаслідок війни. Сучасна практика доводить, що традиційне бачення жертви як потерпілого у кримінальному процесі є обмеженим і не відображає реальної багатовимірності завданої шкоди. Жертва збройного конфлікту дедалі більше постає не лише як об'єкт гуманітарної допомоги, а як носій публічно-правового статусу, що потребує системних процедур доступу до послуг, компенсацій, правосуддя та адміністративного захисту.

Відсутність уніфікованого поняття жертви в українському законодавстві обумовлює фрагментарність компетенцій органів влади, колізійність нормативної бази та нерівність у реалізації прав. У кризовий період збройного конфлікту це стає фактором правової нестабільності та гальмує формування ефективної державної політики у гуманітарній сфері. Саме тому доктринальне визначення жертви збройного конфлікту набуває не лише

теоретичного, а й практичного значення – як основа для стійкого правотворення та формування нової категорії адміністративного права.

Переосмислення поняття жертви вимагає переходу від гуманітарного підходу до адміністративно-правового, пов'язаного із правосуб'єктністю та наявністю гарантованих державою процедур захисту. В українській доктрині на недостатню визначеність правового статусу жертв збройного конфлікту звертають увагу кілька авторів. Зокрема, А. В. Калініна наголошує на відсутності правової дефініції та зауважує, що статус жертви можливо встановити лише через кримінальний процес, що створює прогалину в адміністративно-правовій площині [1, с. 398–399]. С. С. Шрамко та А. В. Калініна, аналізуючи віктимологічні ризики у контексті перехідного правосуддя, підкреслюють масову травматизацію населення та потребу державної системної відповіді на конфліктогенні ситуації [2, с. 356], що фактично засвідчує необхідність нормативного оформлення категорії жертв як об'єкта публічного адміністрування. У дослідженні І. Р. Мудрої щодо механізмів відшкодування шкоди, завданої війною, запропоновано Реєстр збитків (RD4U) як перший елемент майбутнього компенсаційного механізму. Авторка наголошує на його віктимоцентрованому характері та необхідності обробки заяв і доказів у процедурній формі [3, с. 169]. Однак цей реєстр фіксує саме збитки, а не правовий статус постраждалої особи, що залишає відкритим питання хто є адресатом таких процедур і чи може жертва бути суб'єктом адміністративно-правових відносин. Це підтверджує потребу у нормативному закріпленні категорії жертви збройного конфлікту в адміністративному праві України.

Публічно-правовий характер статусу жертви підтверджується практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У справі "Budayeva and Others v. Russia" ЄСПЛ визнав, що держава несе позитивний обов'язок запобігати відомим ризикам для життя, якщо владі було відомо або мало бути відомо про загрозу [4]. У рішенні "Osman v. the United Kingdom" сформовано стандарт позитивних зобов'язань та принцип обґрунтованих очікувань (legitimate expectations), який означає, що особа має право очікувати дій держави щодо її захисту [5]. У контексті України цьому відповідають положення ст. 3, 17, 27 і 46 Конституції України, які встановлюють пріоритет життя, гідності та соціального захисту людини. Крім того, ст. 19 Конституції визначає, що органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у межах та в спосіб, передбачені законом [6].

Таким чином, категорія жертви збройного конфлікту має бути визначена не лише в гуманітарній або кримінально-процесуальній площині, а як суб'єкт адміністративного права, що володіє правосуб'єктністю та потребує нормативно закріплених процедур захисту. Аналіз доктринальних підходів, конституційних положень і прецедентної практики ЄСПЛ демонструє наявність об'єктивних підстав для формування публічно-правового статусу жертви як адресата позитивних зобов'язань держави. Нині чинне законодавство України залишається фрагментарним і не забезпечує належної юридичної визначеності щодо того, хто саме є носієм права на захист у сфері публічного адміністрування. Це створює ризики нерівності у доступі до послуг, компенсацій, соціальної підтримки та правосуддя.

У кризовий період збройного конфлікту питання нормативного оформлення статусу жерви постає як умова стійкого правотворення та необхідний елемент державної політики відновлення. Саме виокремлення жертви збройного конфлікту як нової адміністративно-правової категорії може стати основою створення процедурної моделі захисту, здатної забезпечити юридичну визначеність, інституційний механізм реагування та адаптацію українського права до міжнародних стандартів. У цьому вбачається перспективний напрям подальших досліджень і розвитку адміністративного права України в умовах воєнних та поствоєнних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калініна А. В. Жертви військового конфлікту в Україні: нормативні та морально-етичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 398–402.

2. Шрамко С. С., Калініна А. В. Victimologicae praeventionis конфліктогенним ситуаціям у контексті перехідного правосуддя в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Вип. 85, ч. 3. С. 352–357.
3. Мудра І. Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої збройною агресією : дис. канд. юрид. наук : 081 Право. Харків, 2025. 208 с.
4. CASE OF BUDAYEVA AND OTHERS v. RUSSIA : Judgment of the European Court of Human Rights, 20 March 2008, Applications no. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02, 15343/02. Strasbourg : European Court of Human Rights, 2008.
5. CASE OF OSMAN v. THE UNITED KINGDOM : Judgment of the European Court of Human Rights, 28 October 1998, Application no. 23452/94. Strasbourg : European Court of Human Rights, 1998.
6. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4317 (дата звернення: 20.11.2025).

Ковальова Анастасія Сергіївна
курсант Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:
Пісоцька Каріна Олександрівна
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У період воєнного стану питання реалізації та захисту прав і свобод громадян набуває особливого значення. Виконуючи оборонні заходи, держава змушена тимчасово обмежувати окремі права. Саме адміністративне право відіграє ключову роль у врегулюванні діяльності органів публічної адміністрації, які відповідають за реалізацію цих гарантій. Адміністративно-правові механізми є ключовими для забезпечення балансу між національною безпекою та захистом прав громадян. За їх допомогою встановлюються межі повноважень державних органів, порядок ухвалення управлінських рішень, а також процедури оскарження дій посадових осіб. Вивчення цих аспектів є важливим для вдосконалення правового регулювання та підтримки демократичних принципів навіть в умовах надзвичайного стану.

Правове регулювання реалізації прав і свобод громадян у період воєнного стану базується на положеннях Конституції України [1], яка передбачає можливість запровадження окремих обмежень прав і свобод за умов воєнного або надзвичайного стану, але категорично забороняє їх повне скасування. Головним нормативно-правовим актом, що визначає правовий режим воєнного стану, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], який регламентує порядок його впровадження, обсяг дозволених обмежень та компетенції органів державної влади. Також забезпечення правового режиму воєнного стану забезпечується міжвідомчими документами, які містять адміністративно-правові механізми взаємодії між державою та громадянами у межах особливого правового режиму, а також значну роль у визначенні допустимих меж обмежень прав під час воєнного стану відіграють і міжнародно-правові акти, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, а також практика Європейського суду з прав людини.

Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у гарантуванні прав громадян на місцях, особливо в умовах воєнного стану, коли громади стикаються з численними загрозами: обстрілами, евакуацією, гуманітарною кризою тощо. Одним із ключових напрямів діяльності органів місцевого самоврядування, спрямованих на захист прав і свобод громадян у період воєнного стану, є надання гуманітарної допомоги населенню. Місцеві ради, виконавчі комітети, селищні та міські голови забезпечують розподіл продуктів, медичних засобів, організовують опалення, водопостачання, евакуаційний транспорт, а також створюють мобільні пункти підтримки. У цьому процесі реалізується адміністративно-правова гарантія права на гідне життя та охорону здоров'я [3].

Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у реалізації політики щодо прийому, реєстрації та розміщення внутрішньо переміщених осіб. Згідно з частиною 9 статті 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»:

- формують фонди житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом викупу (придбання), оренди, будівництва нового житла, реконструкції будинків і гуртожитків, переведення нежилих приміщень у жилі, передачі житла в комунальну або державну власність, капітального ремонту об'єктів житлового фонду;
- інформують місцеві державні адміністрації про можливі місця і умови для тимчасового проживання/перебування внутрішньо переміщених осіб, про стан інфраструктури, довкілля у таких місцях;
- надають у тимчасове безоплатне користування внутрішньо переміщеним особам з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання (за умови оплати особою відповідно до законодавства вартості комунальних послуг);
- вирішують питання щодо набуття відповідно до законодавства внутрішньо переміщеними особами за місцем їх фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель комунальної власності;
- сприяють за клопотанням внутрішньо переміщеної особи у переміщенні її рухомого майна для повернення на залишене місце проживання;
- забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають (перебувають) у відповідному населеному пункті;
- забезпечують влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади комунальної форми власності;
- забезпечують соціальний захист внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, сімей, в яких виховуються такі діти, соціальне супроводження таких сімей і дітей;
- забезпечують зарахування внутрішньо переміщених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їх обліку як внутрішньо переміщених осіб;
- здійснюють у повному обсязі повноваження органу опіки та піклування стосовно зареєстрованих на їх території внутрішньо переміщених дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- приймають рішення про забезпечення функціонування внутрішньо переміщених прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, до яких діти влаштовані згідно з рішеннями районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських чи районних у містах рад тих адміністративно-територіальних одиниць, з яких здійснюється внутрішнє переміщення у зв'язку з обставинами;
- забезпечують надання житла дитячим будинкам сімейного типу, які вимушено або самостійно залишили місце проживання у зв'язку з обставинами, визначеними у частині першій статті 1 цього Закону;
- організовують роботу з виявлення дітей, переміщених без супроводження батьків, інших законних представників, здійснюють заходи щодо встановлення особи дитини, пошуку

її батьків, влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням потреб дитини.

Отже, у період воєнного стану органи місцевого самоврядування продовжують відігравати важливу роль у системі публічної влади, виконуючи відповідальну місію щодо реалізації та захисту прав і свобод громадян на місцевому рівні. Вони забезпечують безперервність управлінських функцій, надають адміністративні послуги, організовують гуманітарну допомогу населенню та координують діяльність із військовими структурами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Стеценко Д. Ю. Адміністративно-правові засади громадського контролю в судовій системі через призму забезпечення прав людини і громадянина в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 351–355.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. No 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

Кожура Іван Олександрович
аспірант 3 року навчання кафедри публічного та міжнародного права
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД (ВОЄННИЙ СТАН)

У період воєнного стану банківський нагляд характеризується зростанням інтенсивності, оперативності та адаптивності, з одночасним збереженням базових процесуальних гарантій законності, передбачуваності, пропорційності та недискримінації. Її зміст спрямовується на безперервне забезпечення критично важливих фінансових послуг, стійкість платіжної та розрахункової інфраструктури, утримання достатності капіталу і ліквідності, а також на запобігання реалізації системних ризиків, у тому числі пов'язаних із санкційними обмеженнями, кібератаками, фізичними загрозами інфраструктурі та розривами ланцюгів постачання. В умовах дії воєнного стану Національний банк України застосовує тимчасові позачергові інструменти лише за наявності чітко визначених підстав і у встановлених часових межах, документуючи баланс між публічним інтересом забезпечення фінансової стабільності та правами піднаглядових установ і їхніх клієнтів. У період дії воєнного стану посилюється міжвідомча координація Національного банку України з органами, що здійснюють врегулювання неплатоспроможності, платіжний нагляд та фінансовий моніторинг, а також із зарубіжними наглядовими органами у межах транснаціональних банківських груп. Розширюється використання захищених каналів обміну даними, стрес-сценаріїв і прискорених циклів наглядової аналітики. Водночас незмінними залишаються вимоги до належної адміністративної процедури: мотивованість рішень, фіксація доказової бази, право бути вислуханим, можливість ефективного оскарження та контроль за виконанням приписів.

Треба зауважити, що питання *адміністративної процедури* щодо її змісту та особливостей засновано на лексичному розумінні терміна «процедура». Необхідно вказати, що слово *procedo* у перекладі з латинської означає «порядок», «послідовність дій», а отже, у сучасному правовому дискурсі під процедурою розуміють офіційно встановлений порядок

здійснення або оформлення певної діяльності [1, с. 63]. Водночас слово «адміністративний» у будь-якому словосполученні безпосередньо пов'язане з владною чи управлінською діяльністю.

Важливо зазначити, що офіційне нормативне закріплення поняття адміністративної процедури надано у Законі України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2022 року № 2073-IX, відповідно до статті 2 якого адміністративна процедура - це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи, а адміністративне провадження, це сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих ним процедурних рішень, які завершуються прийняттям адміністративного акту [2]. Законодавець визначає, що адміністративна процедура ґрунтується на принципах законності, рівності перед законом, гласності, пропорційності, офіційності, неупередженості, добросовісності, розсудливості, передбачуваності, належного урядування, своєчасності, ефективності, а також забезпечення права особи бути вислуханою (статті 5–12 Закону). Адміністративна процедура має на меті забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів осіб, належного виконання публічних функцій адміністративними органами, а також захист осіб від свавільних або непропорційних рішень публічної адміністрації. Закон також передбачає, що за результатами адміністративної процедури приймається адміністративний акт, який може бути оскаржений у вищий адміністративний орган або до суду (розділи VIII–IX Закону). Зі змісту наведеного випливає, що законодавець ототожнює адміністративну процедуру з нормативно закріпленим порядком реалізації публічно-управлінських повноважень адміністративним органом, який має завершитися прийняттям рішення, що породжує юридичні наслідки.

Водночас навіть після ухвалення зазначеного Закону в науці адміністративного права зберігаються дискусійні аспекти щодо обсягу та меж поняття адміністративної процедури.

Важливим змістовним елементом є й те, що адміністративна процедура спрямована на гарантування ефективної реалізації прав приватних осіб та запобігання їх порушенню під час діяльності публічної адміністрації. Вона також передбачає зовнішній правовий ефект: результати процедурної діяльності органу влади породжують права, обов'язки чи інші наслідки для осіб, які не належать до системи публічного управління. Нарешті, адміністративна процедура має неконфліктний (безспірний) характер, оскільки її метою є вирішення позитивних управлінських питань, а не розв'язання спорів юрисдикційного типу.

На підставі викладеного можна сформулювати поняття адміністративної процедури банківського нагляду в особливий період (воєнний стан) як комплекс правовозначущих дій з оцінювання, контролю та примусу до дотримання вимог банківського законодавства і пруденційних стандартів, що здійснюється в умовах підвищених ризиків та оперативної необхідності, але із збереженням усіх базових процесуальних гарантій законності, пропорційності, передбачуваності, права бути вислуханим, мотивованості рішень та контролю за їх виконанням.

Для даного виду процедур характерними є такі особливості.

По-перше, підвищена інтенсивність і динамічність наглядових дій, що зумовлена ризик-орієнтованим підходом до контролю за стабільністю банківської системи в період воєнного стану, з одночасним дотриманням принципу мотивованості та доказовості прийнятих рішень.

По-друге, скорочення й адаптація процесуальних строків для запобігання системним ризикам із фіксацією підстав таких скорочень та дотриманням права суб'єктів бути вислуханими у межах розумного строку.

По-третє, посилена міжвідомча координація Національного банку України з органами врегулювання неплатоспроможності, платіжного нагляду, фінансового моніторингу, а також з іноземними наглядовими установами у межах транснаціональних банківських груп, що забезпечує оперативний обмін інформацією та узгодженість рішень.

По-четверте, застосування тимчасових спеціальних регуляторних інструментів лише за наявності визначених законом підстав і у встановлених часових межах із документальним забезпеченням балансу між публічним інтересом фінансової стабільності та правами піднаглядових установ і клієнтів.

По-п’яте, дотримання вимог належної адміністративної процедури, передбачених Законом України «Про адміністративну процедуру», зокрема принципів законності, рівності перед законом, відкритості, пропорційності, участі особи у провадженні та ефективного контролю за виконанням приписів.

По-шосте, забезпечення правової визначеності та передбачуваності регуляторних дій у період кризових обставин, що мінімізує ризики для банківського сектору та гарантує прозорість державного нагляду.

Таким чином, наведені особливості демонструють адаптивний характер адміністративної процедури банківського нагляду в умовах воєнного стану, її здатність забезпечувати стабільність фінансової системи за збереження базових гарантій належного урядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни: тлумачний словник. Київ: Либідь, 2003. 320 с.
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 листопада 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 12. Ст. 107.

Богдан Колісник
курсант Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Дмитро Калько
курсант Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:
Каріна Пісоцька
доцент кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ ПРОТОКОЛІВ ПОЛІЦІЄЮ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ’ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ: ТИПОВІ ПОМИЛКИ ТА СПОСОБИ ЇХ УНИКНЕННЯ

Складання протоколів поліцією у справах про адміністративні правопорушення, пов’язані з корупцією, є надзвичайно важливим і відповідальним процесом, що потребує чіткого дотримання законодавства, процедурних норм та врахування судової практики. Корупційні правопорушення відрізняються своєю специфікою, оскільки вони стосуються діяльності посадових осіб і включають такі складові, як умисел або наявність конфлікту інтересів. Відтак, протокол, складений поліцією, має бути не лише формально правильним, але й об’єктивно відображати обставини справи.

Відповідно до пунктів 2.6, 3.4 та 3.5 Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, у протоколі та постанові про накладення адміністративного стягнення обов’язково зазначається реєстраційний номер облікової картки платника податків особи, притягнутої до відповідальності [1]. Вищий спеціалізований суд України у своїх роз’ясненнях наголошував на необхідності включення цього реквізиту до судових рішень, що забезпечує коректність внесення даних до Реєстру та підвищує прозорість адміністративного процесу.

Варто наголосити, що складання протоколу повинно здійснюватися уповноваженим органом невідкладно після встановлення достатніх даних про правопорушення. Ст. 245 КУпАП зобов’язує органи, що ведуть боротьбу з корупцією, всебічно, повно та об’єктивно встановлювати обставини діяння. Якщо під час з’ясування обставин виникають підстави для

закриття провадження, передбачені ст. 247 КУпАП, протокол не складається [2]. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13 визначає, що достатність даних про ознаки корупційного правопорушення є оціночною категорією, яку оцінює особа, уповноважена на складання протоколу. Проте ці дані повинні однозначно вказувати на наявність корупційного правопорушення, особу, яка його вчинила, її статус як суб'єкта правопорушення, умисний характер діяння та інші ознаки, передбачені ст. ст. 172-4–172-7 КУпАП, включно з метою отримання неправомірної вигоди [2].

Судова практика демонструє, що порушення цих норм призводить до закриття справ судами. Так, постановою Київського районного суду м. Харкова О. М. Кулик було визнано винною за ч. 1 ст. 172-4 КУпАП, проте апеляційний суд 9 жовтня 2013 р. скасував рішення через відсутність встановленої суб'єктивної сторони правопорушення, оскільки участь Кулик у роботі виборчої комісії була добровільною та не порушувала законодавства. Аналогічно, у справі Д. В. Воронцова суд першої інстанції визнав його винним за ст. 172-7 КУпАП, проте апеляційний суд встановив, що фактичних даних про конфлікт інтересів не було, і провадження було закрито [3].

Аналіз практики показує, що інколи поліцією застосовується некоректне рішення. Часто протоколи складаються без повного з'ясування обставин, що підтверджують наявність корупційного правопорушення. Уникнути цього можна шляхом ретельного документування всіх доказів, включаючи письмові підтвердження, свідчення очевидців, електронні дані та матеріальні об'єкти, які можуть слугувати речовими доказами.

Відсутність зазначення реєстраційного номера облікової картки платника податків призводить до неможливості внесення особи до Єдиного державного реєстру та порушення процедури. Щоб уникнути цього, протокол повинен складатися згідно Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції затверджена наказом МВС від 06.11.2015 № 1376.

Ще однією помилкою під час складання документів є те, що іноді особу визнають суб'єктом правопорушення без підтвердження її статусу відповідно до Закону «Про запобігання корупції». Уникнення цієї помилки можливе через перевірку службового статусу особи та документальне підтвердження її повноважень (наприклад, наказ про призначення чи переведення на посаду).

Неправильне визначення факту наявності конфлікту інтересів – такі помилки виникають через невірне трактування моменту його виникнення або відсутність підтверджуючих документів. Саме тому важливим є складання детального опису дій особи, аналіз обставин справи та застосування критеріїв, визначених ст. 3, п. 1 ч. 1 та ст. 28 Закону «Про запобігання корупції» [4]. Затримка у складанні протоколу може призвести до втрати доказів або ускладнити визначення суб'єктивної сторони правопорушення. Уникнути цього можна, встановивши внутрішні процедури невідкладного складання протоколів після отримання достатніх даних.

Врахування цих аспектів сприяє підвищенню якості складання протоколів, зменшенню ризику закриття справ судам через допущення помилок заповнення матеріалів уповноваженими особами. Процес складання протоколів поліцією у справах про адміністративні корупційні правопорушення потребує дотримання законодавчих норм, а також знання судової практики. Лише системний підхід до документування обставин, правильне визначення суб'єкта правопорушення, своєчасне оформлення протоколу та уникнення типових помилок забезпечує ефективне притягнення винних до відповідальності та зміцнює механізми запобігання корупції в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 11 січня 2012 р., зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 січня 2012 р. за № 28/20341.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
3. Узагальнення проблемних питань визначення складу адміністративних правопорушень, передбачених у статтях 172-4, 172-5, 172-6, 172-7, 172-8, 172-9 КУпАП, які виникли при розгляді місцевими судами та апеляційним судом Харківської області справ про адміністративні корупційні правопорушення у 2013 році: Лист апеляційного суду Харківської області. Офіційний веб-портал «Судова влада в Україні».
4. Про запобігання корупції: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

Копійка Кирило Валерійович
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
м. Київ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ

Актуальність дослідження проблеми закріплення принципу рівності в актах національного законодавства є багатоаспектною і може розглядатися у міжнародно-правовому, конституційно-правовому, суспільно-соціальному, науково-практичному та інших вимірах. Конституційно-правовий вимір полягає у фундаментальності конституційної категорії принципу рівності більшості сучасних демократичних держав і України у тому числі. Важливою є необхідність забезпечення реальної дії цього принципу та його розгортання у актах законодавства різних рівнів та суспільних практиках.

Безумовно визначальними засадами законодавчого забезпечення принципу рівності є його закріплення в Конституції України, передусім – ст. 21, яка проголошує рівність усіх людей у своїй гідності і правах та ст. 24, яка визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом і забороняє будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. Відразу звертає на себе відкритий характер переліку захищених ознак, який може бути доповнений іншими ознаками і забезпечити подальший розвиток антидискримінаційного законодавства, що, водночас, є розгортанням принципу рівності.

Також конституційно визначена рівність прав жінки і чоловіка, яка забезпечується: «наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [1]. І тут має місце відкритий характер переліку пільг вагітним жінкам і матерям, який у тексті визначений лише оплачуваною відпусткою з зазначенням можливості інших пільг, що широко використовується національним законодавством і соціальною практикою.

Вказані норми стали предметом пильної дослідницької уваги та високої оцінки вченими-правознавцями. Так, С. І. Максимов та П. М. Рабінович підкреслюють, що формулювання статті 21 втілюючи соціально-філософські засади рівноправності всіх людей і майже дослівно відтворюючи зміст ст. 1 Загальної декларації прав людини, в той же час потребує спеціальної наукової інтерпретації [2, с. 156]. Відповідно К. І. Чижмарь та О. В. Лавринович розглядають припис рівності як максиму, до якої слід наближатися і яка є

категорією одночасно моральною і правовою, визначаючи максималізм у гуманістичному сенсі, та сприяючи використанню людьми своїх здібностей, реалізації їх потенціалу як особистостей [3, с. 52].

О.І. Косілова взагалі пропонує вважати статтю 21 Конституції України базовою для всіх інших прав людини і громадянина саме тому, що у ній закріплені основоположні принципи рівності, невідчужуваності та непорушності прав, що деталізуються у її наступних статтях. Рівність усіх людей в їх правах і свободах дослідниця розглядає через призму необхідності забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. При цьому рівність прав і свобод громадян тісно пов'язаний з забороною будь-якого виду дискримінації, що покладає на державу обов'язок надання людині засобів дієвого захисту від будь-яких видів дискримінації [4].

В той же час практика правозастосування виявляє і проблеми в реалізаціх вказаного принципу. У якості прикладу можна навести наукову позицію Д. Селіхова, який аргументовано звертає увагу на недотримання в Україні норми статті 21 Конституції України по відношенню до викладачів і науковців у порівнянні із окремими групами державних службовців [5].

Широко розгортається принцип рівності у статті 24 Конституції України, якою гарантований рівний обсяг прав і свобод: економічних, соціальних, політичних, культурних, особистих тощо. Н.М. Оніщенко підкреслює, що використання вказаних прав вимагає запровадженням однакових стандартів для всіх осіб і рівного поширення. конституційних прав і свобод на всіх громадян і вимагає від держави захищати ці права і не допускати їх порушення. Важливим є і передбачення відповідного використання своїх прав тими категоріями громадян, які не мають рівних з іншими можливостей (соціальні, фізіологічні та ін. фактори) [2, с. 166 - 167]. К. І. Чижмарь та О. В. Лавринович, обґрунтовуючи вагомість вказаних положень визначають рівність прав і свобод в якості фундаментальної конституційної вимоги, основного принципу правового статусу людини і громадянина, який є одним з основних факторів встановлення загальнолюдської справедливості у суспільстві, ключовою засадою сучасного державотворення і правотворення та показником загальнолюдської культури. Автори вказують на встановлення чинним законодавством України відповідної системи організаційно-правових гарантій реалізації вказаного принципу для забезпечення гідних умов життя кожної особи [3, с. 55].

Вказані положення, визначаючи загальні засади принципу рівності, розгортаються і конкретизуються в інших конституційних нормах. Це, зокрема стосується рівності перед законом усіх суб'єктів права власності, передбаченого статтею 13 і посиленого статтею 116, яка покладає на Кабінет Міністрів України обов'язок щодо забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності.

Статтею 36 встановлена рівність перед законом усіх об'єднань громадян та рівність перед законом усіх професійних спілок. Рівність права на працю (стаття 43) доповнюється гарантуванням рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності. Передбачений статтею 38 і рівний доступ громадян до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Конституційно закріплений принцип рівності у сімейно-шлюбних відносинах шляхом визначення статтею 51 рівних прав і обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї та визнання рівності прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (стаття 52).

Цілий ряд конституційних норм стосується рівності виборчих прав громадян. Передусім це стосується статті 71, яка передбачає загальне, рівне і пряме виборче право у виборах до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця норма конкретизується у статті 76 відносно прямого виборчого права в обранні народних депутатів України, статті 103, яка проголошує аналогічну рівність виборчого права у виборах Президента України, а також статей 136 і 141 у частині рівного виборчого права при виборах депутатів Верховної Ради

Автономної Республіки Крим, депутатів сільської, селищної, міської, районної, обласної рад та обрання сільського, селищного, міського голови територіальною громадою.

У конституційному визначенні статтею 129 основних засад судочинства першочергову увагу приділено рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом [1].

Ще один важливий аспект формулювань, запропонованих Конституцією України безпосередньо стосується принципу рівності. Мається на увазі неодноразово використовуємий термін «кожен» у різних його відмінках. На нашу думку вказаний термін поширюючись на всіх, хто відноситься до юрисдикції Конституції також використовується у розумінні засад рівності. Безпосередньо такий термін використовується у проголошенні прав на користування природними об'єктами, на вільний розвиток своєї особистості, на життя та захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, на свободу думки і слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання, на володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, на працю та відпочинок а також на підприємницьку діяльність, на житло, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на освіту, гарантій недоторканості житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, свободи пересування, вільного вибору місця проживання тощо. На актуальність застосування в Конституції України понять «кожен має право», «ніхто не може бути позбавлений» тощо у розумінні принципу рівності абсолютно обґрунтовано вказує Г.С. Журавльова [6].

Ряд прав і гарантій, які поширюються на кожного стосуються питань судового захисту а саме права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України, на звернення після використання всіх національних засобів юридичного захисту за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, на професійну правничу допомогу а також ряд гарантій, пов'язаних із арештом особи чи взяття її під варту. Всі вищеперераховані права і гарантії реалізуються в межах принципу рівності, оскільки поширюються на кожного. В той же час широке використання вказаного терміну потребує його конституційного тлумачення, на що абсолютно обґрунтовано вказує П.М. Рабінович, пропонуючи наступне авторське визначення вказаного поняття: «кожен – будь-який суб'єкт права: фізична особа, юридична особа, об'єднання, яке не має статусу юридичної особи (громадська організація без такого статусу, територіальна громада, трудовий колектив тощо» [7, с. 99].

Вітчизняні правознавці практично одностайні у високій ефективності національного конституційного законодавства в аспекті реалізації принципу рівності. Так, Т.І. Тарахонич підкреслює роль принципу рівності як фундаментального принципу рівності у правовому просторі України та відповідність зазначених конституційних положень стандартам світової спільноти, закріплених у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина [8]. Г.С. Журавльова підносячи принцип рівності до рівня фундаментального принципу правового статусу особи та засади конституційного ладу нашої країни вказує, що його закріплення в Конституції є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави, при цьому звертаючи увагу на те, що про реальну рівність у нашому суспільстві сьогодні говорити ще зарано [6]. Аналогічну наукову позицію займає Т.В. Чехович, яка вказуючи, що закріплення на конституційному рівні принципу рівності є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави, а закріплена у Конституції України юридична рівність громадян визначає однаковість юридичного положення, рівність суспільного становища людей за законом та полягає у формальній рівності юридичних прав та свобод, в той же час підкреслює, що принцип рівності перед законом широко використовується майже у всіх галузях права в межах правової системи України [9].

Виходячи із зазначених позицій вчених-правознавців абсолютно логічним видається продовження дослідження конституційного принципу рівності, закріпленого та розгорнутого законами і підзаконними нормативно-правовими актами України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. В редакції від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 08.08.2025).
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011. 1128 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdft (дата звернення 08.08.2025).
3. Конституція України. Науково-практичний коментар : станом на 20 трав. 2018 р. / Я. О. Берназюк, А. Г. Бірюкова, Ю. О. Буглак та ін. за заг. ред. К. І. Чижмарь, О. В. Лавриновича. К. : Професіонал, 2018. 296 с. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41521 (дата звернення 08.08.2025).
4. Косілова О.І. Тлумачення статті 21 Конституції України у контексті європейської правової доктрини / ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО. № 2(33)/2020. с. 23 – 30. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/208074 (дата звернення 08.08.2025).
5. Дмитро СЕЛІХОВ. Проблеми дотримання норм статті 21 Конституції України про рівність за професійною ознакою. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції … (ДДУВС, 08.12.2022). с. 47 – 50. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15279/1/12.pdf (дата звернення 08.08.2025).
6. Журавльова Г. С. Зміст принципу рівності в конституційному праві України / Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2012. № 4(1). С. 34-40. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VKhnuvs_2012_4%281%29__7 (дата звернення 13.08.2025).
7. Рабінович П.М. Конституційне забезпечення прав людини і громадянина в Україні: основні напрямки удосконалення / Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2008. с. 94 – 101. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f3709f24-cad5-484f-b4b1-92f04732831c/content (дата звернення 12.08.2025).
8. Тарахонич Т. І. Принцип рівності в системі загальних принципів права / Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 43-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_11. (дата звернення 14.08.2025).
9. Чехович Т.В. Сутність та зміст конституційного принципу рівності громадян перед законом / The Journal of Eastern European Law Журнал східноєвропейського права. 2017. № 42. С. 37-45. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/chekhovych_42.pdf (дата звернення 14.08.2025).

Легенький Микола Іванович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Київ, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

Розбудова і удосконалення якісного освітнього процесу вимагає створення і розгортання ефективних механізмів державного управління зазначеною галуззю. Існує і зворотна залежність якості державного управління в країні від рівня освіченості її громадян. На таку залежність посилався 28-ий Президент США професор Принстонського університету Вудро Вильсон, вказуючи, що освіта у країні є чудовим рухом до універсальної політики [1, с. 219]. Науковець та політик зазначав, що державне управління є найбільш очевидною функцією уряду, а метою науки про державне управління визначив налагодженні роботи урядових органів, удосконалення управлінської структури а також та формування усвідомлення державними службовцями почуття обов'язку. В той же час успішне втілення в практику державотворення вказаних напрямів вимагає забезпечення належного нормативно-правового регулювання адміністративних процедур як в системі державного управління в цілому, так і освітній сфері зокрема.

Актуальність розроблення та запровадження нормативно-правового регулювання адміністративних процедур підтверджується і відповідною позицією європейського співтовариства. Країнами-членами Ради Європи прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення регулювання адміністративних процедур. В першу чергу це прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи Резолюції та Рекомендації Ради Європи. До них відноситься Резолюція Кабінету Міністрів Ради Європи № (77) 31 про захист особи у відносинах до актів адміністративних органів [2], Рекомендація № R (80) 2 стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами [3], Рекомендація № R (87) 16 щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб [4] та інші. В більшості європейських країн практикується кодифікація нормативно-правових актів, які забезпечують регулювання порядку адміністративних процедур у стосунках органів державної влади з фізичними та юридичними особами. Так, у Федеративній Республіці Німеччина затверджений та запроваджений Закон про адміністративну процедуру, в Австрійській Республіці - Загальний закон про адміністративну процедуру, а у Польщі - Кодекс адміністративного провадження.

Актуальність проблематики адміністративних процедур обґрунтовується необхідністю нормативно-правового визначення та регулювання необхідних та можливих дій учасників процесів адміністративної діяльності та порядку відповідальності за вказані дії. Саме тому наукові дослідження вказаної проблематики та запровадження їх результатів у правотворчу та правозастосовну сфери є винятково важливою. Доцільно зауважити, що О.І. Миколенко навіть пропонує формування науки адміністративного процедурного права в якості відносно самостійного елемента юридичної науки або ж підгалузі адміністративного права, що спрямована на аналіз, узагальнення, класифікацію, систематизацію та переосмислення практичного і теоретичного досвіду, що накопичений у галузі адміністративних процедурних відносин, та їх подальший розвиток [5].

Шляхи розгортання теоретико-правових засад функціонування адміністративних процедур Ю.М. Фролов визначає одним із найважливіших напрямків загального реформування вітчизняної адміністративної науки, спрямованої на вдосконалення діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [6]. Подібні наукові розробки та їх запровадження у практику публічного управління сприятимуть забезпеченню законних прав та інтересів учасників адміністративних правовідносин шляхом чіткого нормативно-

правового урегулювання діяльності органів і посадових осіб державної влади та визначення засад стосунків представників виконавчої влади та місцевого самоврядування з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин.

Законодавче регулювання порядку здійснення адміністративних процедур здійснюється Законом України «Про адміністративну процедуру», який було прийнято у лютому 2022 року. При цьому чинності вказаний нормативно-правовий акт набув аж через 18 місяців з дня його опублікування – тобто у грудні 2023 року. Причина такого значного відтермінування криється у необхідності приведення значної кількості законодавчих актів України у відповідність із цим Законом, прийняття або оновлення нормативних актів органів виконавчої влади, що випливає з цього Закону а також необхідності навчання дуже великої кількості публічних службовців.

Видається оптимальним використання такого нормативно-правового акту в якості базового, за умови його доповнення положеннями, які розширюють і конкретизують регулювання адміністративних процедур різних галузей та різної специфіки. Така конкретизація може бути здійсненою як спеціальними законами чи підзаконними нормативно-правовими актами, так і окремими положеннями галузевих законів.

Взагалі гармонізація національного законодавства до стандартів Закону України «Про адміністративну процедуру» фактично розпочалася з моменту його прийняття, оскільки його перехідними та прикінцевими положеннями вже внесені зміни до законів «Про звернення громадян» та «Про адміністративні послуги». Розпочаті і заходи щодо прийняття відповідних нормативних актів органів виконавчої влади. Вказані акти приймаються як на загальнодержавному урядовому рівні, так і на локальному галузевому.

Серед загальнодержавних підзаконних нормативно-правових актів необхідно виділити Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2022 р. № 1199-р, яким внесені зміни до Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки зокрема в частині термінологічного уточнення, спрощення процедур надання адміністративних та інших публічних послуг, в тому числі електронних, послуг у сфері реєстрації актів цивільного стану, навчання державних службовців щодо нових засад здійснення адміністративної процедури а також розроблення нормативно-правового забезпечення впровадження систематичного перегляду процедур в органах виконавчої влади [7]. Постановою Кабінету Міністрів від 16 серпня 2022 р. № 937 внесені зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137, які ураховують нові правові реалії, що виникли у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» в тому числі шляхом прийняття у новій редакції Положення про Єдиний державний веб портал електронних послуг [8].

Процедура прийняття у громадян України, які перебувають за межами України, документів для оформлення, обміну паспорта громадянина України, паспорта громадянина України для виїзду за кордон розміщеним за межами України відокремленим підрозділом, що є адміністратором Єдиного державного демографічного реєстру регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 10 червня 2022 р. № 678 «Про реалізацію експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України» [9]. Особливості здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві з урахуванням реалій воєнного стану визначаються Постановою Кабінеті Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 722 «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» [10].

Прискоренню процесів імплементації адміністративно-процедурного законодавства мають ключові показники результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державних секретарів міністерств, на 2023 рік, які затверджені Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1116-р і включають до таких показників забезпечення підготовки проектів актів щодо внесення необхідних змін до законодавства з метою приведення його у відповідність з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» [11].

В якості прикладу удосконалення нормативно-правового регулювання

адміністративних процедур можна привести накази Державної авіаційної служби, якими вносяться зміни і доповнення до порядку регулювання адміністративних процедур для сертифікації та експлуатації наземних засобів зв'язку, навігації та спостереження в цивільній авіації України а також адміністративних процедур для льотних екіпажів цивільної авіації [12, 13]. Також необхідно відзначити діяльність центральних органів виконавчої влади щодо удосконалення регламентування процедур розгляду звернень та особистого прийому громадян.

На особливу увагу заслуговує Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р [14]. Окрім комплексу широкомасштабних питань стратегічного характеру, реалізація яких потребує науково-юридичного осмислення та нормативно-правового регулювання, звертають на себе увагу підняті у Стратегії проблеми, пов'язані з предметом нашого дослідження. В першу чергу звертають на себе увагу обґрунтована необхідність надання системної державної підтримки процедурам професійної орієнтації та забезпечення максимальної прозорості процедур вступу до закладів вищої освіти. Напрям на європейську інтеграцію вітчизняної системи вищої освіти потребує спрощення як процедур визнання документів про вищу освіту за кордоном, так і спрощення процедур визнання іноземних освітніх кваліфікацій. Спрощення потребують і процедури ліцензування освітньої діяльності. І, врешті решт, забезпечення якості вищої освіти потребує запровадження ефективних механізмів виявлення порушень академічної доброчесності та процедур притягнення до академічної відповідальності. Аналіз та узагальнення вказаної проблематики має бути системним і комплексним, охоплювати значну кількість питань а тому потребує окремого дослідження.

В цілому відзначаючи доволі ефективні кроки, спрямовані на гармонізацію національного законодавства до стандартів регулювання адміністративних процедур та запровадження норм відповідного Закону, вважаємо за необхідність зазначити, що системності та комплексності такої роботи сприяло б затвердження відповідного плану заходів по запровадженню Закону України «Про адміністративну процедуру». На жаль такого кроку урядом не здійснено.

Таким чином законодавче регулювання відносин органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами має бути обов'язковим елементом правової системи сучасної держави. Актуальність запровадження подібного регулювання переконливо обґрунтована численними дослідженнями вчених-правознавців як в Україні, так і за її межами, міжнародними правовими актами та врешті-решт реаліями суспільного буття.

Доволі глибоко і предметно відпрацьовані теоретичні засади проблематики адміністративних процедур. Винятково значним є обсяг роботи, пов'язаний з запровадження положень Закону України «Про адміністративну процедуру». Це пов'язане з необхідністю затвердження нових або внесення змін до вже існуючих підзаконних нормативних актів органів виконавчої влади, а також необхідності навчання відповідних посадових осіб, на яких покладена функція практичного виконання завдань держави.

Важливим є і те, що окрім загального законодавчого регулювання адміністративних процедур має бути передбачений порядок її регламентування в спеціальних законах, які регулюють суспільні відносини в окремих галузях державного життя, серед яких, зокрема, вагоме місце займає освітня сфера. При цьому остання проблема потребує окремого адміністративно-правового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Woodrow Wilson. The Study of Administration // Political Science Quarterly, Vol. 2, No. 2 (Jun., 1887), с. 197-222. URL: https://www.jstor.org/stable/2139277 (дата звернення: 15.01.2025).
2. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 31on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16804dec56 (дата звернення 15.01.2025).
3. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16804f22ae (дата звернення 15.01.2025).
4. Council of Europe Committee of Ministers recommendation No. R (87) 16 of the Committee of Ministers to member states on administrative procedures affecting a large number of persons

(Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies) URL: https://rm.coe.int/16804eaa5c (дата звернення 15.01.2025).
5. Миколенко О.І. Наука адміністративного процедурного права України : *Форум права.* 2012 № 3. с. 436 – 439.
6. Фролов Ю.М. Адміністративні процедури: зміст та особливості : *Форум права.* 2013 № 3. с. 692 – 698.
7. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831 : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2022 № 1199-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D1%80#Text (дата звернення 15.01.2025).
8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 № 937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.01.2025).
9. Про реалізацію експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2022 № 678. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.01.2025).
10. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 722. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.01.2025).
11. Про затвердження завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державних секретарів міністерств, на 2023 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1116-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-2022-%D1%80#Text (дата звернення 15.01.2025).
12. Про внесення змін до деяких наказів Державної авіаційної служби України : Наказ Державної авіаційної служби України від 08.06.2022 № 528. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.06.2022 за № 643/37979 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-22#Text (дата звернення 15.01.2025).
13. Про внесення змін до наказу Державної авіаційної служби України від 20 липня 2017 року № 565 : Наказ Державної авіаційної служби України від 16.06.2022 № 549. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23.06.2022 за № 688/38024 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0688-22#Text (дата звернення 15.01.2025).
14. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text (дата звернення 15.01.2025).

Михайлов Володимир Олександрович
доктор філософії, доцент кафедри правосуддя
Навчально-наукового інституту управління
технологій та правових наук НТУ

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Сучасні виклики, що постали перед Україною, вимагають від держави та законодавчої влади чіткої та стратегічної позиції у сфері економічної та енергетичної безпеки. Економічна стабільність і незалежність енергетичної системи — це не лише питання розвитку, а й гарантія національної безпеки та добробуту громадян.

Держава має створювати умови для стабільності фінансової системи, захищати ключові галузі від зовнішніх ризиків та стимулювати інвестиції у виробництво й інновації. Це основа для розвитку конкурентної економіки, здатної витримати глобальні виклики. Трансформація

передбачає зростання частки вітрової та сонячної енергії, розвиток ядерної енергетики, а також розбудову сучасних мереж для балансування постачання та підвищення надійності [1].

Законодавча влада повинна не перешкоджати розгалуженню енергетичної системи, а навпаки — сприяти розвитку відновлюваних джерел енергії. Прийняття законів, що забезпечують рівний доступ до енергетичних ринків, є ключовим фактором для формування справедливої та ефективної енергетичної політики.

Одним із найважливіших напрямів є підтримка децентралізованих моделей енергопостачання. Громади повинні мати право на створення власних енергетичних кооперативів, розвивати мікрогенерацію та інтегрувати її у загальну енергомережу. Це не лише знижує залежність від великих монополій, а й формує нову культуру відповідальності та самостійності.

Громади можуть стати активними учасниками енергетичного ринку, використовуючи сонячні, вітрові та біоенергетичні технології. Продаж надлишкової енергії у мережу здатен стати додатковим джерелом доходів, а також стимулювати розвиток місцевої економіки. Для реалізації цих завдань держава має застосовувати комплексні інструменти: податкові пільги, гранти, спрощення процедур ліцензування та підключення до мережі. Важливим є також розвиток освітніх програм, які допоможуть громадам ефективно управляти власними енергетичними проєктами.

Українське законодавство у сфері енергетики залишається фрагментарним та суперечливим. Відсутній єдиний комплексний закон, який би визначав поняття та механізми забезпечення енергетичної безпеки. Частина нормативних актів не узгоджена між собою, що створює правову невизначеність. Крім того, гармонізація з європейським законодавством відбувається повільно, що ускладнює інтеграцію України до енергетичного ринку ЄС.

Важливим викликом є діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). Незважаючи на формальну незалежність, її рішення часто критикуються за непрозорість та політичний вплив. Недостатній контроль за дотриманням стандартів безпеки на підприємствах енергетики створює ризики аварій та техногенних катастроф.

Правові труднощі виникають у процесі диверсифікації джерел постачання енергоносіїв. Україна досі значною мірою залежить від імпорту газу та нафти, що робить її економіку вразливою до політичного тиску. Водночас розвиток відновлюваних джерел енергії стримується нестабільністю правового регулювання та частими змінами тарифної політики.

Дійсно, для України питання трансформації енергетичного ринку та балансу набули особливої ваги як в контексті повномасштабного вторгнення так і з активізацією реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, оскільки в ЄС вже чітко сформовані показники щодо використанню енергії з відновлюваних джерел і нам потрібно максимально наблизитись до їх використання [2].

Україна має виконувати зобов’язання перед Енергетичним співтовариством та ЄС, що потребує адаптації законодавства до європейських стандартів. Важливим напрямом є інтеграція української енергосистеми до європейської мережі ENTSO-E, яка вимагає правового врегулювання технічних та фінансових питань. Окремим викликом залишається транзит енергоносіїв через територію України, що має стратегічне значення для Європи.

Висновок

Завдання держави та законодавчої влади полягає не в тому, щоб стримувати розвиток, а в тому, щоб створювати умови для економічної та енергетичної безпеки. Лише через підтримку громад, розвиток відновлюваних джерел енергії та децентралізацію ми зможемо забезпечити стабільність, незалежність та процвітання нашої країни.

Правові проблеми енергетичної безпеки України охоплюють широкий спектр питань: від недосконалості законодавчої бази та регуляторних механізмів до захисту критичної інфраструктури та міжнародних зобов’язань. Їх вирішення потребує комплексного підходу, який включатиме гармонізацію з європейським правом, посилення контролю за безпекою енергетичних об’єктів, розвиток відновлюваних джерел енергії та створення дієвих механізмів соціального та екологічного захисту. Децентралізація та розгалуження енергетичної системи

засвідчили нову парадигму розвитку енергетики, що ґрунтується на принципах стійкості, гнучкості та інтеграції відновлюваних джерел. Відхід від виключно централізованої моделі дозволяє зменшити вразливість до техногенних ризиків та зовнішніх загроз, водночас забезпечуючи енергетичну незалежність локальних громад. Така трансформація сприяє зниженню втрат при передачі електроенергії та формує умови для ефективного використання сучасних технологій «розумних мереж» і систем накопичення. Разом із тим, децентралізована структура потребує удосконалення механізмів координації, правового регулювання та фінансової підтримки, що визначає її як складний, але перспективний напрям модернізації енергетичної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Roman Kirin, Volodymyr Khomyn (2024). DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY LAW IN THE CONTEXT OF ENERGY TRANSFORMATION OF UKRAINE. International scientific journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences", 2(72).
2. Олена М. Лютак, Олена В. Баула, Владислав І. Куценко, Сергій В. Іванцов (2023). Енергетична трансформація в контексті глобальної парадигми сталого розвитку. Актуальні проблеми економіки. 6 (264). 69-76.

Новосельська Ірина Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Транспортної академії
директор ТОВ «Правова майстерня Ірини Новосельської»

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДЕОНАГЛЯДУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У добу цифровізації відеоспостереження на підприємствах перетворилося з технічного засобу безпеки на системний інструмент контролю за трудовою діяльністю. Проте впровадження таких технологій зачіпає фундаментальні права людини, насамперед гарантоване ст. 8 Європейської конвенції право на повагу до приватного життя. Саме тому практика ЄСПЛ дедалі частіше формує стандарти, яких мають дотримуватися роботодавці, аби не перетворити моніторинг на прихований нагляд. Водночас українське законодавство все ще залишається фрагментарним, що створює правову невизначеність як для працівників, так і для роботодавців. Аналізуючи європейські підходи та національні норми, постає ключове питання: де проходить межа між законним контролем та порушенням приватності у сфері трудових відносин? Ключові проблеми які виникають внаслідок цього:

1. Відсутність чіткого правового регулювання відеоспостереження в трудових відносинах.
2. Конфлікт між інтересами роботодавця та правами працівників.
3. Недостатня обізнаність роботодавців про вимоги законодавства про захист персональних даних.

Що ж до позиції Європейського суду з прав людини, треба звернути увагу на справу «Лопез Рібалда та інші проти Іспанії» (2019).

Обставини: Роботодавець встановив приховане відеоспостереження після виявлення розкрадань у супермаркеті. Камери фіксували дії працівників-касирів, що призвело до їх звільнення.

Висновок ЄСПЛ був наступним, це порушення статті 8 Конвенції не було встановлено.

Більше того, було зазначено основні ключові критерії правомірності відеоспостереження:

- поінформованість працівників – наявність видимих камер та інформаційних табличок;
- законна мета – обґрунтована/розумна підозра у вчиненні серйозного правопорушення та значний розмір заподіяної шкоди;

- пропорційність заходу – відеоспостереження тривало лише 10 днів, обмежене коло осіб мало доступ до записів;
- ступінь втручання – спостереження у частині приміщення, відкритій для публіки;
- відсутність альтернативи – не було інших засобів для досягнення легітимної мети;
- наявність правових гарантій – можливість оскарження до Управління захисту персональних даних.

Також, можна навести приклад справу «Барбулеску проти Румунії» (2017)

ЄСПЛ встановив порушення ст. 8 Конвенції, оскільки:

- працівник не отримав попереднього повідомлення про можливість перегляду його листування;
- не було визначено ступінь та характер спостереження;
- роботодавець не розглянув можливість застосування менш інтрузивних заходів

Що ж стосується національного законодавства, зазначимо, що стаття 32 Конституції України забороняє втручання в особисте життя, крім випадків, передбачених законом, а також встановлює недопустимість збирання, зберігання та використання конфіденційної інформації без згоди особи.

Закон України "Про захист персональних даних" встановлює ключові вимоги, а саме:

- згоду суб'єкта – добровільне волевиявлення за умови поінформованості;
- конкретну мету – обробка персональних даних має відповідати визначеній законній меті;
- пропорційність – склад та зміст даних мають бути адекватними меті обробки;
- відкритість – обробка здійснюється прозоро та відкрито.

Судова ж практика України більш конкретизована та деталізована. Так, до прикладу, справа №647/2563/20 (Бериславський районний суд) встановлює такі обставини справи:

1. Директор інклюзивно-ресурсного центру встановила систему відео та аудіоспостереження в кабінетах педагогічних працівників.
2. Камери працювали цілодобово та безперервно.
3. Працівники не були належним чином поінформовані та не надали згоди.

Суд визнав дії роботодавця протиправними, встановивши порушення права працівників на приватне життя з таких підстав:

1. Відсутність належної поінформованості – працівники не були повідомлені про початок роботи системи відеоспостереження до виходу на роботу після відпусток
2. Відсутність згоди – не було отримано письмової згоди на обробку персональних даних
3. Непропорційність заходу – постійний цілодобовий відео та аудіоконтроль не відповідав заявленій меті (фіксація занять з дітьми)
4. Надмірне втручання – фіксувалися не лише робочі процеси, а й приватні телефонні розмови, обідні перерви, процес перевдягання
5. Наявність альтернативи – можливість налаштування системи для включення камер лише під час занять
6. Відсутність доказів необхідності – роботодавець не надав доказів виникнення конфліктних ситуацій, які б виправдовували такий контроль

Суд зобов'язав роботодавця налаштувати систему відеоспостереження таким чином, щоб:

1. Камери включалися та виключалися лише у часи проведення занять.
2. Керування камерами здійснювалося безпосередньо спеціалістами.
3. Записи зводилися на комп'ютери відповідних спеціалістів та екран телевізора у приймальні для батьків.

Проводячи порівняльний аналіз ми підкреслюємо спільні риси, такі як: захист права на приватне життя – визнається як фундаментальне право працівників; необхідність балансу інтересів – між правами працівників та інтересами роботодавця; критерії правомірності – поінформованість, законна мета, пропорційність, відсутність альтернативи. А також, відмінності:

Справа ЄСПЛ (Лопес Рібалда):

- Обґрунтована підозра у серйозному правопорушенні (розкрадання);

- Короткостроковий характер спостереження (10 днів);
- Спостереження у зоні, відкритій для публіки;
- Наявність видимих камер та інформаційних табличок.

Українська справа (Бериславська):
- Відсутність конкретних підозр або інцидентів;
- Постійний цілодобовий характер спостереження;
- Спостереження у робочих кабінетах (приватніший простір);
- Відсутність належної попередньої поінформованості.

Тож, враховуючи досліджені матеріали виникає необхідність практичних рекомендацій для роботодавців

До встановлення відеоспостереження:
- розробити та затвердити Положення про відеоспостереження;
- визначити конкретну та законну мету відеоспостереження;
- оцінити пропорційність заходу поставленій меті;
- Розглянути можливість застосування менш інтрузивних альтернатив

При встановленні відеоспостереження:
- Завчасно та належним чином проінформувати всіх працівників;
- Отримати письмову згоду працівників на обробку персональних даних;
- Розмістити інформаційні таблички про ведення відеоспостереження;
- Забезпечити відкритий характер відеоспостереження (без прихованих камер).

Під час експлуатації системи:
- обмежити доступ до записів лише відповідальними особами;
- встановити строки зберігання записів (не більше необхідного);
- забезпечити конфіденційність персональних даних;
- не використовувати записи для цілей, не передбачених Положенням;
- забезпечити можливість працівників звернутися зі скаргою.

Висновки:

Відеоспостереження на робочому місці є значним втручанням у приватне життя працівників, яке може бути виправдане лише за наявності законних підстав та дотримання принципу пропорційності.

Практика ЄСПЛ встановлює чіткі критерії правомірності відеоспостереження: поінформованість, законна мета, пропорційність, мінімальне втручання, наявність гарантій.

Українські суди застосовують стандарти ЄСПЛ та надають перевагу захисту прав працівників у випадках непропорційного втручання.

Відсутність попередньої згоди та належної поінформованості є підставою для визнання дій роботодавця протиправними.

Постійний та безперервний відеоконтроль може бути визнаний непропорційним навіть за наявності законної мети, якщо існують менш інтрузивні альтернативи.

Роботодавці повинні ретельно збалансовувати свої законні інтереси з правами працівників, забезпечуючи дотримання вимог законодавства про захист персональних даних.

Враховуючи вищевикладене треба зазначити, що гармонізація українського законодавства з вимогами GDPR є необхідною. Також необхідна розробка типових положень про відеоспостереження для різних сфер діяльності в Україні.

Вдосконалення механізмів захисту прав працівників дозволить підвищити безпеку на підприємствах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Case of López Ribalda and Others v. Spain (Grand Chamber judgment, 17 October 2019), Application nos. 1874/13 and 8567/13.
2. Case of Bărbulescu v. Romania (Grand Chamber judgment, 5 September 2017), Application no. 61496/08.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року.
4. Закон України "Про захист персональних даних" від 1 червня 2010 року № 2297-VI.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV.
6. Рішення Бериславського районного суду Херсонської області від 15.03.2021 року у справі № 647/2563/20.
7. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 року № 2-рп/2012.

Озель Віталіна Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету, м. Київ

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Права дітей – це можливості, які визнаються в міжнародному та національному законодавстві і зумовлені фізичними і психологічними особливостями їхнього розвитку. Вони ґрунтуються на принципах природного права і гарантуються державою та іншими суб'єктами права через особливий механізм реалізації та захисту. Ця система прав є частиною загальних прав людини, і хоча основні права дітей не відрізняються від прав дорослих, у конкретних правовідносинах вони можуть мати унікальні ознаки. Безперечно, в умовах бойових дій особливе місце в системі захисту прав і свобод дитини посідає наявна правова база щодо захисту прав і свобод дитини, яку держава забезпечує для закріплення прав дитини відповідними засобами – через охорону, захист та відновлення.

Основою міжнародного захисту прав дитини стали проголошені у Преамбулі Загальної декларації прав людини (1948 р.) правозахисні засади наступного змісту: «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту». Пізніше була розроблена спеціальна Конвенція ООН про права дитини, ухвалена 20 листопада 1989 р. та ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р., де у ст. 1 визначено, що «...дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Відповідно до Конвенції діти як самостійні суб'єкти права повинні виховуватися в «в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності» (абз.9 Преамбули). Вона стала першим міжнародним документом, який найширше закріпив економічні, соціальні, культурні, громадянські та політичні права дітей.

Норми Декларації прав дитини (Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року) закріплюють десять основоположних принципів гарантування прав дитини. Вектор розвитку організаційно-правових інституцій захисту прав дитини на рівні національних правових систем держав-учасниць закладений у Принципі 2: «Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і можливості розвиватися фізично, розумово, морально, духовно, соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності». Українське законодавство відповідає цьому принципу та містить основні гарантії прав дитини у Конституції України (ст. 51-53) та Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III.

Забезпечення прав дітей в умовах міжнародного збройного конфлікту та введеного в державі воєнного стану вимагає об'єднання зусиль великої кількості державних та громадських організацій та установ, а також участі міжнародної спільноти. Спеціальні норми, спрямовані на забезпечення захисту найвразливіших категорій населення, закріплені Декларацією ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (1974 року). Декларація особливо забороняє напади та бомбардування цивільного населення (стаття 1) та використання хімічної та біологічної зброї проти цивільного населення (стаття 2). Стаття 3 вимагає, щоб держави дотримувалися Женевських конвенцій. Декларація

зобов’язує, щоб країни-члени ООН вживали заходів для припинення переслідувань, тортур, каральних заходів, поводження, що принижує гідність, та насильства, особливо якщо вони спрямовані проти жінок та дітей, а також визнання як злочинних дій «тортур, стрілянини, масових арештів, колективного покарання, знищення житла та насильницького виселення».

Конвенція ООН про права дитини, як акт універсального характеру, у статті 38 встановила основні правила захисту дітей в умовах збройного конфлікту:

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.

4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Співзвучною Конвенційним вимогам є норма ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» під назвою «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах», де у ч. 2 встановлений обов’язок держави вживати «всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та використанню дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби». Ч. 4 ст. 30 містить норму щодо встановлення кримінальної відповідальності винних осіб у використанні дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залученні та/або втягуванні дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганди війни. Прогалиною законодавства наразі залишається відсутність відповідної норми у Кримінальному кодексі України.

Відзначимо, що встановлені конвенційні вікові норми мобілізаційного цензу є занадто низькими порівняно з національним українським законодавством. Адже, ч. 5 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII встановлює: «Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації до досягнення 25-річного віку військовозобов’язані, які пройшли базову загальновійськову підготовку відповідно до статті 10^{-1} Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу» чи базову військову службу. Такі особи у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їх згодою». Це дає підстави міжнародній спільноті тиснути на українську владу щодо зниження мобілізаційного віку, що не відповідає парадигмі національної позиції щодо збереження молодого покоління Українців. На сьогодні Верховна Рада України зберігає міцну позицію щодо збереження існуючих норм законодавства.

Таким чином, захист прав дитини в умовах збройного конфлікту є комплексним завданням, що ґрунтується на поєднанні міжнародних стандартів та національного законодавства України. Міжнародні акти, насамперед – Конвенція ООН про права дитини, Женевські конвенції та спеціальні декларації ООН, - визначають базові гарантії безпеки, розвитку й недопущення участі дітей у воєнних діях. Українське законодавство загалом відповідає цим нормам і містить необхідні правові механізми захисту дітей, хоча окремі прогалини потребують подальшого врегулювання. У сучасних умовах міжнародної агресії проти України забезпечення прав дітей набуває особливої актуальності та вимагає консолідації зусиль держави, суспільства та міжнародної спільноти для гарантування належного рівня охорони, захисту та відновлення прав найуразливішої категорії населення.

Петриченко Валентина В'ячеславівна
доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «РОЗУМНІ СТРОКИ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розумні строки розгляду публічно-правових спорів є ключовим елементом ефективного адміністративного правосуддя. Вони забезпечують захист прав і свобод громадян та юридичних осіб, одночасно підтримуючи довіру до судової системи та верховенства права [1, с. 161–170].

Ю.В. Навроцька, зазначає що вимогу стосовно розумності строку розгляду справи не можна ототожнювати з вимогою швидкості розгляду, оскільки поспішний розгляд призведе до поверхового аналізу, що суперечить принципу розумності строку [1, с. 160].

Л.В. Тацій вважає, що розумний строк – це найкоротший період розгляду та вирішення адміністративної справи, обумовлений її складністю та поведінкою учасників процесу, достатній для своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [2, с. 39].

Я.О. Берназюк пояснює розумні строки в адміністративному судочинстві як найкоротші строки за конкретних обставин, встановлені законом або судом, протягом яких суд має можливість всебічно та повно дослідити докази, встановити фактичні обставини справи і прийняти законне та мотивоване рішення [3, с. 149–157].

А. Ю. Кожевникова акцентує увагу, що при визначенні розумності строку розгляду справи необхідно враховувати не лише загальну тривалість розгляду, але й досягнення цілей адміністративного правосуддя. застосування поняття «розумний строк» як до дій суду, так і до дій учасників процесу, спрямоване на забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного розгляду справ. Це підкреслює важливість чіткого регулювання строків у процесуальному законодавстві та їх дотримання на практиці, що є ключовим елементом правової держави та демократичного суспільства. Своєчасність розгляду, тобто вирішення публічно-правового спору в розумні строки, є одним з ключових компонентів принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, нарівні з такими принципами як правова визначеність та доступність до правосуддя. Однак, у вітчизняній судовій практиці та науковій літературі досі не склалося єдиного і стабільного підходу до визначення критеріїв розумності строків розгляду адміністративних спорів [4, с.103].

Отже, **розумний строк в адміністративному судочинстві** – *це оптимальний часовий проміжок, необхідний для всебічного, повного й неупередженого розгляду та вирішення адміністративної справи з урахуванням її складності, поведінки учасників процесу та завантаженості суду, який забезпечує своєчасний і ефективний захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах без невиправданих зволікань.*

Застосування розумного строку в адміністративному судочинстві, на нашу думку, повинно поєднувати декілька ключових елементів:

1) *індивідуальність* – кожна справа вимагає оцінки з урахуванням конкретних обставин;

2) *баланс швидкості та якості* – строк не може ототожнюватися з максимальною швидкістю, адже поспіх загрожує поверховим аналізом доказів;

3) *критерії оцінки* – складність справи, поведінка сторін, належність дій державних органів;

4) *функціональна мета* – гарантування доступу до правосуддя, дотримання принципу верховенства права та запобігання зловживанням.

Таким чином, «розумний строк» у адміністративному судочинстві – це не формальний часовий показник, а системний процесуальний стандарт, спрямований на забезпечення справедливості, ефективності та правової визначеності у публічно-правових спорах.

Слід відзначити, що вимога щодо розумного строку поширюється на всі етапи судового розгляду, включаючи досудове врегулювання, розгляд справи по суті, апеляційне та, при можливості, касаційне оскарження, а також виконання судового рішення [5].

А. Ю. Кожевников досліджуючи питання розумних строків в адміністративному судочинстві зосереджує увагу на проблемності їх застосування в умовах дії адміністративно-правового режиму воєнного стану. Так, авторка відзначає, що воєнний стан створює численні перешкоди для нормального функціонування судової системи. Серед основних викликів можна виділити наступні: 1. Обмеження фізичного доступу до судів: Воєнні дії можуть спричиняти закриття судів, переміщення суддів та працівників судових установ, а також руйнування судової інфраструктури. 2. Збільшення кількості справ: В умовах воєнного стану зростає кількість публічно-правових спорів, зокрема, у зв'язку з переміщенням осіб, втратою майна, адміністративними правопорушеннями тощо. 3. Проблеми з комунікацією та збиранням доказів: Військові дії можуть ускладнювати комунікацію між сторонами, судом і свідками, а також створювати перешкоди для збирання та представлення доказів. 4. Психологічний тиск на суддів і учасників процесу: Військові дії та їх наслідки можуть негативно впливати на психологічний стан суддів, адвокатів та інших учасників процесу, що ускладнює прийняття обґрунтованих рішень. Для забезпечення дотримання розумних строків розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами під час воєнного стану необхідно враховувати специфічні умови та виклики, а також запроваджувати відповідні заходи. До таких заходів можна віднести: 1. Запровадження електронного судочинства: Розвиток та активне використання електронних засобів комунікації, включаючи електронний документообіг, відеоконференцзв'язок та інші технології, які дозволяють забезпечити безперервність судового процесу навіть в умовах обмеженого фізичного доступу до судів. 2. Оптимізація судових процедур: Спрощення та прискорення процедур розгляду справ, зокрема, шляхом розширення застосування спрощеного позовного провадження, зменшення формальних вимог до подання доказів та процесуальних документів. 3. Підтримка та захист суддів і працівників суду: Забезпечення належних умов праці, психологічної підтримки та безпеки для суддів і працівників судових установ. 4. Гнучкість у встановленні строків: Надання судам можливості більш гнучко встановлювати строки для виконання процесуальних дій з урахуванням конкретних умов і обставин воєнного стану. 5. Моніторинг та оцінка ефективності: Постійний моніторинг дотримання розумних строків розгляду справ, аналіз проблем та розробка рекомендацій щодо їх подолання [4, с.104].

Слід відзначити, що у адміністративному судочинстві право кожного на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку реалізується через низку процесуальних гарантій, закріплених у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема, закон визначає строки для розгляду окремих категорій справ, встановлює обов'язок суду діяти неупереджено, дотримуватися принципів рівності сторін та змагальності. Так, ст.2 КАС України встановлено, що розумність строків розгляду справи судом є одним з принципів адміністративного судочинства. А ст.4 КАС України визначає, що розумний строк - найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [7, ст.2, 4].

Ст.119 КАС України встановлює, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню адміністративного судочинства. Суд розглядає справи за правилами спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів із дня відкриття провадження у справі (ст.258 КАС України) [7].

Отже, гарантією дотримання «розумного строку» є надання сторонам процесуальних інструментів протидії затягуванню розгляду (оскарження дій суду чи зловживань учасників процесу), а також можливість застосування прискорених процедур для певних справ, що мають суспільно важливе значення. Публічність розгляду забезпечується відкритими

судовими засіданнями, обов'язковим веденням журналу та аудіозапису процесу, доступом сторін до матеріалів справи, а також правом громадськості бути присутніми в суді.

Разом із тим, КАСУ передбачає винятки з принципу публічності, коли суд може ухвалити рішення про проведення закритого засідання. Такі обмеження відповідають положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосовуються у випадках, коли відкритий розгляд може завдати шкоди інтересам національної безпеки, громадського порядку, моралі, прав неповнолітніх чи приватного життя учасників. Судові рішення у будь-якому випадку проголошуються публічно, що є гарантією прозорості та довіри до правосуддя. Таким чином, адміністративне судочинство в Україні забезпечує баланс між відкритістю процесу і необхідністю захисту суспільно значимих інтересів, у такий спосіб реалізуючи міжнародні стандарти справедливого судового розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцька Ю. В. Строки судового розгляду в цивільному процесі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридичні науки. 2013. Вип. 3. С. 143–162.
2. Тацій Л. В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. Публічне право. 2014. № 1 (13). С. 36–41.
3. Берназюк Я. О. Поняття «розумні строки» в адміністративному судочинстві. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. Вип. 4. С. 149–157.
4. Кожевников А. Ю. Розумні строки розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами в контексті доступу до правосуддя під час воєнного стану. Правове забезпечення адміністративної реформи. 2024. №3. С.102-105. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2024.3.18
5. Affaire Robins c. ROYAUME-UNI Case of Robins v. The United Kingdom (118/1996/737/936). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22ite mid%22:[%22001-58095%22]}.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.

Пєшков Володимир Володимирович
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

ПРИРОДА МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Адміністративно-правові методи діяльності органів публічної адміністрації є сукупністю засобів впливу, які ґрунтуються на нормах публічного права та мають імперативний характер. У межах воєнного стану їхнє застосування посилюється розширеними повноваженнями органів виконавчої влади, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які набувають додаткових прав щодо обмеження свобод, мобілізації ресурсів, запровадження комендантської години, контролю над інформаційним простором тощо. Це зумовлює потребу у більш чіткому визначенні правових меж і процедур застосування таких методів, що, своєю чергою, вимагає глибшого наукового аналізу.

Разом із цим, адміністративно-правові методи не можна розглядати виключно як інструмент адміністративного тиску. Вони також слугують важливим засобом координації, взаємодії з громадськістю, оперативного прийняття рішень у сфері охорони громадського порядку, забезпечення евакуації населення, організації гуманітарної допомоги та підтримки життєдіяльності критичної інфраструктури. Таким чином, зростає актуальність поглибленого

дослідження специфіки адміністративно-правових методів у період воєнного стану, з урахуванням особливостей нормативного регулювання, практики їх реалізації та правових наслідків для суб'єктів адміністративних правовідносин.

О. В. Кузьменко зазначає, що метод публічного адміністрування, будучи способом безпосереднього владного впливу з боку публічної адміністрації на певний об'єкт, несе у своєму змісті юридично владні повноваження, сукупність яких безпосередньо зумовлена змістом адміністративно-правового регулювання [1, с. 175].

В.Г. Чорна відзначає, що метод публічного адміністрування — це сукупність засобів, способів, прийомів практичної реалізації завдань і функцій виконавчої влади у повсякденній діяльності суб'єктів публічно адміністрації (їх посадових осіб) на основі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах та у відповідній формі. Методи публічного адміністрування дозволяють отримати необхідне уявлення про те, як функціонує механізм виконавчої влади, як практично здійснюються управлінські функції, за допомогою яких засобів [10, с.276].

На думку Є. І. Фролова, *методи публічного адміністрування* слід визначити як способи та засоби упорядковувального впливу суб'єктів публічного адміністрування на поведінку інших (переважно нижчих) уповноважених суб'єктів і приватних осіб, що покликані забезпечити відповідність їх діяльності правовим вимогам, стабільний розвиток усієї сфери суспільних відносин, захищеність та реалізацію публічних інтересів [2, с. 115].

Також існує думка, що *методи публічного адміністрування* - система способів і засобів, які використовуються публічною адміністрацією для регулювання відповідних галузей в теорії права мала назву, вони були вторинними відносно поняття форма, яке показує, що конкретні дії публічної адміністрації здійснюються шляхом оформлення їх, наприклад, у правовий акт, що тягне за собою юридичні наслідки. Метод дає можливість побачити характер взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом впливу. Таким чином, є очевидним нерозривний зв'язок методу діяльності публічної адміністрації з її формами [3].

Н.В. Павловська вважає, що *методи публічного адміністрування* є система засобів та способів, що застосовуються публічною адміністрацією для ефективної реалізації своїх повноважень і досягнення цілей у сфері управління суспільними процесами. Вони допомагають систематизувати та оптимізувати діяльність, реагувати на суспільні потреби та забезпечувати дотримання принципу законності та порядку в державі. Вони включають різні форми взаємодії з громадянами та інституціями, такі як правове регулювання, адміністративне рішення, контроль, нагляд та інші заходи, спрямовані на забезпечення виконання адміністративних функцій відповідно до встановлених норм і стандартів [4].

В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О. М. Вдовиченко, О.В. Горбач пропонують під методами публічного адміністрування мають такі особливості: виражають публічний інтерес; реалізуються під час публічного адміністрування; у юридично владних приписах публічної адміністрації проявляється керівна воля держави; використовуються суб'єктами публічної адміністрації як засіб реалізації закріпленої за ними компетенції; вибір конкретних методів публічного адміністрування безпосередньо залежить не лише від особливостей організаційно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, а й від особливостей об'єкта впливу (індивідуальний чи колективний, форма власності, адміністративно-правовий статус тощо) [5, с. 662; 6].

Отже, методи діяльності суб'єктів публічної адміністрації в умовах воєнного стану *– це сукупність правових засобів впливу, які використовуються суб'єктами публічної адміністрації для організації та координації суспільних відносин з метою забезпечення обороноздатності, громадської безпеки, цілісності держави та ефективного управління в умовах збройної агресії чи загрози її виникнення.*

Особливостями методів діяльності суб'єктів публічної адміністрації в умовах воєнного стану є:

1) мають підвищений рівень імперативності, ґрунтуються на спеціальних повноваженнях, що надаються законом, і реалізуються через накази, приписи, заборони, мобілізаційні та евакуаційні заходи. Наприклад, на період дії воєнного стану військове

командування разом з військовими адміністраціями (у разі їх утворення), органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування має право: 1) запроваджувати комендантську годину; 2) встановлювати особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування; 3) забороняти проведення мирних зібрань, мітингів, демонстрацій; 4) примусово відчужувати майно для потреб держави; 5) здійснювати евакуацію населення у разі загрози життю чи безпеці; 6) залучати підприємства, установи, організації незалежно від форми власності до виконання мобілізаційних завдань [10]. Ці положення ілюструють методи прямої дії через імперативні приписи, накази, заборони та мобілізаційні заходи, що є відповіддю на умови збройної агресії. Вони спрямовані на захист публічного порядку, забезпечення оборони та безпеки населення, і реалізуються на основі спеціальних правових механізмів, передбачених саме на випадок воєнного стану;

2) важливою складовою залишаються **методи переконання і заохочення**, які спрямовані на свідоме залучення населення до виконання рішень влади, підвищення довіри до державних інституцій, а також стимулювання добровільної участі у захисті держави. Так, наприклад, ст. 1-2. Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлено гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Передбачено, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації [7, ст.1-2];

3) імперативність та пріоритет владних приписів. Основу методів становить командно-розпорядча модель, де наказ, заборона чи дозвіл мають обов'язковий характер. Це зумовлено потребою забезпечення беззаперечного виконання рішень державної влади;

4) цільове спрямування на досягнення стратегічних завдань оборони та безпеки. Всі методи діяльності підпорядковуються головній меті – стриманню збройної агресії, захисту суверенітету та територіальної цілісності України. Так, наприклад, Ст.3 Закону України «Про основи національного спротиву» визначено, що складовими національного спротиву є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву. Метою національного спротиву є підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру, сприяння забезпеченню готовності громадян України до національного спротиву [8, ст.3]. У цьому законі чітко зафіксовано, що усі заходи, методи та інституції національного спротиву, в тому числі дії органів публічної адміністрації (військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, ОВА, СВА), мають цільове спрямування на захист державного суверенітету, територіальної цілісності та відсіч збройній агресії;

5) наділення публічних суб'єктів спеціальними повноваженнями. Уряд, військові адміністрації, поліція, служби ДСНС, СБУ та інші органи діють на основі розширених прав і обов'язків, включаючи право вилучення майна, евакуації, запровадження комендантської години тощо. Так, наприклад, у період воєнного стану органи державної влади, військове командування, органи місцевого самоврядування, військові адміністрації, інші державні органи та їх посадові особи здійснюють свої повноваження з урахуванням обмежень прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, що встановлюються указом Президента України про введення воєнного стану і затверджуються Верховною Радою України. Уряд та інші публічні органи можуть здійснювати зокрема: встановлення посиленої охорони об'єктів; введення комендантської години; евакуація населення; вилучення майна у юридичних і фізичних осіб для потреб оборони; регулювання роботи засобів зв'язку, поліграфічних підприємств, телерадіоорганізацій; заборона діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вони створюють загрозу національній безпеці. Таким чином, наведені норми чітко свідчать про наділення органів публічної адміністрації спеціальними (надзвичайними) повноваженнями, які не застосовуються в мирний час. Їхня правомочність базується на цільовому призначенні - забезпечення оборони держави, безпеки громадян, нейтралізація внутрішніх і зовнішніх загроз;

6) особливий режим правового регулювання. Методи реалізуються в умовах обмеженого конституційного режиму, що передбачає тимчасове звуження певних прав і свобод громадян, з одночасною відповідальністю держави за їх пропорційність та необхідність;

7) підвищена оперативність і централізація управління. Діяльність суб'єктів публічної адміністрації характеризується швидким прийняттям рішень, спрощенням процедур, жорсткою вертикаллю підпорядкування;

8) акцент на методах адміністративного примусу. Застосовується арсенал засобів впливу, зокрема адміністративне затримання, адміністративні стягнення, превентивні заходи, забезпечення режимних вимог;

9) інтеграція цивільного та військового управління. Методика діяльності органів влади змінюється в напрямку посилення взаємодії з військовими структурами, запровадження елементів воєнного адміністрування. Наприклад, в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено, що для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та національних інтересів держави в умовах воєнного стану можуть утворюватися військові адміністрації. Військові адміністрації є тимчасовими державними органами, які утворюються Президентом України у складі військових посадових осіб та, за потреби, посадових осіб органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування. Військові адміністрації здійснюють свої повноваження разом або замість відповідних органів місцевого самоврядування [**Ошибка! Закладка не определена.**]; Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» визначено, що для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених цим Законом, в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації. Військово-цивільні адміністрації - це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції [9, ст.1];

10) поєднання імперативних і переконувальних (стимулювальних) методів. Окрім примусу, застосовуються заходи морального впливу (інформаційні кампанії, звернення до патріотизму) та матеріального стимулювання (грошові виплати, пільги для волонтерів і мобілізованих), що сприяє мобілізації суспільства.

Отже, можемо стверджувати, що природа методів діяльності суб'єктів публічної адміністрації в умовах воєнного стану має комплексний, багаторівневий і правовий характер, що поєднує у собі як класичні адміністративно-правові елементи, так і особливості надзвичайного державного управління. Методи, що застосовуються в умовах воєнного стану, зумовлені не лише потребами організаційно-функціональної діяльності держави, а й вимогами оперативного реагування на загрозу національній безпеці, збройну агресію чи інші кризові явища. Відтак, природа таких методів формується на стику імперативного впливу, законодавчо визначених обмежень, мобілізаційної доцільності та вимог ефективності.

Насамперед, ці методи мають публічно-владну природу, оскільки реалізуються органами, наділеними державно-владними повноваженнями, які здійснюють управлінську діяльність у сфері публічного порядку, оборони, цивільного захисту, мобілізації ресурсів тощо. Умови воєнного стану посилюють їхню імперативність, надають правову основу для

здійснення дій, що за звичайних обставин можуть бути визнані надмірними, але є легітимними відповідно до конституційного обмеження прав і свобод під час війни.

По-друге, ці методи носять надзвичайний і кризовий характер, адже вони використовуються у нестандартній, небезпечній ситуації, коли звичайні інструменти управління виявляються недостатніми. Це проявляється у переважанні методів адміністративного примусу, оперативного управління, воєнного адміністрування, а також у мобілізації всіх гілок публічної влади до спільної координації. Водночас методи в умовах воєнного стану не обмежуються лише примусом: важливу роль відіграють також переконання, інформаційно-психологічний вплив, морально-етичні інструменти, що сприяють добровільній участі громадян в обороні країни.

Отже, природа методів діяльності публічної адміністрації в умовах воєнного стану - це поєднання нормативної регламентованості, оперативної мобілізаційності, публічно-владного характеру і кризового функціонального призначення, спрямованих на забезпечення цілісності держави, захист громадян і підтримання керованості суспільства в умовах війни.

Таким чином, за своїми ознаками метод публічного адміністрування є засобом цілеспрямованого владного впливу на суспільство. Такий підхід зближує метод публічного адміністрування з методом правового регулювання суспільних відносин. І перший, і другий є засобами регулювального впливу, тобто є «носіями» адміністративно-правових приписів, заборон і дозволів. Однак акценти при цьому різні: йдеться або про механізм правового регулювання (однаковий для всіх галузей права), або про владні засоби публічної адміністрації, які використовуються нею для виконання адміністративних зобов'язань. Методи правового регулювання поширюються на всіх учасників суспільних відносин, зокрема публічну адміністрацію та невладних суб'єктів, тоді як методи адміністрування використовуються тільки суб'єктами владних повноважень. У методах публічного адміністрування знаходять відповідне вираження методи адміністративно-правового регулювання, що, проте, не призводить до їх ототожнення. У своєму правовому вираженні метод публічного адміністрування може збігатись із методом правового регулювання, але для цього він повинен бути, по-перше, обов'язково юридично оформленим і, по-друге, мати нормативне вираження, тому що правове регулювання завжди нормативне. Методи ж публічного адміністрування переважно індивідуалізовані і не всі мають правовий статус. Головний критерій розмежування названих методів: метод правового регулювання – функція адміністративного права; метод публічного адміністрування – функція суб'єкта адміністративного права, причому не будь-якого, а лише того, який одночасно є суб'єктом владних повноважень (публічна адміністрація) [3; 4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 864 с.
2. Фролов Є. І. Методи публічного адміністрування: понятійно-змістовна характеристика. Juris Europensis Scientia. 2023. №1. С. 114–117 URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2023/22.pdf
3. Мультимедійний навчальний посібник. Адміністративне право. Загальна частин URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec8.html
4. Павловська Н. В. Система інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні. Наукові перспективи. 2024. №3 (45). С. 933–943. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-933-943
5. Вдовиченко О. М. Застосування методів публічного адміністрування в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. 1. С. 124–132
6. Адміністративне право України. Загальна частина : курс лекцій / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.В. Горбач та ін.. / за ред. В.В. Коваленка. 2011. 395 с.
7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 15. Ст.190.
8. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX.

Відомості Верховної Ради, 2021. № 41. Ст.339.
9. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. Відомості Верховної Ради, 2015. № 13. Ст.87.
10. Адміністративне право України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко, В. Г. Чорної. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 700 с.

Подолян Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри господарського та транспортного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук Національного транспортного університету,
(Україна, м. Київ)

АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасних умовах державотворення України, позначених тривалим воєнним станом та економічними викликами, адміністративне регулювання господарської діяльності виступає ключовим інструментом забезпечення стабільності та відновлення національної економіки, адаптованої до кризових реалій [6]. Під адміністративним регулюванням розуміється комплекс норм, механізмів та процедур державного контролю за бізнесом, інвестиціями та майновими правами, що набуває особливих форм у період війни, включаючи спеціальний режим господарювання з мобілізацією ресурсів, обмеженнями прав суб'єктів та заходами підтримки підприємництва [2].

Актуальність теми зумовлена реформами 2025 року, зокрема скасуванням Господарського кодексу України з 28 серпня, що передбачає уніфікацію з Цивільним кодексом та спрощення норм для бізнесу, а також впровадженням мораторію на перевірки бізнесу на п'ять років для зменшення адміністративного тиску в умовах кризи [1]. У кризовий період, що триває з 2022 року, державне регулювання стикається з необхідністю балансувати між національною безпекою та стимулюванням економічного зростання, як зазначається в Плані пріоритетних дій Уряду на 2025 рік, де акцент робиться на дерегуляції та залученні інвестицій [3].

Метою цього аналізу є розгляд проблем адміністративного регулювання в умовах воєнного стану та окреслення перспектив розвитку правової науки для посилення економічної безпеки держави, спираючись на дані опитувань бізнесу та міжнародних оцінок.

Адміністративне регулювання господарської діяльності в умовах кризи стикається з численними викликами, пов'язаними з нормативною невизначеністю, бюрократичними бар'єрами та зовнішніми ризиками, що посилюються воєнним станом. Нормативна база, включаючи постанови Кабінету Міністрів про провадження господарської діяльності під час війни, встановлює обмеження на певні види бізнесу, проте відсутність єдиного визначення "господарської діяльності" призводить до неоднозначного правозастосування та створює невизначеність для підприємців [2]. Бюрократичні бар'єри, такі як надмірна кількість дозволів і перевірок, гальмують бізнес, особливо в прифронтових регіонах, де компанії стикаються з фіскальним тиском, корупційними ризиками та кадровою кризою через мобілізацію та еміграцію. Опитування Європейської Бізнес Асоціації 2025 року демонструє, що 57% бізнесу вважають умови ведення діяльності складними, з ключовими проблемами в нестачі кадрів (44-67% компаній у регіонах як Одеса та Харків) та відсутності прозорих механізмів бронювання працівників, що ускладнює операційну діяльність [4].

Захист прав та інвестицій залишається вразливим через відсутність чітких норм компенсації збитків від воєнних дій, відновлення інфраструктури та доступу до фінансування, що призводить до економічних втрат і зниження інвестицій, як підкреслюється в Звіті про

інвестиційний клімат України 2025 року від Державного департаменту США, де зазначається про обмеження на володіння землею та вплив корупції на судову систему [5]. Геополітична нестабільність та інфраструктурні пошкодження, включаючи мінування 27% сільськогосподарських земель, посилюють структурний дефіцит, з прогнозом зростання ВВП лише на 1,3% у 2025-2026 роках, як вказує Економічний огляд ОЕСР для України 2025 року, де акцентується на резистентності економіки, але й на необхідності реформ для подолання бюрократії [6]. Ці проблеми не лише гальмують господарську діяльність, але й вимагають удосконалення адміністративних інструментів для забезпечення рівних умов конкуренції, як зазначається в Білій книзі реформ 2025 року, де підкреслюється неповнота судової реформи та тиск з боку правоохоронних органів [7].

Перспективи розвитку адміністративного регулювання в кризовий період спрямовані на дерегуляцію, цифровізацію та євроінтеграцію, з метою створення балансу між безпекою та економічним відновленням. У 2025 році Уряд запровадив мораторій на перевірки бізнесу, скасував понад 200 регуляторних інструментів та спростив оскарження рішень органів влади, як деталізовано в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, де передбачено перехід на ризико-орієнтований підхід та цифрові інструменти на кшталт "єДозвіл" для видачі ліцензій, що дозволить зекономити бізнесу до 150 млн грн щорічно [8]. Посилення захисту інвестицій включає створення незалежного інвестиційного омбудсмена, модернізацію реєстрації майна та альтернативне вирішення спорів, з планами залучення 1,5 млрд USD інвестицій через страхування воєнних ризиків та спеціальні режими для прифронтових зон, як пропонується в Плані пріоритетних дій Уряду на 2025 рік [3].

Євроінтеграція передбачає гармонізацію норм з директивами ЄС, розвиток зеленої економіки та промисловості 4.0, з фокусом на прозорі механізми відшкодування збитків бізнесу від війни, як рекомендує Українська Рада Бізнесу в пріоритетах на 2025 рік [9]. Біла книга реформ 2025 року підкреслює перспективи в цифровізації бізнес-процесів, впровадженні електронних дозволів та ризико-орієнтованих перевірок, що дозволить подолати нерівні умови конкуренції та стимулювати відновлення [7]. Загалом, ці реформи, включаючи скасування Господарського кодексу та посилення антимонопольного регулювання, як зазначає Звіт про інвестиційний клімат, створюють основу для післявоєнного зростання, з акцентом на приватно-державне партнерство та міжнародну підтримку [5].

У висновку, адміністративне регулювання господарської діяльності в умовах кризи повинно балансувати між обмеженнями для національної безпеки та стимулами для економічного зростання, з акцентом на дерегуляцію та захист прав. Проблеми, такі як бюрократія та кадрова криза, можуть бути подолані через реформи 2025 року, включаючи цифровізацію та євроінтеграцію, що сприятиме розвитку правової науки в кризовому менеджменті та посилить державотворення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс скасований з 28.08.2025: підбірка від редакції 7eminar. URL: https://7eminar.ua/news/10572-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-z-28082025-yak-diyati-i-cogo-ocikuvati (дата звернення: 12.11.2025).
2. Щодо втрати чинності Господарського кодексу України. URL: https://infobox.prozorro.org/articles/shchodo-vtrati-chinnosti-gospodarskogo-kodeksu-ukrajini (дата звернення: 12.11.2025).
3. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2025-rik-180225-131r (дата звернення: 12.11.2025).
4. Дослідження та аналітика Європейської Бізнес Асоціації. URL: https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analityka/ (дата звернення: 12.11.2025).
5. 2025 Investment Climate Statements Published. URL: https://www.state.gov/releases/office-of-the-spokesperson/2025/09/2025-investment-climate-statements-published (дата звернення: 12.11.2025).

6. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html (дата звернення: 12.11.2025).
7. Біла книга реформ-2025. URL: https://voxukraine.org/bila-knyga-2025 (дата звернення: 12.11.2025).
8. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. URL: https://priorities.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/programa-diyalnosti-kmu.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
9. УРБ назвала головні пріоритети українського бізнесу на 2025 рік. URL: https://biz.ligazakon.net/news/233542_urb-nazvala-golovn-prioriteti-ukranskogo-bznesu-na-2025-rk (дата звернення: 12.11.2025).

Полозенко Артем Валерійович
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ

Аналіз міжнародно-правових актів, що регулюють захист осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, потребує цілісного погляду на три взаємодоповнювальні нормативні масиви: міжнародне гуманітарне право (МГП) як lex specialis збройних конфліктів; міжнародне право прав людини (МППЛ) як універсальний, постійно діючий режим із можливими дерогаціями; та право біженців і внутрішньо переміщених осіб як відповідь на примусове переміщення. До цього корпусу приєднуються регіональні інструменти (ЄКПЛ, Американська конвенція, Африканська хартія), а також «м'яке право» (Керівні принципи ООН з ВПО, настанови МКЧХ), що деталізують стандарти застосування. Тлумачення норм здійснюється міжнародними та регіональними органами (МКЧХ, Комітети ООН, ЄСПЛ, МКС), практика яких формує сучасні підходи до меж державних зобов'язань, зокрема щодо екстериторіальної юрисдикції, позитивних обов'язків, доступу до правосуддя та репарацій.

Основоположним міжнародним актом в сфері захисту прав налесення під час війни є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яку ратифікувала Україна 3 січня 1955 р.

Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни в Україні має як договірно-правовий, так і практично-інституційний вимір. Україна є стороною Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів I–III, а тому визнає обов'язки щодо захисту цивільних осіб, гуманного поводження, забезпечення гуманітарного доступу, заборони депортацій тощо; ці норми діють у контексті міжнародного збройного конфлікту з РФ з 2014 р. і в умовах воєнного стану з 24.02.2022 р. [1].

Інституційно уряд розгорнув спеціальні механізми імплементації міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). 26 квітня 2017 року Постановою КМУ створено Міжвідомчу комісію з питань застосування та імплементації міжнародного гуманітарного права, що координує адаптацію законодавства, практик сил оборони і цивільних органів [2]. Окремо, відповідно до ст. 136 Конвенції IV, у березні 2022 р. засновано Національне інформаційне бюро (НІБ) під координацією Мінреінтеграції - для збору й обробки даних про цивільних заручників, депортованих, зниклих безвісти та загиблих, а також для взаємодії з іноземними НІБ та МКЧХ.

З метою реалізації положень Додатків Женевської конвенції в Україні прийнято ряд спеціальних законів, що відтворюють і конкретизують гарантії Конвенції IV щодо захисту «охоронюваних осіб». Це Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [3] та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4]. У площині прав людини Україна офіційно повідомила ООН про дерогації за МПГПП у зв'язку з воєнним станом, що відображає поєднання режимів МГП/МППЛ і прозорість обмежень.

Система відповідальності за тяжкі порушення МГП спирається на КК України, зокрема ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни»), та практику розслідувань воєнних злочинів, яку суттєво нарощено після 2022 р. (десятки тисяч проваджень). Паралельно Міноборони у 2024 р. оприлюднило добровільний звіт щодо імплементації МГП («Bringing IHL home»), що фіксує прогрес гармонізації і практик навчання/контролю [5; 6].

У практичній площині діють інструменти, спрямовані на реалізацію заборон Конвенції IV, насамперед щодо незаконних переміщень цивільних та дітей. Державні ініціативи «Children of War» і «Bring Kids Back UA» ведуть публічні реєстри, координують пошук, повернення і реабілітацію депортованих дітей та взаємодіють з міжнародними партнерами; НІБ забезпечує облік і комунікацію відповідно до Конвенції. Регулярно фіксуються і випадки повернення дітей з ТОТ/РФ. Україна також декларує й забезпечує гуманітарний доступ у зонах бойових дій (запрошення ООН та МКЧХ, режим «гуманітарних коридорів»), а міжнародні інституції послідовно наголошують на обов'язку всіх сторін конфлікту поважати МГП та захищати цивільних. Це свідчить про практичне застосування принципів Конвенції IV — від допуску гуманітарних місій до організації евакуацій і захисту медперсоналу/об'єктів. Водночас доступ місій, безпека працівників і документування злочинів залишаються ключовими викликами виконання.

Окрему групу міжнародних правових актів щодо захисту прав людини у умовах війни становлять:

- *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* (1966) та Факультативні протоколи, в якими гарантуються невід'ємні (недероговані) права під час надзвичайних станів: право на життя (ст. 6), заборону катувань і нелюдського поводження (ст. 7), рабства/поневолення (ст. 8(1)–(2)), покарання без закону (ст. 15), визнання правосуб'єктності (ст. 16), свободу думки, совісті й релігії (ст. 18). Вимагає ефективного засобу юридичного захисту (ст. 2(3)), ресоціалізації затриманих (ст. 10), гарантій справедливого суду (ст. 14), свободи пересування (ст. 12) і захисту приватності/сім'ї (ст. 17, 23). ФП-1 дозволяє індивідуальні скарги до Комітету ООН з прав людини; ФП-2 — спрямований на скасування смертної кари;

- *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права* (1966) закріплює «мінімальні ядрові зобов'язання» навіть у війні: право на охорону здоров'я (включно з MHPSS), достатнє харчування й воду, житло, соціальний захист, освіту, працю в безпечних умовах та культурні права. Забороняє дискримінацію при доступі до допомоги; вимагає невиправданої «негативної регресії» навіть за браку ресурсів;

- *Конвенція проти катувань* (1984) встановлює абсолютну заборону катувань/жорстокого поводження без жодних винятків; non-refoulement у разі ризику катувань (ст. 3); обов'язок оперативного, неупередженого розслідування, криміналізації, покарання винних; право жертв на відшкодування та реабілітацію (ст. 14);

- *Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень* (2006), в якій визначено зобов'язання криміналізувати насильницькі зникнення, забороняє таємне тримання під вартою, вимагає реєстрів затриманих і негайного пошуку зниклих; гарантує право на істину, доступ до інформації, репарації та гарантії неповторення; встановлює міжнародну співпрацю в розслідуванні;

- *Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (CEDAW) (1979) та Факультативний протокол (1999) вимагає усунення дискримінації проти жінок у доступі до захисту, правосуддя, охорони здоров'я (у т.ч. СРЗП), праці та участі в прийнятті рішень; зобов'язує держави запобігати та реагувати на ґендерно зумовлене насильство, торгівлю людьми, сексуальне насильство у конфліктах; ФП відкриває індивідуальні скарги та процедуру запитів (inquiry);

- *Конвенція про права дитини (1989) та Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000)* визначають пріоритет «найкращих інтересів дитини», захист від насильства/експлуатації, право на ідентичність і возз'єднання сім'ї, освіту та медичну/психосоціальну допомогу; особливий захист біженців/ВПО-дітей. ОРАС забороняє

примусовий призов і пряму участь у бойових діях осіб до 18 років, вимагає демобілізації та реінтеграції колишніх дитячих комбатантів;

- *Конвенція про права осіб з інвалідністю* (2006) встановлює заборону дискримінації й доступність у всіх сферах; ст. 11 прямо зобов'язує держави забезпечити захист і безпеку осіб з інвалідністю в ситуаціях ризику та гуманітарних надзвичайних ситуаціях (війна), включно з інклюзивною евакуацією, безперервністю лікування/реабілітації, доступом до інформації, допоміжних засобів і захистом від насильства/експлуатації.

Загалом ці договори формують комплекс: невід'ємних прав; заборони катувань і зникнень; недискримінація та гендерна рівність; спеціальний захист дітей та осіб з інвалідністю; матеріальні соціально-економічні гарантії й дієві засоби правового захисту (розслідування, репарації, індивідуальні скарги).

ЛІТЕРАТУРА

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яку ратифікувала Україна 3 січня 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
2. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF#Text
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. Відомості Верховної Ради, 2014. № 26. Ст.892.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Відомості Верховної Ради, 2015. № 1. Ст.1.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України, 2001. № 25-26. Ст.131.
6. Sources of interpretation of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Сидоренко Дмитрій Володимирович,
начальник відділу оцінки прав
на об`єкти інтелектуальної власності,
Державна організація «Український національний офіс
інтелектуальної власності та інновацій»,
аспірант Навчально-наукового інституту
управління технологій та правових наук
Національного транспортного університету, м. Київ

РЕФОРМУВАННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ: ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Оціночна діяльність в Україні переживає період кардинальних трансформацій, що відбуваються в контексті загальної реформи адміністративного права та впровадження європейських стандартів публічного адміністрування. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX (далі – Закон України про АП) та внесення відповідних змін до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 № 2658-III (зміни від 10.10.2024; далі – Закон України про оцінку) ознаменували новий етап розвитку правового регулювання оціночної сфери, який потребує глибокого наукового осмислення та критичного аналізу. Особливої уваги заслуговує питання про те, яким чином концепція адміністративної

процедури впливає на організацію та здійснення оціночної діяльності, які правові наслідки породжує це впровадження та з якими проблемами стикається професійна спільнота у процесі адаптації до нових реалій правового регулювання.

Трансформація правової природи оціночної діяльності крізь призму адміністративної процедури вимагає переосмислення базових засад взаємодії між державними регуляторами, професійними оцінювачами та споживачами оціночних послуг. Якщо традиційно оціночна діяльність розглядалася переважно як господарська діяльність з елементами державного регулювання, то тепер впровадження норм про адміністративну процедуру акцентує увагу на публічно-правових аспектах цієї сфери, зокрема на процедурах прийняття адміністративних актів органами державної влади щодо суб'єктів оціночної діяльності, видачі дозвільних документів, здійснення контрольно-наглядових функцій. Це створює підстави для формування нової доктринальної моделі оціночної діяльності, в якій адміністративно-процедурні елементи набувають системоутворюючого значення, а принципи законності, верховенства права, належного урядування та захисту прав людини стають основоположними для всієї системи правового регулювання оцінки майна.

Слід акцентувати, що концептуальною основою реформування оціночної діяльності стало усвідомлення необхідності переходу від фрагментарного регулювання до системної адміністративної процедури, яка б забезпечувала прозорість, передбачуваність та ефективність взаємодії між учасниками оціночних правовідносин. Закон України про АП встановлює загальні засади діяльності суб'єктів владних повноважень щодо прийняття адміністративних актів, визначає права та обов'язки осіб, які беруть участь в адміністративному провадженні, регламентує процедурні аспекти розгляду справ. Застосування цих норм до оціночної діяльності передбачає, що всі рішення Фонду державного майна України (далі – Фонд) як основного регулятора оціночної сфери щодо видачі, зупинення, анулювання кваліфікаційних свідоцтв оцінювачів та сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності мають прийматися з дотриманням вимог адміністративної процедури, що включає право на ознайомлення з матеріалами справи, право бути вислуханим, право на отримання обґрунтованого рішення з можливістю його оскарження.

Правові наслідки впровадження адміністративної процедури в оціночній діяльності мають багатовимірний характер та проявляються на різних рівнях правового регулювання. Насамперед, суттєво змінюється характер відносин між Фондом державного майна України та оцінювачами, оскільки ці відносини набувають чітко структурованого адміністративно-процедурного оформлення з визначеними строками, стадіями провадження, правами та обов'язками сторін. Якщо раніше багато процедурних питань регулювалися підзаконними актами Фонду, які часто не містили достатніх процесуальних гарантій для оцінювачів, то тепер всі адміністративні провадження у сфері оціночної діяльності мають відповідати загальним стандартам адміністративної процедури, що підвищує рівень правової визначеності та захищеності професійних учасників ринку оціночних послуг. Це означає, що оцінювач отримує право на належну правову процедуру при розгляді питань про його професійну діяльність, включаючи право на участь у всіх стадіях провадження, право надавати докази та заперечення, право на оскарження рішень у встановленому порядку, що є суттєвою гарантією від свавільних дій регулятора [1].

Стаття 4 Закону України про АП встановлює, що адміністративне провадження здійснюється на засадах верховенства права, законності, рівності перед законом, обґрунтованості, безсторонності адміністративного органу, добросовісності і розсудливості, пропорційності, відкритості, своєчасності і розумного строку, ефективності, презумпції правомірності дій і вимог особи, офіційності, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні та гарантування ефективних засобів правового захисту. Для сфери оціночної діяльності ці принципи набувають особливого значення, оскільки діяльність органів, що регулюють оціночну справу, відноситься до дискреційної владної діяльності, де існують широкі межі розсуду при прийнятті рішень про надання або відмову у наданні спеціальних правових статусів професійним учасникам ринку.

Слід зазначити, що принципово важливою новелою для оціночної діяльності стало запровадження принципу офіційності, закріпленого у статті 16 Закону України про АП, який передбачає, що адміністративний орган самостійно вживає всіх заходів, необхідних для повного, всебічного і об'єктивного встановлення обставин справи та для ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Цей принцип звільняє заявника від обов'язку збирати документи та відомості, які знаходяться у володінні інших органів публічної адміністрації або є у публічних реєстрах. У контексті оціночної діяльності це означає, що Фонд державного майна при розгляді заяви про видачу кваліфікаційного свідоцтва оцінювача або сертифіката суб'єкта оціночної діяльності самостійно повинен запитувати необхідну інформацію з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиного державного реєстру декларацій про майновий стан і доходи, Державного реєстру актів цивільного стану громадян та інших публічних реєстрів, не покладаючи цей тягар на заявника.

Впровадження адміністративної процедури впливає на систему професійної підготовки та кваліфікації оцінювачів, яка зазнала кардинальних змін згідно з новою редакцією статті 15 Закону України про оцінку (в редакції Закону № 4017-IX від 10.10.2024). Встановлено три нові напрями оцінки майна замість попередньої системи з двома напрямами та дев'ятьма спеціалізаціями: 1) оцінка об'єктів нерухомого майна і нерухомості та прав на них, 2) оцінка рухомого майна, 3) оцінка бізнесу інтересів у бізнесі фінансових інструментів та нематеріальних активів у тому числі прав на об'єкти інтелектуальної власності (ч. 2 ст. 15). Базова кваліфікаційна підготовка оцінювачів зараз становить не менше одного року з обов'язковим стажуванням як частиною навчального процесу, що організовується закладами освіти за участю саморегулівних організацій оцінювачів. Кваліфікаційне свідоцтво оцінювача стає строковим з терміном дії два роки (ч. 3 ст. 15) від підвищення до підвищення кваліфікації, що запроваджує систему безперервної професійної освіти та регулярного підтвердження кваліфікації.

Також реформування оціночної діяльності крізь призму адміністративної процедури торкається питань переходу на міжнародні та європейські стандарти оцінки, що є стратегічним завданням інтеграції України до європейського економічного простору [2]. Принципово важливим є те, що вибір застосовних стандартів може визначатися як договором на оцінку між замовником та оцінювачем, так і нормативними вимогами для певних категорій об'єктів оцінки.

Значним є питання розмежування компетенції між державним регулятором оціночної діяльності та саморегулівними організаціями оцінювачів у контексті впровадження адміністративної процедури. Концепція розвитку оціночної діяльності, представлена Всеукраїнською асоціацією фахівців оцінки, передбачає створення Наглядової ради як органу з ширшими повноваженнями щодо професійної підготовки, сертифікації, розгляду спірних питань та дисциплінарних справ [3]. Передбачається, що частина функцій державного регулювання має бути передана саморегулівним організаціям, зокрема щодо організації навчання, видачі сертифікатів після погодження з Фондом, розгляду скарг на дії оцінювачів через Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію. Однак впровадження такої моделі, на наш погляд, вимагає чіткого визначення адміністративно-процедурних аспектів діяльності цих органів, встановлення механізмів взаємодії між державними та громадськими інституціями, забезпечення процесуальних гарантій для осіб щодо яких приймаються рішення, що потребує розробки спеціального законодавства про статус саморегулівних організацій у системі публічного адміністрування оціночної діяльності.

Що стосується співвідношення принципу свободи договору в оціночній діяльності та адміністративно-правового регулювання через імперативні норми та процедури, то слід зазначити, що оціночна діяльність за своєю природою є господарською діяльністю, яка здійснюється на підставі договорів між замовниками та виконавцями оціночних послуг, що передбачає можливість вільного узгодження умов надання послуг, включаючи вибір методів оцінки, обсяг досліджень, форму звіту про оцінку. Водночас у випадках обов'язкової оцінки майна, визначених законодавством, зокрема при приватизації державного та комунального

майна, оцінці об'єктів оренди, визначенні розміру статутного капіталу, оцінка має здійснюватися з дотриманням імперативних вимог національних стандартів оцінки та інших нормативно-правових актів з оцінки майна. Впровадження адміністративної процедури посилює публічно-правовий аспект оціночної діяльності, встановлюючи додаткові процедурні вимоги до взаємодії між учасниками оціночних правовідносин, що натомість може створювати напруження між принципами свободи підприємництва та необхідністю захисту публічних інтересів через адміністративне регулювання.

У цьому контексті постає питання забезпечення балансу між процедурними гарантіями прав оцінювачів та необхідністю оперативного реагування регулятора на порушення законодавства у сфері оціночної діяльності. Закону України про АП встановлює детальні вимоги до провадження у справах про прийняття адміністративних актів, включаючи строки розгляду заяв повідомлення сторін про хід провадження надання можливості для надання пояснень та доказів оформлення мотивованих рішень.

Отже, реформування оціночної діяльності в контексті вже чинного Закону України про АП є складним процесом, що поставив за мету підвищення прозорості та правових гарантій у взаємодії оцінювачів із державними органами. Серед ключових наслідків – посилення процесуальних прав учасників, підвищення професійних стандартів і відповідальності оцінювачів, впровадження системи безперервної освіти та перехід на міжнародні стандарти. Водночас актуальними залишаються проблеми розмежування компетенції між державними й саморегулівними організаціями, кадровий дефіцит, складність адаптації до умов воєнного стану та цифрової трансформації. Подолання цих викликів можливе лише через системне впровадження адміністративної процедури з урахуванням специфіки галузі та дотримання принципів законності, об’єктивності й професійної етики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фонд державного майна України. До уваги оцінювачів та суб’єктів оціночної діяльності. Офіційний вебсайт Фонду держ. майна України. URL: https://www.spfu.gov.ua/ua/news/11367.html.
2. 7eminar. Оцінка майна: новий законопроєкт переводить Україну на міжнародні стандарти. Вебсайт 7eminar. URL: https://7eminar.ua/news/9640-ocinka-maina-novii-zakonoprojekt-perevodit-ukrayinu-na-miznarodni-standarti.
3. Асоціація фахівців оцінки. Концепція розвитку оціночної діяльності в Україні (2016–2025). Офіційний сайт АФО. URL: https://afo.com.ua/uk/news/1-about-the-association/1034-the-concept-of-valuation-activities-in-ukraine-2016-2025.

Сич Андрій Володимирович
аспірант Університету сучасних знань,

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЗАКОННИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО УРЕГУЛЬОВУЮТЬ ПИТАННЯ НАДАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОБ’ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

Одним із ключових нормативних документів, що забезпечує правові засади фінансування міжнародно-правової діяльності України у зв’язку з наслідками міжнародного збройного конфлікту, є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб’єкта та України, під час здійснення заходів, пов’язаних із створенням та впровадженням міжнародних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території

України, а також забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини» від 5 серпня 2003 року № 1198 [1].Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів та розгляду справ у закордонних юрисдикційних органах, регулює механізми фінансування та організацію заходів, що стосуються правового захисту України в міжнародних судах та арбітражах. Це включає участь України в справах, де однією зі сторін є іноземний суб'єкт, а також врегулювання спорів, пов'язаних з міжнародним збройним конфліктом, що мав місце на території України.

Порядок визначає використання коштів з державного бюджету для:

1. Фінансування заходів, пов'язаних із створенням та впровадженням міжнародних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту - цей аспект охоплює заходи, що спрямовані на відшкодування збитків, понесених Україною внаслідок агресії, та залучення міжнародних механізмів для забезпечення компенсацій.
2. Забезпечення представництва України в міжнародних юрисдикціях - визначаються кошти на оплату юридичних послуг та витрат, пов'язаних із захистом інтересів України у міжнародних судах, таких як Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), де розглядаються справи, що стосуються порушень прав людини в контексті воєнного конфлікту.
3. Урегулювання спорів - Порядок передбачає механізми, за допомогою яких Україна зможе захистити свої інтереси в міжнародних судах і арбітражах щодо спорів з іноземними суб'єктами, які виникають через порушення міжнародного права в умовах конфлікту.

Загалом, цей порядок спрямований на забезпечення фінансової та організаційної підтримки для України в контексті міжнародного правового захисту, сприяння відшкодуванню шкоди та захисту національних інтересів в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381 затверджений Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об’єктів нерухомого майна, пошкоджених унаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги “єВідновлення”, який визначає механізм реалізації права громадян України на отримання компенсації за пошкоджене нерухоме майно, зокрема шляхом подання заяви через Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал Дія) або мобільний додаток.

Електронна публічна послуга «єВідновлення» – це інструмент подання заяв на компенсацію, які вносяться до Реєстру пошкодженого та знищеного майна. Отримувачем компенсації може бути лише повнолітня фізична особа – громадянин України, яка є власником (або співвласником) відповідного пошкодженого об’єкта. У випадках, коли власник є недієздатним, обмежено дієздатним або неповнолітнім, компенсацію оформлює законний представник. Якщо ж власник визнаний безвісно відсутнім або зниклим безвісти за особливих обставин, компенсацію може отримати призначений опікун майна.

Порядком визначено й перелік осіб, які не мають права на отримання компенсації. До них належать: особи, щодо яких застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції»; особи із судимістю за злочини проти основ національної безпеки України; спадкоємці таких осіб, якщо пошкодження об’єкта мало місце до смерті спадкодавця. Обмеження також стосуються об’єктів, розташованих на тимчасово окупованих або активних бойових територіях, для яких не визначено дати завершення бойових дій чи окупації.

Можливі два типи компенсації:

– компенсація для проведення ремонту – шляхом закупівлі будівельної продукції або оплати робіт/послуг для самостійного ремонту;

– компенсація за виконаний ремонт – у разі, якщо заявник вже здійснив ремонт повністю або частково.

Постанова Кабінету Міністрів України № 365 від 29 березня 2024 року «Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків засобами Єдиного

державного вебпорталу електронних послуг» [2] визначає: механізм подання фізичними особами заяв про відшкодування збитків, втрат або шкоди, завданих агресією Російської Федерації, до Реєстр збитків, створеного відповідно до міжнародної угоди; вимоги до заявника (зокрема, громадянин України, досяг 18 років, власник або співвласник пошкодженого/знищеного об'єкта нерухомого майна); порядок і умови подання заяви через Єдиний державний вебпортал електронних послуг («Дія») або відповідні засоби; перелік об'єктів нерухомого майна, пошкоджених або знищених внаслідок агресії, щодо яких може бути подана заява; додаткові умови: право власності зареєстровано, об'єкт розташований на території України в межах міжнародно визнаних кордонів, пошкодження/знищення сталося після 24.02.2022, відсутність санкцій чи судимості у заявника; технічні зобов'язання відповідальних органів щодо забезпечення функціонування подання заяв через портал. Тобто ця постанова встановлює чіткий електронний механізм і процедуру для заявлення про збитки війни до міжнародного реєстру, що є одним із основних кроків у реалізації компенсаційного процесу.

Отже, правового регулювання компенсації пошкодженого чи зруйнованого майна внаслідок воєнних дій охоплює систему норм національного та міжнародного права, що визначають порядок фіксації збитків, оцінки руйнувань, встановлення підстав і механізмів надання компенсації, суб'єктний склад відповідальних органів, процесуальні гарантії постраждалих та способи захисту їхніх прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України, під час здійснення заходів, пов'язаних із створенням та впровадженням міжнародних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, а також забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини: Постанова Кабінету Міністрів України № 1198 від 5 серпня 2003 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2003-п

2. Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України № 365 від 29 березня 2024 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-п#Text

Сірко Андрій Григорович
ад'юнкт кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах збройної агресії проти України особливої актуальності набувають питання забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Введення воєнного стану зумовило суттєві зміни в механізмах контролю за діяльністю правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України. Питання громадського контролю в умовах надзвичайних обставин потребує наукового осмислення та пошуку оптимальних шляхів його реалізації після завершення дії особливого правового режиму.

Громадський контроль є невід'ємним елементом демократичного суспільства та важливим механізмом забезпечення прозорості і підзвітності діяльності органів публічної

влади. У сучасних умовах формування громадського суспільства в Україні виникає дедалі більше можливостей для появи нових форм, методів та інших інструментів проведення громадського контролю за діяльністю органів публічної адміністрації, зокрема й поліції [1, с. 103].

Законодавче регулювання діяльності Національної поліції України базується на положеннях Конституції України та Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [2]. Відповідно до статті 9 цього Закону, принцип відкритості та прозорості є одним із основоположних принципів діяльності поліції, що передбачає постійну інформаційну взаємодію з населенням, систематичне інформування громадськості та засобів масової інформації про свою діяльність.

Стаття 86 Закону України «Про Національну поліцію» визначає загальні засади громадського контролю за діяльністю поліції, зокрема встановлює, що громадський контроль здійснюється шляхом: громадського моніторингу за діяльністю поліції; участі представників громадськості в роботі колегіальних органів поліції; звернень громадян; участі громадян у роботі поліцейських комісій; а також в інших формах взаємодії поліції з населенням [2].

Також варто зазначити, що стаття 87 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає можливість проведення громадського моніторингу за діяльністю поліції, який може здійснюватися громадськими формуваннями з охорони громадського порядку, громадськими радами при Національній поліції та її територіальних органах [2]. Це забезпечує постійний зв'язок між правоохоронними органами та громадськістю, дозволяє виявляти недоліки в роботі поліції та своєчасно реагувати на них.

Проблематика громадського контролю за діяльністю поліції є предметом активних наукових досліджень.

Так, Миронюк Р.В. у своїй монографії «Громадський контроль за діяльністю поліції» здійснив комплексний аналіз теоретико-правових засад та практичних аспектів реалізації громадського контролю в правоохоронній сфері [3, с. 69]. Медведенко С.В. досліджував поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України, наголошуючи на відмінності громадського контролю від інших видів контролю, зокрема на тому, що громадськість не має повноважень втручатися в оперативну діяльність поліції та притягувати працівників поліції до відповідальності [4, с. 34]. Інші науковці наголошують на важливості та актуальності проблематики громадського контролю, зазначивши, що він сприятиме підвищенню довіри до Національної поліції України та є одним із важливих індикаторів зрілості громадського суспільства [5, с. 57]. Контроль є одним з інструментальних чинників демократичного державотворення та невід'ємною рисою громадського життя.

Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року суттєво змінило правові засади функціонування державних інститутів. Згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [6].

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» та деяких інших законів України щодо особливостей діяльності поліції в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 15 березня 2022 року № 2123-IX було доповнено

Закон України «Про Національну поліцію» статтею 90-1 «Особливості громадського контролю за діяльністю поліції під час дії воєнного стану» [7]. Частина перша цієї статті встановлює, що під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції, визначений статтями 86-88 та 90 Закону України «Про Національну поліцію», не здійснюється.

Обмеження громадського контролю в умовах воєнного стану зумовлене об'єктивними чинниками. По-перше, необхідністю забезпечення оперативності прийняття рішень правоохоронними органами в умовах загрози національній безпеці. По-друге, потребою захисту інформації про діяльність поліції, розголошення якої може завдати шкоди обороноздатності держави. По-третє, неможливістю належного функціонування інститутів громадянського суспільства в умовах бойових дій.

Разом з тим, повна відсутність громадського контролю може створити ризики зловживання розширеними повноваженнями поліцейських. Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» суттєво розширив коло повноважень поліції, зокрема надав право застосовувати заходи примусу до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України без урахування окремих обмежень та заборон [7].

Форми громадського контролю, які можуть зберігатися в умовах воєнного стану, включають звернення громадян до поліції та органів вищого рівня, оскарження дій поліцейських до суду, а також парламентський і судовий контроль. Стаття 53 Конституції України гарантує кожному право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [8].

Збереження альтернативних форм контролю, зокрема судового та парламентського, є необхідним для забезпечення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом прав громадян. Після завершення воєнного стану необхідне комплексне відновлення та посилення системи громадського контролю за діяльністю поліції, що сприятиме підвищенню довіри суспільства до правоохоронних органів та зміцненню демократичних засад державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалів М., Кузьо Л. Громадський контроль за діяльністю національної поліції в Україні. Соціально-правові студії. 2021. Т. 4. № 3. С. 101-106.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення : 12.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 28.10.2025)
3. Миронюк Р.В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 134 с.
4. Медведенко С.В. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. С. 32-36. URL: http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/183/729 (дата звернення: 28.10.2025)
5. Гриценко В.Г. Інститут громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Наукові записки ЦДПУ. Серія: Право. 2021. Вип. 11. С. 55-59.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення : 14.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 28.10.2025)
7. Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» та деяких інших законів України щодо особливостей діяльності поліції в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 15.03.2022 р. № 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20 (дата звернення: 28.10.2025)

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 03.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 28.10.2025)

Шульга Данило Вадимович
Здобувач Київського університету права
Національної Аакадемії Наук України

ПОСЛАБЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ ТА НАСЛІДКИ ПІДПОРЯДКУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПІДЗАКОННИМ АКТАМ

Конституція України як Основний Закон держави закріплює принципи верховенства права та визначає конкретні системи органів державної влади, їх повноваження та взаємодію [1]. Але протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція до зменшення ролі конституційного контролю — інституту, спрямованого гарантувати дотримання конституційних норм у всіх сферах правового регулювання.

Розробка ex-ante контролю який буде поєднувати автоматизовані процедури відбору законів із чіткими часовими рамками та критеріями які будуть адаптовані під українські реалії.

В практиці Конституційного суду спостерігається поступове зміщення акценту з верховенства Конституції на пріоритет політичної доцільності, що підкріплюється підзаконними актами та ситуативними законодавчими рішеннями.

Така ситуація виявляється у трьох ключових тенденціях:

1. Посилення впливу політичної влади на Конституційний Суд України.
2. Відсутність дієвого превентивного контролю над законопроєктами.
3. Нормативна імпровізація органів виконавчої влади, яка ігнорує конституційні обмеження.

Суть проблеми полягає не лише в окремих випадках порушення, а в загрозливій **системності** таких явищ. Конституційний контроль дедалі частіше використовується як інструмент для легітимації рішень влади, а не як засіб обмеження державної сили в межах конституційного поля.

Це призводить до деформації правової ієрархії, коли замість того, щоб підзаконні акти узгоджувалися з Конституцією, сама Конституція починає трактуватися з урахуванням політичних інтересів та оперативних управлінських потреб.

У вересні 2020 р. КСУ у справі № 11-р/2020 скасував окремі положення Закону «Про Національне антикорупційне бюро України», вважаючи їх такими, що надають Президенту «додаткові повноваження (не закріплені Конституцією) [15].

Цей же вересневий конфлікт спровокував різкі заяви виконавчої влади й суспільства, а також звернення до Венеційської комісії за «Терміновою спільною думкою» щодо антикорупційних механізмів і реформування КСУ (Opinion CDL-PI(2020)1012) [16].

Політичні тиски також проявилися в 2022 р., коли Венеційська комісія оприлюднила термінову думку щодо законопроєкту про зміну процедури добору суддів КСУ, вказуючи на ризики втручання в незалежність інституції (Opinion CDL-PI(2022)046) [17].

Підсилювало ситуацію «знудження» (shaming) КСУ з боку громадянського суспільства, що створило додатковий політичний тиск та призвело до фактичного блокування роботи Суду в період після Революції Гідності [21].

Також на практиці центральні органи влади іноді ухвалюють постанови чи розпорядження, які «передають» органам місцевого самоврядування надто широкі «нормотворчі» повноваження. Наприклад, уряд може видати постанову, яка дає місцевим радам право самостійно встановлювати місцеві збори чи порядки, — і такі рішення місцеві

ради затверджують уже не в межах звичайної організаційної роботи, а як нормативні акти, що регулюють права та обов'язки громадян [18].

Чому це проблема?

1. Втручання в єдину законодавчу техніку.
2. Відсутність політичної та юридичної відповідальності.
3. Ризик дублювання та колізій.

Таким чином, фактична практика розширеного делегування через підзаконні акти призводить до того, що частина законодавчої функції парламенту «перетікає» до уряду та місцевих рад, попри пряму заборону Конституції (ст. 85 та 92). Це не лише порушує формальну ієрархію нормативних актів, а й істотно послаблює сам механізм конституційного контролю.

Під час воєнного стану та надзвичайних ситуацій уряд нерідко вдавався до випуску директивних розпоряджень, що фактично мали силу нормативного акту та ігнорували конституційні обмеження, зокрема щодо прав громадян у кримінальному процесі [22].

Окремі рішення КСУ (наприклад, постанову № 9-р/2020 від 28.08.2020) повторно наголошували на ключовому значенні статті 6 Конституції про правову державу, але не мали під собою належних санкцій для негайного приведення законодавства у відповідність [2].

Проте сам цей висновок мав декларативний характер і не містив жодних процесуальних механізмів, які б змушували законодавців чи виконавчу владу негайно усунути виявлені невідповідності.

У підсумку, хоч КСУ і «згадав» про верховенство Конституції, його рішення фактично не виправило порушень: законодавча та виконавча гілки влади не були вимушені до швидких дій, а в разі ігнорування рішення жодні механізми контролю чи примусу не спрацювали. Це створює небезпечний прецедент, коли декларації про верховенство права залишаються лише словами, а реальні інструменти відновлення конституційної відповідності виявляються відсутніми.

Відповідно до статті 150 Конституції КСУ має розглядати лише чинні закони та акти ВРУ, але через обмежені ресурси й кадрові проблеми терміни розгляду затягувалися — іноді понад рік між поданням і рішенням [9].

Відсутність обов'язкового превентивного контролю для законопроєктів, що змінюють баланс влад, призводить до прийняття потенційно неконституційних норм, які потім довго оскаржувати й вилучати з системи. У науковому огляді Гарвардського університету відзначено, що відсутність зовнішнього нагляду та прозорості мотиваційної частини рішень КСУ створює додаткові вікна для політичного впливу та знижує довіру до інституції [23].

Загальний рівень недовіри до судової системи та корупційні скандали посилювали загальну атмосферу «необхідності» швидких рішень, які іноді вступали у суперечність із Конституцією. Хоча в останні роки призначають нових суддів із проєвропейським баченням, нестача професійних кадрів і затримки в апеляціях створюють додаткові «пробіли» в конституційному контролі [24].

Суттєві обмеження

По-перше, юрисдикція Конституційного Суду не охоплює всі акти влади. Це створює «сліпі зони», куди може «втікати» значна частина нормативної практики без належного конституційного нагляду [10].

По-друге, в Україні відсутній обов'язковий превентивний контроль законопроєктів ще до їх прийняття.

По-третє, рішення КСУ часто мають декларативний характер і не містять чітких процедурних механізмів або жорстких строків для приведення виявлених норм у відповідність із Конституцією.

Незважаючи на формальне закріплення повноважень Конституційного Суду України щодо скасування неконституційних актів, їхня фактична реалізація супроводжується суттєвими часовими затримками.

Визнані неконституційними приписи Кодексу, згідно з практикою Суду, втрачають чинність лише через три місяці з дня ухвалення відповідного рішення [8].

Стаття 129-1 Конституції України [1] встановлює загальну обов'язковість судових рішень і контроль за їх виконанням, але не регламентує строків, у який органи влади мають почати виконувати рішення КСУ. У прикінцевих та перехідних положеннях Закону про КСУ передбачено заборону виконання рішень про стягнення з державних боржників протягом трьох років, що ще більше відтерміновує практичний ефект таких рішень [4].

Також немає передбачених законом стягнень чи інших заходів примусу до органів влади, які ігнорують рішення КСУ, тож навіть ухвалені висновки можуть роками залишатися нереалізованими [3], [11].

Норми Конституції України часто сформульовані дуже абстрактно і загально, що ускладнює їх точну юридичну інтерпретацію та практичне застосування. Наприклад, поняття «правова держава» або «верховенство права» закріплені в статтях 1 та 8 Конституції без детального визначення змісту цих термінів, що залишає широкий простір для різного тлумачення [25].

По-перше, чітке визначення сфери прямої дії конституційних норм відсутнє в самому тексті Основного Закону. Частина друга статті 8 проголошує, що «норми Конституції України є нормами прямої дії», проте на практиці суди та органи влади застосовують пряму дію лише до обмеженого кола положень — переважно тих, що стосуються прав і свобод людини [26].

По-друге, різні методи тлумачення (буквальний, системний, історичний, телеологічний) призводять до суперечливих висновків. Наприклад, окремі судові рішення демонструють неоднакове застосування одних і тих самих статей у справах № 23-з/97 та № 36-з/97, коли судді посилалися на частину 1 статті 18 Закону «Про вибори народних депутатів України» по-різному, хоча Конструкція норми залишалася ідентичною [12].

По-третє, відсутність уніфікованих критеріїв оцінки тлумачення призводить до практики «поширювального тлумачення» (analogia legis), коли Суд розширює зміст конституційних норм поза межами їх прямого формулювання. Аналіз рішень КСУ свідчить про часті випадки, коли норми вичерпного характеру трактуються як відкриті, що дозволяє додавати до них нові змістові елементи без відповідного оновлення тексту Конституції [19].

Проблема політичних призначень. Нинішня система, за якою половину суддів КСУ призначають парламент і президент без участі незалежних інституцій, створює ризики формування Суду під впливом політичних домовленостей і знижує довіру громадян до рішення Суду [27].

Рекомендація Венеційської комісії. У «Терміновому висновку» CDL-PI(2022)046 експерти Ради Європи наголошують на необхідності реформувати процедуру відбору кандидатів на посаду судді КСУ через незалежний від політичних органів конкурсний комітет [13].

Київські рекомендації ОБСЄ/БДІПЛ. У своїх «Kyiv Recommendations» 2010 року ОСБЄ/БДІПЛ закликали створити конкурсну комісію за участі представників судової влади, академічного середовища, громадянського суспільства та міжнародних експертів, з метою відбору кандидатів за чітко заданими критеріями доброчесності й професійної компетенції [14].

Автоматичний порядок призначення. Після завершення конкурсу місця у Суді повинні розподілятися за рейтингом кандидатів (від найвищої до найнижчої оцінки), без подальших політичних узгоджень, що унеможливить зриви призначень і забезпечить неперервність роботи КСУ [28].

Приклад нових реформ - Постанова Верховної Ради про створення високих судів із залученням іноземних радників доводить практичну можливість впровадження міжнародних стандартів у доборі та призначенні суддів для ключових інстанцій [29].

Для мінімізації ризику ухвалення неконституційних норм необхідно повернути та розширити інститут ex-ante висновків Конституційного Суду України не лише щодо проєктів змін до Конституції, а й щодо законопроєктів, що стосуються балансу влад та інших питань конституційного значення.

Необхідно законодавчо закріпити, що будь-які законопроєкти, які мають прямий вплив на розподіл повноважень органів влади (наприклад, реформи судової влади, імплементація

надзвичайного стану, питання місцевого самоврядування), підлягають обов'язковому попередньому висновку КСУ до внесення на розгляд Верховної Ради.

Висновки КСУ мають бути оприлюднені одразу після ухвалення в повному обсязі, із зазначенням усіх зауважень до проєкту.

У країнах ЄС (Франція, Польща, Угорщина) ex-ante контроль розповсюджується на органічні закони та важливі регламенти, а Конституційна рада або суд зобов'язані надати висновок до промульгації або голосування [20].

Передусім слід відзначити, що існуюча ст. 382 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за умисне невиконання рішень Конституційного Суду, проте не охоплює безпосереднього ухвалення посадовими особами підзаконних актів, визнаних неконституційними. До диспозиції ст. 382 потрібно додати окремий пункт, що карає умисне ухвалення підзаконного акта, який суперечить висновкам КСУ. На рівні законодавства це забезпечить прямий механізм притягнення до відповідальності тих, хто видає незаконні нормативні рішення.

Сьогодні невиконання рішення карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років або штрафом до 1 000 нмдг, запропоновано зберегти ці межі, але розширити їх дію на осіб, які ухвалюють неконституційні підзаконні акти, а також передбачити додаткове позбавлення права обіймати державні посади до трьох років

Низка підзаконних актів у свій час створює значні перешкоди для впровадження сучасних інноваційних підходів у правничій освіті. Зокрема, Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності (Постанова КМУ № 1187 від 30 грудня 2015 р., ред. 04.01.2024) встановлюють вкрай жорсткі вимоги до матеріально-технічної бази та кадрового складу закладів освіти, що фактично унеможливлює відкриття малих регіональних та онлайн-платформ із курсами з прав людини й громадянської освіти [5].

Нове Положення про акредитацію освітніх програм, затверджене Наказом МОН № 686 від 15 травня 2024 р., хоча формально покликане підвищити якість правничих програм, водночас ускладнило процедуру акредитації через надмірні вимоги до складу експертних комісій і соціальної інфраструктури, що гальмує створення юридичних клінік при університетах і громадських організаціях [6].

Інший суттєвий бар'єр – Наказ МОН № 723 від 22 травня 2017 р., яким було затверджено уніфіковані форми актів державного нагляду, – призвів до стандартизації процедур перевірок закладів освіти, але позбавив їх гнучкості оновлювати навчальні програми та оперативно вводити інноваційні курси з правової культури [7].

Усі ці підзаконні акти разом створюють системну перешкоду для розвитку правової культури: вони обмежують доступ до правової освіти широких верств населення, а також затримують імплементацію рекомендацій міжнародних організацій щодо підвищення рівня правової обізнаності громадян.

Висновки

Конституційний контроль, як специфічний вид державного контролю, втрачає свою ефективність через політичний вплив на суддів КСУ, нечіткі процедурні норми та затяжні строки розгляду справ. У результаті роль Конституції в ієрархії нормативних актів підривається, а підзаконні документи дедалі частіше фактично виконують функцію законодавства.

Водночас існуючі механізми конституційного контролю мають суттєві обмеження: Конституційний Суд не охоплює всі акти влади, зокрема рішення органів місцевого самоврядування, що створює «сліпі зони» для підзаконних нормативів; постфактум перевірка законопроектів значно знижує можливості запобігти неконституційним нормам; а декларативний характер рішень без чітких строків і санкцій за невиконання перетворює їх на рекомендації, а не на обов'язкові приписи.

Крім того, розвиток правової культури через модернізацію освітніх стандартів і спрощення ліцензійних умов сприятиме формуванню активного громадянського суспільства, здатного контролювати якість і легітимність підзаконних нормативів.

Узагальнюючи, послаблення конституційного контролю в Україні через призму підзаконних актів загрожує стабільності правової системи та верховенству Основного Закону. Реалізація вказаних рекомендацій здатна відновити баланс нормативної ієрархії, посилити незалежність КСУ та забезпечити оперативний захист Конституції від посягань з боку будь-яких державних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution.
2. РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України“. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v009p710-20#Text.
3. РІШЕННЯ КОНСТИТУЦ. СУДУ УКРАЇНИ у справі за конституційною скаргою Глущенка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text.
4. Конституційний Суд України. щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 розділу ІІІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 02 жовтня 2019 року № 145-IX «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об’єктів права державної власності, що не підлягають приватизації». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/podannia_145.pdf.
5. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : ПОСТАНОВА від 30.12.2017 № 1187-2015-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п#Text.
6. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Наказ від 04.06.2024 № 1013/42358. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-polozhennia-pro-akredytatsiiu-osvitnikh-prohram-za-iakymy-zdiisniuietsia-pidhotovka-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-zareiestrovanyi-u-ministerstvi-iustytsii-ukrainy-04-lypnia-2.
7. Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових)заходів державного нагляду (контролю) у сфері освітньої діяльності закладів освіти, що підлягає ліцензуванню : Наказ від 22.05.2017 № № 723. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-unifikovanih-form-aktiv-sho-skladayutsya-za-rezultatami-provedennya-planovih-pozaplanovihzahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-u-sferi-osvitnoyi-diyalnosti-zakladiv-osviti.
8. Конституційний Суд України визнав неконституційною частину шосту статті 615 КПК України стосовно продовження строку тримання під вартою в умовах воєнного стану. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-vyznav-nekonstytuciynoyu-chastynu-shostu-statti-615-kpk-0.
9. Каталог позицій Конституційного Суду України (за ухвалами 1997-2017 років). URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4-mezhi-povnovazhen-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-pidvidomchist-porushenyh-pytan.
10. Обмеження контролю. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5642-obmezhennya-kontrolyu.
11. Незгода з рішенням, оскарження. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/413-nezgoda-z-rishennyam-oskarzhennya.
12. Неоднозначність застосування. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/323-neodnoznachnist-zastosuvannya-1.

13. Рекомендація Венеційської комісії. Strasbourg. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)006.
14. OPINION ON THE LAW OF UKRAINE ON THE JUDICIARY AND THE STATUS OF JUDGES. 2017. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/335406.pdf.
15. Справа 11-р/2020. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/11-r2020.
16. Opinion CDL-PI(2020)1012. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?opinion=35&year=all.
17. Opinion CDL-PI(2022)046. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?country=47&.
18. Тулик І. І. Конституційно-правові засади делегування повноважень як форма взаємодії органів публічної влади : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Ужгород, 2016. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/12147.
19. Занфірова Т., Айдинян А. Поширювальне тлумачення норм права в окремих рішеннях конституційного суду україни. 2022. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/4.pdf.
20. Юридична Б-ка. Форми конституційного контролю і гарантії стабільності системи конституційного регулювання в Україні. Шостий апеляційний адміністративний суд. URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/410-formi-konstitutsijnogo-kontrolyu-i-garantiji-stabilnosti-sistemi-konstitutsijnogo-regulyuvannya-v-ukrajini.html.
21. ‘Shaming’ the court: ukraine’s constitutional court and the politics of constitutional law in the post-euromaidan era. Brill. URL: https://brill.com/view/journals/rela/47/3-4/article-p298_003.xml?language=en&srsltid=AfmBOooCsqsA4kYGd-2vziABXM8I_Gaf87ShRdhL2BP2AcBE5HB8228l.
22. Wartime constitutionalism and the politics of constitutional review in ukraine. URL: http://verfassungsblog.de/constitutional-review-ukraine-criminal-procedure.
23. Ukraine’s Constitutional Court Crisis, Explained. URL: https://www.huri.harvard.edu/ukraine-constitutional-court-crisis-explained.
24. Chalyi S., Peleschuk D. Ukraine's new judges aim to build rule of law. Reuters. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-new-judges-aim-build-rule-law-2024-08-23/.
25. Князєв В. Застосування норм Конституції України у зразкових справах. Constitutionalist. URL: https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-norm-konstytutsii-ukrainy-u-zrazkovykh-spravakh/.
26. Венгер В. Пряма дія конституції та конституційних норм: теоретичний аспект. Constitutionalist. URL: https://constitutionalist.com.ua/priama-diia-konstytutsii-ta-konstytutsijnykh-norm-teoretychnyj-aspekt/.
27. Ukraine’s judicial reform agenda: strengthening democracy amid war. U4 Anti-Corruption Resource Centre. URL: https://www.u4.no/blog/ukraines-judicial-reform-agenda-strengthening-democracy-amid-war.
28. The Venice Commission on the Constitutional Court of Ukraine: serious reform is needed, judges should be selected by international experts and the public. DEJURE Foundation. URL: https://dejure.foundation/en/amro5oav31-the-venice-commission-on-the-constitutio/.
29. Ukraine to set up high-level courts as part of reform drive. Reuters. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-set-up-high-level-courts-part-reform-drive-2025-02-26/.

Смуригін Євгеній Олегович
Аспірант Навчально-наукового
Інституту управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ІНФРАСТРУКТУРИ

До основних форм державно-приватного партнерства (далі – ДПП) у сфері економіки й державного управління можна зарахувати будь-які взаємовигідні форми взаємодії держави і бізнесу. Головним критерієм при цьому є наявність стимулів для ефективної роботи приватних інвесторів, а також спільна участь обох сторін у розподілі ризиків і доходів від реалізації продукції, що виробляється, або послуг, що надаються. Стимулами для приватних партнерів зазвичай є можливості отримання прибутку. При цьому останнім часом набули розвитку ДПП за участю некомерційних організацій, мотивовані соціальною місією.

Ключовою характеристикою ДПП є те, що будівництво або розробка, а також безпосередньо адміністративне управління виробництвом послуг делегується єдиним пакетом приватному партнеру. Тому очікується, що, на відміну від випадку, коли будівництво або розробка проводиться за схемою традиційної державної закупівлі, у схемі ДПП приватний партнер матиме стимули інвестувати набагато більше ресурсів і зусиль у якість продукції або послуги, щоб знизити потенційні витрати в майбутньому. Так при ДПП створюється ефективніша система стимулів для приватних партнерів.

За визначенням американських юристів, ДПП характеризується «довгостроковістю контракту, залученням приватного сектору в питаннях проєктування, будівництва, фінансування й експлуатації інфраструктури, а також виплатами державою приватному партнеру за таку участь, яка реалізується протягом усього терміну дії контракту публічно-приватного партнерства, при цьому держава залишається власником об'єкта, що обслуговується» [1, p. 2–3]. Одна з переваг реалізацій проєктів у рамках ДПП полягає в тому, що ДПП розглядається як більш прийнятний варіант, ніж прямі державні закупівлі.

М. Корбецький відзначає такі обов'язкові стійкі характеристики ДПП: а) державна або муніципальна власність, що є об'єктом проєктів ДПП і яка, як правило, не підлягає відчуженню внаслідок виконання проєкту; б) предметна сфера реалізації проєктів ДПП (галузі публічної (базової) інфраструктури й виробництво пов'язаних із нею послуг або товарів); в) обов'язковість юридичного оформлення відносин у формі укладеного на певний проміжок часу договору (контракту); г) відсутність правової й іншої дискримінації прав приватного учасника проєкту з боку органу публічної влади; д) розподіл між партнерами ризиків і видатків; е) спільне фінансування або інвестування всіма учасниками партнерства; є) стратегічна мета утворення проєкту ДПП, що полягає в реалізації органом публічної влади соціальних зобов'язань, гарантованих інститутом держави (захист базових цінностей і потреб людини) [2].

Окрім того, більшість причин ухвалення рішення про укладення ДПП угод – передача технологій від одного партнера до іншого, збільшення фінансових можливостей, доступ до великих ринків, розподіл ризиків, побудова довгострокових відносин, потенціал зниження витрат і досягнення вищої ефективності й результативності на основі партнерства – є перевагами такої форми реалізації проєктів.

Галузі застосування державно-приватного партнерства найчастіше лежать у сфері інфраструктурних проєктів. Серед інших можна відзначити реалізацію проєктів у таких сферах (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство»): виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури; машинобудування; збір, очищення та розподілення води; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура і спорт; забезпечення функціонування зрошувальних й

осушувальних систем; управління відходами, крім збирання і перевезення; виробництво, розподілення й постачання електричної енергії; надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом; виробництво і впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво й капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих внаслідок бойових дій; встановлення модульних будинків і будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я; управління пам'ятками архітектури й культурної спадщини; донорство крові та/або компонентів крові, заготівля, переробка, тестування, зберігання, розподіл і реалізація донорської крові та/або компонентів крові; електронні комунікації [3].

Незважаючи на відсутність єдиного визначення ДПП, зокрема для академічної спільноти, такі характеристики властиві всім моделям ДПП, на відміну від звичайних схем державних закупівель. По-перше, ДПП являє собою комплектацію безлічі видів послуг, таких як розробка, будівництво, фінансування й управління в одному контракті, який пропонується приватному сектору. Наприклад, на відміну від традиційної моделі державних закупівель, держава не просто замовляє будівництво об'єкта, наприклад моста, за певну плату, а пропонує контракт на розробку проєкту моста, його будівництво, управління ним, забезпечення технічного обслуговування і, можливо, навіть фінансування всього проєкту або ж окремої його частини.

По-друге, на відміну від традиційних видів державних закупівель, при ДПП відбувається більш істотне зміщення ризику на плечі приватного партнера. Наприклад, дедалі частіше трапляється схема, за якої фінансування покладається на учасника партнерства з приватного сектору. Зокрема тому, що державний орган визначає технічні параметри і стандарти послуг, які приватний партнер зобов'язується поставити, і залишає за останнім контроль і відповідальність за вибір способу, у який виробляти послуги відповідно до встановлених стандартів.

По-третє, ДПП формується на довгостроковий період, у середньому на 25-30 років [4]. Як наголошують іноземні вчені, державно-приватне партнерство зазвичай має період контракту від 20 до 30 років або більше. Фінансування надходить частково з приватного сектору, але вимагає платежів з боку державного сектору та/або користувачів протягом життєвого циклу проєкту. Приватний партнер бере участь у розробці, завершенні, реалізації та фінансуванні проєкту, а державний партнер зосереджується на визначенні й моніторингу відповідності цілям. Ризики розподіляються між державними і приватними партнерами через процес переговорів, в ідеалі, але не завжди відповідно до здатності кожного оцінювати, контролювати і впоратися з ними [5].

Однією з важливих характеристик державно-приватного партнерства є також те, що воно підлягає адміністративно-правовому регулюванню [6]. Держава, як сторона публічно-приватного партнерства, відіграє ключову роль у регулюванні співпраці з приватним сектором, оскільки: визначає стратегію і принципи взаємодії бізнесу зі суспільством загалом і публічною владою зокрема; створює інституційне середовище для розробки й реалізації партнерських проєктів; безпосередньо організовує й управляє ДПП, розробляючи його форми, методи і конкретні механізми. Але водночас таке партнерство ґрунтується на принципах співпраці й передбачає неухильне дотримання взаємних прав та обов'язків сторонами. У процесі взаємодії публічна влада й бізнес (як партнери) реалізують свої специфічні права, маючи при цьому чітко визначені договірні зобов'язання один перед одним [7]. Ключовою особливістю ДПП є партнерський характер управління, який передбачає рівність учасників. Це означає, що партнери не можуть давати один одному накази, а лише переконувати і знаходити компромісні рішення [8].

І якщо за традиційної моделі державних послуг уряд має повний контроль над ресурсами й ходом реалізації проєкту, то в моделі ДПП держава визначає кінцевий продукт, а контроль за виконанням покладається на приватного партнера. Зазвичай держава пропонує контракт приватному партнеру, який зобов'язується розробити проєкт, ввести його в експлуатацію та забезпечити його технічне обслуговування. Приватний партнер може

залучати приватний капітал на додачу до державного фінансування. Наприклад, стягувати плату за користування від споживачів після введення проєкту в експлуатацію.

Очікується, що приватні партнери, щоб отримати прибуток, забезпечать ефективне виконання проєкту, тимчасом держава, націлена на поліпшення добробуту населення, акцентуватиме на якості. Мотивація ж держави залучати приватний сектор до участі в ДПП може бути зумовлена потребою в приватному капіталі й інших ресурсах (часто як доповнення до коштів, які виділяє держава), прагненням домогтися підвищення ефективності використання наявних ресурсів або досягти реформ через перерозподіл ролей, стимулів і схем підзвітності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Yescombe E. R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance. Burlington (MA, USA): Butterworth-Heinemann, 2007. 368 p.
2. Корбецький Н. Б., Пухкал О. Г. Науково-теоретичні підходи щодо сутності державно-приватного партнерства як інструмента соціальних зобов'язань держави. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 21. С. 96–101. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2016/19.pdf (дата звернення: 05.07.2025).
3. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text (дата звернення: 05.07.2025).
4. Стратегічні орієнтири розвитку партнерства держави, бізнесу та науки в контексті повоєнного відновлення України : монографія /за ред. І. М. Грищенка, А. О. Касич, І. О. Тарасенко. Київ : КНУТД, 2023. 267 с.
5. Burger P., and Hawkesworth I. How to attain value for money: comparing PPP and traditional infrastructure public procurement. OECD Journal on Budgeting. 2011. Vol. 11. P. 91–146.
6. Review of the European PPP Market in 2017: European PPP Expertise Centre (EPEC). European Investment Bank. 2018. 16 p.
7. Шевченко А. Е. Теоретичні засади дослідження державно-приватного партнерства як інструмента післявоєнної відбудови економіки України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. : Право. 2024. Вип. 82, ч. 2. С. 284–288. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/47-1.pdf (дата звернення: 05.07.2025).
8. Круглов В. В. Ризики проектів державно-приватного партнерства. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. : Державне управління. 2018. № 2, т. 29 (68). С. 87–91.